

**KAPSAYICI BÜYÜME HEDEFİNE
ULAŞMADA MALİYE POLİTİKALARI:
TÜRKİYE ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

Doktora Tezi

Bağdat Sıla AVCI

Eskişehir 2020

**KAPSAYICI BÜYÜME HEDEFİNE ULAŞMADA MALİYE POLİTİKALARI:
TÜRKİYE ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

Bağdat Sıla AVCI

DOKTORA TEZİ

İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Özgür TONUS

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temmuz 2020

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAY SAYFASI

ÖZET

KAPSAYICI BÜYÜME HEDEFİNE ULAŞMADA MALİYE POLİTİKALARI: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Bağdat Sıla AVCI

İktisat Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temmuz 2020

Danışman: Prof. Dr. Özgür TONUS

Ekonomik büyümenin yarattığı fırsatların toplumun tüm kesimlerine eşit bir şekilde dağıtıldığı, toplumdaki herkesin yaratılan fırsatlardan fayda sağladığı büyüme modeline kapsayıcı büyüme denir. Kapsayıcı büyümeyi gerçekleştirmek için ekonomik büyümenin yanında toplumdaki gelir eşitsizlikleri, yoksulluk ve işsizliğin azaltılması gerekmektedir. Bu üç temel hedefe ulaşmak için maliye politikaları etkin araçtır. Bu çalışmada 2006-2018 döneminde Türkiye'nin büyüme performansının kapsayıcılığı ve kamu eğitim, sağlık, transfer harcamaları ile vergi politikalarının büyümenin kapsayıcılığı üzerindeki etkilerinin araştırılması amaçlanmıştır. Kapsayıcı büyümeyi ölçmek için beş farklı endeks oluşturulmuş ve seçili maliye politikalarının bu endeksler üzerindeki etkisi incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre (McKinley, 2010) çalışması referans alınarak oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksinde eğitim ve sağlık harcamalarının kapsayıcı büyümeyi azaltıcı, transfer harcamalarının kapsayıcı büyümeyi arttırıcı; ağırlıklı ortalama ile oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksinde sağlık harcamalarının kapsayıcı büyümeyi azaltıcı, dolaylı vergilerin kapsayıcı büyümeyi arttırıcı; eşit ağırlık ve kırılmış ortalama ile oluşturulan kapsayıcı büyüme endekslerinde sağlık harcamaları ve dolaylı vergilerin kapsayıcı büyümeyi azaltıcı etkisi ortaya çıkmış; üç endeksin ortalaması ile oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksinde ise ele alınan maliye politikalarının anlamlı bir etkisi ortaya çıkmamıştır. Bu çalışma ile Türkiye'de kapsayıcı büyümeyi ölçmek için farklı yöntemler ile kapsayıcı büyüme endeksleri oluşturularak ve bu endeksler üzerinde maliye politikalarının etkileri araştırılarak literatüre katkıda bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Kapsayıcı büyüme, Maliye politikası, Kapsayıcı büyüme endeksi, Ekonomik büyüme

ABSTRACT

FISCAL POLICIES TO ACHIEVE INCLUSIVE GROWTH TARGET: A RESEARCH ON TURKEY

Bağdat Sıla AVCI

Department of Economics

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, July 2020

Supervisor: Prof. Dr. Özgür TONUS

The growth model in which the opportunities created by economic growth are distributed equally to all segments of the society and everyone in the society benefits from the opportunities created is called inclusive growth. To have inclusive growth it is necessary to economic growth also decrease income inequality, poverty and unemployment. Fiscal policies are an effective tool to achieve these three basic goals. In this study it is aimed to investigate at the period of 2006-2018 the inclusive nature of Turkey's growth performance and the effects of public education, health, transfer expenditures and tax policies on the inclusion of growth. Five different indices are created to measure inclusive growth. Then examined the effects of selected fiscal policies on these created five inclusive growth indices. According to the findings obtained, inclusive growth index which was created with the reference of (McKinley, 2010) study, education and health expenditure have reducing effect on inclusive growth and transfer expenditure has inclusive growth enhancing effect. According to weighted average index health expenditure has inclusive growth reducing effect and indirect taxes have inclusive growth enhancing effect. According to equal weight and cropped average indices health expenditures and indirect taxes have reducing effect on inclusive growth. In the inclusive growth index formed by the average of three indices, found no significant impact of the selected fiscal policies. Contribution of this study to the literature is to measure inclusive growth in Turkey inclusive growth indices are created with different methods also tested the effects of public policies on these indices.

Keywords: Inclusive growth, Fiscal policy, Inclusive growth index, Economic growth

07/07/2020

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmamın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Bağdat Sıla AVCI

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
BAŞLIK SAYFASI	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLOLAR DİZİNİ.....	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xiv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. EKONOMİK BÜYÜME	3
1.1. Ekonomik Büyüme	3
1.1.1. Ekonomik büyümenin tanımı	3
1.1.2. Ekonomik büyümenin kaynakları.....	4
1.1.3. Ekonomik büyümenin ölçülmesi	6
1.1.4. Ekonomik büyüme modelleri.....	6
1.1.4.1. Adam Smith büyüme modeli	7
1.1.4.2. Malthus'un büyüme modeli.....	8
1.1.4.3. Ricardo büyüme modeli	9
1.1.4.4. Marksist büyüme modeli	11
1.1.4.5. Schumpeter büyüme modeli	13
1.1.4.6. Harrod-Domar büyüme modeli.....	14
1.1.4.7. Solow büyüme modeli.....	19
1.1.4.8. İçsel büyüme modelleri	29

1.1.4.8.1. AK büyüme modeli	31
1.1.4.8.2. Yapararak öğrenme, bilgi üretimi ve taşmalar modeli.....	35
1.1.4.8.3. Lucas'ın beşeri sermaye modeli.....	37
1.1.4.8.4. Ar-Ge'ye dayalı içsel büyüme modelleri.....	40
Romer büyüme modeli	40
Grossman ve Helpman büyüme modeli.....	43
Aghion-Howitt modeli.....	45
1.1.4.8.5. Barro'nun kamu harcamalarına dayanan büyüme modeli.....	46

İKİNCİ BÖLÜM

2. KAPSAYICI BÜYÜME	51
2.1. Kapsayıcı Büyümenin Tanımı	52
2.2. Kapsayıcı Büyümenin Kapsamı	56
2.3. Kapsayıcı Büyüme Hedefine Ulaşma	68
2.4. Kapsayıcı Büyümenin Amaçları.....	80
2.4.1. Yoksulluğu azaltmak	80
2.4.2. İşsizliği azaltmak.....	88
2.4.3. Gelir eşitsizliğini azaltmak.....	94
2.5. Türkiye'de Kapsayıcı Büyüme	106
2.5.1. Yoksulluk.....	106
2.5.2. İstihdam	114
2.5.3. Gelir dağılımı.....	128
2.6. Kapsayıcı Büyüme için Maliye Politikaları	135
2.6.1. Eğitim harcamaları.....	142
2.6.2. Sağlık harcamaları.....	147
2.6.3. Vergi ve sosyal transferler	152
2.7. Türkiye'de Kapsayıcı Büyüme Çerçevesinde Maliye Politikaları	161

2.7.1. Eğitim harcamaları.....	161
2.7.2. Sağlık harcamaları.....	165
2.7.3. Vergi ve sosyal transferler	169

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE’NİN KAPSAYICI BÜYÜME HEDEFİNE ULAŞMASINDA MALİYE POLİTİKALARININ ETKİSİ.....	177
3.1. Model, Yöntem, Veri Seti ve Bulgular	178
3.1.1. Model.....	178
3.1.2. Yöntem.....	180
3.1.2.1. Kapsayıcı büyümenin ölçülmesi	181
3.1.2.1.1. Sosyal fırsat eğrisi	181
3.1.2.1.2. Kapsayıcı Büyüme Endeksi.....	184
3.1.2.2. Birim kök analizi	195
3.1.2.3. ARDL testi.....	199
3.1.3. Veri seti	201
3.1.4. Bulgular	204
3.1.4.1. Türkiye için oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksleri.....	204
3.1.4.2. Türkiye’nin kapsayıcı büyümesinde etkili olan maliye politikaları.....	217
SONUÇ.....	236
KAYNAKÇA.....	242
EKLER	
ÖZGEÇMİŞ	

TABLolar DİZİNİ

Sayfa

Tablo 2.1. OECD ülkelerinde eğitim istihdam ilişkisi	71
Tablo 2.2. Dünya’da yoksulluk sınırı altında yaşayan nüfus	82
Tablo 2.3. Dünya’da ekonomik büyüme ve yoksulluk	83
Tablo 2.4. Avrupa Birliği ülkelerinde eğitim istihdam ilişkisi	91
Tablo 2.5. OECD ülkelerinde cinsiyete göre istihdam oranı	93
Tablo 2.6. Türkiye’de 2002-2015 yılları arasında yoksulluk sınırı yöntemine göre fert yoksulluk oranı	107
Tablo 2.7. Türkiye’de yoksulluk sınırı, yoksul sayısı ve yoksul oranı	108
Tablo 2.8. Türkiye’de ekonomik faaliyet durumuna göre yoksulluk oranı	109
Tablo 2.9. Türkiye’de sektörlere göre yoksulluk oranı	109
Tablo 2.10. Türkiye’de işteki duruma göre yoksulluk oranı	110
Tablo 2.11. Türkiye’de eğitim durumuna göre fert yoksulluk oranları	111
Tablo 2.12. Türkiye’de cinsiyet ve eğitim durumuna göre yoksulluk	111
Tablo 2.13. Türkiye’de gelire ve eğitim durumuna göre yoksulluk oranları	112
Tablo 2.14. Türkiye’de gelire dayalı göreceli yoksulluk sınırına göre bölgesel yoksulluk	113
Tablo 2.15. Türkiye’de nüfusun işgücü durumu	115
Tablo 2.16. Türkiye’de kadın ve erkeklerin istihdam oranı	115
Tablo 2.17. Türkiye’de istihdam edilenlerin işteki durumu	117
Tablo 2.18. Kadınların işgücüne dahil olmama nedenleri	119
Tablo 2.19. Türkiye’de eğitime göre işgücüne katılma oranı	120
Tablo 2.20. Türkiye’de cinsiyete göre işsizlik oranı	121
Tablo 2.21. Türkiye’de eğitim durumuna göre işsizlik oranı	121
Tablo 2.22. Eğitim durumuna göre genç işsizlik	124
Tablo 2.23. Türkiye’de işgücüne dahil olmama nedenleri	126
Tablo 2.24. Türkiye’de genç nüfusun eğitimde ya da istihdamda olma durumu	126
Tablo 2.25. Türkiye’de yüzdelik dilimlerin gelirden aldıkları pay	129
Tablo 2.26. Türkiye’de cinsiyet farklılığının gelir üzerine etkisi	130
Tablo 2.27. Eğitim düzeyinin gelire etkisi	131
Tablo 2.28. Türkiye’de eğitim düzeyine göre kadın ve erkek yıllık kazanç farkı	132

Tablo 2.29. Türkiye’de fonksiyonel gelir dağılımı	132
Tablo 2.30. Türkiye’de P80/P20 oranının bölgesel dağılımı	133
Tablo 2.31. Türkiye’de Gini Katsayısı kır-kent ayrımı.....	134
Tablo 2.32. Türkiye ve Dünya’da vergi gelirin GSYH’ya oranı	153
Tablo 2.33. Vergi Gelirinin GSYH’ya oranı.....	153
Tablo 2.34. Sübvansiyon ve transfer harcamaları	154
Tablo 2.35. 2018 yılı OECD ülkeleri dolaylı ve dolaysız vergilerin GSYH içerisindeki payı	157
Tablo 2.36. Türkiye’de eğitim harcamalarının GSYH içerisindeki payı.....	162
Tablo 2.37. Türkiye’de özel okul sayısı.....	162
Tablo 2.38. 2006-2017 dönemi Türkiye’de okullaşma oranı.....	163
Tablo 2.39. Türkiye’de bitirilen eğitim durumuna göre nüfus.....	164
Tablo 2.40. Türkiye’de sağlık harcamaları göstergeleri	165
Tablo 2.41. Türkiye’de dolaylı ve dolaysız vergilerin dağılımı.....	170
Tablo 2.42. Türkiye’de 2016-2019 yılları arası vergi gelirleri	172
Tablo 2.43. Türkiye’de 2018 yılı gelir vergisi tarifesi.....	172
Tablo 2.44. Kamu kesimi sosyal koruma harcamalarının GSYH’ya oranı.....	174
Tablo 2.45. Türkiye’de ayni ve nakdi yardımların dağılımı	176
Tablo 3.1. Kapsayıcı büyüme endeksi oluşturma aşamasında kullanılacak değişkenler	191
Tablo 3.2. McKinley çalışmasında kullanılan ağırlıklar	192
Tablo 3.3. (Khan v.d., 2016)’nın Pakistan için oluşturdukları kapsayıcı büyüme endeksinde kullandıkları ağırlıklar	193
Tablo 3.4. Asya Kalkınma Bankası’nın kapsayıcı büyüme endeksi için kullandığı ağırlıklar	194
Tablo 3.5. Değişkenler için kullanılan kısaltmalar ve açıklamaları.....	202
Tablo 3.6. Verilerin erişildiği kaynaklar	202
Tablo 3.7. Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler.....	203
Tablo 3.8. Türkiye için oluşturulan endekslerin boyut, alan ve göstergeleri.....	205
Tablo 3.9. Türkiye için oluşturulan kapsayıcı büyüme endekslerinde kullanılan verilerin kaynağı.....	206

Tablo 3.10. McKinley çalışmasında belirlenen ağırlıkların Türkiye için hazırlanan endekse uyarlanması	210
Tablo 3.11. Türkiye için 2006-2018 dönemine ait ağırlıklı ortalama ile hazırlanan endekste kullanılan ağırlıklar	215
Tablo 3.12. ADF, PP ve KPSS birim kök analiz sonuçları	219
Tablo 3.13. ARDL modeli için uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi	220
Tablo 3.14. lnkbe_ea modeli ARDL tahmin sonuçları	221
Tablo 3.15. lnkbe_ea sınır testi sonuçları.....	221
Tablo 3.16. lnkbe_ea modeli uzun dönem katsayıları.....	222
Tablo 3.17. lnkbe_ko modeli ARDL tahmin sonuçları.....	223
Tablo 3.18. lnkbe_ko sınır testi sonuçları	224
Tablo 3.19. lnkbe_ko modeli uzun dönem katsayıları	224
Tablo 3.20. lnkbe_mk modeli ARDL tahmin sonuçları.....	226
Tablo 3.21. lnkbe_mk sınır testi sonuçları	226
Tablo 3.22. lnkbe_mk modeli uzun dönem katsayıları	227
Tablo 3.23. lnkbe_ort modeli ARDL tahmin sonuçları	229
Tablo 3.24. lnkbe_ort sınır testi sonuçları.....	229
Tablo 3.25. lnkbe_ort modeli uzun dönem katsayıları.....	230
Tablo 3.26. 2017-2018 dönemi kukla değişken ile tahmin edilen lnkbe_ort modeli	231
Tablo 3.27. lnkbe_ao modeli ARDL tahmin sonuçları	232
Tablo 3.28. lnkbe_ao sınır testi sonuçları	232
Tablo 3.29. lnkbe_ao modeli uzun dönem katsayıları	233
Tablo 3.30. 2016-2017 dönemi kukla değişken ile tahmin edilen lnkbe_ao modeli.....	234

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 1.1. Malthus büyüme modelinde teknolojik ilerlemenin etkisi	9
Şekil 1.2. Solow büyüme modelinde işgücü başına çıktı ve işgücü başına yatırım	23
Şekil 1.3. Solow büyüme modeli durağan durum dengesi	24
Şekil 1.4. Solow büyüme modelinde sermaye birikiminin altın kuralı	25
Şekil 1.5. Teknolojinin dahil edildiği Solow modeli.....	28
Şekil 1.6. AK tipi ekonomik büyüme	33
Şekil 2.1. Kapsayıcı büyüme temel performans göstergeleri	57
Şekil 2.2. 2000-2007-2017 yılları istihdamda cinsiyet açığı karşılaştırması.....	61
Şekil 2.3. 2017 yılı 35 OECD ülkesinde cinsiyet farklılığının ücretler üzerinde etkisi	62
Şekil 2.4. Kapsayıcı büyüme hedefine ulaşma aşamaları.....	70
Şekil 2.5. Dünya’da ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki ilişki	89
Şekil 2.6. 2016 yılı en üst %10’luk dilimin gelirden aldığı pay	96
Şekil 2.7. OECD ülkeleri 2015 yılı P80/P20 oranı.....	97
Şekil 2.8. Paylaşılan büyüme.....	98
Şekil 2.9. Lorenz Eğrisi	98
Şekil 2.10. Seçili Dünya ülkelerinde Gini katsayısı	100
Şekil 2.11. Kuznet’in Ters U Eğrisi	101
Şekil 2.12. Türkiye’de istihdamın iktisadi faaliyet kollarına göre dağılımı.....	116
Şekil 2.13. Türkiye’de cinsiyete göre işgücüne katılma oranı	118
Şekil 2.14. Türkiye’de mevsimsel etkilerden arındırılmış işsizlik oranı ve işgücüne katılma oranı	121
Şekil 2.15. Türkiye’de genç işgücüne katılma oranı ve işsizlik oranı	123
Şekil 2.16. Genç işsizlik oranı Türkiye ve OECD ülkeleri ortalaması.....	123
Şekil 2.17. Türkiye’de ekonomik büyüme ve işsizlik ilişkisi.....	127
Şekil 2.18. 2006-2018 dönemi Türkiye’de Gini katsayısı.....	129
Şekil 2.19. Kapsayıcı büyüme, maliye politikaları etkileşim döngüsü	138
Şekil 2.20. Sağlık harcamalarının GSYH içerisindeki payı	151
Şekil 2.21. Türkiye’de toplam kamu harcamaları içerisinde sağlık harcamalarının payı.....	166

Şekil 2.22. Türkiye’de kamu ve özel kesim sağlık harcamaları	166
Şekil 2.23. Türkiye’de cepten yapılan cari sağlık harcamasının toplam cari sağlık harcaması içindeki payı	168
Şekil 2.24. Türkiye’de gelir vergisi ve tasarrufların GSYH’ya oranı	173
Şekil 3.1. Fırsat eğrileri	183
Şekil 3.2. Fırsat eğrilerinde kayma	184
Şekil 3.3. Değişkenlere ait zaman serisi grafikleri	203
Şekil 3.4. Türkiye’de 2006-2018 dönemine ait eşit ağırlık yöntemi ile oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endeksi.....	207
Şekil 3.5. Türkiye’de 2006-2018 dönemi kırılmış ortalama ile hesaplanmış kapsayıcı büyüme endeksi.....	208
Şekil 3.6. (McKinley, 2010) çalışması referans alınarak Türkiye için oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksi.....	211
Şekil 3.7. Türkiye için oluşturulan üç farklı endeksin ortalaması alınarak oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksi.....	213
Şekil 3.8. Türkiye’nin 2006-2018 dönemine ait ağırlıklı ortalama ile oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endeksi.....	215
Şekil 3.9. 2006-2018 dönemi Türkiye için beş farklı yöntem ile oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endeksleri	217
Şekil 3.10. lnkbe_ea CUSUM testi sonucu	222
Şekil 3.11. lnkbe_ea CUSUM of Squares testi sonucu	223
Şekil 3.12. lnkbe_ko CUSUM testi sonucu.....	225
Şekil 3.13. lnkbe_ko CUSUM of Squares testi sonucu.....	225
Şekil 3.14. lnkbe_mk CUSUM testi sonucu.....	228
Şekil 3.15. lnkbe_mk CUSUM of Squares testi sonucu.....	228
Şekil 3.16. lnkbe_ort CUSUM testi sonucu	230
Şekil 3.17. lnkbe_ort CUSUM of Squares testi sonucu	231
Şekil 3.18. lnkbe_ao CUSUM testi sonucu	233
Şekil 3.19. lnkbe_ao CUSUM of Squares testi sonucu	234

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADB	: Asya Kalkınma Bankası
ADF	: Augmented Dickey Fuller
AIC	: Akaike
ARDL	: Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model
Ar-Ge	: Araştırma Geliştirme
BM	: Birleşmiş Milletler
BYKP	: Beş Yıllık Kalkınma Planları
CO ₂	: Karbon Emisyonu
ÇKE	: Çevresel Kuznet Eğrisi
DF	: Dickey Fuller
EIO	: Fırsatların Eşit Dağılım Endeksi
FA	: Faktör Analizi
GSYH	: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
HQ	: Hannah-Quinn
IGI	: Kapsayıcı Büyüme Endeksi
IISD	: Sürdürülebilir Kalkınma için Uluslararası Enstitü
IPC-IG	: Kapsayıcı Büyüme Uluslararası Politika Merkezi
İGE	: İnsani Gelişme Endeksi
İKO	: İşgücüne Katılma Oranı
KBE_AO	: Ağırlıklı ortalama kullanılarak oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endeksi
KBE_EA	: Eşit ağırlık yöntemi ile oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endeksi

- KBE_KO : Kırpılmış ortalama ile oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endeksi
- KBE_MK : (McKinley, 2010) çalışması referans alınarak oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endeksi
- KBE_ORT : Üç endeksin ortalaması alınarak oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endeksi
- KDV : Katma Değer Vergisi
- KMO : The-Kaiser-Meyer-Olkin
- KPSS : Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin
- MPK : Sermayenin Marjinal Ürünü
- MPL : Emegın Marjinal Ürünü
- OECD : Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
- OI : Fırsat Endeksi
- ÖTV : Özel Tüketim Vergisi
- PEG : Büyümenin Yoksulluk Esnekliği
- PP : Phillips & Perron
- SC : Schwarz
- SGP : Satın Alma Gücü Paritesi
- SYDTF : Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu
- TBA : Temel Bileşen Analizi
- UNDP : Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
- UNEP : Birleşmiş Milletler Çevre Programı
- VIF : Variance-Inflation Factor
- WCED : Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu
- WEF : Dünya Ekonomi Forumu

GİRİŞ

Milli gelir artışının ortaya çıkardığı fayda ve fırsatların toplumun farklı kesimlerine dengeli bir şekilde dağıtıldığı ve toplumdaki herkesin yaratılan fırsatlardan fayda sağladığı ekonomik büyüme modeline kapsayıcı büyüme denir. Üretim düzeyinde görülen artışın yeterli olmaması, çok iyi büyüme performansı sergileyen ülkelerde dahi gelir eşitsizliği, yoksulluk ve işsizliğin azaltılmasında istenilen başarının sağlanamaması kapsayıcı büyüme fikrinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kapsayıcı büyüme kavramı ilk kez II. Dünya Savaşı sonrasında izlenen kalkınma politikalarıyla gündeme gelmiş ve 2008 küresel krizinin gelir dağılımı üzerinde yarattığı olumsuz etkiler sonrası önemli bir tartışma konusu olmuştur.

Genel olarak kapsayıcı büyümenin gelir artışından çok daha fazlası olduğu, eşitsizlikleri ve yoksulluğu azaltması, toplumun büyük kesimine fayda sağlaması gerektiği konusunda bir uzlaşma bulunmaktadır. (Dünya Ekonomi Forumu (World Economic Forum: WEF), 2017), kapsayıcı büyüme hedefine ulaşmak için ekonomik fırsatların eşit bir şekilde dağıtılması, yaşam standartlarının iyileştirilmesi gerektiğini, ekonomik büyümenin bu hedeflere ulaşmak için bir araç olduğunu ancak yaşanan her ekonomik büyümenin toplumdaki tüm hanelere fayda sağlamasının beklenemeyeceğini belirtmiştir. Bu sebeple (World Economic Forum, 2017) raporunda kapsayıcı büyüme hedefine ulaşmak için yol gösterici alanlar belirlenmiştir. İlk alan eğitim ve sağlık hizmetleri başta olmak üzere toplumdaki her bireyin yaratılan fırsatlara erişimini sağlamak üzerine kuruludur. İkinci alan iş ve işletmelerde uygulanan politikaların belirli etik değerler üzerine kurulmasını içerir. Piyasa gücünün bir kişi veya kurum üzerinde toplanması, piyasaya girişte uygulanan yüksek engeller, yolsuzluk ve kişisel inisiyatifler piyasa girişimcileri ve yatırım yapacak kurumlar üzerinde olumsuz etkiler yaratırken aynı zamanda da kaynakların verimli kullanılmasını engellemektedir. Bu durum ülkenin ekonomik büyümesini olumsuz etkilerken yaşam standartlarının iyileşmesini de yavaşlatmaktadır. Üçüncü alanda finansal kaynakların verimli dağıtılması ele alınır. Bu aşamada ekonomik yatırım araçlarının etkin kullanılması hedeflenirken bireylerin yatırım fırsatı yakalamaları ve yaptıkları yatırımlardan olumlu sonuçlar alabilmeleri için finansmana erişim kolaylığı sağlanması önemli rol oynamaktadır. Dünya Ekonomi Forumu'nun kapsayıcı büyümeye için belirlemiş olduğu dördüncü alan nitelikli işgücü yaratmaktır. Bir ekonominin gelişip, büyüebilmesi için tek başına fiziki yatırımlar

yeterli değildir. Fiziki sermayeyi kullanacak ve onu üretim sürecine sokacak nitelikli insan kaynağına ihtiyaç vardır. Bu sebeple beşeri sermaye kapsayıcı büyümenin temel yapı taşlarından biridir. Son alan vergi ve sosyal koruma (yardım) politikalarıdır. Bu alanda ülkenin vergi sisteminin ekonomik büyümeden taviz vermeden gelir eşitsizliğini en az seviyeye indirmesi ve sosyal koruma hizmetlerinin yoksulluğu azaltması amaçlanır.

Kapsayıcı büyümenin üç temel amacı vardır. Bunlar gelir eşitsizliği ve yoksulluğu azaltmak, istihdamı arttırmaktır. Kapsayıcı büyümenin üç temel amacı üzerinde en etkili politika maliye politikalarıdır. Ülkeler maliye politikasını ekonomik büyümeyi hızlandırmak için kullanır ancak son dönemde kapsayıcı büyüme hedefi doğrultusunda özellikle gelir eşitsizliği ve yoksullukla mücadele için de maliye politikalarından yararlanılmaktadır. Kapsayıcı büyüme hedefine ulaşmak için maliye politikaları içerisinde özellikle eğitim, sağlık, transfer harcamaları ve vergi tercih edilmektedir (Estrada vd., 2014).

Bu çalışmada 2006-2018 döneminde Türkiye'nin yakalamış olduğu büyüme performansının kapsayıcı nitelik kazanmasına uygulanan maliye politikalarının etkisi araştırılmıştır. Özellikle kamunun yapmış olduğu eğitim, sağlık, transfer harcamaları ve vergi gelirlerinin kapsayıcı büyümenin üç temel hedefi olan yoksulluk, işsizlik ve gelir eşitsizlikleri üzerindeki etkisi oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksleri ile incelenmiştir. Çalışmada 2006-2018 döneminde uygulanan maliye politikalarının Türkiye'nin bu dönemdeki ekonomik büyüme performansının kapsayıcı niteliğini hangi yönde etkilediği sorusuna cevap aranmıştır.

2006-2018 döneminde Türkiye'de uygulanan maliye politikalarının kapsayıcı büyüme üzerine etkisinin araştırıldığı bu çalışmanın birinci bölümünde temel ekonomik büyüme modelleri, ikinci bölümünde kapsayıcı büyüme ve kapsayıcı büyüme hedefine ulaşmada etkili maliye politikaları ele alınmıştır. Üçüncü bölümde Türkiye için beş farklı kapsayıcı büyüme endeksi oluşturulmuş seçili maliye politikası değişkenlerinin oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksleri üzerindeki etkileri incelenmiştir. Sonuç bölümünde araştırmada elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. EKONOMİK BÜYÜME

Kapsayıcı büyüme genel anlamıyla ekonomik büyümenin yarattığı fırsatların toplumun her kesimine eşit bir şekilde yayılmasıdır. Kapsayıcı büyümenin temeli ekonomik büyümedir. Ülkelerin kapsayıcı büyüme gerçekleştirmek için öncelikle iyi bir ekonomik büyüme performansı gerçekleştirmesi gerekir. Sonrasında ülkeler ekonomik büyümenin yarattığı fırsatlardan toplumdaki tüm gelir gruplarının yararlanmasını sağlamalıdır. Bu sebeple kapsayıcı büyümenin temelini oluşturan ekonomik büyümenin kavranması önem taşımaktadır.

Bu bölümde kapsayıcı büyümenin temelini oluşturan ekonomik büyüme kavramı ve ekonomik büyüme modelleri ele alınmıştır.

1.1. Ekonomik Büyüme

Ekonomi literatüründe yer alan en kapsamlı konulardan biri olan ekonomik büyüme kavramı aynı zamanda da geçmişten günümüze ülkelerin önemli politika hedeflerinden birini oluşturmaktadır. Ülkelerin sahip olduğu farklı büyüme oranlarının ve buna bağlı olarak görülen refah farklılıklarının kaynağı merak konusu olmuştur. Ekonomik büyüme kavramı ve ekonomik büyümeyi etkileyen faktörler ele alınan döneme göre farklı şekillerde açıklanmıştır. Solow'un ekonomik büyümeyi neoklasik bir yaklaşımla incelediği dönemden başlayıp Ar-Ge (Araştırma Geliştirme), bilgi ve yeniliğe dayalı ekonomilere kadar birçok çeşitliliği olan büyüme modellerini anlayabilmek için ekonomik büyümenin tanımlanması, tarihsel süreç içerisinde değişen ve gelişen özelliklerinin açıklanması önem taşımaktadır.

1.1.1. Ekonomik büyümenin tanımı

Bir ülkenin belirli bir yıl içerisinde ürettiği mal ve hizmetlerin piyasa fiyatı olan GSYH'sında meydana gelen reel artışına ekonomik büyüme denir. Burada ekonomik büyüme tanımı daha iyi kavrayabilmek için üzerinde durulması gereken nokta nominal GSYH ve reel GSYH kavramıdır. Nominal GSYH; bir ülkenin belirli bir dönemde ürettiği mal ve hizmetlerin ele alınan dönemdeki piyasa fiyatı üzerinden değeridir. Reel

GSYH ise bir ülkenin belli bir yıl içerisinde ürettiği mal ve hizmetlerin belirli bir yılın fiyatı baz alınarak elde edilen değeridir. Çalışmalarda reel GSYH'nın kullanımı tercih edilir çünkü reel GSYH, üretilen mal ve hizmetlerin değerini belirli bir yılın fiyatları üzerinden ifade ettiği için piyasa fiyatlarında meydana gelen değişimlerin mal ve hizmetlerin fiyatları üzerinde etkisini yok eder. Kişi başına gelir artışlarını tespit edebilmek ve ülkenin ekonomik faaliyetlerinin ölçeğinde meydana gelen değişimleri ölçebilmek için kişi başına reel GSYH'yı da tanımlamak gerekir. Kişi başına reel GSYH, reel GSYH'nın nüfusa oranıdır ve ülkelerdeki yaşam standartları kişi başına reel hasıla ile ölçülmektedir (Ünsal, 2007, s. 5). Buradan yola çıkarak ekonomik büyümeyi kişi başına reel hasılda meydana gelen artış olarak tanımlamak da mümkündür fakat kişi başına reel hasılda meydana gelen artışın büyüme olarak tanımlanabilmesi için bu büyümenin statik (kısa dönemli) değil uzun dönemli, dinamik olması gerekmektedir.

1.1.2. Ekonomik büyümenin kaynakları

Ekonomik büyüme, tam istihdam durumunda üretim faktörlerindeki artış sonucu üretimde meydana gelen reel artış ile ilgilenir ve niceliksel bir olgudur. Ekonomik büyümede konu toplumlarda görülen refah artışları ve sosyal durumda görülen iyileşmeler değildir, bu ekonomik kalkınmanın ilgi alanıdır. Ekonomik kalkınma büyümeyle birlikte gelen niteliksel iyileşme ile ilgilenmektedir. Ekonomik büyümeyi gerçekleştiren faktörler emek (işgücü), sermaye, doğal kaynaklar ve teknolojidir. İşgücü ekonomik büyümenin önemli kaynaklarından. Ülkelerin sahip oldukları işgücü miktarı çalışabilir yaştaki nüfuslarına bağlıdır. Hem üretim hem de tüketim aşamasında yer alan nüfusun hem niceliksel hem de niteliksel olarak gelişimi önem taşımaktadır. Nüfusun niceliksel olarak artışı bir yandan ekonomiye üretimde kullanılacak işgücünü sağlarken diğer yanda da tüketimde bulunan nüfusta artışa sebep olacaktır. Bu yüzden önemli olan çalışabilir nüfusun nitelik bakımından yeterli olmasıdır. Kısaca işgücünün sahip olduğu bilgi ve becerilerin toplamı olarak tanımlayabileceğimiz beşeri sermayenin vasfı ve niteliği, aldığı eğitim, sağlık durumunun iyileşmesi de ekonomik büyümeye olan katkısını arttıracaktır (Kibritçioğlu, 1998). Nüfus artışı işgücü artışını sağlarken ülke diğer üretim faktörlerine yeterince sahip değilse işgücü artışının ekonomik büyümeye katkısından söz etmek mümkün olmayacaktır. Bu gibi bir durumda emeğin azalan marjinal verimliliği kanunu geçerli olana kadar işgücü büyümeye katkı sağlayacaktır. Diğer bir ifade ile diğer

üretim faktörleri sabit iken işgücünde görülen sürekli bir artış emeğin marjinal verimliliğinin ortalama verimliliğinden fazla olduğu noktaya kadar ekonomik büyümeye katkı sağlayacaktır.

Emeğin verimliliğini arttıran diğer önemli büyüme faktörü sermayedir. Ülkenin hedeflediği büyüme hızlarına ulaşabilmesi için yeterli sermayeye sahip olması önem taşımaktadır. Burada bahsedilen sermaye makine, fabrika, araç ve donanım gibi fiziki sermayenin değişik biçimlerinden oluşmaktadır ve su, petrol gibi doğada hazır halde bulunun doğal kaynaklar ile karıştırılmamalıdır. Yeterli sermayeye sahip olmayan bir ülkede ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek güçleşecektir. Bu yüzden ülkelerin sermaye birikimini sağlaması önem taşımaktadır. Sermaye birikimi yapmak için ise tasarruf yapmak ve bu tasarrufları yatırıma dönüştürmek önemlidir.

Ülkelerin sahip olduğu doğal kaynaklar ise ekonomik büyüme için gerekli ve fakat tek koşul değildir. Büyümeye doğal kaynak açısından yaklaşıldığında önemli olanın bu kaynakların yönetimi olduğu karşımıza çıkmaktadır. Oldukça zengin doğal kaynaklara sahip ülkelerin bu kaynakları verimli bir şekilde kullanamadıkları, sömürü veya doğal kaynağın hak ettiği değere satılamaması gibi sebeplerden ötürü bu kaynaklarını ekonomik büyümelerine katkı sağlayacak şekilde kullanamadıkları örnekler karşımıza çıkarken doğal kaynaklar bakımından oldukça kıt imkanlara sahip ülkelerin bu kaynakları verimli bir şekilde yöneterek yüksek büyüme performansları sergiledikleri gözlemlenebilir. Bu iki gruptaki ülkelere sırası ile Şili ve Japonya örnek verilebilir.

Büyümenin belirleyicilerinden bir diğeri teknolojidir. Ekonomik büyüme modellerine neo-klasik iktisatçılar tarafından dışsal olarak dahil edilen teknoloji içsel büyüme modelleri ile birlikte içsel olarak ele alınmıştır. Her geçen gün ekonomik büyüme üzerindeki etkisi daha da önem kazanan teknoloji, yeni mal veya hizmetlerin üretiminde gerekli olan bilgi, birikim ve teknikler bütünüdür. Yeni mal veya hizmetin üretiminde gerekli birikim ve beceriyi geliştirebilmek için Ar-Ge yatırımlarının önemi unutulmamalıdır. Ar-Ge faaliyetlerinin dolayısıyla da teknolojinin gelişmesi için önemli noktalardan biri de eğitimidir. Ülkelerin eğitim düzeyinde görülen artış yenilik yaratma kapasitelerini de arttıracaktır. Ülkeler Ar-Ge'ye ayırdıkları pay ile doğru orantılı teknolojik ilerleme sağlayacaklardır. Teknolojik ilerleme beraberinde verimlilik artışlarını getirecek ve ülkenin büyüme hızını olumlu yönde etkileyecektir.

1.1.3. Ekonomik büyümenin ölçülmesi

Ekonomik büyüme ortalama büyüme hızı ile ölçülmektedir. Ortalama büyüme hızı yıllık büyüme hızı ile hesaplanmaktadır ve ülkenin kişi başına GSYH' da uzun dönemde meydana gelen değişim ortalama büyüme hızını göstermektedir.

$$g = \frac{X_{t+1} - X_t}{X_t} \quad (1.1)$$

X: kişi başına reel hasıla, t: birinci yıl, t+1: ikinci yıl olmak üzere 1.1 numaralı denklemi düzenlersek;

$$\begin{aligned} gX_t &= X_{t+1} - X_t \\ gX_t + X_t &= X_{t+1} \\ X_{t+1} &= X_t(g+1) \end{aligned} \quad (1.2)$$

1.2 numaralı denklemi n dönem için genelleştirsek;

$$\begin{aligned} X_{t+n} &= X_t(g+1)^n \\ g &= (X_{t+n}/X_t)^{1/n} - 1 \end{aligned} \quad (1.3)$$

1.3 numaralı denklem ortalama büyüme hızını göstermektedir. Böylece ortalama büyüme hızını hesaplayarak ekonomik büyümeyi de hesaplamış oluruz.

1.1.4. Ekonomik büyüme modelleri

Bu bölümde öncü iktisadi büyüme modelleri gelişim aşamaları ile ele alınmıştır; Adam Smith'in iş bölümü ve uzmanlaşmaya dayalı ekonomik büyüme modelinden başlanarak Malthus'un nüfusa dayalı ekonomik büyüme modeli, David Ricardo'nun azalan verimler kanunu ve bölüşüme dayalı ekonomik büyüme modeli, Karl Marx'ın emek değer teorisi ve artık değer teorisine dayanan büyüme modeli, Schumpeter'in yenilikler ve eksik rekabete dayalı ekonomik büyüme modeli, Harrod-Domar'ın büyümeyi sermaye miktarındaki artışa bağlayan, doğal ve gerekli büyüme hızları arasındaki farkları ele alan ekonomik büyüme modeli, Solow'un Neo-Klasik büyüme olarak da adlandırılan modelinde önce teknolojinin sabit kabul edildiği ve sonrasında teknolojinin de modele dahil edilerek sermaye birikiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ele alan ve Cobb-Douglas üretim fonksiyonu yardımıyla da ifade edilen

ekonomik büyüme modeli, içsel büyüme modelleri başlığı altında teknolojik gelişmeyi içsel olarak modele dahil eden AK büyüme modeli ile başlanıp Arrow ve Romer'in geliştirmiş olduğu ekonomik büyümeyi yaparak öğrenmeye ve bilginin yayılmasına bağlayan ekonomik büyüme modeli, Lucas'ın ekonomik büyümeyi beşeri sermaye ve onun verimliliğine bağlayan ekonomik büyüme modeli, ekonomik büyümeyi Ar-Ge faaliyetlerine dayandıran ekonomik büyüme modelleri ve son olarak da kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde etkilerini inceleyen Barro modeli incelenmiştir.

1.1.4.1. Adam Smith büyüme modeli

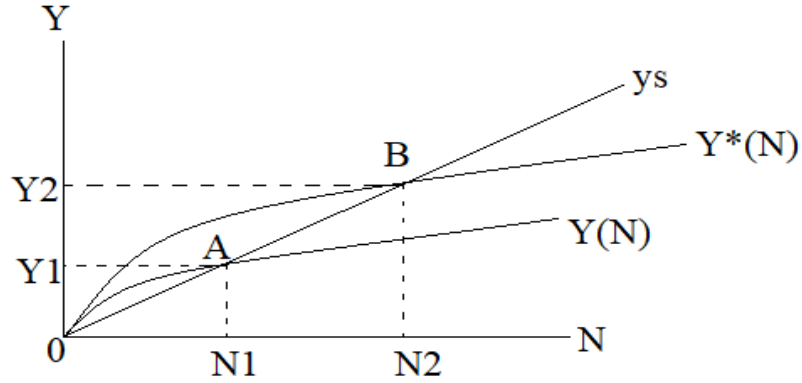
Ekonomik büyüme kavramı ilk olarak Adam Smith'in 1776 yılında yayınlanan "Milletlerin Zenginliği Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir Deneme" adında kitabında karşımıza çıkmaktadır. Smith'in büyüme modeli iş bölümü ve sermaye birikimi üzerine kurulmuştur. Smith'in bahsettiği uzmanlaşma iki şekilde karşımıza çıkar. Birincisi farklı firmaların farklı ürünlerin üretiminde ihtisaslaşması şeklinde iken ikincisi aynı firma içerisindeki çalışanların bir malın üretiminin farklı aşamalarında uzmanlaşması şeklindedir. Smith, iş bölümünün ekonomik büyümeye katkısını emeğin verimliliğinin artması, zaman kaybının önlenmesi ve teknolojik ilerlemeye olanak sağlaması olarak üç nedene bağlamıştır. Her işçinin bir ürünün belli bir kısmının üretiminde uzmanlaşması işçinin o alandaki becerisini arttıracak bu sayede üründen daha fazla üretmesini sağlayarak verimliliğini arttıracaktır. Aynı zamanda her işçi bir ürünün belli bir kısmını üreterek farklı kısımların üretimi için gerekli olan mekân değiştirmenin yarattığı zaman kaybından da kurtulacaktır. Bir alanda uzmanlaşan işçiler aynı ürünün daha az enerji ile daha az zamanda üretebilmek ve kendisine kolaylık sağlayabilmek amacı ile arayış içerisine girecek, bu arayış işçileri makine üretmeye yönlendirecek ve bu amaçla da işçilerin yeni teknolojiler geliştirmesinin yolu açılacaktır. İşçilerin geliştirmiş olduğu bu teknolojiler aynı zamanda verimliliklerini de arttıracaktır. Smith'e göre işçilerin mübadele etme gerekliliği onları uzmanlaşmaya yönlendirir. İnsanlar kendi ürettikleri malın fazlasını diğer kişilerin ürettiği ürünlerin fazlası ile takas ederler. Bu takası gerçekleştirebilmek için kendi ürettikleri ürün üzerinde uzmanlaşmaları gerekmektedir. Uzmanlaşan kişi ürünü daha verimli şekilde daha fazla üretecek böylece kendine fazla gelen kısmını mübadele edebilecektir. Her bireyin mübadele etmekteki amacı ise kendi

çıkarımı korumaktır. Mübadelede önemli olan nokta mübadele edilen piyasanın büyüklüğüdür, pazar büyüdükçe iş bölümü de artacaktır. İş bölümü işgücünün verimliliğini arttırırken verimlilik artışı da sermaye üretim miktarını arttırır. Teknolojik gelişme ve sermaye üretimindeki artış ulusal geliri arttıracak ve piyasa genişleyecektir. Genişleyen piyasada ücretler artmaktadır. Artan ücretler de işgücünün verimliliğinin artmasını sağlayarak hasıla artışına ve ekonomik büyümeye sebep olacaktır. Fakat Smith'e göre hasılda sürekli bir artış yaşanmaz, hasıla tam zenginlik aşaması denen üst sınırına kadar artar ve bu noktadan sonra artış göstermeyerek durağan duruma geçer. Smith; hasılanın tam zenginlik aşamasına kadar artıp sonrasında hasılanın değişmediği durağan duruma geçmesini “durağan durum büyüme modeli” ile açıklamıştır. Smith'in büyüme modelinde büyüme sonsuz bir olgu değildir, uzmanlaşma ve sermaye artışı sonucunda hasılda görülen artış tam zenginlik aşamasına kadar gerçekleşmekte bu aşamadan sonra durağan duruma geçilmektedir.

1.1.4.2. Malthus'un büyüme modeli

Thomas Robert Malthus ekonomik büyümeye dair görüşlerini 1798 yılında yayınlanan “Nüfusun Prensipleri Üzerine Bir Deneme (An Essay on the Principle of Population)” isimli eserinde ortaya koymuştur. Malthus'un büyüme modeli nüfus ve hasıla artışı arasındaki uyumsuzluğa dayanır. Malthus'a göre nüfus geometrik bir şekilde artarken reel hasıla (çıkıtı) aritmetik bir şekilde artmaktadır ve bu işleyiş zaman içerisinde kişi başına düşen hasılda azalışa sebep olmaktadır. Malthus'un modelinde çıkıtı işgücü ve toprak kullanılarak üretilir. Toprak miktarı sabittir. Dolayısıyla çıkıtıyı etkileyen temel faktör nüfus olarak karşımıza çıkmaktadır. Toprak miktarı sabit olduğu için emek girdisinden elde edilen getiri azalan ortalama verimlere tabidir. Ekonomik büyüme için nüfusun büyüme hızına dikkati çeken Malthus; nüfusun büyüme hızını (p) doğum oranı (b) ve ölüm oranı (d) arasındaki fark ile hesaplamaktadır. Modelde doğum oranı kişi başına çıkıtı miktarından bağımsız iken ölüm oranı kişi başına çıkıtının negatif fonksiyonudur. Malthus bu durumu artan kişi başına çıkıtı ile bireylerin daha iyi beslenip sağlık durumlarının iyileşmesine bağlamıştır. Doğum oranının ölüm oranını aştığı durumda ($b > d$) nüfus artış hızı pozitif ($p > 0$) olacak, doğum oranının ölüm oranına eşit ($b = d$) olduğu durumda nüfus artışı yaşanmayacak ($p = 0$), ölüm oranının doğum oranını aştığı ($d > b$) durumda ise nüfus artış hızı negatif ($p < 0$) olacaktır. Bu durum nüfus artış

hızının kontrolünün önem taşımadığını göstermektedir. Hızla artan bir nüfus kişi başına çıktıda azalışa sebep olarak büyümeyi de olumsuz yönde etkileyecektir. Malthus geliştirdiği modelinde doğum oranlarını olumlu yönde etkileyecek veya ölüm oranlarında bir azalışa sebep olacak hükümet politikalarına da karşı çıkmaktadır. Örneğin sağlık alanında görülen ilerlemeler veya hükümetin gelir durumunu iyileştirici politikalar uygulaması ölüm oranlarını düşürecek ve kişi başına düşen çıktıyı azaltarak daha fazla kişinin fakir yaşamasına sebep olacaktır. Diğer yandan Malthus'un modelinde teknolojik ilerlemeler kişi başına çıktıyı etkilemez çünkü teknolojik ilerleme ile birlikte çıktıda görülen artış aynı oranda nüfusta da artışa sebep olacaktır ve kişi başına çıktı değişmeyecektir (Ünsal, 2007, s. 58-59). Bu durumun işleyişi Şekil 1.1'de gösterilmiştir. Şekil 1.1'de ekonomi başlangıçta nüfusa dayalı toplam üretim fonksiyonunun ($Y(N)$) kişi başına hasılayı temsil eden ys doğrusunu kestiği A noktasında dengededir. Bu noktada nüfus $N1$ toplam çıktı ise $Y1$ düzeyindedir. Teknolojik ilerlemenin yarattığı etki ile toplam üretim fonksiyonu yukarı kayarak ($Y^*(N)$) ys doğrusunu daha üst bir konumda bulunan B noktasında kesecektir. B noktasında kişi başına çıktı artmamıştır çünkü teknolojik gelişmenin toplam çıktıda yarattığı artış ($Y1$ 'den $Y2$ 'ye) beraberinde nüfus artışını getirmiş ($N1$ 'den $N2$ 'ye) ve kişi başına hasıla değişmemiştir.

Şekil 1.1. Malthus büyüme modelinde teknolojik ilerlemenin etkisi

1.1.4.3. Ricardo büyüme modeli

David Ricardo ekonomik büyümeye dair görüşlerini 1817 yılında “Politik İktisadın ve Vergilendirmenin Prensipleri (On the Principles of Political Economy and Taxation)” adlı eserinde ortaya koymuştur. Modelde ekonomik büyüme işgücü, sermaye ve toprağın

bir fonksiyonu olarak açıklanmaktadır. Ricardo üretime katılanları sermaye sahibi, toprak sahibi ve işgücü olmak üzere üçe ayırır. Gelirin fonksiyonel dağılımı kanunu üzerine kurulan modelde işgücü, toprak sahibi ve sermaye sahibinin toplam çıktıdan aldıkları pay sırası ile ücret, rant ve kârdır.

Ücreti; piyasa ve doğal ücret düzeyi olmak üzere iki ayıran model uzun ve kısa dönemde elde edilen ücret haddinin birbirinden farklılık göstereceğini savunur. Ricardo bunu ücret haddi teorisi ve Malthus'un nüfus kuralına dayandırarak açıklar. Piyasa ücret haddi işgücü arz ve talebi tarafından belirlenir ve kısa dönemde geçerlidir. Doğal ücret haddi ise işgücünün gündelik ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri geçimlik düzeyde belirlenen ücret haddidir. Piyasa ücret haddinin doğal ücret haddinden fazla olduğu durumda Malthus'un nüfus kuramı işler. Bu kurama göre yüksek ücret nüfus artışına neden olur. Artan nüfus emek arzında bir artış yaratır ve ücretlerin uzun dönemde piyasa ücret haddinden doğal ücret haddine doğru yönelmesine neden olur.

Ricardo büyüme modelinde tam rekabet koşulları ve üretimde azalan verimler yasası geçerlidir. Azalan verimleri oluşturan faktör üretimde kullanılan arazi miktarının sabit olmasıdır. Arazi miktarı sabit olduğu halde ekonomik büyüme ile birlikte tarımsal ürünlere olan talep sürekli artmaktadır. Ricardo modelinde, tarımsal arazileri verimliliklerine göre sınıflandırmaktadır. En yüksek verimlilikteki araziler birinci kalite, daha düşük verimlilikteki arazi ikinci kalite olmak üzere bu şekilde verimlilik ve kalite arasında ilişkiye dayalı bir sıralama izlenmektedir. Ekonomik büyüme sürecinde sabit arazi miktarı ile artan talebi karşılamak için Ricardo modelinde uygulanan iki yöntem yaygın ve yoğun azalan verimlerdir. Ekonomide birinci kalitedeki arazi miktarı sınırlıdır, aynı şekilde ikinci, üçüncü ve diğer kalitedeki arazi miktarları da sınırlıdır. Bu durumda sermaye sahipleri farklı kalitedeki arazilerde üretim yapmak zorunda kalır. Daha az kalitedeki arazide üretim yapılması verimlilikte düşüğe sebep olur. Tarımsal üretimin daha fazla arazi kullanılarak arttırılmasının verimlilikte yarattığı düşüş "yaygın azalan verimler" olarak adlandırılmaktadır. Artan talebi karşılamak için daha düşük verimdeki arazileri kullanmak yerine tercih edilecek diğer yöntem ise aynı kalitedeki arazide daha fazla emek kullanmaktır. Belirli kalitedeki arazide daha fazla emek kullanılması her ilave emeğin verimliliğinde bir azalışa sebep olacaktır ki bu yöntem de "yoğun azalan verimler" olarak nitelendirilmiştir (Ünsal, 2007, s. 61-62). Her iki yöntemde de sermaye sahibi toprak sahibine bir kira (rant) bedeli ödemek durumundadır. Farklı verimdeki

arazilerde, tam rekabet koşullarının geçerli olduğu ortamda, fiyatlar düşük verimli arazideki üretim maliyetini karşılayacak şekilde belirlenir. Sermaye sahibinin toprak sahibine yoğun azalan verimler yasaasına göre birinci ve ikinci birim emeğin verimliliği arasındaki fark kadar kira ödemesi gerekirken yaygın azalan verimler yasaasına göre birinci ve ikinci kalitedeki araziden elde edilen çıktı miktarı arasındaki fark kadar kira bedeli ödemesi gerekir. Her iki durumda da farklı verimlilikteki arazilerin kullanılması ya da emek miktarında artışa gidiş, elde edilen hasılda bir düşüş yaratır dolayısıyla da azalan verimler kanunu geçerli olur.

Kâr toplam üretimden rant ve ücretlerin çıkarılması ile hesaplanır. Ekonomide en büyük yatırımcılar sermaye sahipleridir ve amaçları kâr elde etmektir. Ekonomide tek tasarruf yapan kesim olan sermaye sahiplerinin kâr oranlarında görülen artış onları daha fazla yatırım yapmaya yönlendirmektedir. Sermaye sahiplerinin yatırım miktarı arttıkça üretim de artmaktadır. Bu sebeple Ricardo modelinde ekonomik büyüme üzerinde en etkin unsur sermaye sahipleridir (Ünsal, 2007, s. 64). Modelde ekonomik gelişme tasarruf ve yatırımlara bağlıdır. Tasarruf ve yatırımlar ise kâr haddinin fonksiyonudur bunları yapan sınıf da kapitalistlerdir (sermaye sahipleri). Sermaye sahiplerinin kâr haddini düşürecek etkenler, ekonomiyi durgunluğa götürecek nedenlerden sayılır (Kazgan, 2016, s. 90).

1.1.4.4. Marksist büyüme modeli

Karl Marx'ın ekonomik büyümeye dair görüşleri 1867 yılında yayınlanan Kapital (Das Kapital) adlı çalışmasında yer almaktadır. Karl Marx yaşadığı dönemin ekonomik durumu göz önüne alarak klasik iktisat teorisinden daha genel bir teori geliştirmeyi hedeflemiştir. Marx'ın büyüme modeli emek değer teorisi ve artık değer teorisine dayanmaktadır.

Marx klasik ekonomik büyüme teorilerini eleştirmesine rağmen kendi geliştirmiş olduğu model de klasik ekonomik büyüme modellerinden Ricardo'nun ekonomik büyüme modeline benzerlik göstermektedir. Ricardo modelinde ürün fiyatlandırması için emek değer teorisi kullanılmaktadır ve aşırı sermaye birikiminin kâr haddinde bir azaltma yaşatacağı bu sebeple azalan verimler kanununun geçerli olduğu savunulur. Marx'ın geliştirdiği modelde de aşırı sermaye birikiminin kâr haddini düşüreceği kabul edilir fakat bu durum sabit sermaye miktarında bir değişim olmadan değişken sermaye miktarında

meydana gelen artış ile açıklanmıştır. Marx'ın ekonomik büyüme modeli klasik ekonomik büyümen modellerinden farklı olarak Malthus'un geliştirmiş olduğu nüfus hipotezini red etmiştir. Malthus'un modelinde toplum toprak sahibi, sermaye sahibi ve emek sınıfından oluşmaktadır. Marx'ın modelinde ise toplum üretim araçlarına sahip olanlar ve olmayanlardan oluşmaktadır. Marx'ın teorisinde tarım sektörüne ağırlık verilmemiş onun yerine kapitalizmi yaratan sanayi sektörüne önem verilmiştir. Marx'ın teorisinde artık değerden kalan kâr tekrar yatırıma yönlendirilir. Böylece sanayi sektörü ayakta kalır. Ücret artışları ise klasik ekonomik büyüme modelinde nüfus artışına sebep olarak ücretlerin düşmesine sebep olurken Marx'ın modeline yatırıma yönlendirilmekte ve ücreti ödenmemiş emek miktarını azaltmaktadır.

Marx'ın modelinin temelini oluşturan sermaye, sabit ve değişken olmak üzere ikiye ayrılır. Makine, teçhizat, bina, araç-gereç, hammadde ve bunların stoğu sabit sermayeyi (C); işgücüne ödenen ücret değişken sermayeyi (V) oluşturur. Toplam sermaye sabit ve değişken sermayenin toplamına eşittir. Artı değer (S) üretilen ürünün satışından elde edilen gelirden sabit ve değişken sermaye değerlerinin çıkarılması ile bulunur. Toplam sermaye içerisindeki sabit sermaye miktarı sermayenin organik bileşimini verir. Kâr oranı (K), artı değer değişken ve sabit sermaye toplamına oranıdır ($K = S / (V + C)$). Marx'ın büyüme modelinde sermayenin organik birleşimi ile kâr oranı arasında negatif ilişki vardır.

Herhangi bir malın üretimi için işgücünün emeğine ihtiyaç duyan kapitalist üretici bu emeği ücret karşılığında elde eder. Emeğe ödediği ücreti temel ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde tutar. İşgücünün bu şekilde daha fazla çalışması sağlanır çünkü çalışmadığı durumda dışarıda yerine gelebilecek fazlasıyla işgücü bulunmaktadır. İşgücünün bu şekilde fazladan çalıştığı saat işgücünün yarattığı fazladan değeri oluşturur ve bu değer doğrudan kapitalistin sermaye birikimini artırır. İşgücünden elde edilen fazla değeri arttırmak için işgücü ya daha uzun saatler çalıştırılmakta ya da verimliliği artırılmaktadır.

Marx'ın modelinde emek arzının emek talebini aşması ücretlerin artmasını önlemektedir. İstihdam edilmeyen işgücü, ücret haddinin çalışmaya yetecek düzeyin üstünde oluşmasını engeller. Zaman içerisinde kapitalist girişimlerin gelişmesi ile küçük el sanatları ile ilgilenen işgücü de ortadan kaybolur ve çalışmayan sanayi ordusuna katılarak işgücü arzını daha da artırır. İlk aşamada emek arzı emek talebini geçer fakat

kapitalist sistem geliştikçe emek talebi daha da artarak emek arzının önüne geçer. Bu dönemde emek kıt faktör haline gelir ve ücretlerde artış yaşanır. Ücret artışı kâr oranının azalmasına sebep olur. Ancak emeğe olan talebin azalması ile birlikte sermayenin organik bileşimi tekrar artışa geçer ve işsiz sayısı artar. Kısaca sermayenin organik bileşiminde görülen artış üretimde emeğin payını azaltarak uzun dönemde efektif talep yetersizliği yaratmakta ve sistemi bunalıma sürüklemektedir.

Marx sabit sermaye artışının ekonomik büyüme yi yavaşlatacağını ileri sürmüştür. Artı değer sabit iken sermayenin organik bileşiminde görülen artış kâr oranını azaltmaktadır. Fakat sermayenin organik bileşimi sabit iken artı değerde görülen artış kâr oranını da arttırmaktadır. Bu sebeple sermayenin organik bileşiminde görülen artış kâr oranının azalmasına neden olarak ekonomik büyüme yi de yavaşlatmaktadır. Marx'ın büyüme modelinde büyümenin temelini emek oluşturmaktadır. Az sayıda emek daha verimli şekilde çalıştırılarak toplam kâr artmakta, ilerleyen süreçte üretimde emeğin payı azalarak kâr artmaktadır.

Kâra dayanan Marx'ın büyüme modelinde kârın artması için emeğe ihtiyaç vardır. Kâr işçilere ürettikleri ürünün değerinden daha az ücret ödenmesi ile elde edilmektedir. Kâr oranında görülen artış sermayenin sahibi kapitalistin giderek zenginleşmesine sebep olmaktadır. Fakat üretimde sermayenin artması ile kârın kaynağı olan emeğin payı azalmakta ve kârlılığın artarak sürdürülememesi sonucunda sistemin devamlılığı da sağlanamamaktadır.

1.1.4.5. Schumpeter büyüme modeli

Joseph Schumpeter'in geliştirmiş olduğu ekonomik büyüme modelinin temelini yenilik, girişimci ve teknolojik ilerleme kavramları oluşturmaktadır. Schumpeter yenilikler ve yeniliklerin ekonomik büyüme üzerine etkilerini 1942'de yayınlanan "Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi (Capitalism, Socialism and Democracy)" adlı eserinde dile getirmiştir. Yenilik ekonomik büyümenin ilk aşamasıdır. Üretim fonksiyonu, üretim faktörlerinin kullanımında meydana gelen değişimin ürün miktarına yansımısını gösterir. Ürünün kalitesi, fiyatı ve miktarında bir değişme yaşanmadan maliyetinde meydana gelen bir azalış yenilik olarak tanımlanmaktadır. Yenilik ise üretim fonksiyonunda değişiklik yaratır. İcat ise yenilik yaratılmasıdır; bu bir ürün, bir üretim süreci ya da bir düşünce olabilir. Schumpeter ekonomik büyüme modelinin diğer önemli

kavramı da girişimcidir. Girişimciler yenilikleri uygulayan kişilerdir. Schumpeter modelinde yenilikler, yeni bir malın üretimi veya var olan bir malın geliştirilmesi; yeni bir hammaddenin, pazarın ve üretim tekniğinin bulunması ve bir endüstrinin yeniden organizasyonu sonucunda oluşur (Ünsal, 2007, s. 71). Schumpeter modelinde ortaya çıkan bir yenilik bu yeniliği hayata getiren girişimciye yeniliğe konu olan malın üretiminde monopol gücüne sahip olmasını ve bu sayede kâr elde etmesine olanak sağlar ancak bu durum sürekli değildir. Bir başka girişimcinin aynı alanda geliştirdiği bir diğer yenilik monopol gücünün onun eline geçmesini sağlar ve süreç bu şekilde döngü ile devam eder. Schumpeter bu durumu yaratıcı yıkım olarak isimlendirmektedir. Yaratılan yenilikler aynı endüstride benzer ürünlerin farklı şekillerinin üretilmesi şeklinde kümülatif bir şekilde karşımıza çıkabileceği gibi farklı endüstrilere yansyarak o endüstride yeniliklerin oluşmasına da sebep olabilir. Kısaca Schumpeter'in modelinde ekonomik büyümenin kaynağı yenilikler ve yeniliklerin yarattığı yaratıcı yıkımdır. Girişimcilerin geliştirdikleri teknolojik gelişmeler ile ekonomik büyüme Schumpeter'in modelinde dinamik bir olgudur ve bunun sebebi teknolojinin modele içsel olarak dahil edilmesidir.

1.1.4.6. Harrod-Domar büyüme modeli

Harrod-Domar büyüme modeli, 1936 yılında Keynes'in "Faiz ve Paranın Genel Teorisi" adlı kitabında yatırım harcamalarının kapasite arttırıcı etkisini göz ardı edip bu harcamaları efektif talebin¹ bir unsuru olarak ele alması ve kısa dönemli statik bir analiz yapmasına eleştiri olarak ortaya çıkmıştır. Roy F. Harrod 1937 yılında Keynes'in bu çalışmasını "Bay Keynes ve Geleneksel Teori" adlı makalesinde eleştirmiştir. Keynesyen modelin aksine Harrod'un modeli büyüyen ve dinamik bir ekonomiyi incelemektedir. Harrod 1939 yılında "Dinamik Teori Üzerine Bir Deneme" adlı makalesinde kendi teorisini geliştirmiştir. İkinci Dünya Savaşının sonlarına denk gelen 1946-1947 yılları arasında Amerikalı bir iktisatçı olan Evsey D.Domar'ın da Harrod'a çok benzer sonuçlar elde etmesi ile birlikte model Harrod-Domar modeli olarak isimlendirilmiştir. Harrod-

---

¹Efektif talep Klasik Okulun temel fiyat teorisidir. Bu teoriye göre piyasa fiyatı, mal veya hizmetin arz ve talebinin kesiştiği noktada oluşur. Say'ın Mahreçler kanununa (Say kanunu) göre aşırı üretimden doğan krizler mantiki bakımdan olanaksızdır. Üretim kesinlikle ürünlerin satılabilmesi için gerekli olan satın alma gücünü de yaratır. Eğer ekonominin dengesi bozulmuşsa kendiliğinden, yeniden tam kapasite kullanımı sağlayacaktır. J.B.Say'in ileri sürdüğü bu kanuna göre her arz kendi talebini yaratır (Kazgan, 2016, s. 102).

Domar modeli Keynesyen modelin dinamik versiyonu olarak kabul edilmekte ve modern büyüme teorisinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Guarini, 2011, s. 3042).

Keynes, büyümeyen statik bir ekonomi için ileri sürdüğü teorisinde yatırımların sermaye üzerindeki etkisini dolayısıyla da büyüme üzerindeki etkisini tamamen yok saymıştır. Harrod modeli ise Keynes modeline bir eleştiri olarak ortaya çıkmıştır. Harrod geliştirdiği teoride yatırımların talep arttırıcı etkisinin yanında kapasite arttırıcı etkisini de ele almış ve analizlerinde dinamik büyüyen bir ekonomide tam istihdamın kendiliğinden gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini incelemiştir.

Harrod-Domar modeli bir takım varsayımlar üzerine kurulmuştur. Modelin varsayımlarına göre ekonomi dışı kapalıdır, kamu harcaması yoktur, ekonomi tam istihdamdadır. Ekonomide tek bir mal üretilmekte, bu üretim sermaye ve emek kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Modelde tasarruf ve yatırımlar belirleyici konumundadır. Bireyler elde ettikleri gelirlerini tüketmekte, tüketimden arta kalan kısmını ise tasarruf etmektedir. Bireylerin tasarruf ettikleri kısım da doğrudan yatırım için kullanılır (tasarruflar yatırıma eşittir, $S=I$). Tasarruflar milli gelirin basit oransal bir fonksiyonudur ($S=sY$); bireylerin elde ettikleri gelir tasarrufun en önemli kaynağıdır. Gelirdeki artışlar toplumu tasarrufa yönlendirmektedir bu da yatırım ve üretim yoluyla ülkedeki arza eşitlenmektedir (Alexander, 1950, s. 724). Modelde planlanan tasarruflar (S_P) dönem sonunda gerçekleşen (fiili) tasarruflara (S_F) eşittir ($S_P=S_F$). Planlanan yatırım (I_P) ise tasarrufta bulunan ve yatırım yapan kişilerin farklı kişiler olması ve farklı güdülerle hareket etmesinden dolayı fiili yatırım, fiili tasarruf ve planlanan tasarrufa eşit değildir.

Modelde üretimde artışın gerçekleşmesi sabit bir sayı olarak kabul edilen ve sermaye çıktı oranını gösteren hızlandırıcı katsayısına (g) bağlıdır. Sermaye miktarında görülen bir artışın çıktıda ne kadar artış yaratacağını gösteren bu orana göre planlanan yatırım oranı da belirlenmektedir. (1.4) numaralı eşitlikte gösterildiği üzere planlanan yatırım sabit bir oran olarak kabul edilen hızlandırıcı katsayısı (g) ile gelirdeki artışın ($Y_t - Y_{t-1}$) çarpımına eşittir (Taban, 2011, s. 66);

$$I_P = g(Y_t - Y_{t-1}) \quad (1.4)$$

Modelde ekonomik dengenin sağlanmasında planlanan yatırım ve planlanan tasarruf arasındaki ilişkinin etkisi bulunmaktadır. Bu durum karşımıza arz ve talep fazlası şeklinde çıkabilir. Dönem başında planlanan tasarrufun dönem başı planlanan yatırımdan

fazla olması durumunda karşımıza bir arz fazlası çıkar bu da stoklarda artış yaratırken beraberinde üretim ve yatırımda artış yaşanır. Planlanan yatırımın planlanan tasarruftan fazla olduğu durumda ise ekonomide talep fazlası sorunu ile karşılaşılır bu durum stoklarda azalmayla birlikte yatırım ve üretim eksikliği yaşanmasına sebep olur.

Modelin belirleyici faktörlerinden olan yatırımların kapasite üzerinde ve gelir üzerindeki etkileri farklılık göstermektedir. Harrod-Domar modelinde, sermaye miktarında ve sermayenin verimliliğinde görülen artış üretim seviyesinde bir artış yaratır. Sermaye stoğunda görülen artış ise yatırım miktarında görülen artışa bağlıdır. Modelde; yatırım harcamaları ile birlikte gelen sermaye miktarında görülen artışın ülkedeki yatırım ve alt yapı harcamalarına yönlendirilmesinin ülkenin üretim kapasitesini de olumlu yönde etkileyerek önceki dönemlere kıyasla üretim kapasitesinde artışa sebep olması “yatırımların kapasite arttırıcı etkisi” olarak tanımlanmıştır. Bu durumda yapılan yatırımlar sermaye miktarındaki değişime eşit olur ($I=\Delta K$). Sermayenin marjinal verimliliğinin ($\Delta Y/\Delta K$) sermayenin ortalama verimliliğine (Y/K) eşit olduğu varsayılan ($\Delta Y/\Delta K=Y/K=\alpha$) modelde yatırımların sermaye miktarındaki değişime eşit olduğu dikkate alınırsa üretimdeki artışın sermayenin ortalama verimliliğinin ve yatırım tutarının çarpımına eşit olduğu ($\Delta Y/I=\alpha$, $\Delta Y=\alpha I$) sonucuna ulaşılır (Berber, 2006, s. 113). Harrod-Domar modelinde yapılan her yatırım üretimde kapasitesinde bir artışa sebep olur iken artan kapasite ile üretim miktarında bir artış yaşanması için talebe bağlı olarak üretimin artması gerekmektedir. Bu noktada da yatırımların kapasite arttırıcı etkisi ile gelir arttırıcı etkisi arasındaki fark ortaya çıkmaktadır. Harrod-Domar modelinde yatırımların gelir arttırıcı etkisi (1.5) numaralı eşitlikte gösterilen basit Keynesyen yatırım çarpanı ile formüle edilmektedir. Modele göre ekonomide üretimde bir artış yaşanması harcamalara dolayısıyla da talepte görülen artışa bağlıdır. Talepte bir artış yaşanması ise gelire bağlıdır. (1.5) numaralı eşitlikte α marjinal tasarruf eğilimini, $1/\alpha$ ise Keynesci yatırım çarpanını² simgelemektedir. Formülden yola çıkarak gelirden görülen değişimin (ΔY) net yatırımlarda görülen değişim (ΔI) ile basit Keynesci çarpanın çarpımına eşit olduğu sonucuna ulaşılır.

$$\Delta Y=(1/\alpha) \times \Delta I \quad (1.5)$$

---

²Yatırım çarpanı ($1/\alpha$); yatırımlarda görülen bir birimlik artışın geliri ve talep düzeyini çarpan katsayısı kadar arttırmasıdır. Marjinal tasarruf eğilimi (α); Harrod-Domar modelinde tasarruflar gelirin bir fonksiyonudur ve tüketimden bağımsız değildir (Taban, 2011, s. 75).

Yapılan yatırımlar her dönem üretim kapasitesinde bir artış yaratırken gelir üzerinde bir artış yaratması yatırım miktarında görülen artışa bağlıdır. Kısaca yatırımların gelir arttırıcı etkisinden söz edebilmek için her dönem yapılan yatırımın bir önceki dönem yatırımından fazla gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu durumda üretim kapasitesinde bir artışla birlikte talepte de bir artış yaşanır ve yatırımların gelir arttırıcı etkisi ortaya çıkar. Bu bilgilerden yola çıkarak Harrod-Domar modelinin genel denklemi yazılırsa;

Yatırımlar sermaye stoğundaki net artışa eşittir: $\Delta K=I$

Yapılan her tasarruf yatırıma dönüşmektedir: $S=I$

Tasarruflar milli gelirin basit oransal bir fonksiyonudur: $S=sY$; $S=I=sY$

Sermaye hasıla katsayısı: $k=\Delta K/\Delta Y$

$$k=I/\Delta Y=S/\Delta Y=sY/\Delta Y$$

$$\Delta Y/Y=s/k=g$$

Harrod-Domar modelinde dengeli büyüme hızına erişebilmek için üç farklı büyüme hızı tanımlanmıştır; bunlar gerekli büyüme hızı (warranted growth rate: G_w); fiili büyüme hızı (actual growth rate: G) ve doğal büyüme hızıdır (natural growth rate: G_n). Doğal büyüme hızında planlanan tasarruflar planlanan yatırımlara eşittir. Böylece kapasite fazlası oluşmaz, herkesin memnun olacağı bir büyüme hızı gerçekleşmiş olur. Gerekli büyüme hızı ekonomik faaliyetlerinin sonuçlarına göre bir sonraki hedefini belirleyen yatırımcılar için önem taşır. Atıl kapasitenin oluşmadığı bu büyüme hızında üretilen her ürünün elden çıkması yatırımcıların bir sonraki dönem için bu durumu göz önüne alarak üretim artışı yapmalarını sağlar. Gerekli büyüme hızı formüle edilirse;

$$S_p=I_p$$

$$sY_t=g(Y_t-Y_{t-1})$$

$$G_w = \frac{Y_t - Y_{t-1}}{Y_t} = \frac{s}{g} \quad (1.6)$$

(1.6) numaralı denklemde g , sermaye çıktı katsayısı olarak adlandırılan hızlandırıcı katsayısını; s ise marjinal tasarruf eğilimini göstermektedir. Bu eşitlikten gerekli büyüme hızına erişimin tasarrufları yatırımlara eşitleyen sermayenin tam kullanımıyla ortaya

çıktığı görülmektedir. Fiili büyüme hızı, bir ekonominin içinde bulunduğu dönemdeki büyüme hızıdır. Bu hız dönem sonunda elde edilen büyüme hızını gösterir.

$$G \times g = s \quad (1.7)$$

(1.7) numaralı denklem fiili büyüme hızını gösteren büyüme hızı denklemidir. s marjinal tasarruf eğilimini, g hızlandırıcı katsayısını (sermaye çıktı katsayısı), G fiili büyüme hızını göstermektedir. Fiili büyüme hızında ele aldığımız büyüme hızı dönem sonunda gerçekleşen bir üretim artışını temsil ettiği için g 'de dönem sonunda ortaya çıkan sermaye artışını temsil etmektedir, (1.7) numaralı eşitlik gerekli büyüme hızını hesaplamada elde ettiğimiz eşitliğe şekil olarak benzese de bu yönüyle ondan ayrılmaktadır. (1.7) numaralı eşitlikte g dönem sonunda elde edilen sermaye oranındaki artışın üretimdeki artışa oranıdır. Tüm bu bilgilerden yola çıkarak, fiili büyüme hızının ekonomide dönem sonunda gerçekleşen tasarruflar, fiili büyüme hızı ve sermaye çıktı oranının çarpıma eşit olduğu sonucuna ulaşılır. Modeldeki son büyüme hızı da doğal büyüme hızıdır. Bir dönemde çıktıdaki artışı belirleyen faktörler sermaye, emek, doğal kaynaklar ve teknolojiye artıştır. Harrod-Domar modelinde doğal büyüme hızı nüfus artışı ve teknolojik ilerlemelerin elverdiği büyüme hızı olarak tanımlanır. Modelde amaç tam istihdamı sağlayacak bir büyüme hızı belirlemektir. Tam istihdamı sağlayacak büyüme hızına erişim için ise nüfus ve teknolojik gelişme ön plana çıkmaktadır. Artan işgücünün tam istihdamını sağlayacak büyüme hızı nüfus artışı ve emeğin verimliliği ile belirlenmektedir, emeğin verimliliğini belirleyen unsur ise teknolojik gelişmedir (Berber, 2006, s. 133). G_n doğal büyüme hızını, t teknolojiye gelişmeleri ve n nüfustaki artışı göstermek üzere doğal büyüme hızını formüle edersek;

$$G_n = n + t$$

Modelde fiili büyüme hızının gerekli büyüme hızını aştığı ($G > G_w$) durumda enflasyonist bir süreç ortaya çıkmaktadır. Üretimin çok fazla artmasına sebep olan bu durumda dönem sonunda gerçekleşen üretim dönem başından planlanandan fazla gerçekleşmiş ve ekonomide enflasyonist baskı oluşmuştur. Bu süreçte üretim, istihdam ve gelirden hızlı bir artış gözlemlenir. Ekonomideki bu artışlardan fayda sağlamak isteyen girişimciler yatırımlarını daha da arttırmak isteyecek bu da girişimcilerin sermaye talebini arttıracaktır ve ekonomide bir sermaye yetersizliği oluşacaktır (Harrod, 1939, s. 22). Talepteki artışın arzı aşması şeklinde çıkan bu durumun süreklilik arz ederek arz talep dengesizliğinin kümülatif bir şekilde artacağını ileri süren Harrod-Domar modelinde bu

durum kararsız denge (bıçak sırtı denge) olarak adlandırılmıştır. Fiili büyüme hızının gerekli büyüme hızından küçük ($G < G_w$) olduğu durumda ekonomide bir durgunluk süreci yaşanır. Dönem başında hedeflenen büyüme hızına dönem sonunda ulaşamadığını gösteren bu durumda dönem başında fazla yatırım yapılması arz talep dengesinin arz lehine bozulmasına ve üretim fazlasının ortaya çıkmasına sebep olur (Harrod, 1939, s. 22). Yatırımların artması ile gerçekleşen kapasite artışı stok artışına sebep olarak ekonomide durgunluk yaşanmasına neden olacaktır. Bu durumda ellerindeki stokları satamayan yatırımcıların yatırımlarını azaltması talebin azalmasıyla birlikte işsizlikte de artışa sebep olacak ve durum bu şekilde süregiderek dengeden uzaklaşacaktır. Fiili büyüme hızı ve gerekli büyüme hızının birbirine eşit olduğu denge durumu ise ekonomide istenilen büyüme hızını gösterir. Bu büyüme hızında ekonomide üretim fazlası oluşmaz ve talep rahatlıkla karşılanır. Dönem başında planlanan yatırım ve tasarruf hedeflerinin tamamı dönem sonunda gerçekleşmiş üretilen her mal dönem sonunda satılmıştır. Bu büyüme hızı girişimcilerin de arzu ettiği bir durumdur, denge durumunda girişimciler ürettiklerini sattıkları, stok fazlası ile karşılaşmadıkları için gelecek dönem için de aynı oranda bir üretim artışını planlayıp gerçekleştirirler.

1.1.4.7. Solow büyüme modeli

Slow'un "Ekonomik Büyüme Kuramına Bir Katkı" ve Swan'ın "Ekonomik Büyüme ve Sermaye Birikimi" adlı çalışmaları 1956 yılında yayınlanmış ve neoklasik modelin Solow-Swan modeli olarak anılmasına sebep olmuştur. Özellikle Robert Solow'un çalışması Solow Büyüme modeli olarak da adlandırılan neoklasik büyüme teorisinin temellerini atmıştır. Solow büyüme modelinde işgücü (emek), sermaye ve teknolojiye gelişmelerin ekonomik büyümeyi nasıl etkilediği incelenmektedir. Neoklasik büyüme teorisi sabit getiri, tam rekabet ve dışsallıkların olmadığı bir ekonomi varsayımları üzerine kurulmuştur, Solow modeline neoklasik model denmesinin nedeni bu varsayımların Solow modelinde de geçerli olmasıdır. Solow modelinin diğer varsayımları ise;

- Ekonomide tek bir mal üretilmekte ve tüketilmektedir, üretilen bu mal o ülkenin GSYH'sını oluşturmaktadır.
- Ekonomide tek bir mal üretilmesi bu ülkenin dışa kapalı olduğunun bir göstergesidir.

- Tasarruflar yatırımlara eşittir ($S=I$, $S=sY$).
- Başlangıç aşamasında teknoloji yoktur.
- Nüfusun büyümesi ekonomik faktörlerden bağımsız iken işgücü sabit bir oranla artmaktadır, işgücü nüfusun sabit bir oranıdır, işgücü ve sermaye birbiri yerine ikâme edilebilir (Taban, 2011, s. 80).

Modelde çıktının belli bir kısmı tüketilirken diğer kısmıyla tasarruf edilmekte ve yatırım yapılmaktadır. Tasarruf edilen kısım ise gelirin sabit bir oranıdır, $S=sY$. Ekonomide net yatırımlar sermaye stoğundaki artışın bir oranıdır, dK/dt veya $\dot{K}$. Böylece genel eşitlik elde edilmiş olur (Solow, 1956, s. 66);

$$\dot{K}=sY$$

Solow büyüme modelinde üretim faktörlerine marjinal getirilerine göre ödeme yapılmaktadır. Solow modelinde iki karar birimi vardır bunlar aileler ve firmalardır. Ailelerin gelirini (Y); firmalara kiraladıkları emek ve sermaye karşılığında elde ettikleri ücret (w) ve kira (r) gelirleri oluşturur, $Y=wL+rK$. Firmalar ise ailelerden kiraladıkları emek ve sermayeyi teknoloji (üretim bilgisi) ile birleştirerek çıktıya dönüştürür. Solow büyüme modelinin üretim modelinde sermaye, emek ve teknoloji olmak üzere üç üretim faktörü kullanılmasının nedeni budur (Ünsal, 2007, s. 112). Ekonomik büyüme süreci üretim fonksiyonunun şekline bağlıdır, K sermaye, L işgücü, A teknoloji olmak üzere $F(K,L,A)$ şeklinde bir üretim fonksiyonunun neoklasik sayılabilmesi için bir takım özelliklere sahip olması gerekmektedir, bu özellikler (Barro & Sala-i-Martin, 2004, s. 26-28);

i. Ölçeğe göre sabit getiri: Girdinin X kadar arttığı durumda çıktının da X kadar artması durumu. $\lambda > 0$ olmak üzere $F(\lambda K, \lambda L, A) = \lambda F(K,L,A)$;

ii. Üretimin azalan verimlere tabi olması: Emek miktarı sabit iken her ilave birim sermayenin çıktıda meydana getirdiği artış (MPK) giderek azalır. Aynı durum sermaye miktarı sabit iken her ilave işgücü için de geçerlidir, MPL işgücü miktarı arttıkça giderek azalır.

iii. Inada koşulu: sermaye (işgücü) girdisinin miktarı düşük iken sermayenin (işgücünün) marjinal ürününün büyük veya sermaye (işgücü) stoğu büyük iken sermayenin (işgücünün) marjinal ürünün az olduğu durumu anlatır (Inada, 1963).

Bu durum sermaye ve emeğin marjinal verimliliğinin ilk birimlerde oldukça yüksek olduğunu, sermaye veya emeğin miktarının fazla olduğu durumlarda ise marjinal verimliliklerinin azalarak sifıra yaklaştığı ifade etmektedir (Acemoğlu, 2009, s. 34).

Solow modelinde üretim fonksiyonu sermaye (K), işgücü (L) ve teknolojik gelişme (A)'den oluşmaktadır. Sermayede, işgücünde ve teknolojide görülen artışlar büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir.

$$Y=F(K,L,A)$$

Teknolojik ilerlemenin çıktıda; sermaye ve işgücünün her ikisinde birden bir artış veya sermaye ve işgücünün herhangi birinin miktarında görülen artış ile eşdeğerde bir artış yaratması faktör arttıran etki olarak bilinmektedir (Valdés, 1999, s. 10). Fakat Solow modelinde teknolojik gelişme emeğin verimliliğini arttırmaktadır, bu nedenle üretim fonksiyonu (1.8) numaralı eşitlikteki formu almaktadır;

$$Y=F(K,LA) \quad (1.8)$$

Teknolojik ilerleme hızının sıfır olduğu, ekonominin dışa kapalı olduğu ve kamu harcamalarının olmadığı varsayımı altında incelenen model temel Solow modeli olarak bilinir. Temel Solow modelinde üretimin üç faktöründen biri olan teknolojik ilerlemenin sıfır olduğu varsayıldığı için üretim fonksiyonu sermaye (K) ve emeğe bağlıdır (L);

$$Y=F(K,L)$$

Solow büyüme modelinin üretim fonksiyonu ölçeğe göre sabit getiriye sahiptir; $\lambda > 0$ olmak üzere $F(\lambda K, \lambda L) = \lambda F(K,L)$ 'dir ve üretimde azalan verimler kanunu geçerlidir. Dışsallığın olmadığı; bir firmanın diğerine maliyet veya fayda sağlamadığı, tam rekabet koşullarının var olup karar birimlerinin fiyat kabul edici olduğu, piyasanın sürekli temizlendiği varsayımları altında modelde firmalar normal kâr elde etmektedirler. Firmalar, sermayenin marjinal ürünü (MPK) sermayenin kiralama maliyetine (r) eşit oluncaya kadar sermaye kiralarken; emeğin marjinal ürünü (MPL) emeği kiralama maliyetine (w) eşit oluncaya kadar emek kiralayacaktır. Bu da çıktının değerinin emek ve sermaye girdilerine yapılan ödemelerin toplamına eşit ($Y=rK+wL$) olmasına sebep olur ve firmalar normal kâr eder.

Solow büyüme modelinde Cobb-Douglas tipi üretim fonksiyonu kullanılmaktadır;

$$Y=F(K,L)=K^\alpha L^{1-\alpha}$$

Eşitlikte Y çıktıyı, K sermayeyi ve L işgücü miktarını göstermektedir. $(1-\alpha)$ çıktının emeğe göre esnekliğini, α çıktının sermayeye göre esnekliğini göstermektedir ve α sıfır ile bir arasında bir değer almaktadır ($1>\alpha>0$), ölçeğe göre sabit getiri varsayımı gereği üsler toplamı bir eştir ($\alpha+(1-\alpha)=1$). Üretim fonksiyonunu işgücü başına çıktı ve işgücü başına sermaye şeklinde düzenlersek $y=k^\alpha$ eşitliğini elde ederiz. Bu eşitlik, ölçeğe göre sabit getirili üretim fonksiyonunda işgücü başına çıktının işgücü başına sermayenin bir fonksiyonu olduğunu göstermektedir. Eşitliğin işgücü başına çevrilmesi ekonominin genelinin büyüklüğünü ve işgücü büyüklüğünü hesaba katmadan sadece işgücü başına çıktı ve sermayeye odaklanarak çalışma kolaylığı sağlamaktadır (Yeldan, 2011, s. 113).

Solow modelinin mal talebi kısmında dışa kapalı bir ekonomi ve hükümetin olmadığı varsayımları altında çıktı (Y), tüketim (C) ve yatırım (I) amacıyla kullanılır;

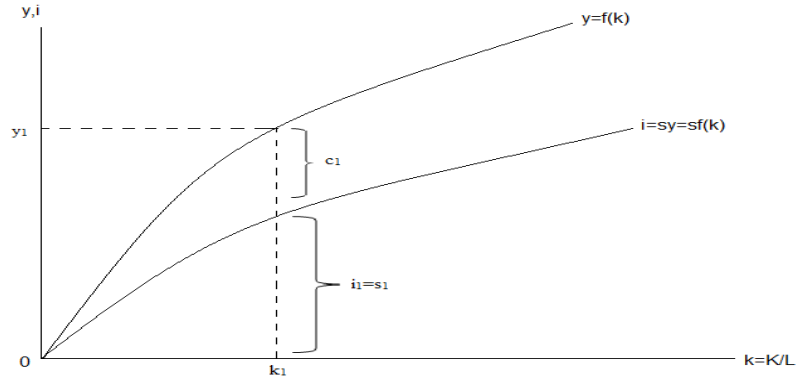
$$Y=C+I$$

$$y=c+i \quad (1.9)$$

$$c=(1-s)y \quad (1.10)$$

(1.9) numaralı eşitlikte, y işgücü başına çıktı, c işgücü başına tüketim ve i işgücü başına yatırımı temsil etmektedir. Tüketiciler elde ettikleri gelirin s kadarını tasarruf ederken $(1-s)$ kadarını tüketir. (1.10) numaralı eşitlikte işgücü başına tüketim (c), tasarruf haddi (s) veri iken işgücü başına çıktıya (y) bağlıdır. (1.9) numaralı eşitlikte elde ettiğimiz işgücü başına çıktı denkleminde (1.10) numaralı eşitlikte elde ettiğimiz işgücü başına tüketimi yerine yazarsak işgücü başına yatırım fonksiyonunu ifade eden $i=sy$ eşitliğini elde ederiz.

Tasarruf haddi veri iken işgücü başına yatırım (i), işgücü başına çıktının (y) bir fonksiyonudur. Solow işgücü başına üretim ve tüketim fonksiyonu ilişkisi Şekil 1.2'de gösterilmiştir.

Şekil 1.2. Solow büyüme modelinde işgücü başına çıktı ve işgücü başına yatırım

Modelde tüketicilerin (ailelerin) yapmış olduğu tasarruflar yatırımlara dönüşerek sermaye birikiminde artış sağlamaktadır. Sermaye stoğunda meydana gelen değişimler (ΔK), yatırımlar (I) ile sermaye stoğunun yıpranması (δK) arasındaki farka eşittir;

$$\Delta K = I - \delta K$$

$$\Delta k = i - \delta k = sy - \delta k \quad (1.11)$$

Nüfus artış hızının n, sermayede görülen yıpranmaların δ ile gösterildiği modelde işgücü başına sermaye birikimi eşitlik (1.12)'deki gibi yazılır.

$$\Delta k = sy - (\delta + n)k \quad (1.12)$$

Tasarruf oranının (s) sıfır olması durumunda kişi başına düşen sermaye oranı sermayede görülen δ oranındaki yıpranmadan ve nüfus artışından (n) dolayı giderek azalacaktır.

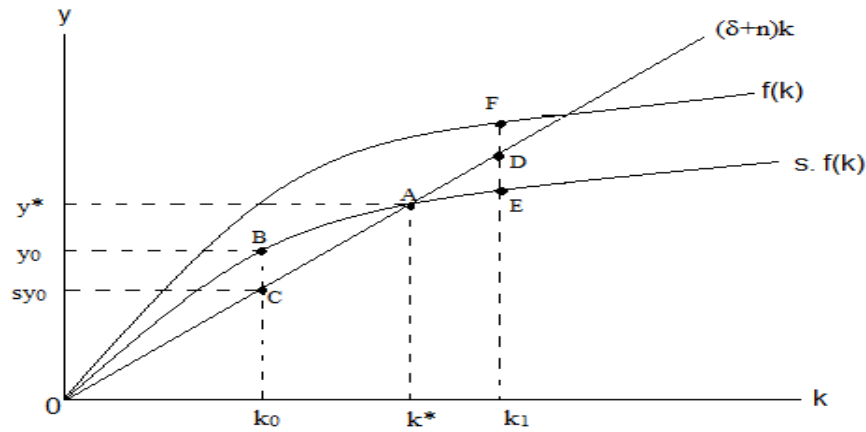
Solow büyüme modelinde uzun dönemde durağan duruma geçilir. Durağan durumda sermaye, amortismanlar ve nüfus ile aynı hızda artarak değişmez. Diğer bir ifadeyle durağan durumda işgücü başına sermaye ve işgücü başına çıktı bir denge değerine ulaşır ve sabit bir değerde kalır. Durağan durum dengesinde işgücü başına tasarruflar sermaye artışına eşit olduğu için $\Delta k = 0$ kabul edilir. İşgücü başına sermaye değişimini veren eşitlikte Δk yerine sıfır yazılırsa (1.13) numaralı eşitlikte belirtilen durağan durum denge eşitliği elde edilmiş olur;

$$\Delta k = sy - (\delta + n)k = 0$$

$$sy = (\delta + n)k \quad (1.13)$$

Solow modelinde durağan durum $s \cdot f(k)$ eğrisinin $(\delta+n)k$ eğrisini kestiği noktada oluşur (Barro & Sala-i-Martin, 2004, s. 34). Bu noktada yapılan tasarruflar amortismanları ve işgücüne yeni katılan çalışanların sermaye ihtiyacını tam olarak karşılayacak düzeydedir. Durağan durum dengesi Şekil 1.3'te gösterilmiştir.

Solow büyüme modelinde ekonominin uzun dönemde nasıl durağan durum dengesine dönüş yaptığı farklı durumlar ele alınarak Şekil 1.3 üzerinden incelenebilir. Tasarrufların işgücüne katılım ve sermayedeki yıpranma payından yüksek olduğu B gibi bir noktada olduğunu varsayarsak tasarruflardaki bu fazlalığın sermayede bir artış yaratarak sermayenin k_0 noktasından k^* noktasına kadar artmasına sebep olacaktır. Tasarrufların sermayedeki yıpranma ve işgücündeki artıştan daha düşük olduğu durumda ise ekonomi E gibi bir noktada bulunacaktır. E noktasında işgücü başına sermaye k_1 , işgücü başına çıktı k_1F , işgücü başına yatırım Ek_1 ve işgücü başına tüketim EF ve gerekli yatırım k_1D kadardır. E noktasında işgücü başına yatırımın gerekli yatırımdan DE uzaklığı kadar az gerçekleştiği görülmektedir. Bu durum yatırımların azalması ile birlikte sermayede bir azalışa sebep olarak uzun dönemde işgücü başına sermayenin tekrar durağan durum dengesinin sağlandığı k^* düzeyine düşmesine sebep olacaktır ve ekonomi tekrar A noktasında dengeye gelecektir.

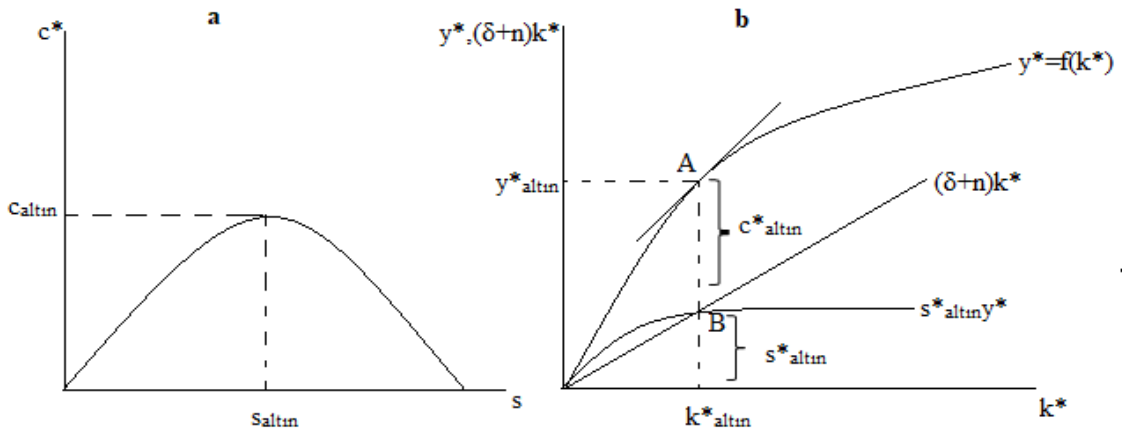
Şekil 1.3. Solow büyüme modeli durağan durum dengesi

Toplumun refahını arttırmak isteyen hükümet kişi başına düşen çıktıyı buna bağlı olarak da geliri arttırmak isteyecektir. Bu amaçla hükümet işgücü başına daha fazla sermayenin düştüğü durağan durum düzeyini tercih eder çünkü işgücü başına düşen

sermaye miktarı arttıkça işgücü başına düşen çıktı da artacaktır. Fakat durum tüketiciler açısından değerlendirildiğinde bireylerin amacı daha fazla tüketim yapmaktır, daha fazla tüketim bireyi daha mutlu yapmaktadır. Ekonomide hükümet ve bireylerin çıkarlarının kesiştiği, maksimum tüketim düzeyinin seçildiği durağan durum düzeyi “sermaye birikiminin altın kuralı” olarak bilinmektedir (Taban, 2011, s. 92). Sermaye birikiminin altın kuralı Phelps tarafından 1961 yılında ifade edilmiştir (Phelps, 1961).

Solow modelinde durağan durum dengesi işgücü başına yatırım eğrisinin ($sf(k)$), gerekli yatırım eğrisini $((\delta+n)k)$ kestiği noktada oluşmaktadır. Durağan durum dengesinde işgücü başına yatırım gerekli yatırıma eşittir: $i^*=(\delta+n)k^*$. Bu nedenle işgücü başına tüketim, işgücü başına çıktı (y^*) ile gerekli yatırımlar arasındaki farka eşittir. Bu durum Şekil 1.4(b)’de AB uzunluğu ile ifade edilmiştir.

Sermayenin altın kuralını gerçekleştiren işgücü başına tasarruf düzeyine tasarrufun altın kuralı denir ve $s_{altın}$ ile ifade edilir. Ekonomide gerçekleşen tasarrufların (s^*) tasarrufun altın kuralından ($s_{altın}^*$) büyük olması durumunda sermaye stoğu durağan durum sermaye stoğundan fazla oluşacaktır. Bu durumda hükümet tasarrufları düşürüp ekonomiyi tekrar durağan durum dengesine döndürmeye yönelik politika uygulayacaktır. Benzer durum $s^* < s_{altın}$ durum için de geçerlidir, bu sefer ekonomide sermaye stoğu olması gerekenden daha düşük çıkacak ve hükümet sermaye stoğunu arttırmak amacı ile tasarruf arttırıcı politikalar uygulamaya yönelecektir.

Şekil 1.4. Solow büyüme modelinde sermaye birikiminin altın kuralı

Bu bölüme kadar nüfusta bir değişimin yaşanmadığı varsayılmıştır (n), fakat savaş, göç, doğum gibi sebeplerden dolayı ülke nüfusunda değişim gözlenebilir ve nüfusta gözlemlenen değişimler işgücü arzını olumlu veya olumsuz yönde etkileyecektir. Nüfus artışı ile birlikte görülen işgücü arzında yaşanan artış, işgücü başına düşen sermayenin azalmasına sebep olacaktır. Bu durumda, yatırımlardan dolayı artan sermaye düzeyinin yarattığı pozitif etkiden nüfus artışı ve sermayede yaşanan yıpranmanın yarattığı negatif etki çıkartılarak nüfus artışının işgücü başına sermayedeki değişimi nasıl etkilediği hesaplanır. Nüfusta görülen artışın buna bağlı olarak da işgücü artış hızının yüksek olduğu ülkelerde çıktıda görülen artış da o kadar yüksek olur. İşgücünde (n) görülen artış Şekil 1.4(b)'de ($\delta+n$) doğrusunun yukarı kaymasına sebep olarak durağan durum sermaye ve çıktı düzeyini artmasına sebep olacaktır, bu da göstermektedir ki işgücü (nüfus) değişimi durağan durum sermaye çıktı düzeyini etkileyen faktörlerden biridir.

Şimdiye kadar olan bölümde teknolojik gelişmenin zaman içerisinde sabit olduğu varsayılmıştır. Fakat bu varsayım gerçekçi değildir. Önemli olan modelde dışsal olan teknolojik ilerlemenin modele nasıl dahil edileceğidir. Teknoloji sermaye ve emeğin verimliliğini arttırmaktadır. Teknoloji mevcut üretim faktörü ile daha fazla çıktı elde etmenin yanında aynı çıktı düzeyine daha az üretim faktörü ile erişmeyi de olanak sağlamaktadır (Barro & Sala-i-Martin, 2004, s. 52). Solow büyüme modelinde kişi başına çıktıda görülen artış işgücündeki veya sermayedeki artıştan kaynaklanmıyorsa ekonomik büyümede görülen bu artışın teknolojiden kaynaklandığına dikkat çekilmiştir ve bu durum “Solow artışı” olarak isimlendirilmiştir.

$$Y=AK^\alpha L^{1-\alpha} \quad A \geq 0$$

Solow büyüme modelinde durağan hal altında devamlı pozitif büyümeyi sağlayan teknolojik ilerlemedir. Neoklasik model yansıtma Cobb-Douglas fonksiyonu yardımıyla Solow büyüme modelinde teknolojinin yarattığı pozitif büyüme etkisi formülize edilmiştir;

$$Y_t=A(t)K_t^\alpha L_t^{(1-\alpha)} \quad (1.14)$$

(1.14) numaralı eşitliğin Cobb-Douglas üretim fonksiyonu şeklinde yazıldığı ve bu fonksiyonun özelliği dikkate alındığında, modele dahil edilen teknolojinin sermaye ve emeğin herhangi biri üzerinde daha baskın bir etkiye sahip olduğu veya her iki değişken

üzerinde de aynı etkiyi yarattığı dikkate alınmamaktadır (Valdés, 1999, s. 20). Modelde sermaye (K), emek (L) ve teknolojinin (A) sabit oranlarla büyüdüğü kabul edilmektedir.

Harrod (1942), belirli bir sermaye çıktı oranında nispi girdi oranları değişmiyorsa $((K.F_K)/(L.F_L))$ teknolojik ilerlemeyi nötr olarak varsaymıştır (Harrod neutral). Fakat Robinson (1938) ve Uzawa (1961) teknolojik ilerlemeyi üretim fonksiyonuna dahil ederek elde ettikleri üretim fonksiyonunu emek arttırıcı teknolojik ilerleme (labor augmenting technological progress) olarak adlandırmışlardır. Robinson ve Uzawa'nın fonksiyonunun emek arttırıcı olarak nitelendirilmesinin sebebi modele dahil edilen teknolojinin işgücünde yarattığı verimlilik artışıyla birlikte çıktıda artış yaratmasıdır. (Barro & Sala-i-Martin, 2004, s. 54).

$$Y=F(K, L, A)$$

$$Y=F(K, L, A)=K^\alpha(AL)^{1-\alpha}$$

Üretim fonksiyonunun işgücünün verimliliğini arttırıcı teknoloji ile genişletirsek;

$$\dot{K}=I(t)-\delta K(t)$$

$$\dot{K} =s.F[K, L, T(t)]- \delta K(t)$$

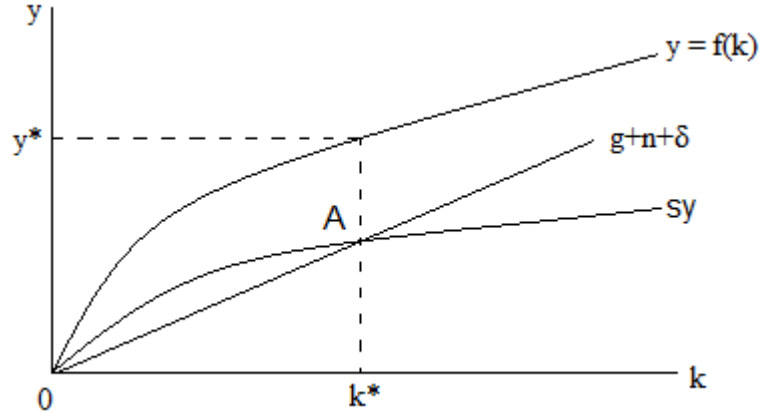
Eşitliğin her iki tarafının da L'ye bölersek;

$$\dot{k} =sF[k, T(t)]-(n+\delta)k \quad (1.15)$$

(1.15) numaralı eşitliğin (1.12)'dan farkı kişi başına çıktının teknolojik gelişmeye bağlı olmasıdır. Teknolojinin dahil edildiği modelde sermaye birikiminin büyüme üzerindeki etkisi eşitlik (1.6)'da verilmiştir. g işgücünün etkinliğini arttıran teknolojik gelişmeyi göstermektedir. Bir ekonomide işgücü başına sermaye işgücü başına tasarruf (sy) kadar artarken işgücü başına sermayede meydana gelen aşınma(dk), işgücü başına nüfus artışı (nk) ve işgücü başına teknolojik ilerleme (gk) kadar azalır.

$$\Delta k= sy- (d+ n+g)k \quad (1.16)$$

Şekil 1.5'te teknolojinin dahil edildiği Solow büyüme modeli gösterilmiştir. $(g+n+\delta)$ ile sy eğrisinin kesiştiği A noktasında ekonomi durağan durumdadır. Durağan durumda $\Delta k=0$ ve $\Delta y=0$ 'dır. A noktasında nüfus n kadar artmaktadır, etkin işgücü sayısı ise n+g kadar artmaktadır. Etkin işgücü başına sermayenin ve çıktının sabit olduğu durağan durumda işgücü başına çıktı da teknolojik ilerleme kadar (g) artış göstermektedir.

Şekil 1.5. Teknolojinin dahil edildiği Solow modeli

Solow modelinin önemli konularından bir diğeri yakınsama hipotezidir. Yakınsama hipotezine göre, teknolojinin sabit ve dışsal olduğu varsayımı altında, sermayenin işgücünden daha hızlı arttığı bir ekonomide düşük kişi başına gelire sahip ülkeler yüksek kişi başına gelire sahip ülkelere daha hızlı büyüyerek onları ortak bir durağan durumda yakalar. Diğer bir ifade ile Solow büyüme modeli, bütün ülkelerdeki teknoloji düzeyinin aynı ve değişmediğini, uzun dönemde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin reel büyüme değerlerinin aynı değere yaklaşacağını, ülkelerin kişi başına düşen gelirlerinin uzun dönemde birbirlerine yakınlaşacağını ve ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarının ortadan kalkacağını varsayar (Taban, 2006, s. 107). Benzer yatırım ve yıpranma haddine sahip, teknoloji düzeyleri eş, yapısal özellikleri aynı ve nüfus artış hızları denk olan ülkelerde görülen bu tip fakir ülkenin daha hızlı büyüyerek zengin ülkeyi yakınsaması durumu koşulsuz yakınsama olarak isimlendirilir. Bu tip koşulsuz yakınsama görülen ülkelerde fakir olan ülkenin zengin ülkeden daha hızlı büyüyerek ortak bir durağan noktada zengin ülkeyi yakaladığı varsayılır. Ekonomilerin durağan duruma olan uzaklıkları durağan duruma doğru yakınsama hızlarını (durağan duruma yönelen ekonomide gerçekleşen işgücü başına çıktıda görülen büyüme veya küçülme hızı) etkiler. Koşullu yakınsama hipotezi içerisinde barındırdığı ülkelerin farklı özelliklere sahip olması ve durağan durum değerlerinin farklılık göstermesi varsayımı ile koşulsuz yakınsama hipotezinden ayrılmakta ve bu özelliği ile daha gerçekçi bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir. Koşullu yakınsama hipotezinin diğer varsayımı ise ülkelerin kendi durağan durumlarına yakınsamasına yöneliktir. Bu varsayımına göre bir ülke kendi durağan

durumuna ne kadar uzak ise o kadar hızlı büyümektedir (Ünsal, 2007, s. 160). Koşullu yakınsamada fakir ülkelerin zengin ülkeleri yakınsaması zorunluluğu yoktur. Aynı yapısal özelliklere (nüfus, teknoloji, yatırım, yıpranma hadleri...gibi) sahip ülkelerde gelir düzeyi düşük olan fakir ülke daha hızlı büyüyerek zengin ülkeyi yakalar fakat yatırım hadleri farklılık gösteren ülkelerde yatırım haddi daha yüksek olan ülke daha yüksek hızla büyür. Yatırım seviyesi yüksek olan ülkelerde görülen yüksek tasarruf oranları ülkenin durağan durum çıktı düzeyinin daha yüksekte gerçekleşmesine sebep olur. Bu durum ülkenin kendi durağan durum noktasından daha uzakta bulunmasına yol açarak ülkenin durağan durum noktasına erişimi için daha hızlı büyümesine yol açar.

Solow büyüme modelinde göze çarpan belli başlı sorunlar temelde durağan durum dengesi ve bu denge düzeyine ulaşma aşamasında öne sürdüğü varsayımlardan kaynaklanmaktadır. İlk göze çarpan sorun modelin ülkelerdeki teknoloji düzeylerini birbirine eşit varsaymasından kaynaklanmaktadır. Bu durum ülkelerin uzun dönemde büyüme oranlarının birbirine yakınlaşacağı ve durağan durum büyüme oranlarının sifıra yaklaşacağı sonucunu doğurmaktadır ki bu da gerçek hayatta elde edilen veriler ile doğrulanmamaktadır. Bir diğer sorun ise modelin az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin durağan durum noktasında gelişmiş ülkeleri yakalayacağını varsaymasından kaynaklanmaktadır. Bu varsayımı ülkelerdeki sermaye stoğu birikime bağlayan Solow modeli az gelişmiş ülkelerde sermaye stoğu birikiminin düşük oranda olmasının sermayenin marjinal getirisinin yüksek olmasını sağlayarak yoksul ülkelerin daha kısa sürede durağan durum dengesine ulaşacağını ileri sürmektedir. Fakat ülkelerin sahip olduğu farklı özellikler durağan durum değerlerinin de farklı olmasına sebep olacaktır (Taban, 2011, s. 107-108).

1.1.4.8. İçsel büyüme modelleri

İçsel büyüme modellerinin çıkış noktası Solow büyüme modelinin öngörülerinin pratikte uygulamaya uygun olmamasıdır. Neoklasik modelin kısa dönemde fakir ülkelerin zengin ülkelere daha hızlı büyüyerek zengin ülkeleri yakınsayacağı ve aynı durağan durum dengesine erişecekleri varsayımı, teknolojinin sabit olup modele dışsal olarak dahil edilmesi varsayımının ve üretimin azalan verimler kanununa tabi olması varsayımının gerçekçi olmadığı görüşü üzerine Barro (1991) ve Romer (1994) içsel büyüme modellerinin temellerini atmıştır.

İçsel büyüme modeline göre Solow büyüme modeli iktisadi büyümenin nasıl gerçekleşeceğini açıklayamamıştır. Solow büyüme modeli büyüme için teknolojinin gerekliliğine değinmiş fakat teknolojik ilerlemenin nasıl sağlanacağı konusunda bir bilgi vermemekle beraber tasarrufların uzun dönem büyüme üzerindeki etkisini de yok saymıştır (Taban, 2011, s. 109). İçsel büyüme kuramı da tüm bu eksikleri gidermeyi amaçlayarak, makroekonomik politikaların büyüme üzerindeki etkilerini ele alıp bu yolla büyüme oranını içselleştirerek Solow büyüme modelinin eksikliklerini gidermiştir. Neoklasik büyüme modelinin eksikliklerini gidermeye ve büyüme etkileyen politikaları açıklamaya yönelik çalışmalar Paul M. Romer (1981), Robert E. Lucas (1988) ve Kenneth J. Arrow (1962)'ın öncülüğünde gelişmiştir.

Üretim, tüketim ve gelir dağılımı üzerinde önemli etkileri bulunan faktörlerden olan beşeri sermaye, teknoloji ve bilgi modelle dahil edilirken ölçme problemleri ile karşılaşılmasının yanı sıra sermayenin teknoloji, bilginin ise emek faktörü ile bir etkileşim içerisinde bulunması sebebiyle içsel büyüme modellerinden önce yeterince dikkate alınmamıştır. Yeterli finansal sermayeye sahip olmayan ülkelerin gelişmişlik olarak geri kaldığı gerçeği günümüzde geçerliliğini yitirmiş ve yerini güncel bilgi ve teknolojileri elde edemeyen, beşeri sermaye birikimi yeterli olmayan ülkelerin geri kaldığı gerçeğine bırakmıştır (Demir, 2002, s. 1-2). İçsel büyüme modellerinin oluşumunda eğitim, sağlık, teknolojik yenilikler, Ar-Ge, bilgi birikimi, ölçek ekonomileri, gelir dağılımı gibi faktörlerin üretim üzerinde etkilerinin anlaşılması etkili olmuştur. İçsel büyüme modellerinin bu değişkenleri içselleştirmesi büyüme ve büyümenin belirleyicilerinin tekrar ele alınmasını gerekli kılmıştır (Berber, 2006, s. 173).

Artan getiri, dışsallıklar ve eksik rekabet piyasaları varsayımları içsel büyüme modellerini neoklasik büyüme modellerinden ayıran özellikler arasındadır. Neoklasik modeldeki sermayenin azalan getirisi ve yatırımların önemsizliğinin aksine içsel büyüme modelinde sermaye artan getiriye sahiptir. Yatırımlar fiziki sermayenin yanında beşeri sermayenin de bilgi ve becerisini arttırıp hem ülke sermayesini arttırmakta hem de verimliliği arttırarak büyümeyi olumlu etkilemektedir. Neoklasik modelin bir firmada yaşanan gelişmelerin diğer firmaları etkilememesinin (dışsallığın olmadığı durum) aksine içsel büyüme modelinde bir kişiye ait bilgi tüm topluma fayda sağlamakta, bir firmada görülen teknik ilerleme diğer firmaları da olumlu yönde etkilemektedir. İçsel büyüme modellerini neoklasik modelden ayıran bir diğer özellik de eksik rekabet piyasalarının

kabulüdür; yeniliğin oluşabilmesi için monopol kârına ve bu kârın yenilik yapma itici gücüne ihtiyaç duyulmaktadır.

İçsel büyüme modelleri temelde 4 farklı alt başlık altında incelenmektedir bunlar Lucas'ın beşeri sermaye modeli, Romer'in bilgi üretimi ve taşmalar modeli, Barro'nun kamu politikası modeli ve Ar-Ge modelidir. Bu modellere ek olarak 1991 yılında Sergio Rebelo tarafından geliştirilen AK modeli de içsel büyüme modelleri içerisinde sayılmaktadır.

1.1.4.8.1. AK büyüme modeli

Sergio Rebelo (1991) tarafından geliştirilen model teknolojik gelişmenin var olmadığı durumda uzun dönemde kişi başına sermaye artışının sağlanabileceğini basit bir biçimde gösteren içsel büyüme modelidir. Rebelo "Uzun Dönem Politika Analizi ve Uzun Dönem Büyüme (Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth)" çalışmasında ülkelerin uyguladıkları farklı politikaların büyüme oranlarında farklılık yaratacağını ve büyümenin içsel olarak belirlendiğini ileri sürerek neoklasik büyüme modellerinden ayırmıştır.

Model, Solow büyüme modelinden türetilmiş olmasına karşın ondan bazı temel farklılıklar içermektedir. Solow büyüme modeline benzer olarak teknolojik ilerleme dışsal olarak kabul edilmiştir fakat Rebelo'nun modelinde üretimde sabit getiriler olduğu varsayımı kabul edilir.

$$Y=K^{\alpha}L^{1-\alpha} \quad (1.17)$$

(1.17) numaralı üretim fonksiyonunda teknolojik gelişmenin olmadığı ($A=0$) ve $\alpha=1$ olduğu varsayılarak yeniden yazılırsa (1.18) numaralı eşitlik elde edilir;

$$Y=AK \quad (1.18)$$

(1.18) numaralı eşitlikte A pozitif bir sayıdır (teknoloji düzeyini belirtir ve sabit bir sayıdır). (1.17) numaralı eşitlikte $\alpha=1$ yazdığımız zaman $Y=K$ ifadesini elde ederiz fakat çıktı sermaye stoğuna eşit değildir, bunu belirtmek için sabit bir sayı olan A eşitliğe eklenmiştir. Eşitliğe eklenen A çıktının sermayeye orantılı bir şekilde değiştiğini diğer bir ifade ile bir birim sermaye ile üretilen çıktı miktarını (ortalama çıktı), $A=Y/K$, ifade eder.

(1.18) numaralı eşitlikte üretim sabit getirilere tabidir. Eşitlikte A teriminin sabit olması; sermaye miktarı artınca sermayenin marjinal ürünün sabit kaldığı, sermayenin ortalama ürünün marjinal ürününe eşit olduğunu ifade eder (Ünsal, 2007, s. 239).

Ekonomide sermaye birikimi çıktının bireyler tarafından tasarruf edilmesi ve yatırıma dönüştürülmesi ile elde edilmektedir. Sermaye birikimi denklemini yazarsak;

$$\Delta K = I_K - \delta K = sY - \delta K \quad (1.19)$$

$$\dot{K} = sY - dK \quad (1.20)$$

(1.20) numaralı eşitlik (1.19) numaralı eşitliğin alternatif yazımıdır.

Bir orandaki büyüme hızı pay ve paydadaki terimlerin büyüme hızları arasındaki farka eşittir. Buradan yola çıkarak (1.18) numaralı eşitliğin büyüme hızını hesaplırsak;

$$Y = AK$$

$$\Delta Y/Y = \Delta K/K \rightarrow \Delta Y/Y = g_Y = g_K = \Delta K/K \quad (1.21)$$

(1.21) numaralı denklem göstermektedir ki hasıla ve sermaye büyüme hızları birbirine eşittir.

(1.19) numaralı eşitlikte sermaye büyüme hızı hesaplırsa (1.22) numaralı eşitlik elde edilir;

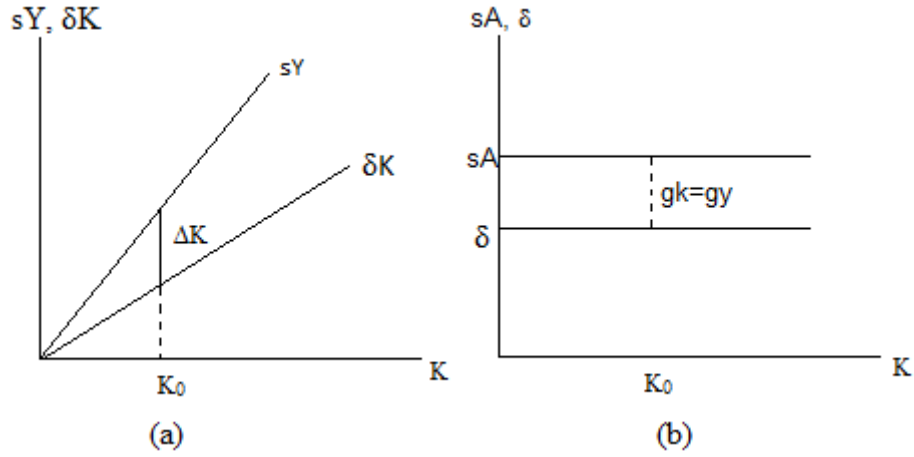
$$\Delta K/K = (sY - \delta K)/K$$

$$\Delta K/K = sA - \delta \quad (1.22)$$

(1.22) numaralı eşitliği (1.21) numaralı eşitlikte yerine yazarsak toplam çıktı ve sermaye büyüme hızının sA ve δ arasında ilişkiye bağlı olduğunu gösteren eşitliğe ulaşırız;

$$\Delta Y/Y = g_Y = g_K = sA - \delta \quad (1.23)$$

(1.23) numaralı eşitlikte elde edilen ilişki Şekil 1.6'da gösterilmiştir.

Şekil 1.6. AK tipi ekonomik büyüme

(1.23) numaralı denklemde $sA > \delta$ olması durumunda toplam çıktı sürekli olarak artar. Bu ilişki Şekil 1.6(a)'da sermaye stoğunun başlangıç değerinin K_0 olduğu pozitif eğimli sY doğrusu ile gösterilmiştir. Şekil 1.6(b)'de sA doğrusunun δ doğrusunun yukarısında olması sermayenin iki eğri arasındaki mesafe kadar arttığını göstermektedir. Bu ilişki Şekil 1.6(a)'da ΔK ile gösterilmiştir. Diğer bir ifade ile AK modelinde sermaye ve çıktı, $(sA - \delta)$ hızıyla artış göstermektedir.

$Y = AK$, sadece sermaye düzeyi ile üreten temel AK modeli eşitliğinin birinci

dereceden türevini alırsak $\frac{\partial Y}{\partial K} = F'(K) - \delta = A$ olan ve (1.24) numaralı eşitlikte gösterilen sabit

bir kâr oranı ile çalışan eşitliği elde etmiş oluruz. Eşitlikte r , sabit kâr oranını göstermektedir ancak bu değer pozitif bir oranda sürdürülebilmesi büyüme oranının belirsiz olması ve $A - \delta$ oranında korunabilir olmasına bağlıdır. $A > \delta$ koşulu altında girişimcilere daima pozitif bir net kâr sağlayan bu ekonomide girişimciler yatırım yapmaktan vazgeçmeyeceklerdir (Yeldan, 2011, s. 204).

$$r = F'(K) - \delta = A - \delta \quad (1.24)$$

$Y = AK$ modelinin logaritması alınıp birinci türevi alınırsa $A = 0$ olduğu durumda çıktının büyüme oranının sermayenin büyüme oranı ile aynı olduğu eşitlik elde edilir;

$$\log Y = \log A + \log K$$

$$\frac{\square}{Y} = \frac{\square}{A} + \frac{\square}{K}$$

$$g_Y = g_A + g_K \rightarrow A=0 \rightarrow g_Y = g_K \quad (1.25)$$

Fert başına çıktı büyüme hızını hesaplamak için $k=K/L$ 'den yola çıkarak büyüme hızının pay ve paydadaki terimin büyüme hızının farkını alarak hesaplırsak;

$$\Delta k/k = \Delta K/K - \Delta L/L$$

$$g_k = g_K - g_L$$

$$g_K = g_k + g_L$$

(1.25) numaralı eşitlikten yola çıkarak g_K yerine g_Y yazarsak;

$$g_k + g_L = g_Y = sA - \delta$$

$$g_L = n \text{ ise}$$

$$g_k + n = sA - \delta$$

$$g_k = sA - (\delta + n) = g_Y \quad (1.26)$$

(1.26) numaralı eşitlik göstermektedir ki fert başına çıktı ve fert başına sermaye büyüme hızı sA ve $(\delta+n)$ arasındaki ilişkiye bağlıdır. Ekonomide tasarruf haddi ne kadar yüksek (s), yıpranma haddi (δ) ve nüfus artış haddi (n) ne kadar düşük olursa fert başına çıktı büyüme hızı da o kadar yüksek olacaktır ($sA > (\delta+n)$). Bu durum göstermektedir ki AK tipi ekonomik büyüme modelinde tasarruf haddinin artması ekonominin sürekli olarak hızlı büyümesine yol açar bu sebeple bu tip büyüme modelini izleyen hükümetler tasarrufları arttırıcı politikalar uygulayarak büyümeyi kalıcı olarak hızlandırabilmektedir (Ünsal, 2007, s. 243). (1.24) numaralı ve (1.26) numaralı eşitlikler birlikte ele alınırsa $sA > (\delta+n)$ olduğu sürece ekonominin sürekli $r=A-\delta$ oranında biriktirmeye devam ettiği sonucuna ulaşılmaktadır (Yeldan, 2011, s. 205).

AK büyüme modelinde koşulsuz veya koşullu yakınsama yoktur. Aynı tasarruf haddi, yıpranma haddi, nüfus haddi ve teknolojiye sahip fakat kişi başına çıktı oranları farklı ülkelerden kişi başına çıktı düzeyi düşük olan ülkenin kişi başına çıktı düzeyi yüksek olan ülkeden daha hızlı büyüyerek ortak bir durağan durumda yakınsaması olası değildir.

1.1.4.8.2. Yaparak öğrenme, bilgi üretimi ve taşmalar modeli

Paul M. Romer tarafından geliştirilen bilgi birikimi ve taşmalar modelinin çıkış noktası Kenneth J. Arrow'un (1962) yaparak öğrenme modeli olmuştur. Arrow bilgi birikimini, üretimin daha verimli olması için yeni yöntemlerin geliştirilmesi ve üretimde kullanmak üzere gerekli olan yeteneklerin geliştirilmesini şeklinde ele almıştır (Valdés, 1999, s. 100). Arrow, yaparak öğrenmeyi bazı sektörlerde maliyetleri düşüren kaliteyi yükselten ve üretimi hızlandıran etken olarak tanımlamıştır. 1962 yılında yayınlanan "Yaparak Öğrenmenin Ekonomik Çıkarımları (The Economic Implications of Learning by Doing)" adlı makalesinde yaparak öğrenmenin ekonomik büyüme üzerine etkisini ele almıştır.

Arrow'un geliştirdiği yaparak öğrenme modelinin iki aşaması vardır. Bunlardan ilki öğrenme aşamasıdır. Bu aşamada insanlar yeni teknikleri üretim aşamasında kullanarak öğrenirler. İkinci aşamada ise yeni tekniklerin kullanımı ile birlikte kişiler bu tekniği geliştirmek için kendileri fikir üretirler ki bu üretimin icat (yenilik) kısmını oluşturur. Böylece sermaye birikiminin iki aşaması olan daha ileri seviyede makineleşme ve bilgi birikiminde artış sağlanmış olur (Valdés, 1999, s. 101).

Romer'in 1986 yılında yayınladığı "Artan gelirler ve Uzun Dönem Büyüme (Increasing Return and Long-Run Growth)" adlı makalesinde geliştirmiş olduğu ve Solow modelinin üretimde azalan verimler kanununun geçerli olduğu varsayımının kabul edildiği modeli içsel büyüme modellerinin temellerini oluşturmaktadır. Romer, Arrow'un modelini geliştirmiş ve üretimde fiziksel çıktı oluşturulurken diğer yandan da farkında olunmadan teknik bilginin yan ürün olarak ortaya çıktığını ve üretimde bedava girdi olarak kullanıldığını ileri sürmüştür, böylece üretimin daha yüksek kalite ve daha düşük maliyet ile gerçekleştiğini belirtmiştir. Romer'in bilgi üretimi ve taşmalar modelindeki taşmalar ile bir firmada oluşan bilinçli bir süreç ile ortaya çıkmayan fakat firmaya yarar sağlayan teknik bilginin herhangi bir şekilde diğer firmalar tarafından öğrenilmesi ve diğer firmaları da olumlu yönde etkilemesi kastedilmektedir.

Romer modelinde teknolojik ilerleme bilinçsiz bir şekilde ortaya çıkmakta ve yan ürün olarak görülmektedir aynı zamanda da modelde firmaların ölçeğe göre sabit getiriye sahip olduğu varsayılır. Bu iki husus Arrow modelinde sermaye ve çıktıya yapılan ödemenin toplam çıktının değerine eşit olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır ($Y=wL+rK$) ve

göstermektedir ki Romer modeli tam rekabet varsayımı üzerine inşa edilmiştir (Ünsal, 2007, s. 244).

Romer modelinde, ülkenin sermaye stoğu ne kadar fazla ise (o ülkede ne kadar çok yatırım yapılmış ise) o kadar bilgi üretilmiş demektir diğer bir ifade ile ülkede üretilen bilginin göstergesi ülkenin sahip olduğu sermaye stoğudur. Bu varsayım dikkate alınarak üretim fonksiyonu geliştirildiğinde ölçeğe göre artan üretim fonksiyonu elde edilmiş olmaktadır (Berber, 2006, s. 178). Bir firmanın yatırım yapması sermaye stoğunun yanında bilgi stoğunu da arttırmakta ve yaparak öğrenme olgusunu meydana getirmektedir. Model ekonomideki tüm firmaların bilgi ve teknoloji düzeylerinin eşit olduğunu varsayar. Elde edilen hiçbir bilgi, teknoloji firma içerisinde kalmamaktadır bir şekilde (şirket içinden sızıntılar, çalışanın şirket değiştirmesi...gibi) diğer firmalar bu bilgi ve/veya teknolojiden haberdar olmaktadır. Bilginin yayılması varsayımına göre bir firmanın bilgi birikimi hiçbir maliyete katlanılmadan diğer firmalar tarafından öğrenilmektedir.

Romer modelinin varsayımlarına göre ekonomide çok sayıda firma bulunmaktadır ($i=1, 2, 3, \dots, N$), her bir firma benzerdir ve emeğin verimliliğini arttırıcı üretim fonksiyonuna sahiptir. Ekonomide bulunan N sayıdaki firma, piyasadaki herhangi bir firmanın market gücünü tek başına ele geçirmesini önlemeye yetecek kadardır, bu sebeple bu firmalar fiyat kabul edicidir. Firmaların amacı kârı (Π_{it}) maksimize etmek için eldeki bilgi (A_t) ile uygun K_{it} ve L_{it} 'yi seçmektir. Her bir firmanın ($i=1, 2, 3, \dots, N$) kârı (1.27) numaralı eşitlikteki biçimde hesaplanır;

$$\prod_{it} Y_{it} - p_t K_{it} - w_t L_{it} = K_{it}^\alpha (A_t L_{it})^{1-\alpha} - p_t K_{it} - w_t L_{it} \quad (1.27)$$

$Y_{it}=F(K_{it}, A_t L_{it})$ üretim fonksiyonunu basit Cobb-Douglas tipi üretim fonksiyonu şeklinde yazarsak;

$$Y_{it} = K_{it}^\alpha (A_t L_{it})^{1-\alpha}, \quad (0 < \alpha < 1) \quad (1.28)$$

(1.28) numaralı eşitlikte sermaye ve emeğin verimliliğine dayalı toplam üretim fonksiyonunda A_t 'nin dışsal olduğu ve sabit bir oranla arttığı varsayılır ise Model Solow modeli ile aynı olmakta ve büyüme sonunda durağan durum dengesine ulaşmaktadır fakat A_t artık içsel bir değişkendir ve ülkedeki makineleşmeye (sermaye-işgücü oranı) bağlıdır, model matematiksel olarak Solow modeline benziyor olsa da bu yönüyle ondan ayrılmaktadır (Valdés, 1999, s. 105-106).

1.1.4.8.3. *Lucas'ın beşeri sermaye modeli*

Robert E. Lucas 1988 yılında yayınlamış olduğu “Ekonomik Kalkınmanın Mekanizmaları Üzerine (On the Mechanics of Economic Development)” çalışmasında beşeri sermayeyi ekonomik büyüme modeline dahil ederek içsel hale getirmiştir. Lucas, beşeri sermayeyi, işgücünün sahip olduğu bilgi ve beceri olarak tanımlamıştır ve beşeri sermayeyi modele dahil eden ilk kişi olmuştur.

Lucas'ın Solow'un modelini beşeri sermayeyi kapsayacak şekilde genişleterek geliştirdiği modelde beşeri sermayenin oluşumunun ilk izleri Arrow'un 1962 yılında yayınlanan “yaparak öğrenme” modelinde karşımıza çıkmaktadır. Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisinin analiz edilmesi ise ilk kez T.Schultz (1963) tarafından gerçekleştirilmiştir. Günümüzde ise beşeri sermaye fiziksel sermayenin yanında ayrı bir üretim faktörü olarak Lucas (1988), Rebelo (1991), Mankiw, Romer (1986), Weil (1992) tarafından kabul edilmektedir. Lucas; Arrow (1962), Uzawa (1965) ve Romer (1986)'in içsel büyüme modellerinin özelliklerinden faydalanarak geliştirdiği modelini Shultz ve Becker (1964) tarafından bahsedilen beşeri sermayeye dayandırmıştır (Lucas, 1988, s. 17). Schultz beşeri sermayeyi eğitime yapılan yatırım olarak tanımlarken, Becker kavramı genişleterek emeğin verimliliğinin yanı sıra hem fiziksel hem de duygusal sağlığını beşeri sermaye olarak tanımlamıştır (Çiftçi D. D., 2015, s. 57).

Lucas modelinin üretim fonksiyonunu yazarsak;

$$Y=F(K,Lh) \quad (1.29)$$

veya

$$Y=F(K,N^e) \quad (1.30)$$

(1.30) numaralı eşitlik (1.29) numaralı eşitliğin alternatif yazım şeklidir, her iki eşitlikte de Y toplam çıktıyı, K sermayeyi, L emeği, h işçi başına beşeri sermayeyi, N^e ise etkin emeği göstermektedir. Lucas modelinde sermaye birikimi bireylerin tüketim yerine tasarruf etmeyi tercih etmesi ile gerçekleşmektedir; $s=i=y-c$. Modelde kişilerin zamanlarını çalışmaya (u) ve beceri elde etmeye (okula gitmeye) (1-u) ayırdıkları varsayılır. Modelde bireyler çıktı üretimi ve gelecekte marjinal verimliliklerini artırma arasında tercih yapmalıdır. (1.30) numaralı eşitlikte yer alan ve etkin emeği temsil eden N^e kavramı; ülkedeki emek stoğu, toplumun ortalama yetenek düzeyi (h), işgücünün üretimde harcadığı zaman (u) ve ülkedeki işgücü arzının çarpımı ile elde edilir; $N^e =uhN$.

Etkin işgücünü belirleyen faktörler üretim fonksiyonunda yerine yazılırsa; $Y=F(K,uhN)$ fonksiyonu elde edilir; bu fonksiyona göre ülkedeki işgücü arzı, çalışılan zaman, işgücünü yeteneği ile çıktı arasında pozitif ilişki bulunmaktadır. Fakat Lucas modelinde sermaye birikimi, kişilerin zamanını çalışmak dışında yeteneklerini geliştirmek, beceri elde etmek ve bilgi birikimini arttırmaya yönelik faaliyetlere (örneğin okula gitmek) ayırması $(1-u)$ ile gerçekleşir. Beşeri sermayenin birikimine ayrılan zaman $(1-u)$ ile beşeri sermayenin niteliğindeki değişme (Δh) arasındaki ilişki işgücü başına üretim fonksiyonunu etkileyecektir (Lucas, 1988, s. 17). Modelde beşeri sermaye büyüme hızının (g_h) beşeri sermaye düzeyinden (h) bağımsız olduğu varsayılmaktadır. $(1-u)$ ile (Δh) arasında görülen pozitif bir ilişki beşeri sermaye birikimine ayrılan vakit arttıkça beşeri sermaye birikiminin de sürekli olarak artmasına sebep olacaktır. Bu ilişkiyi (1.31) ve (1.32) numaralı eşitliklerde görebiliriz;

$$\Delta h=h(1-u) \quad (1.31)$$

$$\Delta h/h=g_h=(1-u_t) \quad (1.32)$$

Lucas modelinde beşeri sermayenin kendi verimliliğine olan katkısının (içsel etki) yanında diğer bireylerin verimlilikleri üzerinde de etkisi (dışsal etki) vardır (Lucas, 1988, s. 18).

Lucas'ın geliştirmiş olduğu eğitim yoluyla beşeri sermaye birikim modelinde, tüm işgücünün aynı derecede yeteneğe sahip olduğu, üretime ayrılan payın eşit olduğu, tam rekabet koşullarının geçerli olduğu, ekonominin dışa kapalı olduğu, emek gücünün büyüme oranının dışsal olduğu, beşeri sermayenin artan verimlere sahip olduğu ve eğitime yapılan yatırımların pozitif dışsallık yaratarak ölçeğe göre artan getiriler oluşturduğu, bireylerin vakitlerinin u kadarını üretime, $(1-u)$ kadarını ise yetenek geliştirmek ve beceri elde etmek için eğitime ayırdıkları varsayımlarını yapmıştır. Bu varsayımlar göz önüne alınarak üretim fonksiyonu yazıldığında;

$$Y_t=F(K_t, u_t.N_t^e)=K_t^\alpha(u_t.h_t.L_t)^{1-\alpha} \quad (1.33)$$

(1.33) numaralı eşitlikte Y_t toplam çıktı, K_t fiziksel çıktı, u_t beşeri sermayenin çıktı üretiminde kullanılan kısmı, N_t^e ise etkin işgücünü göstermektedir ve h_t ile gösterilen işgücünün yeteneği ile L_t ile gösterilen işgücünü sayısının çarpımına eşittir. (1.33) numaralı eşitlikte modele dahil olan h_t beşeri sermaye stoğunu diğer bir ifade ile beşeri sermayenin yeteneğindeki değişimi göstermektedir, yukarıda bahsedildiği üzere Lucas'ın

eğitime dayalı modelinde beşeri sermayenin yeteneğini etkileyen faktör eğitime ayırdığı zamandır bu ise $(1-u_t)$ ile gösterilmektedir.

Eğitim yoluyla beşeri sermaye birikimi modeli (1.34) numaralı eşitlikte verilmiştir;

$$\dot{h}_t = a_{ht} \cdot (1-u_t) h_t \quad (1.34)$$

a_{ht} beşeri sermayenin eğitim verimliliğini göstermektedir. Eşitlikte $u_t=1$ olduğu durumda beşeri sermaye vaktinin tamamını üretime ayırmakta bu durumda da beşeri sermaye birikimi sıfır olmaktadır.

Lucas'ın büyüme modelinde belirleyici faktör beşeri sermaye birikimidir, modele dışsal olarak eklenen teknolojinin büyüme üzerinde bir etkisi yoktur (Lucas, 1988, s. 22). Lucas modelinde çıktı düzeyi beşeri sermayenin bir fonksiyonudur ve uzun dönemde beşeri sermayenin sınırsız bir şekilde artması sürdürülebilir büyümenin sağlayacaktır (Temple, 2001, s. 59). Lucas modelinde beşeri sermayesi daha güçlü olan ülkenin beşeri sermayesi zayıf olan ülkeden daha fazla ekonomik büyüme göstereceğini ve beşeri sermayede görülen ölçeğe göre artan getirinin temel kaynağının eğitim olduğunu dile getirmiştir (Yaylalı & Lebe, 2011, s. 33).

Lucas yaparak öğrenme yoluyla beşeri sermaye birikiminin en az okula giderek beşeri sermaye birikimi kadar önemli olduğunu dile getirmiştir. Fakat yaparak öğrenme modelinin büyüme üzerindeki etkisini modele beşeri sermaye birikimini dahil ederek belirlemek yerine yeni bir yöntem geliştirmiş ve tüm beşeri sermaye birikiminin yaparak öğrenme yoluyla gerçekteştiğini varsaymıştır. Lucas geliştirdiği modelinde birçok tüketim malı olduğunu bu sayede dış ticarete açılma yoluyla da ekonomik büyümenin olumlu yönde etkileneceğini dile getirmiştir (Lucas, 1988, s. 27). c_1 ve c_2 olmak üzere iki tüketim malı olan, fiziksel sermayenin olmadığı ve nüfusun sabit olduğu varsayımı altında Ricardian modeline göre i tane ürün üretilmektedir;

$$c_i(t) = h_i(t) u_i(t) N_i(t); \quad i=1,2,3 \dots$$

$h_i(t)$ i malı üretiminde uzmanlaşmış beşeri sermaye, $u_i(t)$ i malı üretiminde ayrılmış beşeri sermaye oranıdır. Yapararak öğrenme modelinde $h_i(t)$ 'yi tahmin edebilmek için $u_i(t)$ 'nin zamanını i malı üretimine ayırması ile doğru orantılı olarak $h_i(t)$ 'nin arttığı varsayılmıştır.

$$\dot{h}_i(t) = h_i(t) \delta_i u_i(t)$$

$\delta_1 > \delta_2$ varsayılırsa 1 malı daha yüksek teknolojili maldır ve bu modelde $h_i(t)$ 'nin etkisi dışsaldır, her bir ürünün üretimi o endüstrideki yetenek birikimine bağlı olarak değişmektedir. Diğer bir ifade ile 1 numaralı mal daha yüksek yaparak öğrenme içeren mal olarak kabul edilir. Bir malın üretim miktarı arttıkça o mala yönelik yaparak öğrenme önce hızla artmakta sonrasında azalmaya başlamakta ve zamanla sona ermektedir bu da modelde sürekli olarak yeni malların sisteme girmesini gerektirmekte ve böylece yeni malların üretiminde aynı süreç devam etmektedir (Lucas, 1988, s. 28).

1.1.4.8.4. Ar-Ge'ye dayalı içsel büyüme modelleri

Ar-Ge'ye dayalı içsel büyüme modellerinin temelini Romer (1986)'in Arrow'un yaparak öğrenme modelini geliştirerek oluşturduğu "Artan Getiriler ve Uzun Dönem Büyüme (Increasing Returns and Long-Run Growth)" makalesi oluşturmaktadır. Ar-Ge'ye dayalı büyüme modellerinde teknolojik gelişme bilinçli bir süreç sonucunda bireylerin yeni bilgileri keşfetme çabası ile ortaya çıkar. Bu modeller yenilik temelli büyüme modeli veya Schumpeter modeli olarak da bilinmektedir. Bu modellerde büyümeyi etkileyecek güç Ar-Ge'dir. Ar-Ge faaliyetleri, Ar-Ge sektöründeki istihdam, Ar-Ge'ye yönelik yatırım ve harcamalar büyüme için gerekli faktörlerdir. Bu modellerde sürdürülebilir büyümenin sağlanması da Ar-Ge'ye yapılan yatırımlara ve Ar-Ge sektöründeki istihdama bağlıdır. Ar-Ge'ye dayalı büyüme modelleri Romer (1990), Grossman ve Helpman (1989-1990), Aghion ve Howitt (1992) başlıkları altında incelenmektedir.

Romer büyüme modeli

Paul M. Romer'in neoklasik modelin teknolojik değişimin olmadığı ve kişi başına sermayenin azalan getirilere sahip olduğu varsayımları altında, kişi başına çıktının belli bir süreç sonrasında durağan duruma yakınsayacağı bulgusunu modele teknolojik gelişmeleri dahil ederek kişi başına çıktının artan getirilere sahip olacağı şeklinde değiştirerek büyüme teorisinde yeni bir sayfa açmıştır (Romer, 1986).

Romer, teknolojik gelişmeyi modele içsel olarak dahil ettiği ekonomik büyüme modelini açıklamadan önce modele ilişkin üç varsayımda bulunmuştur (Romer, 1990). Bu varsayımlardan ilki teknolojik gelişmedir. Teknolojik gelişmeyi ekonomik büyümenin kalbi olarak nitelendiren Romer aynı zamanda modelini Solow (1956)'un

geliştirdiği modelin teknolojik gelişme ile genişletilmiş hali olarak da görmektedir. Modelde teknolojik gelişme sermaye birikimine katkı sağlarken teknolojik gelişme ve sermaye birikimi bir araya gelerek kişi başı çıktıda da artış yaratmaktadır. İkinci varsayım ise insanların piyasa ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla uluslararası ilişkilerde bulunmasının da etkisi ile teknolojik gelişmenin çok büyük alanlara yayılmasıdır. Teknolojik gelişme piyasanın ihtiyaçlarına cevap verebilmek amacı ile bilinçli bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu varsayım teknolojiyi dışsal bir olgu olmaktan çıkarmanın yanı sıra ekonomideki birimlerin tamamının piyasa ihtiyaçlarını karşılamak amacı ile teknolojik ilerlemeye katkıda bulunduğu anlamına da gelmemelidir. Ekonomik birimler kâr maksimizasyonu amacıyla girişimlerde bulunarak teknolojik değişimler yaratmaktadır fakat bu herkesin piyasa teşviki amacıyla hareket ettiği anlamına gelmez. Piyasa teşvikleri her ne kadar yeni bilginin pratik değere sahip yeni mallara çevrilme sürecinde önemli rol oynasa da teknolojik ilerlemenin sağlanmasında tek faktör değildir. Kısaca akademik enstitüler tarafından yapılan araştırmalar da yeni bilgi ve teknolojilerin üretimine katkı sağlarken bundan hiçbir kâr amacı gütmeyen iken firmalar yeni teknoloji üretimini tamamen kârlarını arttırmak içgüdüleriyle gerçekleştirmektedir. Üçüncü varsayım ise üretilen yeni bir bilginin doğası gereği diğer iktisadi mallardan farklı olmasıdır. Bu varsayıma göre yeni bir bilgi üretmek ilk aşamada sabit bir maliyet olarak görülse de bilgi bir defa üretildiği zaman hiçbir maliyet yaratmadan birçok kez kullanılabilir (Romer, 1990, s. 72).

Romer'in geliştirdiği modelde büyümenin temel unsuru teknolojik gelişmedir. Modelde teknoloji firmaların kâr amacıyla yatırım yapmaları sonucunda ortaya çıkan yenilikler olarak ele alınmıştır. Bilinçli bir şekilde ortaya çıkan teknolojik değişim, ortaya çıkan yaratıcı fikirlerden elde edilen sosyal kazançların bir kısmını kâr olarak elinde tutmak isteyen bireylerin yeni bilgileri üretme çabası ile gerçekleşmektedir (Taban, 2011, s. 124). Teknolojik değişim sermaye birikimine katkıda bulunmakta, sermaye birikimi ve teknolojik gelişme birlikte saat başı çıktıda artış sağlayarak verimliliği arttırmaktadır (Romer, 1990, s. 72).

Romer çalışmasında ürünleri kullanımı kısıtlanmış veya rakip (rival) ve kullanımı kısıtlanmamış veya rakip olmayan (non-rival) olarak ayırmaktadır. Kullanımı kısıtlanmış bir mal sadece bir kişi veya firma tarafından kullanılabilirken bu malın diğer firma ve kişiler tarafından kullanımı kısıtlanmaktadır. Diğer bir ifade ile bir mal bir kişi tarafından

kullanılır iken diğerk kişi tarafından kullanılamıyorsa bu mal kısıtlanmış bir maldır. Kullanımı kısıtlanmamış malın ise hiçbir şekilde diğerk firma ve kişiler tarafından kullanımı kısıtlanamaz; bir kişinin bir malı kullanması diğerk kişilerin bu malı kullanmasını kısıtlamaz. Dışlanabilirlik (excludable) ise teknoloji ve yasal sistemin bir fonksiyonudur. Bir malın kullanımı o malın sahibi tarafından diğerk kişilerin kullanımına engellenmiş ise o mal dışlanmış olarak kabul edilir. Bilgisayar programları için oluşturulmuş kodların yasal sistemler tarafından kopyalanmasının engellenmesi, kişi ve firmaların bu kodlardan faydalanabilmek için bir bedel ödemesinin gerekmesi bu malların dışlanabilir mallar olduğu göstermektedir. Geleneksek ekonomik mallar rekabetçi ve dışlanabilir iken kamu malları rekabetçi olmayan ve dışlanamayan mallardır çünkü bu mallar kişiye özel üretilemez ve piyasada ticareti yapılmaz, temel bilimsel araştırmalar kamu mallarına örnek verilebilir (Romer, 1990, s. 74). Bazı mallar ise kısmen dışlanabilir olma özelliğine sahiptir. Yeni keşfedilmiş bir ürünün veya teknolojinin üretilen kişi veya firma tarafından patentinin alınması ve bu malın sadece belli kişi veya firmaların kullanımına açılması bu buluşun diğerk firma ve kişiler tarafından kullanılmasını engellerken, malın piyasaya çıkması ile birlikte diğerk firmaların bu malın formülünü öğrenerek yeni fikirler geliştirmesi bu malı kısmen dışlanabilir yapmaktadır. Bu açıklamalar doğrultusunda yeni bilgi ve teknolojilerin rakip olmayan (kısıtlanmamış) ve kısmen dışlanabilir mal olduğu sonucu çıkmaktadır. Kullanımı kısıtlanmamış mallar yeni malların dizayn edilme sürecinde önemli rol oynarken bu dizaynların çoğu araştırma ve kalkınma projeleri yürüten ve kâr amacı güden firmalar tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu sayede özel kesim kâr maksimizasyonu güdüsü ile teknolojik gelişmelere katkıda bulunmaktadır fakat bu durum sadece eksik rekabet koşulları altında geçerli olmaktadır. Tam rekabet koşulları altında özel firmaların Ar-Ge ile yeni ürünler üretmesi olası değildir. Kâr amacı ile hareket eden bu firmaların tam rekabet koşulu altında ürettiği bilgiyi ücretsiz bir şekilde kullandırması gerekir dolayısıyla da firmaların ürettiği bilgi kendisine sabit bir maliyet yükler bu da firmanın kâr elde etmesini engellediği için firma bu durumda üretime geçmez.

Romer'in büyüme modelinde dört temel değişken vardır; sermaye, emek, beşeri sermaye ve teknoloji. Sermaye tüketim malları miktarı ile, emek (L) yetenekli işgücü miktarı ile ölçülür, beşeri sermaye (H) ise örgün ve iş eğitimlerinin kümülatif etkisinin alınması ile ölçülmektedir. Model sadece araştırma, aramalı ve nihai mal sektörünün

olduğu varsayımı üzerine kurulmuştur. Araştırma sektörü beşeri sermayeyi ve daha önceden oluşmuş bilgi birikimini kullanarak yeni bilgi ve teknolojiler üretir. Aramalı sektörü araştırma sektörünün geliştirdiği teknolojilerin kullanır ve bu teknolojileri çok firmalı nihai mal sektörüne satar. Aramalı sektöründeki bir firma araştırma sektöründen bir malın patentinin aldığı zaman tekel konumundadır. Aramalı sektöründe her bir malın fiyatı monopolcü firma tarafından belirlenir ve nihai mal sektörü bu fiyatı veri olarak alır. Nihai mal sektörü emek, beşeri sermaye ve mevcut olan dayanıklı tüketim setini kullanarak nihai çıktıyı üretir. Üretilen çıktılar tüketim amacıyla kullanılabilir veya daha sonra sermaye olarak kullanmak amacıyla tasarruf edilebilir (Romer, 1990, s. 79).

Romer büyüme modelinde ekonomik büyümenin kaynağı araştırma ve geliştirme çalışmalarıdır, Ar-Ge faaliyetleri sonucunda oluşan teknolojik gelişmeler ekonomik büyümenin durağan duruma yönelmesini engelleyecektir. Ekonomik büyümeyi etkileyen diğer önemli etkende beşeri sermaye ve beşeri sermayenin niteliğidir. Romer modelinde beşeri sermaye miktarı arttıkça ekonominin daha hızlı büyüyeceğini ileri sürer. Aynı zamanda uluslararası ticaretin serbest olması ekonomik büyümeyi hızlandıracaktır (Romer, 1990, s. 99). Büyümeyi etkileyecek diğer faktörler ise elde edilen bulguların tüm kişilerin erişimine açık olmasıyla oluşacak pozitif dışsallığın verimliliği arttırıcı etki sağlaması ve yeni buluşlar sayesinde ekonomideki yatırım malı çeşitliliğinin artmasıdır. Bu sebeple Ar-Ge alanına yapılan yatırımlar ekonomik büyüme için önem taşımaktadır. Bu alana yapılan yatırımlar tekel konumundan faydalanarak kâr elde etme güdüsü ile yapılmaktadır. Tekel durumunu koruyucu patent uygulamaları da Ar-Ge faaliyetlerini olumlu yönde etkileyerek ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki yaratacaktır (Berber, 2006, s. 181).

Grossman ve Helpman büyüme modeli

Ar-Ge'ye yapılan yatırım ve harcamaların ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyeceğini ileri süren çalışmalardan bir diğerisi ise Gene M. Grossman ve Elhanan Helpman'ın büyüme modelidir. Grossman ve Helpman tarafından 1991 yılında yayınlanan “Büyüme Teorisinde Kalite Basamakları (Quality Ladders in The Theory of Growth)” adlı çalışmada ekonomik büyüme Ar-Ge'ye yönelik çalışmalara temelde de Ar-Ge'nin getirdiği ürün kalitesindeki iyileşmelere bağlanmıştır.

Modelde kalitede görülen iyileşmelerin yaşam standartlarını iyileştirdiği ileri sürülmektedir. At arabalarının taşımacılıkta elde ettiği başarıyı daha yüksek kalitedeki otomobillere devretmesi ile birlikte ulaşım kolaylığı ve konforu artmıştır. Aynı durum yeni jenerasyon televizyonlar için de geçerlidir; yeni geliştirilen televizyonlar sayesinde daha detaylı ve keskin görüntüler elde edilmektedir (M.Grosman & Helpman, 1991, s. 43). Her bir ürünün kalite basamaklarına sahip olduğu Grossman ve Helpman'ın büyüme modelinde girişimciler eş zamanlı olarak bir modelin daha ileri versiyonunu geliştirmek üzere çabalarlar, başarılı olan girişimciler ürünün kendilerinden önceki versiyonunu iyileştirmiş ve ürünü bir üst basamağa taşımış olurlar.

Grosman ve Helpman modelinde içsel büyüme iki etki ile gerçekleşmektedir. Bunlar malların niteliğinin iyileşmesinin sağladığı büyüme etkisi ve Ar-Ge sektörüne yapılan yatırımlar sonucunda ürün çeşitliliğinde görülen artışın sağladığı büyüme etkisidir (Taban, 2011, s. 128). Bu etkilerin ortaya çıkabilmesi için Ar-Ge sektörünün dış ticaretin sağladığı imkânlardan faydalanarak bu sektörde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olması ve bunu büyümeyi itici güç olarak kullanması gerekmektedir. Dolayısı ile modelde dış ticaret ve dışa açıklık ekonomik büyümeyi etkileyen diğer önemli faktörlerdir. Ar-Ge yatırımlarına yeterince kaynak ayıramayan az gelişmiş ülkeler ihtiyaç duydukları teknolojileri gelişmiş ülkelere teknoloji transferleri yaparak elde edebilirler. Fakat bunu gerçekleştirebilmeleri için dışa açıklık oranlarını arttırmaları ve transferleri teşvik edecek kolaylıklar sağlamaları gerekmektedir (Özer & Çiftçi, 2009, s. 223). Ülkelerin büyüme performansını etkileyen bir diğer faktör ise dış ticarete uygulanan korumacı politikalarıdır. İmalat sanayine uygulanan korumacı politikalar nitelikli işgücünün bu sektöre kaymasına sebep olarak Ar-Ge sektöründe çalışan işgücünün ürettiği teknolojik ürünlerin miktarında düşüş yaşanmasına sebep olacaktır. Bu şekilde bir korumacı politika uygulayan ülkelerde harcamalar tüketim mallarına kayar. İmalat sanayine uygulanan korumacı politikayla birlikte harcamaların tüketim mallarına yönelmesi Ar-Ge sektörünün gelişmesini önleyerek bilgi ve yeniliklerin artışını engelleyecektir. Bu durumda ise Ar-Ge sektörüne yapılan harcamaların düşmesi ile birlikte uzun dönemli büyüme oranlarında düşüş gözlemlenecektir.

Aghion-Howitt modeli

Philippe Aghion ve Peter Howitt ekonomik büyümeyle ilgili görüşlerini 1992 yılında yayınladıkları “Yaratıcı Yıkıma Dayanan Bir Büyüme Modeli (A Model of Growth Through Creative Destruction)” adlı çalışmalarında dile getirmiştir. Aghion ve Howitt’in geliştirmiş olduğu model, Ar-Ge’ye dayalı içsel büyüme modelleri içerisinde ekonomik büyümeyi ürün kalitesinin geliştirilmesi ile açıklar. Model Schumpeter’in yaratıcı yıkım yaklaşımına dayanmaktadır. Yaratıcı yıkım yaklaşımına göre teknolojik gelişmeler ürün kalitesinde iyileşmelere sebep olurken geliştirilen yeni ürünler eski ürünlerin piyasadan yok olmasına sebep olmaktadır. Bu özellik “dikey mal çeşitlenmesi” olarak da isimlendirilmektedir. Aghion ve Howitt’in geliştirmiş oldukları model ekonomik büyümeyi teknolojik gelişmelerin piyasadaki ürün miktarını arttırmasına değil, var olan ürünün niteliğini ve kalitesini arttırmasına bağlamıştır.

Model bireysel olarak yapılan yeniliklerin tüm ekonomi üzerinde önemli etkileri olduğunu ileri sürmektedir. Birbirini takip eden iki yenilik arasındaki süreç dönem olarak tanımlanmaktadır ve her bir dönemin uzunluğu rassaldır fakat iki ardışık dönemdeki araştırma miktarı arasındaki ilişki deterministik olarak modellenenabilir. Bu zaman aralığında yapılan araştırma miktarı gelecek dönemde yapılacak olan araştırma miktarı ile negatif ilişkilidir. Negatif ilişki yaratıcı yıkım ve genel denge etkilerine bağlıdır (Aghion & Howitt, 1992, s. 324). Yaratıcı yıkım etkisine göre gelecekte Ar-Ge çalışmalarının şimdiki dönemden daha fazla olacağı beklentisi ve gelecek dönemde yaratılan teknolojiler ile birlikte bu dönemde üretilen yeniliklerin ortadan kalkacağı düşüncesi, içinde bulunulan dönemde Ar-Ge’ye yönelik yatırımların azalmasına sebep olacaktır. Çünkü her bir dönemde teknolojiye meydana gelen gelişmeler yeni ürünlerin gelişmesini sağlarken yaratılan her bir yeni ürün eski ürünün rafa kaldırılmasına sebep olacaktır. Diğer bir ifade ile geliştirilen her bir ürünün ömrü teknolojik gelişmeler ile kendisinin daha iyi bir versiyonu yaratılana kadardır. Genel denge etkisi ise imalat ve araştırma sektöründe çalışan yetenekli işgücünün ücreti ile ilişkilidir. Gelecekte daha çok araştırma yapılacağı beklentisi gelecek dönemde araştırma sektöründe ihtiyaç duyulan işgücü talebini arttıracaktır. Bu talep artışı da yetenekli işgücü ücretlerinde artış beklentisi yaratacaktır. Gelecek dönemde daha fazla araştırma yapılacağına dair beklenti başarılı yatırımcıların rantlarında azalmaya sebep olarak bu dönemdeki araştırmalarda düşüş yaşanmasına sebep olacaktır.

1.1.4.8.5. Barro'nun kamu harcamalarına dayanan büyüme modeli

Kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisi ilk olarak Robert J. Barro tarafından 1990 yılında yayınlanan “Basit Bir İçsel Büyüme Modelinde Kamu Harcaması (Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth)” isimli çalışmada incelenmiştir. Barro'nun ekonomik büyüme modelinde kamu harcamaları içsel olarak modele dahil edilmiştir. Modelde kamunun yapmış olduğu mal ve hizmet harcamaları üretim fonksiyonuna dahil edilmiştir. Modele dahil edilen kamunun yapmış olduğu harcamalar üretim ve fayda düzeyini pozitif olarak etkilemekle birlikte büyümeyi de arttırmaktadır. Kamu harcamaları ise vergiler ile finanse edilmektedir.

Barro daha önce dışsal olarak kabul edilen kamu harcamaları ve vergilerin yanısıra hükümetlerin uyguladıkları politikaların ve kamu kesimi büyüklüğünün de tasarrufları ve ekonomik büyümeyi etkileyeceğinden yola çıkarak ekonomik büyüme modelini kamu harcamaları üzerine kurmuştur (Barro, 1990, s. 104).

Barro'nun modelinde kamu harcamaları vergiler ile finanse edilmektedir. Bu sebeple kamu harcamalarında görülen bir artış vergilerde de artış yaratmakta ve tasarrufların azalmasına neden olarak ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir (Çiftçi & Aykaç, 2011). Kamu kesimi büyüklüğü kamunun gelir ve giderleri arasındaki farktan oluşmaktadır. Kamu kesiminin büyüklüğünde görülen bir artış ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Kamu kesiminin payının azalması durumunda ekonomik büyüme hızlanmakta, tersi durumda ise ekonomik büyüme yavaşlamaktadır (Altunç, 2011).

Barro içsel büyüme modelini sabit getirili sermaye üzerine kurmuştur. Kapalı bir ekonomide hanehalkı fayda fonksiyonu;

$$U = \int_0^{\infty} u(c)e^{-\rho t} dt \quad (1.35)$$

c tüketim ve p zamanı temsil etmektedir ($\rho > 0$). Nüfus sabittir, nüfusun işgücü (çalışan) ve tüketicilerden oluştuğu varsayılır. Fayda fonksiyonu tekrar yazılırsa;

$$u(c) = \frac{c^{1-\sigma} - 1}{1-\sigma} \quad (1.36)$$

(1.36) numaralı eşitlikte $\sigma > 0$ 'dır ve marjinal fayda sabit esnekliğe sahiptir, $-\sigma$.

Modelin üretim fonksiyonu, y işgücü başına çıktı ve k işgücü başına sermaye olmak üzere, $y=f(k)$ 'dir. İşgücünün çalışma ve tatil (dinlenme) arasında tercih yapma hakkı yoktur ve her bir işgücünün belirli bir çalışma süresi vardır. (1.35) numaralı eşitlik göstermektedir ki hanehalkının tüketim miktarı arttıkça faydası da artmaktadır, buradan yola çıkarak tüketimdeki artış (değişim) oranı eşitlik yazılırsa (1.37) numaralı eşitlik elde edilir;

$$\frac{c}{c} = \frac{1}{\sigma} (f' - p) \quad (1.37)$$

f' sermayenin marjinal ürünüdür. Barro modelinde azalan getiriler ($f'' < 0$) yerine sabit getiriler varsayımından yola çıktığı için Rebelo (1991)'nin geliştirmiş olduğu modeli takip etmiştir; $y=Ak$. $A > 0$ olduğu durumda sermayenin marjinal ürünü sabittir.

Barro, sermayenin sabit getirisi varsayımının ancak sermayenin beşeri sermaye ve fiziki sermaye olmak üzere ikiye ayrıldığında geçerli olduğu ileri sürmüştür. Modelde beşeri sermayeye yapılan yatırımlara eğitim öğretim, çocuk sahibi olmak ve çocuk yetiştirmek için yapılan harcamalar örnek olarak verilmiştir. Beşeri ve fiziki sermaye asla ikame edilemez. Üretimde sadece beşeri veya fiziki sermaye kullanımı azalan getirilere sebebiyet verirken iki sermayenin bir arada kullanımı sabit getiriler özelliğini sağlayacaktır. Bu sebeple Barro'nun içsel büyüme modelinde $Y=Ak$ üretim fonksiyonu her iki sermayeyi de içerecek şekilde modifiye edilecektir (Barro R. J., 1990, s. 105).

Modelde ekonomi her zaman durağan durumdadır; k , c , y değişkenleri γ oranında büyür;

$$y = \frac{c}{c} = \frac{1}{\sigma} (A' - p) \quad (f' = A)$$

Kamu sektörünün (g) üretim amacı ile girdi olarak modele dahil edilmesi hükümet ve ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki oluşmasını sağlamıştır. Üretim artık k ve g 'nin birlikte kullanıldığı durumlarda sabit getiriye sahip iken üretimde sadece k 'nın kullanıldığı durumlarda azalan getiriye sahiptir. k ve g 'yi dahil ederek üretim fonksiyonunu tekrar yazarsak;

$$y=f(k,g)=k.f(g/k) \quad (1.38)$$

Modelde g 'nin hükümetin satın aldığı mal ve hizmetler ile ölçüldüğü varsayılmıştır. (1.38) numaralı eşitlik Cobb-Douglas üretim fonksiyonu biçiminde yazılırsa (1.39) numaralı eşitlik elde edilir ($0 < \alpha < 1$);

$$y/k = f(g/k) = A(g/k)^\alpha \quad (1.39)$$

Modelde hükümetin hiç üretim yapmadığı ve sermayeye sahip olmadığı varsayılır. Bu varsayım, hükümetin özel sektörden karayolları, kanalizasyon, savaş gemileri gibi çıktıları satın almasına olanak sağlar. Satın alınan bu çıktılar özel sektör üretim fonksiyonunda girdi olarak yer almaktadır. Özel sektör ve hükümet aynı üretim fonksiyonuna sahip olduğu için de hükümetin özel sektörden girdi alıp kendi çıktısını üretmesi ile özel sektörün ürettiği çıktıyı satın alması aynı sonucu doğurmaktadır. Üretim fonksiyonunda yer alan özel sektöre ait girdiler ile kamu sektörüne ait girdiler birbiri yerine ikame edilemez.

Kamu harcamalarının gelir vergileri ile finanse edildiği varsayılmaktadır. T kamu geliri ve τ vergi oranı olmak üzere;

$$g = T = \tau y = \tau k \cdot f(g/k) \quad (1.40)$$

(1.40) numaralı eşitlikte tek bir hanehalkı olduğu varsayılırsa g toplam harcamaları T ise toplam geliri temsil eder. Eşitlikte hükümet bütçesinin dengede olduğu varsayılmıştır.

(1.39) numaralı eşitlikten yola çıkarak sermayenin marjinal ürünü yazılırsa;

$$\frac{\partial y}{\partial k} = f'(g/k) = f'(g/k)(1 - n)$$

n , y 'nin g 'ye olan esnekliğini göstermektedir, $0 < n < 1$. g 'nin sabit olduğu durumda marjinal ürün ($\frac{\partial y}{\partial k}$) (1.39) numaralı eşitlikteki k 'ya değişik değerler verilerek hesaplanır. Bu durumda ise sermaye ve çıktıda meydana gelen değişimlerin kamunun sağladığı hizmetlerde bir değişim yaratmayacağı sonucuna ulaşılır.

Modeldeki tasarruf oranlarının denklemi yazılırsa;

$$s = \frac{\frac{\partial y}{\partial k}}{y} = \frac{f'(g/k)}{f(g/k)} = \frac{\gamma}{f(g/k)}$$

Barro büyüme modelinde hükümetin γ ve s 'yi maksimize etmesi gerekmez, hükümetin temel görevi hanehalkının faydasını maksimize etmektir. Ekonomi sürekli

durağan durum büyüme noktasında olduğu için ve $\tau=g/y$ sabit olduğu sürece elde edilen faydalar (1.41) numaralı eşitlikteki biçimde hesaplanır (Barro R. J., 1990, s. 110-111);

$$U = \frac{[c(0)]^{1-\sigma}}{(1-\sigma)[p-\gamma(1-\sigma)]} \quad (1.41)$$

Modele dair tüm bu bilgiler ışığında optimizasyon problemlerinin çözümü için amaç ve kısıt fonksiyonları yazılır ve Hamilton denklemine göre çözüm yapılırsa;

$$\max U = \int_0^{\infty} e^{-pt} \frac{c_t^{1-\sigma} - 1}{1-\sigma} dt$$

$$\dot{k} = (1-\tau)y - c = (1-\tau)Ak^{(1-\alpha)}g^\alpha - c$$

$$H = e^{-pt} \frac{c_t^{1-\sigma} - 1}{1-\sigma} + \lambda [k = (1-\tau)Ak^{(1-\alpha)}g^\alpha - c]$$

Hamilton denkleminin birinci sıra koşulu gerçekleştirilirse;

$$\frac{\partial H}{\partial c_t} = 0 \rightarrow e^{-pt} c_t^{-\sigma} - \lambda = 0 \quad (1.42)$$

$$\dot{\lambda} = -\frac{\partial H}{\partial k_t} \rightarrow \dot{\lambda} = -\lambda \{ (1-\tau)(1-\alpha)k_t^{-\alpha}g^\alpha \} \quad (1.43)$$

$$\dot{k} = \frac{\partial H}{\partial \lambda} \rightarrow k = (1-\tau)k^{1-\alpha}g^\alpha - c_t \quad (1.44)$$

Birinci sıra koşulları alınan eşitliklerde gerekli çözümler yapılarak, Barro modelinin ekonominin sürekli durağan durum dengesinde (steady state-ss) bulunduğu varsayımı ile ekonominin durağan durum büyüme oranlarını etkileyen faktörler eşitlik (1.45)'deki gibidir;

$$\dot{y}_{ss} = \dot{c}_{ss} = \dot{k}_{ss} = g = \frac{1}{\theta} [(1-\alpha)(1-\tau)k^{-\alpha}g^\alpha - p] \quad (1.45)$$

Denge büyüme oranının hesaplanması için 1.79 numaralı denklemde gerekli işlemler yapıp 1.80 numaralı eşitlikte yerine yazılırsa 1.83 numaralı eşitlik elde edilir. (1.46) numaralı eşitliğe göre denge büyüme oranı sermayenin marjinal verimliliği ile indirgeme oranı (p) arasındaki farka eşittir.

$$\frac{c}{c} = \gamma = \frac{1}{\sigma} [(1-\alpha)(1-\tau)(g/k)^\alpha - p] \quad (1.46)$$

(1.42) numaralı eşitlikte elde ettiğimiz bütçe kısıtı denklemini (1.46) numaralı eşitlikte yerine yazılır ise Barro modelinde büyüme oranının p , τ , σ , α parametrelerine bağlı olduğu (1.47) numaralı eşitlik elde edilecektir;

$$\gamma = \frac{1}{\sigma} [(1-\alpha)(1-\tau)\tau^{\alpha/(1-\alpha)} - p] \quad (1.47)$$

(1.47) numaralı eşitlik ve (1.45) numaralı eşitlik aynı sonucu vermektedir. (1.47) numaralı eşitliği elde edebilmek için yapılan işlemler sonucunda ekonomik büyümenin (1.45) numaralı eşitlikte gösterildiği gibi sermayedeki ve tüketimdeki değişime eşit olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisi üzerine kurulan Barro ekonomik büyüme modelinde, kamu harcamalarının modele dahil edilmesi ile birlikte sermayenin üretim üzerinde yarattığı azalan marjinal verim etkisi ortadan kalkmış ve sabit getirili yeni bir model elde edilmiştir. Modelin sabit getirilere sahip olması ise sermayeyi beşeri ve fiziki sermaye olarak ikiye ayırmakla sağlanmıştır, bu iki sermaye çeşidinin beraber kullanılması sabit getiri sağlamaktadır. Ekonominin sürekli olarak durağan durum dengesinde bulunduğu varsayımı altında sermaye ve çıktı her zaman sabit oranla büyümektedir. Ekonomide yaratılan çıktı, sermaye ve tüketimdeki artış büyümeye eşittir. Modelde vergiler ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilerken kamu harcamalarında görülen bir artış sermayenin marjinal verimliliğini arttırarak büyümeyi pozitif etkilemektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KAPSAYICI BÜYÜME

Kapsayıcı büyüme konusunun ilk gündeme gelişi II. Dünya Savaşı sonrası izlenen kalkınma politikaları ile olmuştur. Ülkelerin üretim düzeyinde görülen artışın yeterli olmadığı aynı zamanda ekonomi büyüdükçe eşitsizliklerin de azaltılması gerekliliği kapsayıcı büyüme fikrinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Hükümetler ve kurumlar sadece ekonomik büyümenin yeterli olmadığı, büyümenin sağladığı imkânlardan toplumun tüm kesimlerinin eşit bir şekilde faydalanamadığını fark edince kapsayıcı büyüme kavramını gündemlerine almıştır. Yakın döneme gelindiğinde; 2008 küresel krizinin gelir dağılımı üzerine kayda değer olumsuz etkiler yaratması, krizden çıktıktan sonraki süreçte ise gelir dağılımında görülen bozulmaların yeterli düzeyde iyileştirilememesi kapsayıcı büyümeyi önemli bir tartışma konusu haline getirmiştir. Özellikle Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD)'nin 2012 kapsayıcı büyüme raporunda görülmüştür ki yüksek oranlardaki yoksulluk, gelir eşitsizlikleri ve işsizlik rakamları rekor düzeydeki büyüme rakamlarının başarısız olmasına sebebiyet vermektedir. Son yıllarda gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin ortak sorunu büyüme performanslarında sergiledikleri başarıyı gelir dağılımı, yoksulluk, istihdam verilerinde yakalayamamış olmalarıdır. Çok yüksek büyüme performansı sergileyen ülkelerde dahi ciddi yoksulluk, gelir eşitsizlikleri ve yüksek oranda işsizlik rakamları dikkati çekmektedir.

Kapsayıcı büyüme son birkaç yılda ekonomik büyümeyle ilgilenen akademisyen ve politika yapıcılarının dikkatini çeken konular arasına girmiştir. Bu sebeple kapsayıcı büyümenin tanımı ve ölçülmesine yönelik çalışmalar yapılmakla birlikte sürdürülebilir büyüme ve kalkınma ile arasındaki ilişki de araştırmacıların cevap aradıkları konular haline gelmiştir. Ülkelerin içinde buldukları farklı ekonomik, sosyal, kültürel yapılar da kapsayıcı büyüme hedefine ulaşmak için doğru politikalar belirlemenin önemini ortaya çıkarmıştır.

Kapsayıcı büyüme kavramının gündeme geldiği sürece kadar ülkelerin gündeminde ekonomik büyüme yer almaktaydı. Dikkate alınan temel gösterge ülkenin ne zaman ve ne kadar büyüdüğüydü. Büyümenin “ne” olduğu, “nasıl” ve “nerede” gerçekleştiği G20 ülkelerinin 2009 yılında kabul ettikleri “Güçlü, Sürdürülebilir ve Dengeli Büyüme

Çerçevesi” ’nde oldukça kapsamlı bir şekilde ortaya koyulmuştur (G20, 2010). Fakat çok yüksek büyüme rakamlarının gelir dağılımı, yoksulluk ve istihdam üzerinde kayda değer iyileşmeler yaratmadığı ve yaratılan fırsatlardan toplumun tüm kesimlerinin eşit bir şekilde faydalanamadığı dikkatleri çekince kapsayıcı büyüme kavramı ortaya çıkmıştır. Bu süreç sonucunda büyümenin “kim” için olduğu sorusuna verilebilecek en güzel cevap ise uyumlu bir “kapsayıcı büyüme” politikası oluşturmakla mümkün olmaktadır (C20 , 2015, s. 4).

2.1. Kapsayıcı Büyümenin Tanımı

Literatürde kapsayıcı büyümenin tek ve net bir tanımı olmadığı fakat genel olarak milli gelir artışından ortaya çıkan fayda ve fırsatların toplumun farklı kesimlerine dengeli bir şekilde dağıtıldığı ekonomik büyüme modeli olarak ifade edilir. Bu tanımdan yola çıkarak kapsayıcı büyümenin iki boyutu olduğu söylenebilir; birincisi milli gelir artışı, ikincisi de milli gelir artışının yarattığı ekonomik büyümenin faydalarının toplumun olabildiğince geniş kesimine yansımadır (Taşkın, 2014, s. 2).

OECD’nin tanımına göre kapsayıcı büyüme; toplumun her kesimindeki insan için fırsatlar yaratan ve yaratılan bu fırsatları eşit bir şekilde dağıtılmasını sağlayan ekonomik büyümedir (OECD, 2017).

Dünya Bankası kapsayıcı büyümeyle sosyal durumu iyileştiren, yoksulların iktisadi olarak tanımlanan bir büyümeyi kastetmektedir. Dünya Bankası kapsayıcı büyüme tanımını yaparken kapsayıcı büyümeyi ikiye ayırmaktadır;

- (i) Mutlak kapsayıcı büyüme: Yoksulların durumunun iyileşmesi.
- (ii) Göreli kapsayıcı büyüme: Yoksulların durumunun toplumun geri kalanına göre daha hızlı iyileşmesi.

Kapsayıcı büyümeden bahsedilirken çoğunlukla mutlak iyileşme kastedilmektedir. Bu durumda zenginler büyük bir hızla zenginleşirken yoksulların durumunda gözlemlenen ufak iyileşmeler de kapsayıcı bir büyümeden söz etmemize imkân sağlamaktadır. Dünya Bankası, yoksullukta görülen hızlı artışın ve sürekliliğin azaltılmasının insanların ekonomik büyümeye katkıda buldukları ve ekonomik büyümeden fayda sağladıkları kapsayıcı bir büyüme ile gerçekleşebileceğine dikkat

çekmektedir³ (World Bank, 2009). Yoksullukta kayda değer bir azalış görülmesi için hızlı bir ekonomik büyüme gerekli olmakla beraber bu büyümenin uzun vadede sürdürülebilir olması için sektörler arasında geniş bir tabana yayılması ve ülkenin işgücünün büyük bir kısmını kapsaması gerekmektedir.

Kapsayıcı Büyüme Uluslararası Politika Merkezine (International Policy Centre for Inclusive Growth, IPC-IG) göre kapsayıcı büyümede dikkat edilmesi gereken husus büyümenin düzeyi değil büyümenin ne kadar kapsayıcı olduğudur. Kapsayıcı büyüme fırsatların, olanakların eşit bir şekilde dağıtılmasının ve nüfusun ne kadarlık kesiminin bu fırsatlardan faydalandığı konusuyula ilgilenir (Ramos vd., 2013).

GSYH'da görülen artış yoksulluk oranlarında ciddi bir düşüş yaratıyorsa bu tip bir büyüme kapsayıcı büyümedir (Habito, 2009, s. 1). Asya Kalkınma Bankası (ADB)'nın yaptığı kapsayıcı büyüme tanımına göre büyümeyle birlikte ortaya çıkan ekonomik imkânlar toplumun tüm kesimleri için özellikle de yoksul kesim için erişilebilir olmalıdır (Ali & Son, 2007).

Büyümenin kapsayıcı olabilmesi için toplumdaki dezavantajlı gruplar da dahil olmak üzere toplumun tamamına fayda sağlaması, yoksulluk ve eşitsizlikleri hedef alması, ülkelerin ekonomik büyümelerine de katkı sağlaması gerekir. Aynı zamanda ekonomik büyüme çevrenin korunmasına yönelik tedbirler almadığı sürece uzun vadede ve gerçek anlamda kapsayıcı olmayacaktır (C20 , 2015)⁴.

Kapsayıcı büyüme, büyümenin hızı ve yapısını birbiri ile bağlantılı olarak ele alır. Büyümenin hızı ve yapısı ile ifade edilmek istenen yüksek ve sürdürülebilir büyüme hızına ulaşip aynı zamanda da toplumda görülen yoksulluğu azaltmaktır (Commission on Growth and Development, 2008).

Filipinler Kalkınma Planı kapsayıcı büyümeyi hızlı, sürdürülebilir ve nüfusun geniş kesimini kapsayan, iş imkanları yaratan, yoksulluğu azaltan ekonomik büyüme olarak tanımlamaktadır (World Bank Philippine Country Team, 2013).

---

³Burada bahsedilen kapsayıcı büyüme tanımı OECD Kalkınma Yardım Komitesi'nin (OECD Development Assistance Committee) yoksul yanlısı büyüme politikasına benzemektedir. Fakat kapsayıcı büyüme ve yoksul yanlısı büyüme arasındaki temel fark yoksul yanlısı büyüme sadece yoksul insanların refahı ile ilgilenirken kapsayıcı büyüme yoksul ve orta gelir grubuna yönelik tüm fırsatlarla ilgilenmektedir.

⁴G20'nin B20, C20, L20, T20, Y20 gibi birlikte çalıştığı katılım grupları bulunmaktadır. Bu grup ayrımı ele aldıkları konulara göre yapılmıştır. Bu gruplar sırası ile iş, sivil toplum, işgücü, akademi ve gençlik gibi konular üzerinde çalışmaktadırlar. Kapsayıcı büyüme konusu da C20 katılım grubu tarafından ele alınmaktadır.

Kapsayıcı büyümeyi (Ianchovichina & Lundstrom, 2009) ekonomik büyümenin hızını artırırken yatırımları arttırmak ve verimli işgücü yaratmak olarak tanımlarken, (Rauniyar & Kanbur, 2010) toplumun tüm kesimlerine eşit fırsat yaratan, gelir eşitsizliklerini azaltan, yaşam koşullarını iyileştiren ekonomik büyüme modeli olarak tanımlamıştır. (Klasen, 2010) toplumdaki yoksul, orta gelirli ve zengin kesimler arasındaki gelir eşitsizliklerini azaltan ve büyümenin yarattığı fırsatlardan toplumdaki tüm kesimlerin fayda sağladığı, dezavantajları azaltan büyümeyi kapsayıcı büyüme olarak tanımlamıştır.

Dünya Bankası tarafından yayımlanan “Kapsayıcı Büyüme Nedir?” adlı raporda kapsayıcı büyüme kavramı yerine “geniş tabanlı büyüme (broad-based growth)”, “paylaşılan büyüme (shared growth)” ve “yoksul yanlısı büyüme (pro-poor growth)” kavramlarının da kullanıldığını belirtmiştir (World Bank, 2009). Bu kavramlar tam olarak kapsayıcı büyümeyi ifade etmemekle birlikte bazı yönlerden kapsayıcı büyüme ile benzerlik göstermektedir.

Yoksulluk oranlarında görülen hızlı ve sürdürülebilir bir azalma, insanların ekonomik büyümeye katkıda buldukları ve ekonomik büyümeden fayda sağladıkları kapsayıcı bir büyüme ile gerçekleşir. Yoksullukta bir düşüş yaşanması için hızlı bir ekonomik büyüme gerekli değildir fakat büyümenin uzun dönemde sürdürülebilir olması, sektörler arasında geniş tabanlı olması ve ülke işgücünün büyük bölümünü kapsamaması gerekmektedir. Geniş tabanlı büyüme dolayısı ile de kapsayıcı büyümeyi teşvik etmek devlet destekli sanayi politikalarına dönüş anlamına gelmemelidir. Burada amaç büyümeye yönelik kısıtlamaları ortadan kaldırmak ve yatırımları artırıcı alan yaratmaktır. Kapsayıcı büyümeye yönelik yapılan bu tanımlama kapsayıcı büyümenin mikro ve makro belirleyicileri arasında doğrudan bağlantı olduğunu göstermektedir (World Bank, 2009). Ekonomik büyümenin geniş tabanlı olması (broad-based growth) ile büyümenin mikro boyutu ele alınmakta, firmaların ekonomik çeşitliliği ve rekabeti arttırmak için yapısal dönüşümlere önem vermesi kastedilmektedir.

Kapsayıcı büyüme yaklaşımı, dışlanmış grupların gelirlerinin artırılması amacıyla gelirin doğrudan yeniden dağıtılmasından ziyade üretken istihdam yaratmayı hedeflediği için uzun vadeli bir perspektif gerektirmektedir. “Paylaşılan büyüme” ise sadece gelirin dağılımı ve bunu destekleyen politikalar ile ilgilenir ve genelde kısa vadeli çözümlere odaklanmaktadır. Bu nedenle kapsayıcı büyümeyi ifade etmekte yetersiz kalmaktadır

(World Bank, 2009). Gelirin yeniden dağılımı politikalarının yoksulluğu azaltma etkisi ise düşüktür. OECD ülkeleri üzerinde yapılan bir çalışmada, gelişmiş ülkeler de dahil olmak üzere yeniden dağılım planlarının artan yoksulluk oranlarına tek cevap olamayacağı sonucuna ulaşılmıştır (OECD, 2008). Bireylerin üretime katılmasından dolayı alması gereken gelir gelirin ilk dağılım aşamasını oluşturur. İlk gelir dağılımında oluşan dengesizleri gidermek amacıyla gelirin yeniden dağılımı araçları kullanılır. Gelirin yeniden dağılımı için ülkenin ekonomik durumu da dikkate alınarak uygun gelir dağılım planlarına başvurulmaktadır. Özellikle hızlı büyüme hedefiyle hareket eden ülkelerde bu politikanın oluşturduğu olumsuz etkileri azaltmak amacıyla hükümetler kısa dönemde gelir dağılım planları uygulamaktadır. Fakat yoksul ülkelerde gelirin yeniden dağılımı için uygulanan planlar ülke bütçesine yük yarattığı için uygulanan transfer planları uzun dönemde olduğu kadar kısa dönemde de etkili olmamaktadır. Dünya Bankası'nın 2009 raporuna göre teorik olarak ortalama geliri 700 doların altına düşen ülkelerde yoksulluğun yeniden dağıtım politikaları ile azaltmak imkânsızdır (World Bank, 2009, s. 2).

Literatürde sıkça karşımıza çıkan ve kapsayıcı büyümeyle benzer anlamda kullanılan bir diğer kavram da yoksul yanlısı büyümedir (Pro-Poor Growth). Mutlak tanıma göre yoksul yanlısı büyüme ekonomik büyümenin mutlak olarak yoksullara fayda sağlaması olarak kabul edilir. Göreli tanıma göre yoksul yanlısı büyüme yoksul insanların gelirinin nüfusun geri kalanından daha hızlı artması olarak tanımlanır. Mutlak yoksul yanlısı büyümenin ortaya çıkmasında gelirin yeniden dağılımı planları etkili olmaktadır. Büyümenin kapsayıcı olması için ise verimlilik artmalı, yeni iş fırsatları oluşmalı, verimli işgücü artmalıdır (World Bank, 2009, s. 3). Örneğin göreli yoksul yanlısı büyüme gerçekleştirmek isteyen bir ülkede büyümeyle birlikte kişi başı ortalama gelirden %2'lik bir artış görülürken yoksul hanehalkının gelirinde %3'lük bir artışa rastlanması gerekir (Anand vd., 2013, s. 3). Bu rakamsal örnekte de görüldüğü gibi göreli yoksul yanlısı bir büyüme gerçekleştirmek için yoksul hanehalkı grubunun gelirindeki artışının ortalama gelirdeki artışından daha yüksek olması gerekmektedir. Yoksul yanlısı büyümenin ele alındığı çalışmalarda bahsi geçen büyüme çoğunlukla mutlak yoksul yanlısı büyümedir. Bu çalışmalarda gözlemlenen büyüme bireylerin gelirinde bir artış yaratmakta fakat bu artış toplumun diğer kesimine göre yoksul kesimde daha fazla görülmemektedir. Yoksul kesimin gelirindeki artış olarak ele alındığında yoksul yanlısı büyüme ve kapsayıcı büyüme benzer konuları ele almaktadır. Fakat tanımlardan da anlaşılacağı üzere yoksul

yanlısı büyüme kapsayıcı büyümenin bir alt başlığı gibidir. Kapsayıcı büyümenin hedeflerinden sadece biri yoksul kesimin gelirinde artış yaratmaktır. Kapsayıcı büyüme aynı zamanda ekonomik büyümeyle birlikte yaratılan fırsatların toplumun her kesimine eşit bir şekilde dağıtılması, istihdamda artış, yoksulluğun azaltılması, nitelikli işgücünün yaratılmasını amaçlar. Bu temel hedeflerin yanı sıra kapsayıcı büyüme nitelikli işgücü yaratmak ve işgücünün verimliliğini arttırmak için kamunun sağladığı eğitim ve sağlık hizmetlerinin kalitesi arttırmak ve bu hizmetlere toplumun tüm kesimlerinin rahatlıkla erişmesini sağlamak gibi hem büyümeyle birlikte gelen hem de geliştirilmesiyle ekonomik büyümeye katkı sağlayan birçok konuyu ilgi alanı içerisine alır.

2.2. Kapsayıcı Büyümenin Kapsamı

Kapsayıcı büyüme temelde yoksulluğun azaltılması için gerekli ve önemli koşul olan ekonomik büyüme ile ilgilidir. Kapsayıcı büyümenin tek ve ortak bir tanımı olmamasına karşın tüm kurum ve kuruluşlar kapsayıcı büyümenin vurguladığı başlıklar üzerinde ortak bir fikre sahiptir. Kapsayıcı büyüme (OECD, 2013);

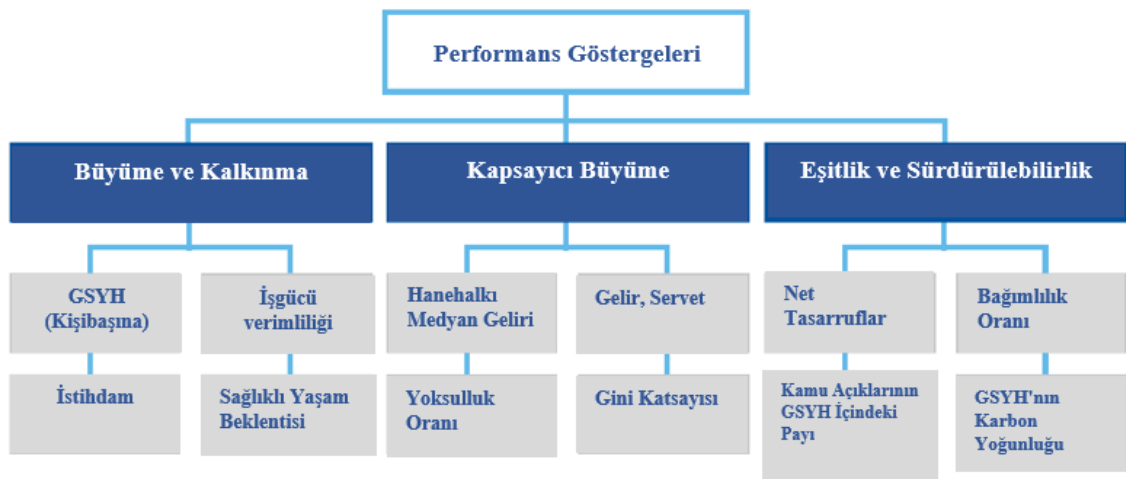
- Gelir artışından çok daha fazlasıdır,
- Eşitsizlikleri azaltmalıdır,
- Yoksulluğu azaltmalıdır ve
- Toplumun büyük kesimine fayda sağlamalıdır.

Bir ülkenin ekonomik performansı değerlendirilirken ekonomik performansın en alt düzeyi ve ekonomik performansın en üst düzeyi ayırımına gidilmektedir. Taban çizgisini yaşam standartlarında, ücret ve ücret dışı gelirden (örneğin emeklilik maaşı) iyileşme, yaşam kalitesinde artış oluşturur. Ekonomik büyüme ise ulusal ekonomik performansın en üst düzeyini oluşturmaktadır. Genel olarak ele alındığında ekonomik büyüme ulusal ekonomik performansın en üst düzey ölçüsü olarak düşünülse de bu durum ekonomik performansın en alt çizgisini temsil eden yaşam standartlarında geniş tabanlı iyileşme ile birlikte ele alınmalıdır. Örneğin; Dünya Ekonomi Formu'nun 2017 yılında yayınlamış olduğu raporunda son beş yılda gelişmiş ülkelerde yıllık medyan gelirin %2,4 oranında düştüğü kişi başına GSYH'nın ortalama olarak %1'den daha az arttığı belirtilmiştir. Bu sebeple ülkelerin kalkınması için ekonomik büyüme tek başına yeterli bir faktör olmaktan çıkmıştır. Bu açıdan yaklaşıldığında kapsayıcı büyüme ekonominin en üst düzey performansına en alt düzey performansını dahil ederek, ekonomik fırsat ve

refahın geniş tabanlı olarak yayılmasını sağlama stratejisidir (World Economic Forum, 2017).

Kapsayıcı büyüme devletin kolaylaştırıcı bir rol oynaması ile birlikte serbest piyasaya dayanan büyüme politikaları üzerine kurulmuştur (World Bank, 2009, s. 4). Büyüme politikalarının yanı sıra kapsayıcı büyüme sadece ülke ve firmaları ilgilendiren bir konu değildir. Bireyler ve bireylerin gelişimi (eğitim, sağlık, sosyal hizmet gibi konuların gelişmesi ile) de kapsayıcı büyümenin kapsamı içerisindedir.

Şekil 2.1’de Dünya Ekonomik Formu tarafından belirlenen kapsayıcı büyümenin temel performans göstergeleri verilmiştir. Kapsayıcı büyüme performans göstergeleri, bir ülkenin büyüme ve gelişme modelinin kapsayıcılığının göstergesi olan yaşam standartlarında meydana gelen ilerlemeleri değerlendirmek amacıyla performans ve çevre koşullarının etkinliğinin ekonomik politika alanları içerisinde incelenmesini sağlamaktadır (Samans vd., 2015, s. 5). Kapsayıcı büyüme hedefine ulaşmak için yaşam standartlarının çok boyutlu doğası göz önüne alındığında GSYH’dan daha kapsamlı performans göstergelerine ihtiyaç duyulmaktadır. Tek başına GSYH değerlendirmesinin sağladığı mal ve hizmet üretimine dayalı ekonomik performans değerlendirmesine kıyasla Şekil 2.1 sürdürülebilir kalkınma, yaşam standartlarındaki iyileşme gibi göstergeleri de ele alarak daha kapsamlı bir resim çizmektedir.

Şekil 2.1. Kapsayıcı büyüme temel performans göstergeleri (World Economic Forum, 2017)

Şekil 2.1’de yer alan her bir sütunda Dünya Ekonomi Formu tarafından belirlenen “Anahtar Performans Göstergeleri” verilmiştir. İlk sütunda ekonomik büyüme ve

kalkınmanın ölçümünde ele alınan dört temel değişken yer almaktadır. Kişi başına GSYH, hanehalkının gelirini oluşturan ücretlerin oluşmasını sağlayan işgücü verimliliği, istihdam ve yaşam kalitesinin ölçümünde kullanılan sağlıklı yaşam beklentisi. İkinci sütun ekonomik büyümenin kapsayıcılığını irdeleyen değişkenleri ele almaktadır. Bu değişkenlerden ilki yaşam standartlarındaki ilerlemenin en iyi göstergesi olarak kabul edebileceğimiz hanehalkı medyan geliri, gelirden görülen iyileşmelerin alt kesimde yarattığı ilerlemeyi izlememizi sağlayacak olan yoksulluk oranı, standart uluslararası eşitsizlik ölçüğü Gini katsayısı, son değişken ise servet ve benzeri gelirlerdir. Üçüncü sütunda ise eşitlik ve sürdürülebilirlik kavramları ele alınmıştır. Ekonomide meydana gelen büyüme ve kazanımların kapsayıcılığında söz edebilmek için bu kazanımların gelecek kuşaklara gereksiz bir yük getirmemesi ve sürdürülebilir olması gerekmektedir. Bu sebeple ele alınan değişkenlerden ilki; insan sermayesine yapılan yatırımlar, doğal kaynakların tükenmesi ve kirliliğin yol açtığı zararlar hesaba katılarak bir ekonomideki gerçek tasarruf oranını ölçen net tasarruflardır. Diğer değişkenler ise kamu borçlarının GSYH içerisindeki payı, emeklilerin ve gençlerin (15 yaş altı) çalışma çağındaki nüfusa oranı (bağımlılık oranı) ki bu değişken bir ülkenin maliyesinde meydana gelecek olası baskıların bir göstergesidir ve ülkenin iklim değişikliği konusundaki göreceli performansını (GSYH'nın karbon yoğunluğu) (World Economic Forum, 2017, s. 20).

Şekil 2.1'de verilen her bir sütun ekonomik büyüme temeli üzerinde yükselen kapsayıcı büyüme kavramının yapı taşlarını ifade etmektedir. Kapsayıcı büyüme hedefine ulaşmak isteyen ülkelerin öncelikli hedefi güçlü bir büyüme performansı sergilemek olmalıdır. Ülkelerin büyüme performansı değerlendirilirken ilk ele alınan değişken kişi başına GSYH'da görülen artıştır. Ancak her ne kadar akademik çalışmalarda kişi başına GSYH'da görülen artışlar ekonomik büyüme göstergesi olarak kabul edilse de kapsayıcı büyüme de amaç sadece GSYH artışı değildir. Amaç bu artışı sağlarken ülkede istihdamı arttırmak, istihdamı arttırırken nitelikli işgücü yaratarak işgücünün verimliliğini arttırmak ve tüm bunları sağlarken ülkedeki vatandaşların yaşam kalitesini her yönüyle (eğitim, sağlık, sosyal hizmetler, vb.) arttırmaktır. Bu değişkenler bir bütün olarak kapsayıcı büyümenin temelini oluşturmaktadır. Ülkeler bu aşamayı tamamladıktan sonra yarattıkları ekonomik büyümenin kapsayıcılığını arttırmak üzere kapsayıcı büyümenin yapıtaşlarını oluşturan diğer değişkenlere yoğunlaşmalıdır. Bu aşamada artık büyümenin bireyler, hanehalkı ve toplum üzerindeki etkileri üzerinde durulmaktadır. Ekonomik

büyümenin yaşam standartları üzerinde yarattığı etkiyi gözlemlemek amacıyla ilk olarak hanehalkı medyan geliri ele alınmaktadır. Amaç en yoksul %20'lik kesim ile en zengin %20'lik kesim arasındaki gelir farkını en aza indirmektir. Bu eşitsizliklerin ölçümünde uluslararası bir değişken olan Gini katsayısından da faydalanılmaktadır. Gelir farkını azaltabilmek amacıyla üzerinde durulması gereken ve kapsayıcı büyüme için de son derece önemli bir faktör olan yoksulluğun azaltılması gerekmektedir. Yoksulluğun azaltılması aynı zamanda ilk aşamada ele alınan istihdam yaratma ve nitelikli işgücü oluşturma ile ilişkili olmanın yanı sıra eğitim seviyesi ve koşullarının iyileştirilmesi ile de doğrudan ilişkilidir. Ülkeler ekonomik büyümelerini ve bu büyümenin kapsayıcılığını gerçekleştirdikten sonra sürdürülebilirliğini ve bireyler arasında fırsat eşitliğini sağlamalıdır. Üçüncü sütunda ele alınan değişkenler üretim ve tüketim arasındaki farkı, doğal kaynakların tükenmesini ve kirlilikten kaynaklanan zararları ele almaktadır. Bu kısımda bahsedilen net tasarruflar, net ulusal tasarruflar artı eğitim harcamaları eksi enerji tüketimi, minerallerin tükenmesi, orman miktarındaki azalmalar, karbondioksit ve partikül emisyonları hasarına eşittir (Samans vd., 2015, s. 19). Dünya Ekonomi Formu, sabit ve doğal sermayede meydana gelen yıpranmaları hesaba katarak yapılan bir ulusal gelir hesabının tüketim için mevcut olan veya gelecekte tüketimi arttırmaya yardımcı olacak yatırımları daha iyi ölçtüğünü ileri sürmektedir (Samans vd., 2015, s. 20). Devletin gelir ve giderleri arasındaki farktan oluşan kamu borçlarının GSYH'ya oranı kapsayıcılığın sürdürülebilirliği aşamasında önem taşımaktadır. Devletin gelirlerini oluşturan vergiler ve giderlerinin bir kısmını oluşturan eğitim, sağlık harcamaları, sübvansiyonlar ve sosyal yardımlar kapsayıcı büyümenin mali aşamasında karşımıza çıkan önemli kalemlerdendir. Bu kalemlerin dengeli bir şekilde yönetimini sağlayan ülkeler kapsayıcı büyüme hedeflerine de daha büyük adımlarla yaklaşmaktadır. Ülkelerin kapsayıcı büyüme hedefine ulaşmak için faydalandığı mali araçları dengeli bir şekilde kullanamaması ise kamu açıklarında artış ortaya çıkarmakta bu da zaman içerisinde kapsayıcı büyümenin sürdürülebilirliğini tehlikeye sokmaktadır. Eşitlik ve sürdürülebilirlik başlığı altında incelenen diğer başlık bağımlılık oranıdır. Devlet bağımlı nüfusu desteklemekle (emekli maaşı, sosyal destekler, ücretsiz sağlık ve eğitim hizmeti sağlamak) yükümlüdür. Bağımlılık oranının kapsayıcı büyüme üzerindeki etkisi hem olumlu hem de olumsuz olarak karşımıza çıkmaktadır. Olumsuz etki kamu borçları yoluyla oluşmaktadır. Devletin bağımlı nüfusu desteklemek için ayırdığı bütçe ülkeye bir

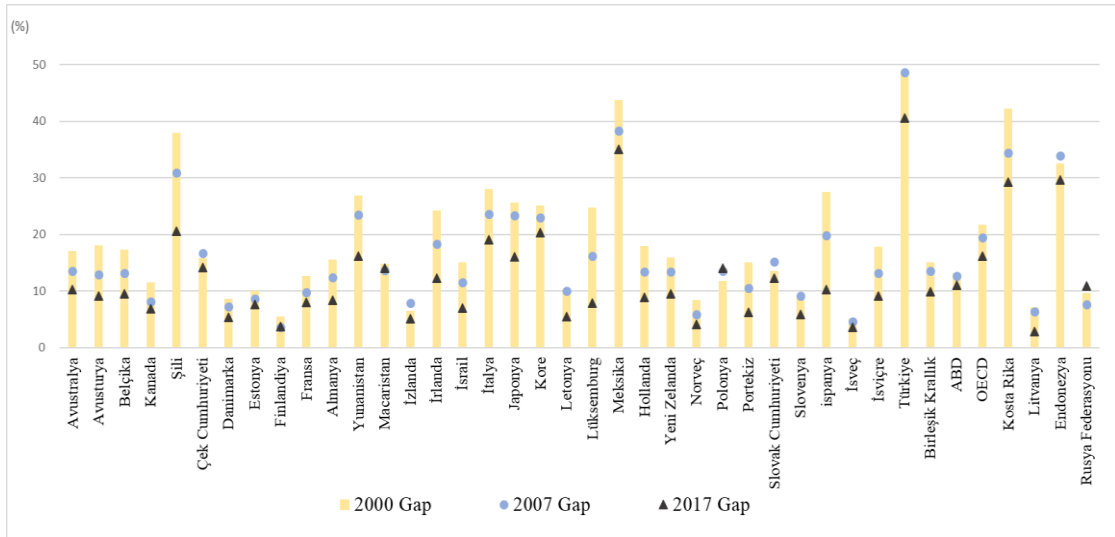
maliyet doğurmakta bu maliyet de kamu açıklarını arttırmaktadır. Diğer taraftan devletin bağımlı nüfus için yapmış olduğu harcamalar ve bu kesime verilen hizmetler yoksulluk ve gelir eşitsizliği üzerinde pozitif bir etki yaratmaktadır. Üçüncü sütunda ele alınan son başlık ise GSYH'nın karbon yoğunluğudur. GSYH'nın karbon yoğunluğunun kapsayıcı büyüme ile ilişkisi ekonomik büyüme ve bu büyümenin sürdürülebilirliği ile ortaya çıkmaktadır. Karbon emisyonunda görülen artış ülkenin verimlilik kapasitesini düşürmekte ve iklim değişikliklerine yol açmaktadır. Fakat aynı zamanda ekonomik büyüme için daha fazla enerji tüketimine ihtiyaç duyulmakta bu da karbon salınımını arttırmaktadır. OECD kapsayıcı büyüme üzerine yaptığı çalışmalarda iklim değişikliklerine dikkat çekmekte ve ülkelere temiz enerji tüketimine yönelik politikalar üretme çağrısında bulunmaktadır.

Kapsayıcı büyüme hedefi doğrultusunda hareket eden ülkeler yüksek büyüme rakamlarına ulaşmak ve bu büyümenin sürdürülebilir olması yolunda adım atarken bir yandan da verimli işgücü yaratmaya çalışmaktadır. Yaratılan verimli işgücü ülkelerin büyüme hızını artırırken aynı zamanda ülkeler verimli işgücünün yoksulluğu azaltıcı etkisinden de faydalanır (World Bank, 2009, s. 3). Kapsayıcı büyümenin temel hedeflerinden bir diğeri olan yoksulluğun azaltılmasına yönelik politika oluşturulurken sadece gelirin yeniden dağılımına yönelik bir yol izlenmez. Gelirin yeniden dağılımı bu hedef doğrultusunda başvurulan politikalardan biridir fakat temel amaç nitelikli işgücü yaratarak istihdamı artırma yoluyla yoksulluğu sonlandırmaktır (World Bank, 2009). Tüm bu amaçlar üzerinde etkin araçların başında eğitim gelmektedir. Eğitim hem nitelikli işgücü yaratımında hem de ekonomik büyüme üzerinde belirleyici rol oynayan bir faktördür. Eğitim, bilgi birikimine yaptığı katkılarla üretim teknolojisinde yeniliklerin oluşmasına katkı sağlayarak ekonomik büyüme üzerinde olumlu etki yaratmaktadır. Aynı zamanda bireylerin verimliliklerini arttırarak kazançlarının artmasını sağlamakta, işsiz kalma riskini azaltmakta, işsizlik durumunda iş arama sürecini kısaltmakta ve yaşam kalitesinde artış yaratmaktadır (Çalışkan, 2007). Bu sebeple eğitimin ekonomik büyüme, yoksulluk ve nitelikli işgücü üzerinde yarattığı olumlu etkiler onu kapsayıcı büyüme hedefine ulaşmada önemli bir araç yapmaktadır.

Kapsayıcı büyümenin ele aldığı bir diğer konu cinsiyet eşitliğidir. Kadın ve erkeklerin fırsatlardan eşit bir şekilde faydalanması, ücret farklılıklarının ortadan kaldırılması ve kadın işgücünün üretime katılımının ekonomik büyüme ve eşitsizlik

üzerine etkisi kapsayıcı büyümenin ele aldığı konu başlıklarından birkaçıdır. Kadınların işgücüne katılım oranında görülen bir artış ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. İş gücüne katılım oranında karşılaşılan cinsiyet farkında görülen %50’lik bir düşüşün büyüme oranında (yıllık kişi başına GSYH) %0,3’lük bir artış yaratması beklenmektedir (OECD, 2015, s. 2010). Ücretli ve tam zamanlı işlerde daha fazla kadın işgücünün çalıştırılması hanehalkı gelir eşitsizliğinin azalmasına katkı sağlamaktadır. Öğrenim düzeyi düşük kadın işgücünün eğitim yoluyla kazanımı ve potansiyellerinin artırılması bu etkiyi daha da güçlendirmektedir.

Kadın ve erkeklerin istihdam oranlarında ortaya çıkan fark cinsiyet istihdam açığı (Gap) oluşturur. Şekil 2.2 incelendiğinde OECD ülkeleri arasında kadın erkek istihdam oranları arasındaki farkın 2000 yılına kıyasla 2017 yılında azaldığı dikkat çekmektedir. Bu farkın 2017 yılında en fazla olduğu ülke %40,6 ile Türkiye’dir. En az olduğu ülkeler sırası ile %2,8 ile Litvanya, %3,6 ile İsveç, %5,1 ile İzlanda ve %5,4 ile Danimarka’dır. İskandinav ülkelerinde kadınların istihdam oranı %70’in üzerinde olduğu için bu ülkelerde cinsiyet istihdam açığı düşük çıkmaktadır (OECD, 2015). Buna karşılık bazı Güney Avrupa, Latin Amerika ve Asya ülkelerinde bu oran %10 seviyesindedir.

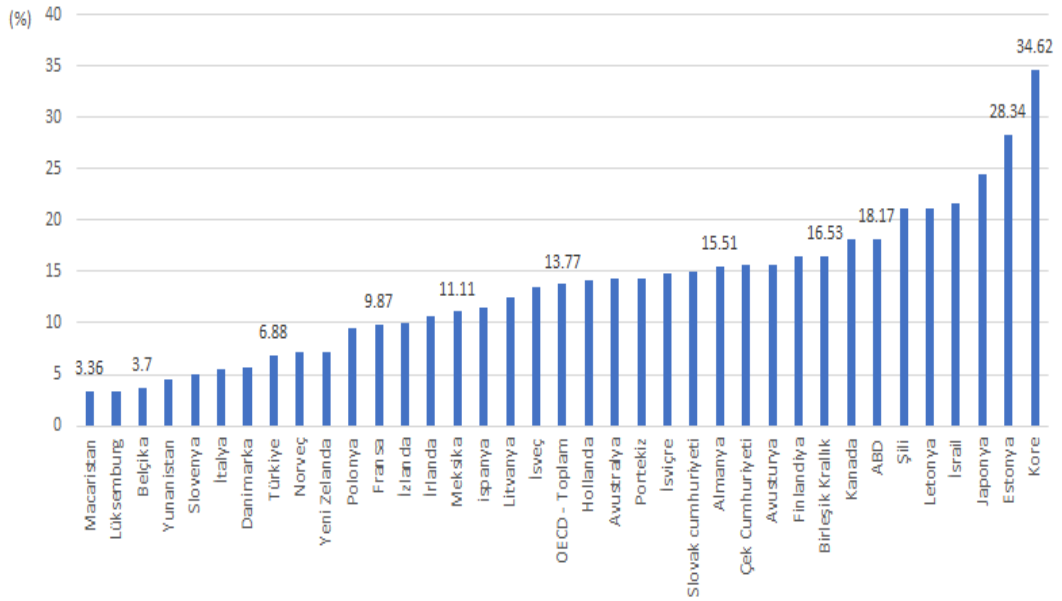

Şekil 2.2. 2000-2007-2017 yılları istihdamda cinsiyet açığı karşılaştırması (%). 15-64 yaş arası (OECD)

İşgücüne katılımında ortaya çıkan bu farkın sebeplerinden biri çalışma saatleridir. Kadın işgücünün eğitim oranında görülen artış kadınların işgücüne katılım oranının artmasını sağlamakla birlikte işgücü piyasasının iyileşmesine de katkıda bulunmaktadır.

Eđitim, cinsiyet açığını azaltan faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Diđer taraftan kadın iřđücünün daha çok iř kalitesinin dūřuk olduğu alanlarda tercih edilmesi ve çalışma saatlerinin farklılık göstermesi ise cinsiyet açığını arttıran faktörlerdendir. Kadınlar genelde yarı zamanlı işleri tercih etmektedir. Yarı zamanlı çalışan kadın iřđücünün toplam istihdam içerisindeki payı ocuk bakım maliyetlerinin yüksek olduğu ũlkelerde daha fazla olmaktadır. Anelik yarı zamanlı çalışma olasılığını arttırmaktadır (OECD, 2015, s. 212). Bir diğer faktör ise kadın ve erkeklerin farklı sektörlerde çalışıyor olmasıdır. Kadınlar daha çok hizmetler sektöründe çalışırken sanayi sektöründe erkek çalışanlar yoğundur.

Kadın ve erkeklerin istihdama katılım oranlarında görülen fark elde ettikleri ücret gelirlerini de etkilemektedir. Şekil 2.3 incelendiğinde 2017 yılında OECD ũlkelerin genelinde erkekler kadınlardan %13,8 daha fazla kazanırken bu oranın en fazla olduğu ũlke %34,6 ile Kore, en az olduğu ũlke %3,36 ile Macaristan'dır. Kadın ve erkek ücretlerinde görülen bu farkın sebebi çalışılan saat başına alınan ücret farkı ve çalışılan saat miktarındaki farklılıktır (OECD, 2015, s. 217).

Şekil 2.3. 2017 yılı 35 OECD ũlkesinde cinsiyet farklılığının ücretler üzerinde etkisi (OECD)

Kapsayıcı büyüme tüm bu eşitsizlikleri yok etmeyi amaçlamaktadır. Kadın iřđücünün istihdama katılımı ekonomik büyüme ve gelir eşitsizlikleri için oldukça önemlidir. Aynı zamanda yaratılan tüm fırsatların eşit bir şekilde dağılımını hedefleyen

kapsayıcı büyüme cinsiyet farklılıklarının yol açtığı çalışma saatleri ve elde edilen ücret farklılığını yok etmeyi amaçlamaktadır. Kadınların işgücüne katılımında görülen artış hanehalkı gelirinde de artış yaratmaktadır. 1980’li yıllardan 2000’li yıllara gelindiğinde OECD ülkeleri genelinde, çalışan bir kadının bulunduğu hanelerin oranı %9 artış gösterirken aynı dönemde erkek çalışanların oranında bir değişim gözlenmemiştir. Aynı dönemde tam zamanlı işlerde çalışan kadın işgücü oranında da artış görülmüştür. Kadınların eğitim düzeylerinde görülen artışla birlikte işgücüne katılım oranları artmakla beraber yüksek yetenek gerektiren ve yüksek ücretli işlerde de çalışabilmektedirler. Bu gelişmeler cinsiyet farklılığının yarattığı ücret açığını kapatmakla beraber kadın işgücünün kazançlarını arttırmakta ve hanehalkı gelirin iyileşmesine katkı sağlamaktadır (OECD, 2015, s. 219).

Kapsayıcı büyümenin dikkat çektiği konulardan bir diğeri çevredir. Ekonomik büyüme beraberinde çevre sorunlarını getirirken çevre de oluşan sorunlar da ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır. Çevre ekonomik faaliyetler için gerekli ham madde ve girdileri sağlarken üretim süreci sonucunda üretilen ve doğaya bırakılan atıklar çevreye zarar vermektedir. Çevre aynı zamanda sürdürülebilir büyüme ve kalkınmanın sağlanması için de etkin bir araçtır. Bu sebeple çevre ve ekonomi konularını birbirinden ayırmak imkânsızdır.

Çevrede var olan doğal ve hayati kaynaklar ekonomik büyümenin de temel birleşenlerini oluşturmaktadır. Bizlere önemli ekonomik girdiler sağlayan dünyanın yaşamı destekleme kabiliyetini zayıflatmak istenmeyen sonuçlar doğurabilir. Bu sebeple kapsayıcı büyümenin üzerinde durduğu diğeri bir konu karbon emisyonudur. Kapsayıcı büyüme doğal yaşama zarar vermeden bir büyüme performansı sergilemeyi hedefler. Fakat son yüzyılda dünyada karbon emisyonu ekonomik büyüme ile doğrudan ilişkili olan insan aktiviteleri, fosil yakıtların kullanımı, toprağın yanlış işlenmesi gibi sebeplerden ötürü oldukça artmıştır. Ekonomik büyümenin beraberinde getirdiği sanayileşme de karbon emisyonunu arttırmaktadır. Bu sebeple kapsayıcı büyüme çevre bilincinin arttırılmasını ve ülkelerin çevreyi korumaya yönelik düzenlemeleri uygulamasını gerekli görür.

Kişi başına düşen enerji tüketim miktarı refah düzeyinin en önemli göstergesidir (Meadows, 1990’dan aktaran Albayrak & Gökçe, 2015, s. 283). Dünyada kullanılan enerjinin çoğunluğunu oluşturan kömür, petrol ve doğal gaz yandıktan sonra çevreye CO₂

(Karbon Emisyonu) salmaktadır. Bu gaz hava kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir. Çevre kirliliği ve kişi başına düşen gelir arasındaki ilişki incelenirken Çevresel Kuznet Eğrisine dayalı ampirik çalışmalarda çevre kirliliği göstergesi olarak CO₂ ve su kirliliği değişkenleri ele alınmaktadır. Bu değişkenler kapsayıcı büyümenin çevresel boyutu için önem taşımaktadır. Ekonomik büyümeyle birlikte sürdürülebilir bir kalkınmanın da gerekliliğine dikkat çeken kapsayıcı büyüme çevreye verilen tahribatın en az seviyede olması yönünde hareket edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ekonomik büyümenin ilk aşamalarında çevreye salınan karbon emisyonu miktarının fazlalığı ve bunun çevre üzerinde yarattığı tahribatın bu aşamada dikkate alınmaması kapsayıcı büyüme için de olumsuz bir etki yaratmaktadır. (Aslanidis & Iranzo, 2006); 1971-1997 dönemi OECD ülkeleri için yapmış oldukları çalışmalarında kişi başına düşen gelir ve çevresel tahribat arasındaki ilişkiyi incelemiş kişi başına düşen gelirin düşük olduğu dönemlerde karbon emisyonunun arttığı, yüksek gelir dönemlerinde ise çevresel tahribatın düştüğü sonucuna ulaşmışlardır. (Selden & Daqing, 1994); havayı kirleten farklı değişkenler (kükürt dioksit, azot oksitleri ve karbon monoksit) ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında ele aldıkları her bir hava kirletici değişkenin kişi başına GSYH ile “ters U” şeklinde bir ilişki sergilediğini sonucuna ulaşmışlardır.

Ekonomik büyümenin etkilerini çevre ve toplum üzerinde de görmek mümkündür. Birçok gelişmekte olan ülkede çevre bozukluklarının endişe verici şekilde artış göstermesi ekonomik büyümenin çevresel sürdürülebilirliği sağlama yeteneğine sahip olup olmadığı sorusunu da akla getirmektedir. Tarım alanları bozulmakta, ormanlar yok olmakta, temiz su kaynakları ve ekolojik çeşitlilik azalmakta, iklim değişiklikleri yaşanmaktadır. Bu noktada da devreye sürdürülebilir kalkınma girmektedir.

Ülkelerin ekonomik olarak kalkınması reel bir çıktı artışından çok daha fazlasını gerektirmektedir. Ekonomik kalkınma bir ülkenin GSYH artışının yanında toplumunun refah düzeyinin ve yaşam standartlarının artması, ekonomisinin rekabet düzeyinin artması, sağlık, eğitim ve çalışma koşullarının iyileşmesini ifade eder. Sürdürülebilir kalkınma ekonomik kalkınmanın yanında büyümenin yarattığı faydaların toplum tarafından nasıl paylaşıldığı, büyümenin toplumsal ve çevresel kazanımları ve maliyetleri, kaynakların ne kadar etkin kullanıldığı ve bu hedefler doğrultusunda nasıl politikalar izlendiği konuları ile ilgilenir. Sürdürülebilir kalkınma şimdiki neslin ihtiyaçlarını karşılarken gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün

vermemesini sağlayan ekonomik ve sosyal kalkınmadır (Mawhinney, 2002, s. 3). Sürdürülebilir kalkınmanın üç ayağı bulunmaktadır; çevre, toplum ve ekonomi. Sürdürülebilir kalkınma bu üç hedefin her birine eşit mesafede durmakta ve her bir başlığın birbiri ile ilişkisini kurmaktadır.

İklim değişiklikleri, artan ekonomik eşitsizlikler, finansal krizler, küresel yoksulluk, temiz içme suyu kıtlığı, enerji kaynaklarının yetersizliği gibi konular bugün tüm dünyanın karşı karşıya kaldığı problemlerdir. Küreselleşme ile birlikte ülkeler bir yandan hızla büyür ve teknolojik gelişmeler ile birlikte üretim hızla artarken diğer tarafta tüketim de artmaktadır. Bu tüketim sadece mal ve hizmetlere olan talep artışı olmaktan çıkıp doğaya, enerji kaynaklarına, temiz su kaynaklarına ve daha birçok çevresel faktöre yönelmekte ve ekonomik büyüme hızla çevreye zarar vermektedir. Bu noktada da ekonomik büyüme ve sürdürülebilir kalkınma ilişkisi ortaya çıkmaktadır.

Eylül 2015'te dünya liderleri Sürdürülebilir Kalkınmanın 2030 Ajandasını belirlemek amacıyla toplanmışlardır. Amaç yoksulluğu bitirmek, gelir eşitsizliklerini azaltmak ve iklim değişiklikleri ile mücadele politikalarını belirlemektir. Bu doğrultuda 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi belirlenmiştir. Yoksulluğa son vermek (Hedef 1), gelir eşitsizliklerini azaltmak (Hedef 10), suyun sürdürülebilir yönetimini sağlamak (Hedef 6), güvenilir ve sürdürülebilir enerjiye erişimin sağlanması (Hedef 7) bu 17 hedeften sürdürülebilir kalkınma ve kapsayıcı büyüme ile ilişkili olanlarıdır. Uluslararası kuruluş raporlarında kapsayıcı büyüme ve sürdürülebilir kalkınma arasındaki ilişki gelir eşitsizliği ve bununla ilişkili olan yoksullukta görülen azalma ortak hedeflerine dayandırılmıştır (United Nations Development Programme, 2017, s. 9)

2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri doğrultusunda belirlenen yeni küresel hedeflere erişim günümüzde sadece az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için acil bir ihtiyaç olmaktan çıkmıştır. Gelişmiş ülkelerde de çevresel problemlerin yanı sıra işsizlik, kentleşme, sağlıksız yaşam koşulları, sosyal koruma yetersizliği ve eşitsizlik gibi ciddi sorunlar ile karşılaşılmaktadır (Peşkirioğlu, 2016). Bu aşamada devreye giren kapsayıcı büyüme ekonomik büyümenin getirdiği çevresel problemlerle mücadele etmek, kaynakları etkin kullanmak, gelir eşitsizlikleri ve yoksullukla mücadele etmek, eğitim ve sağlık koşullarını iyileştirmek amacıyla sürdürülebilir kalkınma politikaları ile birlikte hareket etmektedir.

Ekonomi ve çevre arasındaki ilişki incelenirken Çevresel Kuznet Eğrisinden faydalanılmaktadır. Çevresel Kuznet Eğrisi (ÇKE) çevre kirliliği ve kişi başına düşen milli gelir arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Kuznet 1955 yılında ekonomik büyüme ve gelir eşitsizlikleri arasında “ters U” şeklinde bir ilişki olduğuna dair bir hipotez geliştirmiştir. Grossman ve Krueger ise bu “ters U” şeklindeki ilişkinin çevre ve gelir dağılımı eşitsizliği üzerinde etkisini incelemiş ve buldukları sonucun Kuznet’in hipotezine benzerliğinden dolayı çalışmalarına Çevresel Kuznet Eğrisi adı verilmiştir (Özokcu & Özdemir, 2017). ÇKE yaklaşımına göre çevre kirliliği ile kişi başına düşen milli gelir arasında “ters U” şeklinde bir ilişki olduğu varsayılmaktadır. (Grossman & Krueger, 1995). Büyüyen bir ekonomide zaman içerisinde meydana gelen değişimi gösteren ÇKE hipotezine göre kişi başına düşen gelir arttıkça çevre kirliliği ve tahribatı bir noktaya kadar artmakta belli bir gelir seviyesine gelindikten sonra ise azalmaktadır (Kuznet, 1955). Ekonomik büyümeyle birlikte gelen hızlı sanayileşmenin ilk aşamalarında üretim miktarının artırılmasına önem verilmekte, nüfus hızla artmakta ve üretimi arttırmak için kullanılan teknolojilerin çevre üzerinde yarattığı tahribat dikkate alınmamaktadır. Bu aşamada insanlar daha çok çalışacakları iş ve bu işten elde edebilecekleri gelir ile ilgilenmektedir. Hızlı büyüme kaçınılmaz olarak doğal kaynakların daha fazla kullanılması ve çevreyi kirleten atıkların artmasıyla sonuçlanmaktadır. Ekonomik gelişmenin sanayinin ağırlıklı olduğu bir yapıdan hizmetler sektörünün ağırlık kazandığı bir yapıya dönüşüm sağlamasıyla sermaye ve teknoloji yoğun üretim teknikleri yaygınlaşır. Böylece daha az doğal kaynak ve enerji kullanımı gerçekleşir. Sanayileşmenin sonraki aşamalarında insanların gelirinde görülen artış ile birlikte çevre konuları daha çok dikkatlerini çekmeye başlamaktadır. Gelir artışının yarattığı yaşam standardında görülen iyileşmeyle birlikte insanlar daha iyi bir çevrede yaşamlarını sürdürmek istemekte ve bu amaçla çevre tahribatlarını azaltmak için mücadele etmektedir (Dinda, 2004, s. 432). Kişi başına düşen gelirin az olduğu aşamalarda çevre üzerindeki tahribat artmakta fakat gelirin belli bir seviyeye ulaşması ve insanların dikkatini çevre sorunlarına vermesi ile birlikte çevre üzerindeki tahribat azalmaktadır. Çevre tahribatı ve gelir arasında oluşan bu ilişki Çevresel Kuznet Eğrisinin “Ters U” biçiminde şekillenmesi ile sonuçlanmaktadır.

Kapsayıcı büyümenin ele aldığı konulardan bir diğeri tarımdır. Tarım sektörünün ekonomiye katkısı çok yönlüdür. Tarım sadece bitki ve hayvan üretimine katkı sağlayarak

nüfusun ihtiyaçlarını karşılayan bir sektör olarak düşünülmemelidir. Tarımın ekonomi üzerinde etkisi incelendiğinde ülke içerisindeki tüketimi karşılamak için gıda maddesi sağlamakta, tarım sektöründe çalışanlar için istihdam yaratmakta ve tarım fazlası ürünlerin ihracatı ile ülkeye döviz girişi sağlamaktadır (Block & Peter, 1994).

Asya ülkeleri için kapsayıcı büyümenin yoksulluğu azaltan büyüme olarak sebebi kırsal ve kentsel kesimde karşılaşılan yoksulluk oranlarında görülen farklılıklardır. Kalkınmakta olan Asya ülkelerinde ekonomik büyüme kentsel kesimde yoksulluk oranlarında bir düşüş yaratmakla beraber bu ülkelerde nüfusun üçte ikisini barındıran kırsal kesimin %74'ü yoksul olarak yaşamaktadır (Bolt, 2004). Nüfusun büyük bir kesimini barındıran kırsal kesimde yaşam tarıma dayalıdır. Asya ülkeleri ve kalkınması tarıma dayalı diğer tüm ülkelerin ekonomisinin gelişimi için kırsal verimlilik, tarımda istihdamın artması ve geçimini tarımdan sağlayanların gelirinde görülen artış kritik öneme sahiptir. Bu sebeple tarımın desteklenmesi ve tarım alanında görülen iyileşmeler ülke GSYH'sına katkı sağlamakla beraber doğrudan bu alanda istihdam yaratmakta, geçimini tarımdan sağlayan kişilerin gelirlerine olumlu katkıda bulunarak dolaylı olarak yaşam standartlarını da iyileştirmektedir.

Tarım ekonomik büyüme, istihdam ve yoksulluk üzerinde yarattığı etkiler ile kapsayıcı büyüme hedefine ulaşmak isteyen ülkeler için önemli bir politika aracıdır. Tarımın ekonomik büyümeye katkısı özellikle ekonomisi tarıma dayalı ülkelerde GSYH içerisindeki payı ile ilişkilidir. Aynı zamanda tarım istihdama sağladığı katkı sayesinde yoksulluğu azaltıcı bir etki de yaratmaktadır. Sahra Altı Afrika ülkelerinde tarımın GSYH içerisindeki payı %33, tarımda çalışan işgücünün çalışan toplam işgücü içerisindeki payı %70'tir ve ihracat kazancının %40'ı tarımdan sağlanmaktadır. Kenya'da tarımın GSYH içerisindeki payı %30, tarımda çalışan işgücü %45 ve ülkeye giren yabancı dövizin %54'ü tarımdan elde edilmektedir (Block & Peter, 1994). Pakistan'ın ekonomisi tarıma dayalıdır ve kırsal kesimlerde yoksulluk oldukça büyük bir sorundur. Tarımın ülke GSYH'sına oranı %20,9 ve toplam işgücünün %43,4'ü tarımda istihdam edilmektedir. Nüfusunun %65,9'u kırsal alanda yaşayan Pakistan'da da tarımın GSYH içerisindeki payı ekonomik büyüme için büyük önem taşımaktadır (Azra vd., 2012).

2.3. Kapsayıcı Büyüme Hedefine Ulaşma

Küreselleşme ve ulusal kalkınma nüfusun büyük bir kısmının ekonomik büyümeden fayda sağlamasına katkıda bulunurken bazı kesimleri de yoksulluğa sürüklemiştir. Bu durum gelişmekte olan ülkelerde gelir eşitsizliklerinin yanı sıra yoksulluk rakamlarında artış olarak da karşımıza çıkmaktadır. Büyüme ile birlikte ortaya çıkan sorunlar için tek bir çözüm yolu veya trend bulunamamıştır. Her ülke problemlerle farklı boyutlarda karşılaşmakta dolayısıyla da çözüm yolunda da farklı politikalar uygulamaktadır. Bu alanda yapılan çalışmaların elde ettikleri sonuçlar da inceledikleri ülke, veri seti ve ülkelerin uyguladıkları politikalar doğrultusunda değişmektedir. Ülkelerin kapsayıcı büyüme hedefine ulaşabilmek ve ekonomik büyümenin yarattığı refahın eşit bir şekilde dağılımını sağlayabilmek için kendinden önce bu aşamalardan geçerek kalkınma stratejisini sürdüren ülkelerin tecrübelerinden faydalanmaları önem taşımaktadır. Bu sebeple kapsayıcı büyüme hedefine ulaşmada uygun politikanın saptanması iyi bir literatür çalışması ile gerçekleştirilebilir. Ülkelerin kapsayıcı büyüme hedefine ulaşmada ne tür bir politika izlediği ve bu politikadan nasıl sonuç elde ettiği bizlere de uygun politikayı belirleme aşamasında yol gösterici olacaktır.

Kapsayıcı büyüme hedefine ulaşmada ekonomik fırsatların eşit bir şekilde dağılımını sağlamak, yaşam standartlarını ve yaşam kalitesini iyileştirmek önem taşımaktadır. Ekonomik büyüme bu hedeflere ulaşmada bir araçtır fakat yaşanan her ekonomik büyümenin her haneye fayda sağlaması beklenmez (World Economic Forum, 2017, s. 8).

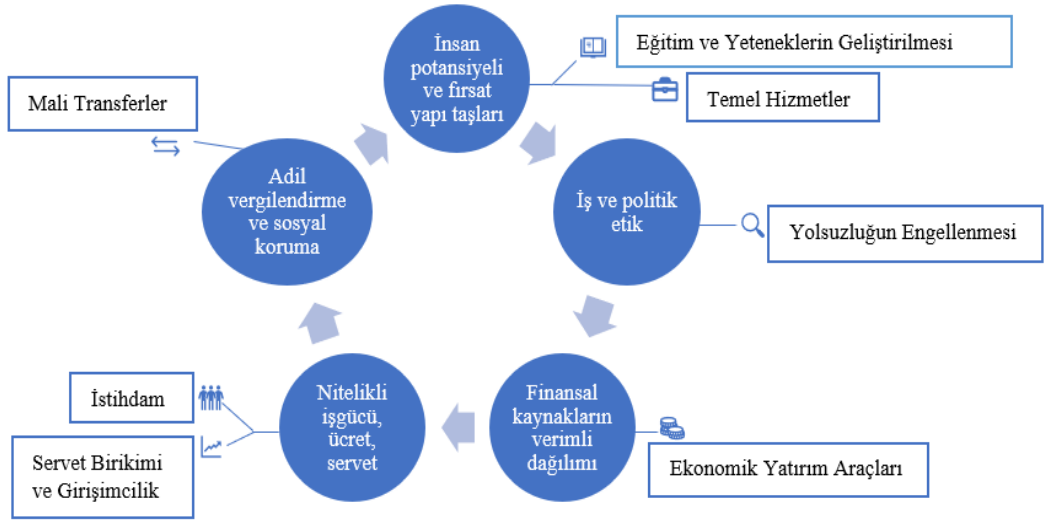
Kapsayıcı büyüme hedefine ulaşmada ilk ve en önemli aşama ulusal ekonomik stratejilerin belirlenmesidir. Her ülke kendi ekonomik, sosyal ve demografik özelliklerini dikkate alarak stratejisini belirlerken kapsayıcı büyüme hedefine ulaşmak için temel alanlarda iyileşme yaşanması gereklidir. İlk ve en önemli gelişme ekonomik büyüme rakamlarında gözlemlenmelidir. Ülkeler uyguladıkları makroekonomik, finansal ve ticaret denetimi politikaları ile üretimde verimliliği arttırmakta bu da ekonomik büyüme potansiyellerini olumlu etkilemektedir. Kapsayıcı büyüme hedefine ulaşmak için üretim artışının yanında yaşam standartlarında güçlü ve sürdürülebilir iyileşme yaratacak politikalar gereklidir. Yaşam standartlarında iyileşme ise ülkelerin verimli işgücü yaratacak ve hanehalkı gelirinde iyileşme yaşatacak politikalar uygulaması ile sağlanmaktadır (World Economic Forum, 2017, s. 13). Gelir eşitsizliklerinin azaltılması

bir diğ er kapsayıcı büyüme hedefidir. Bu hedef doğrultusunda ülkelerin adil ve etkili vergi sistemine sahip olması, temel sosyal koruma ve yardım politikalarını etkili bir biçimde kullanılması ç emberin başlangıç ve bitiş aşamalarında öneme sahiptir. Aynı zamanda devletin eğitim, sağlık, fiziki altyapı gibi alanlara yaptığı harcama ve hizmetler nitelikli işgücü yaratma, işgücünün verimliliğini arttırma, gelir düzeyinde iyileşme sağlama, yoksulluk rakamlarında azalma, üretimde artış sağlayarak ülkeleri kapsayıcı büyüme hedefine yaklaştırmaktadır. İşgücüne uygulanan çalışma standartları ve işçi koruma politikaları işgücünün verimliliğini ve elde ettikleri ücret gelirini arttırmakta böylece iç tüketim ve toplam talep artarak ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Eşitsizliklerin azaltılması ve adaletin sağlanması koşulu piyasalar için de geçerlidir. Kuruluş ve işleyiş aşamasında yasal gereklilikleri eksiksiz yerine getiren rekabetçi firmaların piyasada var olması karşılaşılabilecek birtakım olumsuzlukları (yolsuzluk, piyasa girişinde uygulanan engeller ve düzenleyici denetleyici kurumların ele geçirilmesiyle oluşacak olumsuzluklar) yok ederek fırsatların eşit ve verimli şekilde yayılmasını sağlamaktadır. Bu da şirketlerin yaptığı tasarrufların istihdam yaratıcı ve yatırım fırsatlarını iyileştirici alanlara kanalize olmasına yardımcı olarak ülkeleri kapsayıcı büyümeye hedefine yaklaştırmaktadır.

Şekil 2.4’de Dünya Ekonomi Forumu’nun 2017 yılında yayınlamış olduğu “Kapsayıcı Büyüme ve Kalkınma” raporunda belirttiği kapsayıcı büyüme hedefine ulaşmada yol gösterici ana alanlar verilmiştir. Şekilde çember içerisindeki bölümlerde kapsayıcı büyüme hedefi doğrultusunda düzenlenmesi gereken ana alanlar gösterilmektedir. Her bir çember ile bağlantısı olan dikdörtgenler ise çember içerisindeki ana alanda düzenleme yapmak için kapsayıcı büyümenin dikkate aldığı faktörleri göstermektedir. Örneğin kapsayıcı büyüme için ilk aşama insan potansiyelini geliştirilmesidir. Bu ana alanda gelişme yaşamak için “kapsayıcı büyüme hedefi doğrultusunda” bireylerin eğitim ile yeteneklerini geliştirilmesi ve diğ er hizmetlerden aktif bir şekilde faydalanması gerekmektedir.

Kapsayıcı büyüme hedefine ulaşmada ilk aşama işgücünden geçmektedir. Bir ekonominin gelişip, büyüebilmesi için tek başına fiziki yatırımlar yeterli değildir. Fiziki sermayeyi kullanacak ve onu üretim sürecine sokacak nitelikli insan kaynaklarının olması gereklidir. Bir ekonomide emek dışında kalan üretim faktörü ne kadar çok olursa olsun nitelikli beşeri sermayenin eksikliği o ekonominin büyümesinin uzun dönemde kalıcı

olmasını engeller (Gökçen, 2006, s. 4). Üretime katılan işgücünün sahip olduğu bilgi, beceri ve tecrübeleri diğer tüm üretim faktörlerini daha verimli şekilde kullanmasını sağlayarak üretimi daha kolay hale getirmesine beşeri sermaye denir (Akça, 2015, s. 35). Beşeri sermayenin bilgi, beceri ve diğer nitelikleri kazanması için yapılan yatırımlara beşeri sermaye yatırımları denir. Schultz; beşeri sermaye yatırımlarının emeğin verimliliği ve niteliğinin arttırmasına sebep olduğunu ve kişi başına reel gelir artışının büyük kısmının beşeri sermaye yatırımlarından kaynaklandığını ileri sürmüştür (Schultz, 1961).

Şekil 2.4. Kapsayıcı büyüme hedefine ulaşma aşamaları (World Economic Forum, 2017, s. 14)

Kapsayıcı büyüme emeğin niteliğini, verimliliğini arttırmayı ve yaşam standartlarını iyileştirmeyi hedefler. Birbiri ile ilişkili olan bu faktörlerin tamamı üzerinde etkili olan beşeri sermaye yatırımı eğitimidir. Eğitim işgücünün gerekli nitelikleri kazanmasını sağlayarak işsiz kalma olasılığını azaltmaktadır (Jamet vd., 2013, s.38). Tablo 2.1’de OECD ülkeleri ortalaması alınarak hesaplanmış 25-64 yaş aralığı nüfusun eğitim seviyesinde görülen artışın iş bulma olasılığı üzerine etkisi gösterilmiştir. 2017 yılı verileri incelendiğinde, lise altı eğitim alan kesimin iş bulma olasılığı %57 iken lise eğitimi almış kesimin iş bulma olasılığı %75 yüksek öğrenim almış kesimin iş bulma olasılığı ise 84’tür. Eğitim seviyesinde görülen artış emeğin iş bulma olasılığını da arttırmaktadır.

Tablo 2.1. OECD ülkelerinde eğitim istihdam ilişkisi (OECD)

OECD ülkeleri Ortalaması(25-64 yaş) eğitim düzeyi istihdam ilişkisi	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Lise altı eğitim alanların istihdam oranı(%)	0,54	0,55	0,54	0,55	0,56	0,56	0,57	0,57	0,57	0,55	0,54	0,54	0,54	0,54	0,55	0,55	0,56	0,57
Lise eğitimi alanların istihdam oranı(%)	0,73	0,74	0,73	0,74	0,74	0,74	0,75	0,76	0,76	0,73	0,73	0,73	0,73	0,73	0,73	0,74	0,74	0,75
Yüksek eğitim alanların istihdam oranı(%)	0,83	0,83	0,83	0,83	0,83	0,84	0,84	0,84	0,84	0,83	0,83	0,83	0,83	0,83	0,83	0,83	0,84	0,84

Çalışan kişi ya da saat başına üretim emek verimliliği olarak tanımlanır. Eğitim işgücünün verimliliğini ve dolayısıyla ücret gelirini arttırmakta etkili faktördür. Nitelsiz işgücü ancak düşük ücret ile çalışabileceği alanlarda iş bulabilmektedir. İlave eğitim bireylerin emek piyasasında katma değeri daha yüksek iş bulma imkânı sağlamaktadır (Öztürk, 2005). Emek karşılığı elde edilen ücretin hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülke vatandaşları için birincil gelir kaynağı olduğu dikkate alınırsa eğitime yapılan yatırımın artması ile bireylerin verimliliği artırılarak daha yüksek kazanç elde etmesi de sağlamaktadır. Eğitim sayesinde niteliği dolayısıyla iş bulma olasılığı ve çalıştığı işten elde ettiği kazancı artan işgücünün yaşam standartları da artmaktadır.

Şekil 2.4 takip edilirse kapsayıcı büyüme hedefine ulaşmak için insan potansiyelini artırmaya yönelik politikaların uygulanması gereken diğer alan temel hizmetlerdir. Devlet, vatandaşlarına yaşam standartlarını iyileştirici, ekonomiye üretken katılımı sağlayan temel hizmetleri sağlamalıdır. Temel hizmetlerin ve altyapının ortak kullanılabilirliği ekonomik fırsat eşitliğini desteklemektedir (World Economic Forum, 2017). Örneğin ulaşım altyapı ağının gelişmiş olması gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde vatandaşların temel ekonomik faaliyetlere ve hizmetlere erişimini kolaylaştırmaktadır. Halkın su, elektrik, ulaşım, katı atık, telekomünikasyon gibi temel hizmetlere erişiminin kısıtlanması verimliliğini düşürür. Piyasada bu hizmetlerin tüm halkı kapsayacak şekilde sunulmaması bu hizmetlerden sadece belirli gelir seviyesindeki grubun faydalanmasına sebep olacağı için kapsayıcı büyümenin hedeflerinden biri olan fırsatların ve hizmetlerin tüm halkı kapsayarak eşit bir şekilde dağıtılması ilkesi yerine getirilmemiş olur. İş gücü yeteneklerinin gelişmesine katkı sağlayan bir diğer faktör

sağlık yatırımlarıdır. İş gücünün tam potansiyeli ile çalışması sağlıklı bir hayata sahip olması ile mümkün olabilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde karşılaşılan problemlerden biri sağlık sorunları nedeniyle yaşanan işgücü kayıplarıdır. Sağlık harcamaları bir toplumda işgücünün verimliliğini arttırarak işgücü kayıplarını engeller ve yaşam süresini uzatır. İş gücünün sağlık hizmetlerinden yetersiz faydalanması durumunda oluşacak hastalıklar çalışma performanslarını düşürerek ekonomik büyümeyi de olumsuz etkilemektedir (Kelly, 2007, s. 64). Sağlık koşullarının gelişmiş olduğu toplumlarda ortalama yaşam süresi daha uzundur. Ortalama yaşam süresini uzun olması beşeri sermaye stoğunun ve çalışma sürelerinin artmasına böylece aktif üretimde buldukları zamanın çoğalmasına sebep olur.

Kapsayıcı büyüme hedefi doğrultusunda düzenlenmesi ve iyileştirilmesi gereken bir diğer ana alan iş ve işletmelerde uygulanan politikaların belirli etik değerler üzerine kurulmasıdır. Şiddetli rekabet, maliyet baskısı, küçülme korkusu, değişen tüketici davranışları iş hayatını karmaşık bir hale getirirken ortaya çıkan tüm bu değişimler kurum ve kuruluşları etik değerlere uygun bir şekilde yönetme konusunda yöneticileri zorlamaktadır (Girard, 1999'den aktaran Sayılı & Uğurlu, 2007, s.76). Kamu gücünün özel çıkarlar için kullanıldığı durumda yolsuzluk ortaya çıkmaktadır. Ülkenin kurumları ve bu kurumların uyguladığı politikalar; rüşvet ve yolsuzluktan uzak kalınması, ürün ve sermaye piyasasında adil rekabet ortamının yaratılması, piyasaya girişteki engellerin düşürülmesi üzerine kurulmalıdır. Aynı zamanda ülkelerin kendi ekonomisini uluslararası rekabetten korumak amacıyla uyguladığı ticaret kısıtlamaları ve fiyat kontrolleri ülkeye gelen yatırımcıyı rüşvete yönlendirmektedir. Örneğin; belirli bir ürünün ithalatı için miktar kısıtlaması uygulandığı zaman ithalat lisansı gerekmekte ve ithalatçılar bu lisansı almak yerine rüşvete başvurabilmektedir. Ülke ne kadar dışa açıksa yolsuzluk ve rüşvet o kadar azalmaktadır (Mauro, 1996, s. 6). Benzer şekilde ülkelerin uyguladığı fiyat kontrolleri ürününü piyasa fiyatından daha düşük bir fiyata satmak isteyen girişimcileri rüşvete yönlendirebilmektedir (Mauro, 1996). (Gupta vd., 1998); rüşvet ve yolsuzlukların varlık mülkiyetinin eşit dağılımını engelleyerek ekonomik büyüme, vergi sisteminin gelişmesi ve sosyal harcamaların etkinliğini azalttığı; yoksulluk ve gelir dağılımı adaletsizliğini arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır. (Şahin, 2005, s. 131); yolsuzlukların kamusal mal ve hizmetlere tüm vatandaşların eşit ulaşabilme olanaklarını yok ederek kamusal mal ve hizmetlerin yasal olmayan ve haksız yollardan yalnızca bu

bedeli ödeyebilen varlıklı kesimlere sunulduğu, yoksulların ise bu ayrıcalıklı hizmetlerden yararlanamayarak başka türlü bir yoksunluğa ve yoksulluğa mahkum bırakıldığını belirtmiştir. Rüşvet ve yolsuzluğun gelir dağılımı ve yoksulluğu olumsuz etkilemesinin iki sebebi bulunmaktadır (Gupta vd., 1998, s.6). Yüksek büyüme yoksullukta hızlı bir düşüş getirmektedir fakat yolsuzluk ve rüşvet ülkelerin ekonomik büyümesini olumsuz yönde etkileyerek yoksulluğun azalma hızını düşürmektedir (Ravallion & Shaohua, 1997). İkinci sebep ise yolsuzluk ve rüşvetin ekonomik büyüme ve yoksulluk üzerinde yarattığı olumsuz etki gelir eşitsizliğini üzerinde görülmektedir. Yoksullukta görülen artış gelir eşitsizliklerinin de arttırmasına sebep olmaktadır (Ravallion, 1997). (Şahin, 2005) çalışmasında; küreselleşmenin yolsuzluk ve yoksulluğa sebep olduğu ve bu durumun daha çok düşük gelirli kesimler aleyhinde işeldiğini ileri sürmüştür. Yolsuzluğun küresel bazda gelir eşitsizliklerinin artmasına sebep olarak yoksulluğu arttırdığını belirtmiştir. Yolsuzluk ve rüşvet; vergi idaresini zayıflatmakta, yöneticilerin vergi kaçırmasına ve vergi muafiyetlerini uygunsuz kullanmasına yol açarak devletin vergi gelirlerini azaltmakta bu da halkın ihtiyaçlarını (eğitim dahil olmak üzere) karşılamak için yeterli kaynağın oluşmasını engellemektedir (Gupta vd., 1998, s.8). Aynı zamanda Barro (1990) modelinden yola çıkarak vergi gelirinin düşmesine sebep olan yolsuzluk devletin yaptığı sosyal harcamaların finansmanını azaltmakta; yüksek yolsuzluk eğitim ve sağlık harcamalarının azalmasına sebep olmaktadır (Mauro, 1996, s. 12). Kapsayıcı büyüme için uygulanan politikalar ekonomik fırsatların ve kaynakların daha geniş tabanlı ve etkin bir şekilde tahsis edilmesine olanak sağlayacak şekilde düzenlenmelidir. Piyasa gücünün bir kişi veya kurum üzerinde toplanması, piyasaya girişte uygulanan yüksek engeller, yolsuzluk ve kişisel inisiyatifler piyasa girişimcileri ve yatırım yapacak kurumlar üzerinde olumsuz etkiler yaratırken aynı zamanda da kaynakların üretime katkısı bulunacak verimli faktörler tarafından kullanılmasını engellemektedir. Bu durum ülkenin ekonomik büyümesine olumsuz yönde baskı yapmakla beraber yaşam standartlarının iyileşmesini de yavaşlatmaktadır.

Finansal kaynakların verimli dağıtılması ülkeleri kapsayıcı büyüme hedefine yaklaştıran diğer ana alandır. Bu aşamada ekonomik yatırım araçlarının etkin kullanımı hedeflenmektedir. Amaç özel tasarrufları üretken amaçlara yönlendirmek ve reel ekonomide yeni sermaye oluşumu için kullanılmasına teşvik etmektir. Kapsayıcı büyüme hedefine ulaşmada, bireylere fırsat yaratıp ekonomiye katılım yapmalarını sağlamak

bireylerin ekonomide etkin ve üretken olmalarına güçlü bir aracı olmaktadır. Bu sebeple bireylerin yatırım fırsatı yakalamaları ve yaptıkları yatırımlardan olumlu sonuçlar alabilmeleri için krediye erişim kolaylığı sağlanması kilit bir aşamadır. Bu aşamada en yoksul dilim içerisindeki halkın finansal hizmetlere erişimi önem taşımaktadır. Finansal kapsayıcılık bu noktada devreye girmektedir. Dünya Bankası finansal kapsayıcılığı birey ve işletmelerin ihtiyaçlarını (işlem, ödeme, tasarruf, kredi ve sigorta) gidermek için finansal araç ve hizmetlere erişim kolaylığı olarak tanımlamıştır (World Bank Financial Inclusion, 2019). Yoksul ailelerin finansal araçlara erişimi ise çeşitli sebeplerle kısıtlıdır. Finansal hizmetlerden yararlanmak bedava veya ucuz değildir. Örneğin bir hesap açabilmek için belirlenen minimum miktarı hesabınıza yatırmanız gerekmektedir, bu da yoksulluğun olduğu yerde finansal kapsayıcılığın sağlanmasını güçleştirmektedir. Bir diğer sebep ise yoksulluğun daha çok kırsal alanda görüldüğü dikkate alınırsa, kırsal ve nüfusun daha az olduğu kesimlerde yerleşimin dağınık olması kullanılan kapasitelerin getirisine göre bu alanlara finansal hizmet götürmenin maliyetini arttırmakta bu da yoksul kesimin bu hizmetlere erişimini kısıtlamaktadır (Abor vd., 2018, s. 7). Bu sebeple toplumun her kesiminin finansal araçlara kolayca erişim ve kullanımının sağlanması finansal kapsayıcılığı önemli kılmaktadır. Finansal kapsayıcılık tasarrufların banka ve diğer finansal araçlar ile tutulmasına katkı sağlar. Bu tasarruflar üretken yatırımlar için sermaye görevi gördüğü gibi harcama birimlerinin yatırım planlarını desteklemek için kredi ve diğer finansal ürünlere de dönüştürülmektedir. Bu sayede finansal katılım ile tetiklenen tasarrufların kaynaklarını tasarruf etmekte sıkıntı yaşayan ve finansal araçlara ihtiyaç duyan yoksul ailelere mobilizasyonu sağlanır (Abor vd., 2018, s. 10). Yoksul kesimin finansal kaynaklara erişimini kolaylaştıran bir diğer araç mikro kredidir. Finansal kuruluşlara erişim güçlüğü çeken düşük gelirli kişilere çok düşük faiz ile verilen kredilere mikro kredi denmektedir. Düşük gelir sağlayan girişimci ve üreticilere sağlanan finansal hizmetler yoksulluğun azaltılmasında en etkili araç olarak görülmektedir. Finansal araçlara erişim kolaylığının yoksulluk üzerinde yarattığı etki mikro krediler ile ortaya çıkmaktadır. Yoksul ve düşük gelirli kişilerin finansal piyasalara erişimini sağlayan mikro kredilerin amacı yoksulluğu azaltmaktır (İbrahim & Ashraf, 2014). Mikro kredi sadece çok yoksullara sağlanan bir hizmet değildir, düşük gelir ile çalışan kesim için de gıda, ilaç, barınma, istihdam gibi alanlarda sağlanan krediler büyük ölçekli yoksulluğun azaltılmasında etkilidir (Vatansever Deviren, 2009). Mikro kredi sayesinde ihtiyaçlarını

giderme, tasarruf ve yatırım yapma imkânı sağlanan bireyler ekonomide daha etkin olmaktadır. Finansal hizmetlere erişimi kolaylaştırdıktan sonraki aşama ise finansal hizmetler ile elde edilen fırsatları tasarruf ve yatırım yapmak gibi etkin araçlara dönüştürmektir. Özellikle yatırımlarının finansmanı için yeterli tasarruf oranlarına sahip olmayan gelişmekte olan ülkeler için tasarruf önemlidir. Bir ülkenin yatırımlarını finanse edebilmesi, yurtdışı finansman bağılılığının azalması, sürdürülebilir iktisadi büyüme ve kalkınma sağlaması yurtiçi tasarrufları yeterli ve istikrarlı hale getirecek hükümet politikalarının alınmasına bağlıdır (Sancak & Demirci, 2012). Ülkeler ekonomik büyümelerini dengede tutmak için yatırımlara ihtiyaç duymaktadır. Tasarruflar ise yatırımların kaynağıdır. Yurtiçi tasarruf oranları ekonominin genel dengesini sağlayan ve refah belirleyicisi olarak alan temel değişkenlerden biridir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kamu kesimi ve özel kesim tasarruflarındaki artış ile yatırım destekleyici iç finansman kaynağı elde etme miktarı arasında pozitif ilişki vardır. Bu sebeple hükümetler ulusal düzeyde yeni yatırımların yapılması, sermaye mallarının üretilmesi ve sonuçta ekonomik büyümenin sağlanması için tasarruf artışına önem vermektedir (Alptekin vd., 2018). Tasarruf ve yatırımlar ekonomik büyüme üzerinde önemli rol oynayan iki temel makro ekonomik değişkendir. Bir ülkenin uzun dönem büyüme oranı, cari açığın finansmanı ve sermaye hareketlerinin seyrinin belirlenmesinde tasarruf ve yatırımlar etkili araçlarıdır (Mangır & Ertuğrul, 2012). (Dineri & Taş, 2017), 1988-2014 dönemleri arasında OECD ülkeleri için yapmış olduğu analiz sonucunda ekonomik büyüme ve tasarruflar arasında çift yönlü bir ilişki tespit etmiştir. (Alptekin vd., 2018), 1989-2015 yılları arası Türkiye için yapmış oldukları çalışmalarında yurtiçi tasarruf oranları ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir. (Singh, 2010), tasarruf ekonomik büyüme ilişkisini Hindistan için test etmiş ve çift yönlü ilişki tespit etmiştir. (Zeren & Akbas, 2013), 1961-2012 yılları arası Türkiye'deki tasarruf ekonomik büyüme ilişkisini araştırdıkları çalışmalarında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulmuşlardır. Ailelerin finansal hizmetlere erişimini kolaylaştırmak eğitim ve sağlık dahil olmak üzere tüketimlerinin artmasına ve yatırım yapmalarına imkân sağlar. Bu imkânlara erişimin kolaylaşması toplam nüfus içerisinde yoksul kesimin oranının azalmasını da destekler. Yoksul ve düşük gelirli kişilere sağlanan krediler, finansal hizmetler yaşam standartlarının iyileşmesini ve gelirlerinin artmasını sağlamaktadır (Kumra & Sharma, 2018). (Hussaini & Chibuzo, 2018), Nijerya için yapmış oldukları çalışmalarında finansal

kapsayıcılık ile yoksulluk oranlarındaki düşüş arasında pozitif ilişki tespit etmiş ve finansal kapsayıcılığın kırsal kesimde daha sağlam ve yoksulluğu azaltmada etkili olması için sağlanan hizmetlerin eğitim kredisi, teknolojik destek kredisi, beceri eğitimi ve konut kredisini içermesi gerektiği sonucuna ulaşmışlardır.

Ülkelerin kapsayıcı bir büyüme gerçekleştirebilmek için girişimciliği ve servet oluşumunu desteklemesi, nitelikli işgücü yaratması ve etkin ücret politikaları uygulaması gerekmektedir. Sermaye birikimi bireyler, aileler ve tüm toplumlar için iyidir. Fakat tasarruf yapmak herkes için kolay değildir, özellikle de yaşamları için gerekli ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra gelirlerinden arta kalan kısım kalmayan veya çok az bir miktar kalan yoksul kesim için tasarruf yapmak oldukça güçtür. Bu da yoksul kesimin tasarruf yaparak sermaye birikiminde bulunmalarını engellemektedir. Çalışma çağında nüfusu barındıran ailelerin ev satın almaları veya küçük işletme kurmaları çalışarak elde ettikleri ücret ve emeklilik döneminde aldıkları prim dışında servet biriktirmelerinin ilk yoludur. Bu işletmeler birçok aile ve çalışan için yoksulluktan çıkıp orta sınıfa ve ötesine giden ilk basamağı oluşturur (World Economic Forum, 2017, s. 100). Hükümetlerin uyguladığı gelir politikaları ve sübvansiyonlar bireyleri tasarruf yapmaya yönlendirerek servet birikimine katkı sağlamaktadır. Örneğin emeklilik tazminatları veya yoksul kesimden düşük miktarlarda alınan vergiler bireyleri gelirlerinin arta kalan kısmını tasarruf yapmaya yönlendirmektedir. Emeklilik tazminatı çoğunlukla bireyleri ev alarak servet birikimi yapmaya yönlendirirken hükümetlerin sağladığı sübvansiyonlar da ev satın almak için krediye başvuran kesime kolaylık sağlamakta ve servet birikimlerinin artmasına yol açmaktadır (Schreiner & Sherraden, 2007). Servet birikimi ile bağlantılı olarak girişimcilik de bu alanda ele alınmaktadır. Girişimcilik işsizliğin azaltılmasında, ekonomik büyümenin hızlanmasında, toplumsal yapıda yenilikçi bir sürecin başlamasında temel faktördür (Çetinkaya Bozkurt vd., 2012). Girişimcilik yeni düşüncelerin yaratılması, yayılması ve uygulanmasını hızlandırarak yeni endüstrilerin oluşumuna katkı sağlamakta, rekabet baskısı yaratarak verimliliği arttırmakta böylece hızla büyüyen sektörler yaratarak ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır (Özkul & Dulupçu, 2007, s. 74). Girişimcilik faaliyetleri sonucu oluşan yeni firmalar piyasadaki rekabeti arttırarak kaynakların düşük üretken alanlardan yüksek üretken alanlara aktarılmasını sağlamaktadır (TÜSİAD, 2002). Aynı zamanda girişimcilik faaliyetleri sonucunda piyasada yeni kurulan işletmeler işgücüne ihtiyaç duymakta böylece istihdama

katkı sağlamaktadır (Baptista & Preto, 2006). Girişimcilik refah düzeyinin yükselerek geniş tabana yayılmasında ve orta sınıfın güçlenmesinde, bölgesel gelişmişlik farklarının ortadan kalkmasında etkilidir (İlhan, 2005, s. 218). Girişimcilik faaliyetleri sonucunda bölgelerde kurulan yeni firmalar yerel ekonominin kalkınmasına katkıda bulunmakta, bu bölgelerdeki istihdamı arttırmakta, bölgenin cazibesinin yükselmesini sağlayarak bölgesel gelirin bölge içerisinde kalmasını sağlamakta böylece bölgeler arasında oluşan gelişmişlik farklılıkların azalmasını sağlamaktadır (OECD, 2003).

İstihdam bir diğer kapsayıcı büyüme yolunda ele alınması gereken alandır. Amaç verimli işgücü yaratmaktır. Verimli işgücü kapsayıcı büyümenin merkezinde yer almaktadır (World Economic Forum, 2017, s. 100). Kapsayıcı büyüme ekonomik büyümenin oluşturduğu fırsatlardan herkesin eşit bir şekilde faydalanmasını bunu yaparken de istihdam yaratma, gelir eşitsizliklerini ve yoksulluğu azaltmayı temel hedefler olarak ele alır. Beşeri sermayenin tüm bu temel hedeflerin üzerinde olumlu etkisi bulunmaktadır. Kapsayıcı büyümenin, istihdam yaratma ve işsizliği azaltma hedeflerinin temelinde nitelikli işgücü oluşturmak yer alır. Bu sebeple beşeri sermaye kapsayıcı büyümenin temel yapı taşlarından biridir. Bireylerin bilgi, beceri ve yeteneklerindeki gelişmeler beşeri sermayeyi oluşturur ve işgücünün niteliğinin artması beşeri sermaye birikiminin artmasına bağlıdır. Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki fiziki sermayenin verimliliğini artırma, istihdam yaratma, verimlilik artışı sağlama, teknolojik gelişme ve yayılma etkileri ile ortaya çıkmaktadır (Çakmak & Gümüş, 2005). Beşeri sermaye işgücünün nitelik ve nicelik yönünden gelişmesini sağlayarak istihdama olumlu katkıda bulunur.

Kapsayıcı büyüme başlığı altında emeğin verimliliği ve ücret ilişkisi ele alınan konulardan biridir. Üretime katılan emeğin oluşturduğu değer sonucunda elde ettiği kazanca ücret denir. Ücret ve verimlilik arasındaki ilişki, üretim sonucunda elde edilen değer (çıktı) ve üretime katılan emeğin (girdi) maddi veya fiziki değerlerinin oranlanması (bu bize verimlilik düzeyini verir) ile ortaya çıkar (Akyıldız & Karabıçak, 2002, s. 63). Literatürde emeğin verimliliğinde görülen artışın reel ücretinde de bir artış yaratacağı kabul edilmektedir. Emeğin verimliliğinde meydana gelen artış emeğin marjinal ürün gelirinin artmasına sebep olarak işgücüne dağıtılan reel geliri arttırmaktadır (Güneş, 2007). Çalışma saatlerinin ve koşullarının iyileştirilmesi emeğin verimliliğini arttıran faktörlerdir. Ücret ve verimlilik ilişkisine bir diğer bakış açısı da artan ücretlerin

verimlilikte bir artış yaratacağı yönündedir. Solow modelinde arttırılmış ücretlerin işçilerin moralini düzelterek gayretlerinin artması yoluyla verimliliklerini arttıracığı belirtilmiştir (Solow, 1979). Yeni Keynesyen İktisatçılar ise “Etkin Ücret Teorisi” ile açıkladıkları ücret verimlilik ilişkisini, işçilerin fiziksel sağlık ve üretkenliklerinin işgücüne ödenen ücretle pozitif ilişkili olduğu, firmaların daha fazla ücret ödeyerek işgücününün daha sağlıklı ve üretken olmalarını sağladıkları yaklaşımı ile açıklamaktadır.

Dünya Ekonomik Forumu’nun belirlemiş olduğu ülkelerin kapsayıcı büyüme hedefine ulaşması için iyileştirme yapması gerekli olan alanlardan sonuncusu vergi ve sosyal koruma (yardım) politikalarıdır. Bu aşamada ülkenin vergi sisteminin ekonomik büyümeden taviz vermeden gelir eşitsizliğini ne ölçüde giderdiği; ülkenin sağladığı sosyal koruma sisteminin yoksulluğu azaltmadaki başarısı değerlendirilir. Piyasa mekanizmasının otomatik olarak gerçekleştirdiği gelir dağılımında görülen eşitsizlik günümüzde birçok ülkenin ortak sorunu haline gelmiştir. Vergi, gelir eşitsizliğini azaltmak ve gelirin yeniden dağılımını sağlamak için devletin elindeki önemli araçlardan biridir. Verginin sosyal amacı, kamu harcamaları ile yeterli düzeyde gerçekleştirilemeyen gelir dağılımının ekonomik yönden güçsüz olan lehine yeniden dağılımını sağlamaktır (Yüce, 2002). Vergiler, piyasa eşitsizliklerinin giderilmesi ve sosyal koruma programlarınının finanse edilmesine doğrudan kaynak sağlar (World Economic Forum, 2017, s. 101). Vergilerin tasnif şekli de gelir dağılımı üzerinde etkiye sahiptir. Verginin konusu harcamalar ise dolaylı vergi; servet veya gelir ise doğrudan (dolaysız) vergi adını alır. Toplam vergi gelirleri içerisinde dolaysız vergilerin payının yüksek olması zengin kesimden orta ve düşük gelirli kesime bir gelir transferi olduğunu gösterir ve gelir eşitsizliklerini azaltıcı etki oluşturur. Fakat vergi gelirleri içerisinde dolaylı vergilerin görece payının yüksek olması gelir eşitsizliğini artırır (Demirgil, 2018, s. 121). Dolaylı vergiler verginin konusunu dikkate almakta bu sebeple harcamaları vergilendirmektedir. Dolaylı vergilerin harcamaları vergilendirmesi marjinal tüketim eğilimi daha yüksek olan düşük gelirli kesimin vergi yükünü ağırlaştırarak gelir dağılımında düşük gelirli kesim aleyhine bir bozulma yaratmaktadır. (Sameti & Rafie, 2010); 8 Doğu Asya ülkesi için 17 yıllık bir zaman diliminde vergilerin ekonomik büyüme ve gelir dağılımı üzerine etkisini incelediği çalışmasında gelir, kâr ve sermaye üzerinden alınan vergilerin ekonomik büyümeyi ve gelir eşitsizliklerini arttırdığı sonucuna ulaşmıştır. (Demirgil, 2018); 1980-2014 yılları arası Türkiye için yapmış olduğu analizinde dolaysız vergilerde görülen

%1'lik bir artışın Gini katsayısını %0,05 oranında azalttığı (gelir dağılımı adaletsizliğini azalttığı), dolaylı vergilerde görülen %1'lik bir artışın ise Gini katsayısını %0,10 oranında arttırdığı (gelir eşitsizliğini arttırdığı) sonucuna ulaşmıştır. Bir teşvik aracı olarak maliye politikasının önemli araçlarından biri olan verginin tasarruf ve yatırım yapma kararı üzerinde de etkisi bulunmaktadır. Gelir üzerinden alınan gelir ve kurumlar vergisi tasarruf hacmi ve yatırım kararları üzerinde doğrudan etkili olurken, harcamalar üzerinden alınan vergiler tüketim hacmi ve tercihleri üzerinden dolaylı olarak tasarruf ve yatırım kararlarını etkilemektedir (Demir & Sever, 2017). Devletin gelir dağılımındaki eşitsizliği giderme ve yoksulluğu azaltmada kamu harcamaları ve vergiden oluşan iki tür aracı bulunmaktadır. Devlet kamu harcamaları ile yoksul kesime doğrudan gelir transferleri yaparak; eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik hizmetleri sunarak; girişimcilik desteği vererek yoksullukla mücadele etmektedir. Örneğin eğitim ve sağlık harcamaları ülkelerdeki gelir dağılımı eşitsizliğini azaltmaktadır. Eğitim ve sağlık politikaları doğrudan düşük gelir gruplarını desteklemektedir. (Prasad, 2008, s. 4); çalışmasında eğitim ve sağlık harcamalarının gelir eşitsizliğini azalttığına vurgu yapmış; eğitim ve sağlık alanında daha fazla harcama yapan ülkelerde gelir dağılımı eşitsizliğinin daha az görüldüğünü dile getirmiştir. Ülkelerin uyguladığı sosyal koruma politikaları da kapsayıcı büyüme üzerinde etkilidir. Yoksulluğu azaltmak için kullanılan kamu harcamaları transfer harcamaları niteliğindedir ve sosyal kamu harcamaları olarak nitelendirilmektedir. Doğrudan gelir transferleri bu harcamalardan biridir (Sarısoy & Koç, 2010, s. 332). Doğrudan gelir transferlerinde yoksulluk sınırının altındaki kişilere yoksulluk düzeyine bağlı olarak gelir transferi yapılmaktadır ve bu gelirin kullanımına ilişkin bir sınırlama bulunmamaktadır. Yoksulluğun azaltılmasında sadece gelir transferleri yeterli olmayabilmekte, gelir transferlerinin bir tamamlayıcısı olarak görülen aynı yardımlar da bu amaçla kullanılmaktadır. Aynı yardımlarda yoksul kesime fayda sağlayacak tüketim malları ve hizmetler bu kişilere dağıtılmakta veya ihtiyaç duyulan hizmetin maliyeti karşılanmaktadır (odun, kömür yardımı veya alınan sağlık hizmeti sonrasında bunun maliyetinin devlet tarafından karşılanması gibi) (Sarısoy & Koç, 2010). Sosyal koruma harcamaları veya devletin bunun için bütçeden ayırdığı pay toplumsal refahı yükseltmek ve yoksul hanehalkının yaşam standartlarını iyileştirmek için önemli araçlardır (Solmaz & Avcı, 2017, s. 52). Sosyal harcamalar özellikle yoksulluk sorununun üstesinden gelinbilmesi amacıyla hizmet etmektedir (Sinn, 1995). Bu sebeple sosyal harcamaların

görelî olarak fazla olduğu ülkelerde yoksulluk seviyesinin de düşük olması beklenmektedir. (Solmaz & Avcı, 2017); Avrupa Birliği ülkelerinde sosyal koruma harcamalarının yoksulluk üzerine etkisini araştırdıkları çalışmalarında sosyal koruma harcamalarının GSYH içerisindeki payı arttıka yoksulluk oranında ters yönlü bir etki yarattığı ve bu etkinin özellikle 65 yaş ve üstü bireyler ile işsiz bireylerde daha güçlü olduğu sonucuna ulaşmışlardır. (Caminada vd., 2012); OECD ülkeleri için 1985-2005 yılları arası sosyal harcamaların yoksulluk üzerine etkisini araştırdıkları çalışmalarında sosyal harcamalar ile yoksulluk arasında güçlü negatif ilişki tespit etmişlerdir.

2.4. Kapsayıcı Büyümenin Amaçları

OECD 2012’de yayınlanan kapsayıcı büyüme raporunda 3 probleme dikkat çekmiştir: yoksulluk, işsizlik ve gelir eşitsizliği. OECD raporunda bu üç problemin rekor düzeydeki büyüme seviyelerinin başarısız olmasına sebep olduğunu belirtmiştir. Her ne kadar ülkeler kapsayıcı büyüme hedeflerine ulaşma amaçlarını kendi ülke problemlerini dikkate alarak belirlese de OECD’nin raporu dikkate alındığında kapsayıcı büyümenin temelde üç amacı bulunmaktadır; yoksulluğu azaltmak, işsizliği azaltmak ve gelir eşitsizliklerini minimuma indirmek.

2.4.1. Yoksulluğu azaltmak

Yoksulluk kavramının ortaya çıkışı 17. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Yoksulluğu tanımlamak amacıyla yola çıkılan bu dönemdeki çalışmalardan günümüze kadar ortak bir yoksulluk tanımı bulunamamış bu durum yoksulluk problemine yapılan farklı tanımlar doğrutusunda farklı çözüm yolları üretilmesine sebep olmuştur (Bildirici, 2011). Yoksulluğa ilişkin birçok değişik kavram ve bunlara bağlı birçok değişik tanım bulunmakla beraber tanımlar yoksullara bakış açısına, toplumsal yapıları farklılık gösteren ülkelere ve zaman göre farklılık göstermektedir (Şenses, 2017, s. 62).

19. yüzyılda Sanayi Devrimi ile İngiltere’de kitlesel yoksulluk oranlarında görülen artış yoksulluk kavramına yönelik çalışmaları arttırmıştır. Yoksulluk ilk olarak 1901 yılında Seeborn Rowentree tarafından, elde edilen kazançların biyolojik varlığı devam ettirebilmek için gerekli olan asgari düzeydeki ihtiyaçları karşılayamaması olarak tanımlanmıştır (Bildirici, 2011).

Yoksulluğun iki türlü olması olasıdır. İlki açlıktan ölme ve barınacak yeri olmama durumunu ifade eden dar anlamda yoksulluk, ikincisi ise yaşamını devam ettirmeye yetecek düzeyde gıda, giyim ve barınma gibi olanaklara sahip bulunduğu halde toplumun genel düzeyinin gerisinde kalmak anlamına gelen geniş anlamda yoksulluktur. Böylece yoksulluğun göreceli ve mutlak tanımları ortaya çıkmaktadır. Hane ya da bireylerin yaşamlarını fiziksel olarak sürdürebilmeleri için ihtiyaç duyulan minimum tüketim seviyesi mutlak yoksulluk olarak tanımlanır. Göreceli yoksulluk, toplumun genel düzeyine göre belli bir sınırın altında gelire veya harcamaya sahip olan birey veya hanehalkını ifade eder.

Bir toplumdaki yoksul olan ve olmayan kesimi birbirinden ayırmada kullanılan ölçüt yoksulluk sınırındır. Yoksulluk sınırı bir hanehalkının temel gereksinimlerini karşılayabilmek ya da yaşamını sürdürebilmek için gerekli olan mal ve hizmetleri alabilmek için ödemesi gereken para miktarıdır (Aykaç vd., 2015, s. 128).

Yoksulluk sınırını hesaplamasında üç yaklaşım karşımıza çıkmaktadır. Bu yaklaşımlardan ilki mutlak yoksulluk sınırındır. Mutlak yoksulluk sınırı asgari yaşam standardını sağlayacak gıda tüketim seviyesi ve bunun maliyetinin hesaplanması ile belirlenir. İki farklı şekilde ele alınır. İlk çeşitte sınır en düşük yaşam standardını sağlayacak minimum gıda harcamasına göre belirlenirken ikinci çeşitte minimum gıda harcamasına sağlık, eğitim, ısınma gibi temel ihtiyaçlar da eklenir. Dünya Bankası 1990 yılında bir insanın hayatta kalabilmesi için gerekli kalori miktarını 2400 k/cal olarak hesaplamış ve günlük geliri 2400 k/cal besini almaya yetmeyen insanları mutlak yoksul olarak tanımlamıştır. Yoksulluk sınırının belirlenmesinde kullanılan ikinci yaklaşım göreceli yoksulluk sınırındır. Bu yöntemde; toplumun geneline kıyasla belirli bir sınırın altında ya da medyan gelirin⁵ yarısından daha az gelire veya harcamaya sahip olan kesim yoksul olarak kabul edilmektedir. Son yaklaşım olan sübjektif yoksulluk sınırı; temel ihtiyaçları karşılamak için gerekli olan asgari gelirin belirlenmesi amacıyla topluma uygulanan anketlerin sonucuna göre hesaplanır.

Evrensel bir mutlak yoksulluk sınırı belirlemek amacıyla ülkelerin satın alma gücü paritesi de göz önüne alındığında, Dünya Bankası'nın 1990 yılında yaptığı bir çalışmaya göre mutlak yoksulluk sınırı az gelişmiş ülkeler için günlük 1\$, Latin Amerika ve

---

⁵Genel anlamda, ülkedeki gelirleri küçükten büyüğe doğru sıraladığımızda ortadaki gelir medyan geliri verir.

Karayıpler için 2\$, Doğu Avrupa ülkeleri için 4\$, gelişmiş ülkeler için ise 14,40\$ olarak belirlenmiştir (Bildirici, 2011). Dünya Bankasının belirlemiş olduğu uluslararası yoksulluk sınırı günlük 1,90\$'dır. Bu sınır yüksek ve orta gelirli ülkeler için günlük 5,50\$, düşük gelirli ülkeler için 3,20\$ olarak değişmektedir (World Bank, 2019). Değişik yer ve zamanlarda meydana gelen fiyat artışının etkisini bertaraf edebilmek ve yoksulluk çizgisinin reel değerini koruyabilmek amacıyla yoksulluk sınırında güncelleştirmeler yapılmaktadır (Şenses, 2017). Dünya Bankası 2015 yılında yaptığı son güncelleme ile belirlemiş olduğu günlük 1,90\$ yoksulluk sınırını göz önüne alındığında dünya nüfusunun %10'u günlük 1,90\$'ın altında yaşamını sürdürmektedir (The World Bank, 2019).

Tablo 2.2'de Dünya Bankası'nın 2011 yılı satın alma gücü paritesini baz alarak hazırlanmış ve en son 2015 yılında yayınlamış olduğu, günlük 1,90\$ yoksulluk sınırı altında yaşayan nüfus oranı bölgeler ayrımına gidilerek verilmiştir. Tablo 2.2'ye göre 2015 yılında günlük 1,90\$ yoksulluk sınırının altında yaşayan nüfusun en fazla olduğu bölgeler sırası ile %41,1 ile Sahraaltı Afrika, %12,4 ile Güney Asya'dır. Nüfusun %1,5'nin yoksulluk sınırı altında yaşadığı Avrupa ve Orta Asya ise yoksulluğun en az görüldüğü bölge olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 2.2. Dünya'da yoksulluk sınırı altında yaşayan nüfus (World Bank, 2019)

Bölge	Oran (%)	
	2013	2015
<i>Doğu Asya ve Pasifik</i>	3.6	2.3
<i>Avrupa ve Orta Asya</i>	1.6	1.5
<i>Latin Amerika ve Karayıpler</i>	4.6	4.1
<i>Orta Doğu ve Kuzey Afrika</i>	2.6	5.0
<i>Güney Asya</i>	16.2	12.4
<i>Sahraaltı Afrika</i>	42.5	41.1
<i>Dünya toplamı</i>	11.2	10.0

Yoksullukla mücadele uzun yıllardır ülkelerin gündeminde yer almaktadır. Kapsayıcı bir büyümeyi hedefleyen ülkeler de öncelik hedefleri arasına yoksulluğu mümkün olan en az seviyeye düşürmeyi almıştır. Yoksullukla mücadele politikaları dolaylı ve dolaysız yaklaşım olarak ele alınmaktadır. Dolaylı yaklaşım büyüme yoksulluk ilişkisine dayalıdır. Hızlı büyümenin yoksulluğu azaltıcı etkisi olduğu öne çıkan görüşlerdendir. Ancak büyümenin hızı yanında büyümenin yarattığı faydanın bölüşümü, yoksul kesimin bundan sağladığı fayda ve büyüme sürecinde gelir dağılımında meydana

değişimin büyüme yoksulluk ilişkisi ele alınırken bir bütün olarak incelenmesi gerekmektedir (Canbey Özgüler, 2014, s. 206). Dolaysız yaklaşım ise asgari ücret düzenlemeleri, tarım, yoksullara yardım programları, vergi politikaları gibi uygulamaları içermektedir. Dolaylı yaklaşımda büyümenin sağladığı fayda; dolaysız yaklaşımda ise sağlanan transferlerin yoksullara ulaşma derecesi bu yaklaşımın başarısını belirleyen faktördür (Şenses, 2017, s. 293).

Tablo 2.3.'de Dünya Bankasının kendi resmi sayfasında yayınlamış olduğu güncel ekonomik büyüme oranı ve yoksulluk sınırı altında yaşayan nüfusun toplam nüfusa oranı verileri düşük gelirli, orta gelirli ve yüksek gelirli ülkeler⁶ için sıralanmıştır.

Tablo 2.3. Dünya'da ekonomik büyüme ve yoksulluk
(<http://povertydata.worldbank.org/poverty/category/UMC> (Erişim:06.04.2019))

	Düşük Gelirli Ülkeler	Orta Gelirli Ülkeler	Yüksek Gelirli Ülkeler
Günlük 1,90 \$ Yoksulluk Sınırı ⁷	% 43.4 (2015)	% 13.8 (2015)	% 1.7 (2015)
Kişi Başına GSYH, (cari \$) (milyon)	774 \$ (2017)	2,118 \$ (2017)	8,197 \$ (2017)
GSYH Büyüme Oranı (yıllık %)	% 5.1 (2017)	% 5.3 (2017)	% 4.8 (2017)

Yıllık ortalama büyüme oranı %5,1 olan düşük gelirli ülkelerde yoksulluk sınırı altında yaşanan nüfusun toplam nüfusa oranı %43,4'tür. Bu oran büyüme oranı daha düşük olan (%4,8) yüksek gelirli ülkelerde %1,7'ye düşmektedir.

Gelirde görülen artış ve yoksullukta azalış arasında da güçlü bir ilişki bulunmaktadır. (Ravallion & Chen, 1997); gelişmekte olan ülkeler için yapmış olduğu çalışmasında nüfusun ortalama gelirinde görülen %1'lik bir artışın yoksulluk sınırı altında yaşayan nüfus oranını %3 azalttığını tespit etmiştir.

Literatürdeki ekonomik büyüme, gelir eşitsizlikleri ve yoksulluk arasındaki ilişki incelendiğinde teorik yaklaşımların her zaman ampirik sonuçları tam olarak

⁶Dünya Bankası Temmuz 2018 verilerine göre; 2017 yılında kişi başına düşen geliri 995 \$ ve altı olan ülkeler düşük gelirli ekonomiler; 996 \$ ve 3.895 \$ arasında olan ülkeler düşük orta gelirli ekonomiler; 3.896 \$ ile 12.055 \$ arasında olan ülkeler üst orta gelirli ekonomiler; 12.055 \$ ve üstü olan ülkeler yüksek gelirli ekonomiler olarak tanımlanmıştır (World Bank, <http://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/stories/the-classification-of-countries-by-income.html> (Erişim Tarihi: 08.04.2019)).

⁷Satın alma gücü paritesine göre belirlenen uluslararası yoksulluk sınırı 1,90 \$'dır. Bu değer düşük gelirli ülkeler için 3.20 \$ yüksek gelirli ülkeler için 5.50 \$ olarak kabul edilmiştir.

açıklayamadığını görülmüştür ve bu ampirik çalışmaların farklı ülkelerden farklı veri setleri ile yapılmasına bağlanmıştır (Raileanu Szeles , 2014, s. 6).

Yapılan ampirik çalışmalar ekonomik büyüme, yoksulluk ve gelir eşitsizliklerinin birbiri ile ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir. Konu yoksulluk açısından ele alındığında; ekonomik büyümenin ve gelir eşitsizliklerinde görülen azalışın yoksulluğu azaltmada güçlü faktörler olduğu görülmektedir (Bourguignon, 2003). Farklı ülkeler arasında yapılan bu çalışmalarda sadece yoksulluk üzerinde durulmamakta aynı zamanda gelir dağılımı ve ekonomik büyüme etkileşimi de ele alınmaktadır. Örneğin (Balakrishnan vd., 2013); Asya ülkelerinde son yirmi yılda yoksulluk oranlarında bir iyileşme yaşandığı halde aynı etkinin gelir eşitsizliklerinde görülmediği, gelir eşitsizliklerinin arttığı ve ekonomik büyümenin yoksulluğu azaltma etkisinin azaldığını tespit etmişlerdir. (Fosu, 2011); gelişmekte olan ülkeler için yapmış olduğu çalışmasında ekonomik büyümenin yoksulluğu ve gelir eşitsizliklerini azaltmada temel faktör olduğunu belirtirken yüksek düzeydeki gelir eşitsizliklerinin ekonomik büyümenin yoksulluğu azaltıcı etkisini düşürdüğüne dikkat çekmiştir. (Chatterjee, 2005); 1980-2000 dönemi seçilmiş Asya ülkeleri için yapmış olduğu analizinde büyümenin kapsayıcılığını yoksulluğu azaltmadaki başarısı ile açıklamıştır. Asya'da yoksul kesim için yapılan toprak reformu, kamu yatırım ve harcamaları, insan sermayesinin gelişimi için yapılan yatırımlar, altyapı geliştirme harcamaları ve krediye erişim kolaylığının kapsayıcı büyümeyi doğrudan etkileyen faktörler olduğu belirtilen çalışmada Asya'da görülen hızlı büyüme performanslarının gelir dağılımını iyileştirmediğine dikkat çekilmiştir.

Kapsayıcı büyüme politikası ile ekonomik büyümenin beraberinde fırsatların eşit bir şekilde dağıtılması ve toplumun tüm kesimlerinin bundan fayda sağlaması, yaşam standartlarında da bir iyileşme sağlamakta, bundan en fazla yoksul kesim yararlanmaktadır. Bu sebeple ekonomik büyümenin getirdiği fırsatların eşit bir şekilde dağıtımı sürdürülebilir bir ekonomik kalkınma ve yoksullukta azalmayı beraberinde getirmektedir (Raileanu Szeles , 2014).

Ekonomik büyümenin beraberinde getirdiği yoksullukta görülen azalma “büyümenin yoksulluk esnekliği (PEG-Poverty Elasticity of Growth)” olarak tanımlanır (Habito, 2009, s. 1). PEG ekonominin sektörel birleşimi ve büyümesi; kamu yatırımlarının yapısı ve büyüklüğü (sosyal hizmetler ve alt yapı harcamaları da dahil

olmak üzere), hukuk kuralları, yönetimde hesap verilebilirlik ve yolsuzluğun kontrolü gibi konuları içerir (Habito, 2009).

(Habito, 2009), Asya ülkeleri için yapmış olduğu çalışmada kapsayıcı büyümeyi GSYH artışının beraberinde getirdiği ciddi yoksulluk düşüşü olarak tanımlamıştır. Çalışmada 1990-1996 ve 2000-2006 dönemleri için Asya ülkelerindeki en etkin PEG değişkeni tahmin edilmiş ve imalat sanayinin büyümesinin Güney Asya'da kapsayıcı büyümeyi destekleyici en etkin politika olduğu sonucuna ulaşılmıştır. (Ali, 2007); gelişmekte olan Asya ülkelerinde görülen hızlı büyüme oranlarının yoksulluğu önemli ölçüde azaltırken gelir ve harcama eşitsizlikleri yarattığına dikkat çekmiştir. Çalışmada bu eşitsizliklerin farklı boyutlarda karşımıza çıkabileceğine değinilmiş, politik faktörlerin yanı sıra büyümeyle ilgili yapısal dönüşümlerin de buna sebep olabileceği dile getirilmiştir. Kapsayıcı büyüme politikalarının gelir ve harcama alanında ortaya çıkan eşitsizlikleri gidermede en etkili araç olduğu vurgulanmıştır.

(Dollar & Kraay, 2002); 1995-2000 dönemini kapsayan çalışmada yoksul kesimin gelirden aldığı pay üzerine yoğunlaşmıştır. Doğu Asya'da yaşanan krize rağmen 1990'larda Dünya ekonomisinin iyi bir büyüme seyri izlediği ve bundan da en fazla yoksul kesimin faydalandığı belirtilmiştir. Çalışmada ülkelerin ortalama gelirlerinde görülen bir artışın yoksul kesimin gelirinde de bir artış sağladığının tespit edilmesi üzerine hangi kurumların ve politikaların buna olanak sağladığı araştırılmış ve dış ticaret, makroekonomik denge, finansal kalkınma, güçlü mülkiyet hakları ve hukuk kurallarının yoksulluğu azaltmadaki rolünün yüksek olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada, son zamanlarda yoksul yanlısı büyümeye daha fazla önem verildiği; sağlık ve eğitim harcamaları, temel eğitimden faydalanan nüfusun oranı ve tarım alanında istihdam edilen işgücünün verimliliğinde görülen artışın toplumun en alt yüzde beşlik kesiminin gelirden aldığı payın artmasında etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

(Habito, 2009) çalışmada, dünyadaki gelişmekte olan 51 ülke için yapılan analiz sonucunda büyümede meydana gelen %1'lik bir artışın yoksullukta %1,5 oranında düşüşe sebep olduğu, aynı analiz Doğu, Güneydoğu ve Güney Asya için yapıldığında büyümedeki %1'lik bir artışın yoksullukta %2 oranında bir düşüşe sebep olduğu tespit edilmiş ve buradan büyümenin Dünya'nın herhangi bir yerindeki gelişmekte olan ülkesine kıyasla Asya'da yoksulluğu azaltıcı etkisinin daha fazla olduğu çıkarımına ulaşılmıştır. Fakat bu tespit Asya'daki her ülke için geçerli sayılamamaktadır. Bunun tipik

örneği Filipinler’de görölmüştür. 2003-2006 döneminde ekonomisindeki en yüksek büyümeyi yaşayan Filipinler’in aynı dönemde yoksulluk oranı da %3 oranında artmıştır. Filipinler’in yanında Mongola ve Sirilanka’da 2002-2008 döneminde büyümeyle birlikte gelen yoksulluk artışı ile karşı karşıya kalan aynı bölgedeki diğer ülkelerdir (Habito, 2009, s. 2).

Ekonomik büyüme ve yoksulluk konusu bir arada ele alındığında ekonomik büyümenin yoksulluğu azaltabileceği gibi kısa dönemde ekonomideki eşitsizlikleri arttırabileceği de göz önüne alınmalıdır. Ekonomik büyümenin zenginlerin gelirini yoksulların gelirinden daha fazla arttırması yoksulluk rakamlarında bir düşüş olarak karşımıza çıksa da gelir eşitsizliklerinin de artmasına sebep olacak ve gelir dağılımı bundan olumsuz etkilenecektir (Odabaşı, 2009). Ekonomik büyümenin zengin kesime daha fazla fayda sağlaması ve bunun gelir eşitsizliklerini arttırması istenilen bir durum değildir. Böyle bir durumda oluşacak gelir eşitsizliklerini minimuma indirmek için yoksulların gelirinde zenginlerin gelirine kıyasla daha büyük bir iyileşme yaşanması gerekmektedir. Bu da Dünya Bankasının yapmış olduğu görelî kapsayıcı büyüme tanımı ile örtüşmektedir.

Yoksullukla mücadele etmede önemli bir diğer faktör de iş imkânları yaratmaktır. Çünkü herhangi bir işte çalışan bireyin olmadığı hanelerde görülen yoksulluk oranları içerisinde çalışan bir bireyin bulunduğu hanelere kıyasla altı kat daha fazladır. Fakat iş yaratmak yoksullukla mücadelede tek çözüm yolu değildir aynı zamanda çalışılan işten elde edilen düşük gelirler de yoksulluğun oluşumunda önemli bir etmendir (Heshmati vd., 2014). İşten elde edilen geliri etkileyen faktörlerden biri işin niteliğidir. Düzenli, güvencesi olan ve iyi bir eğitim sonucunda yerleşilen iş çalışanlara daha iyi imkânlar sunmakta ve çalışanların daha yüksek gelir elde etmelerini sağlamaktadır. Bu sebeple çalışılan işin niteliği yoksulluk üzerinde de etkisi olan bir faktördür. (Buğra Kavala & Keyder, 2008, s. 27) çalışmalarında yoksulluğun azaltılmasını istihdam yaratmaktan çok nitelikli, düzenli ve güvencesi olan işler yaratarak çalışanların bu işlerde çalışabilecekleri düzeyde eğitilmesine bağlamıştır. Daha yüksek gelir elde etmek ve daha iyi koşullarda bir işte çalışmanın yolu ise nitelikli işgücü yaratmaktır. Kapsayıcı büyüme istihdam rakamlarında artışı nitelikli işgücü yaratarak sağlamayı hedeflemektedir. Bu sebeple kapsayıcı büyümenin yoksulluk rakamlarında bir azalış yaşatması için ülkenin işgücünün niteliklerinin artması gerekmektedir.

İstihdam ve işsizlik konusu hem birey hem de toplum için önem taşımaktadır. Bireylerin gelir elde etmeleri ve kendilerine yeterli hale gelmeleri için istihdam edilmeleri aynı zamanda ülkenin kalkınmasına da katkı sağlamaktadır. Bireyin düzenli bir gelirin olmaması, işsiz kalması, hiçbir gelir elde etmemesi, başkalarına muhtaç olmasına, yoksulluk içerisine düşmesine, sosyal statü kaybına sebep olduğu gibi toplumda işsiz nüfusun artmasına, ekonomik yavaşlamaya da sebep olmaktadır (Odabaşı, 2009, s. 29). Yoksulluk ve istihdam birbiri ile ilişki içerisindedir. Çoğu durumda yoksulluk işsizlikten veya düzenli bir iş bulamamaktan kaynaklanmaktadır. Bu sebeple yoksullukla mücadelede yoksul kesimlerin istihdam piyasasına entegre edilmesi, geçici süreliğine de olsa istihdamlarının sağlanması ve girişimcilik teşvikleri verilmesi bu kişilerin istihdam edilmesine yönelik sosyal politikalar olarak ele alınmaktadır (Odabaşı, 2009, s. 51).

Her ülke yoksulluğu farklı boyutlarda yaşamakta, bir çok farklı faktörün yoksulluk üzerinde etkisi görülmektedir. Bu sebeple kapsayıcı büyüme farklı ülkelerde yoksulluğu azaltmak için farklı politika yaklaşımları gerçekleştirmektedir. Yoksulluk üzerinde etkili olan diğer etmenler ise finansal krizler ve faiz oranlarında görülen değişimlerdir. (Azis, 2002); 1990-1999 dönemi verileri ile Endonezya üzerine yaptığı çalışmasında finansal krizlerin gelir dağılımı ve yoksulluk üzerine etkilerini araştırdığı çalışmasında gelir dağılımındaki bozulma ile faiz oranlarındaki artış arasında güçlü bir ilişki olduğu tespit etmiştir. Finansal krizlerin yoksulluk üzerindeki etkisi ise bir geçiş mekanizması ile gerçekleşmektedir. Kriz döneminde fiyatlarda görülen değişimler yoksulluk sınırını etkilerken hanehalkı gelirinde görülen değişimler ise tüketim tercihlerini değiştirmektedir. Çalışma sonucunda fiyatların yoksulluk üzerindeki etkisinin gelirin yarattığı etkiden daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kriz dönemlerinde ortaya çıkan fiyat artışları yoksulluk rakamlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu sebeple kapsayıcı bir büyüme gerçekleştirebilmek için yoksulluğu azaltmayı temel hedeflerden biri olarak ele alan ülkelerde krizlerin fiyatlar üzerinde yarattığı baskının minimuma indirilmesi yoksulluk üzerinde yarattığı olumsuz etkiyi de azaltacak ve ülkeleri kapsayıcı büyüme hedeflerine yakınlaştıracaktır.

Nüfusunun çoğunluğu kırsal kesimde yaşayan ve GSYH'sı tarıma dayalı olan ülkelerde tarım sektörünün desteklenmesi ve bu alana yapılan yatırımların artması hem istihdam hem de yoksulluk üzerinde yarattığı pozitif etkiler ile ülkeleri kapsayıcı büyüme hedefine yaklaştıracak bir adımdır. Tarım alanında koşulların iyileştirilmesi kırsal

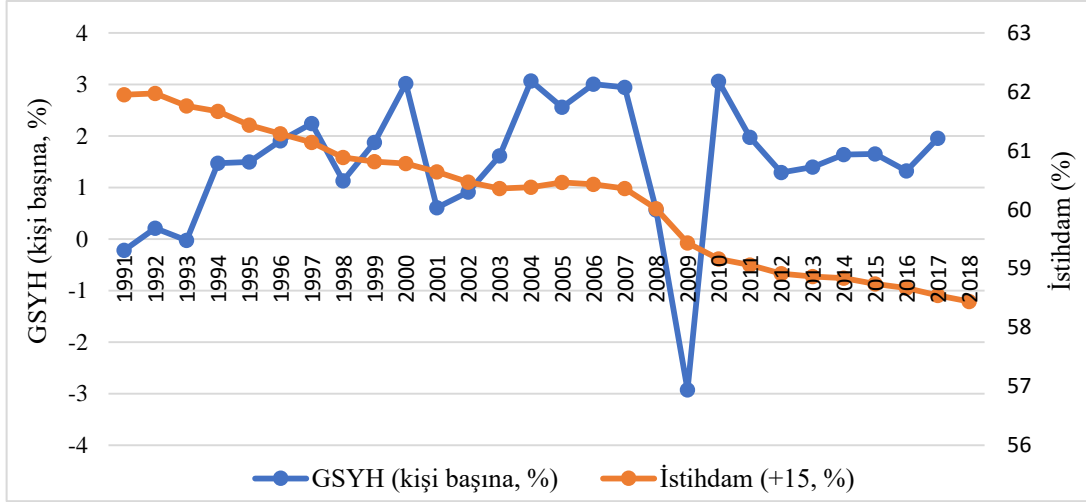
kesimden kente göçün önüne geçerek kentte yoksulluk rakamlarının artmasını engelleyecek, bu nüfusun kırsal kesimde kalarak tarım alanında çalışmaları için iş imkânı yaratacak, burada ikamet eden nüfusun ekonomik faaliyetlere yönelmesini sağlayacak bu sayede hem kırsal alanda yaşayan kesime bir gelir kaynağı yaratarak yoksulluğun azalmasına katkı sağlarken hem de istihdam edilmelerine imkân sağlayacaktır. (Briones, 2013), Filipinler üzerine yaptığı çalışmasında kırsal kesimin ekonomisinin gelişmesi ile kapsayıcı büyüme arasındaki ilişkiyi incelenmiştir. Filipin’lerde nüfusun çoğunluğu kırsal kesimde yaşamakta ve geçimini tarımdan sağlamaktadır. Kırsal kesimde istihdam edilen nüfusun çoğunluğu tarımda çalışırken işgücü gündelik işlerde çalışan ve düşük yetenekli bireylerden oluşmakta ve bu işgücünün büyük bir kesimi yasal olmayan bir şekilde çalıştırılmaktadır. Briones çalışması sonucunda Filipinler gibi ekonomisi tarıma dayalı ülkelerde kapsayıcı büyüme hedefine ulaşabilmek için yoksulluk ve istihdam sorununa çözüm olarak tarım sektörünün gelişmesine yönelik politikalar geliştirilmesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır.

2.4.2. İşsizliği azaltmak

İstihdam genel anlamda çalıştırma, iş sahibi yapma olarak tanımlanmaktadır. İktisadi olarak ise iki şekilde ele alınmaktadır. Çalışanlar açısından; emeğin gelir elde etmek için kullanılması, işverenler açısından ise ürün elde edebilmek amacıyla ücret karşılığında işgücünün değerlendirilmesi olarak tanımlanır (Odabaşı, 2009).

Kapsayıcı büyüme ve istihdam ilişkisi ekonomik büyümenin beraberinde işsizliğin düşürülmesi ve nitelikli işgücü yaratma hedefleri ile ortaya çıkmaktadır. Yaratılan ekonomik büyümenin her kesime fayda sağlayabilmesi için işsizliğin düşürülmesi gerekmektedir. Literatürde ekonomik büyümenin beraberinde işsizlik rakamlarında bir azalış yaratması “Okun Kanunu (Okun’s Law)” olarak bilinmektedir. Okun 1962 yılında yayınladığı çalışmasında işsizlik ve reel çıktı artışı arasında negatif ilişki olduğunu tespit etmiştir. Okun kanuna göre reel çıktıda görülen %3’lük bir artış işsizlik oranını %1 azaltmaktadır (Okun, 1962). Fakat her durumda ekonomik büyümenin işsizlikte bir azalış yaratması beklenmez. İstihdamsız büyüme, reel GSYH’daki büyümenin istihdamdaki artıştan çok daha güçlü olduğu bir durumu ifade etmektedir. Aynı zamanda, reel GSYH’daki büyümenin istihdamda herhangi bir büyüme yaratmadığı durumlar da istihdamsız büyüme olarak tanımlanır (Uchechukwu, 2015).

Şekil 2.5’de 1991-2018 yılları arasında Dünya’da ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki ilişki gösterilmiştir. Kişi başına GSYH’da görülen artış (%) sol ekseninde, 15 yaş üzeri istihdam edilen nüfusun toplam nüfus içerisindeki payı (%) sağ ekseninde gösterilmiştir.

Şekil 2.5. Dünya’da ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki ilişki (World Bank)

Şekil 2.5 incelendiğinde 1991-2018 yılları arasında istihdam oranında azalış trendi görülmektedir. İstihdam ve ekonomik büyüme rakamları birlikte incelendiğinde 2008 küresel krizi ile birlikte dünyada ekonomik büyümenin hızlı bir azalış içerisinde girdiği görülmektedir. Dünyada kişi başına gelirin 2007 yılında %2,94 oranında arttığı, 2009 yılında ise %2,92 oranında küçüldüğü görülmektedir. Aynı dönemde istihdamda görülen düşüş de hızlanmış 2007 yılında 15 yaş ve üzeri nüfusun %60,35’i istihdam edilmiş iken bu oran 2009 yılında %59,43’e düşmüştür. Ekonomik küçülme istihdam oranlarındaki azalışı da arttırmıştır. Fakat 2010 yılında hızlı bir büyüme yaşayan dünya ekonomisi büyüme oranını %3,06’ya yükseltirken aynı iyileşme istihdam oranlarında görülmemiş istihdam oranlarında azalış trendini sürmüştür ve 2010 yılında istihdam edilen nüfusun toplam nüfusa oranı %59,16’ya düşmüştür. Küresel kriz sonrası dönemde dünya ekonomik olarak hızlı bir büyüme performansı sergilemiş olsa da aynı durum istihdam rakamlarında görülmemiş, istihdamsız bir büyüme dönemi yaşanmıştır. 2012 yılı sonrasında dünyada ekonomik büyüme %1-%2 aralığında hareket etse de istihdam oranındaki düşüş sürmektedir. 2017 yılında dünya ekonomisi %1,95 büyürken istihdam edilenlerin toplam nüfus içerisindeki payı %58,54’e düşmüştür.

İşsizliği azaltıp istihdam yaratmanın yanında kapsayıcı büyüme temelde nitelikli işgücü yaratmayı hedeflemektedir. Kapsayıcı büyüme; istihdam olgusu ve dolayısı ile nitelikli işgücü yaratılmasını beşeri sermayeye yapılan yatırım ve eğitim ile ilişkilendirir. Beşeri sermaye; gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlere katkı sağlayan bireylerdeki bilgi, beceri ve benzer nitelikler olarak tanımlanmaktadır (Çakmak & Gümüş, 2005, s. 60). Kişinin sahip olduğu nitelikleri arttırması eğitim ile olasıdır. Bu sebeple eğitim alanında yapılan yatırımlar ve iyileştirmeler nitelikli işgücü oluşturmanın ve dolayısıyla kapsayıcı büyüme hedefine ulaşmanın temel kaynağıdır. (Odabaşı, 2009); beşeri sermaye artışının istihdama ve işgücüne katılım oranlarına katkı sağlayacağını belirtmiştir. Eğitim bireylerin potansiyellerini gerçekleştirmesine olanak sağlayarak kendilerine yatırım yapmalarına olanak verecek böylece ülkede beşeri sermayede artış yaşanacak bu da istihdamı olumlu yönde etkileyecektir. (Zhongchang & Yongqiu, 2006); Çin’de 1999-2003 döneminde eğitim ve istihdam ilişkisini araştırdıkları çalışmalarında yüksek öğretimin işsizliği azalttığı orta öğrenimin ise istihdam üzerinde bir etkisi olmadığını sonucuna ulaşımlardır.

Tablo 2.1’de OECD ülkeleri ortalaması alınarak 25-64 yaş aralığındaki bireylerin aldıkları eğitim düzeylerine (lise altı, lise ve yüksek eğitim alanlar) göre istihdam edilme oranları 2000-2017 dönemi için verilmiştir. Ele alınan tüm dönem boyunca eğitim düzeyi yükseldikçe bireylerin istihdam edilme oranını arttırmıştır. 2017 yılı dikkate alındığında lise altı eğitim alanların istihdam edilme oranı %57, lise eğitimi alanların istihdam edilme oranı %75 ve yüksek eğitim alanların istihdam edilme oranı %84’tür. OECD ülkelerinde 2000-2017 döneminde eğitim düzeyinde görülen artış istihdam edilme oranlarını da arttırmıştır.

Kapsayıcı ve sürdürülebilir büyüme için yükseköğretim eğitimini tamamlamak ve alınan eğitimin kalitesini arttırmak önemlidir. Alınan eğitimin seviyesinin artması bilgi yoğun ekonomik sektörlerde beceri eksikliğini azaltarak verimliliği arttırmakta ve rekabetçiliği teşvik etmektedir. Teknolojik ilerlemenin hızlı temposu ve küresel rekabetin yoğunluğu göz önüne alındığında işgücü piyasalarının sürekli artan beceri düzeylerine olan gereksinimi artmaktadır. Bu sebeple yükseköğretim eğitimi almanın önemi de artmaktadır (European Commission, 2017).

Tablo 2.4’te 2002-2018 dönemine ait Avrupa Birliği (AB-28) ülkelerinde alınan eğitimin istihdam oranı üzerindeki etkisi gösterilmiştir. 2018 yılında ilköğretim ve ortaokul

eğitimini tamamlayanların istihdam edilme oranı %25,6 iken lise eğitimini tamamlayanların istihdam edilme oranı %74,4'e yükselmektedir. AB ülkelerinin eğitim istihdam ilişkisi OECD ülkeleri ile karşılaştırıldığında yükseköğretim mezunlarının istihdam edilme oranında farklı bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Tablo 2.4 incelendiğinde lise mezunlarının istihdam oranınının yükseköğretim mezunlarının istihdam oranından fazla olduğu karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 2.4. Avrupa Birliği ülkelerinde eğitim istihdam ilişkisi (Eurostat)

Avrupa Birliği (28 ülke)																	
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
İlkokul eğitiminden daha az, ilkokul ve ortaokul eğitimi	37,0	35,9	34,9	34,2	33,6	32,9	32,2	31,6	30,8	29,7	28,8	27,9	27,5	26,9	26,5	26,0	25,6
Lise	63,0	64,1	65,1	65,8	66,4	67,1	67,8	68,4	69,2	70,3	71,2	72,1	72,5	73,1	73,5	74,0	74,4
Yükseköğretim	17,4	18,1	19,1	19,6	20,0	20,5	21,2	22,0	22,8	23,7	24,6	25,4	26,0	26,7	27,3	27,9	28,5

Tablo 2.4'te 2018 verileri incelendiğinde lise eğitimini tamamlayanların istihdam oranı %74,4 olarak karşımıza çıkarken yükseköğretim mezunlarının istihdam oranı %28,5'e düşmektedir. (Montanari vd., 2015); AB ülkeleri ve özelde İtalya üzerine yaptıkları çalışmalarında yükseköğretim mezunlarının istihdam oranınının lise mezunlarına kıyasla daha düşük olmasını çalışanların yeteneklerine uygun işlerde istihdam edilmemesine, mezunların niteliklerinin taleple iyi uyuşmamasına, işgücü eşleştirme mekanizmalarının etkili çalışmaması ile açıklamışlardır. Durumu İtalya üzerinden ele aldıklarında ise İtalya'nın yükseköğrenim sisteminin en çok talep edilen profillerde yeterli sayıda mezun verememesi veya işgücü talebine uygun yeterli eğitim ve beceriyi sağlayamaması ile açıklanmıştır.

Kapsayıcı büyüme hedefi doğrultusunda bölgesel farklılıklar da uygulanacak politikalarda farklılıklar ortaya çıkarmaktadır. Özellikle Asya ülkelerinde kapsayıcı büyüme hedefine ulaşmak için tarıma yapılan yatırımların önem taşıdığı vurgulanmaktadır. Asya'da tarım hem istihdam kaynağı hemde yoksul kesim için en önemli gelir kaynağını oluşturmaktadır. Eğitim imkânlarından yararlanmak için yeterli gelire sahip olmayan ve kırsal alanda yaşamını sürdüren yoksul kesim yeterli eğitimi alamadıkları için nitelik olarak da kendilerini yeterince geliştirememekte, kırsal kesimde kendilerine en uygun gelir kaynağı olarak tarım alanını görmektedir. Bu sebeple Asya

ülkelerinde kapsayıcı büyüme hedefine ulaşmak için tarım sektörünün istihdam yaratıcı etkisi ortaya çıkmakta ve tarımı destekleyici politikalara önem verilmektedir. (Habito, 2009); 15 Asya ülkesi için 1990-1996 ve 2000-2006 dönemlerini kapsayan yatay kesit veri ile basit lineer denklemler kullanarak yapmış olduğu çalışmasında tarım sektörünün kırsal kesimde işgücü yaratmadaki pozitif etkisinin kapsayıcı büyümeyi de olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Cinsiyet eşitsizlikleri istihdamı etkileyen faktörlerden bir diğeridir. Kapsayıcı büyüme hedefi doğrultusunda ülkeler ekonomik olarak büyürken istihdam yaratmayı da hedefler, ancak istihdamda görülen cinsiyet eşitsizlikleri (istihdam açığı) bu hedefi olumsuz yönde etkilemektedir. İstihdam açıkları ülkelerin gelişmişlik aşamalarına göre farklı sebeplerle ortaya çıkmaktadır. Gelişmekte olan düşük gelirli ve ekonomisi tarıma dayalı ülkelerde kadınların işgücüne katılımı yüksektir. Bu ülkelerde kadınlar aile işçisi veya serbest meslek sahibi olarak tarlada çalışmaktadır. Ekonomik büyümenin ilk aşamasında olan ülkelerde kentleşme ve sanayileşme kadın ve erkeğin çalışma faaliyetlerini kutuplaştırarak istihdamdaki cinsiyet farklılıklarını arttırmaktadır. Kırsal kesimden kente göç ile birlikte kadınların aile ve iş yükleri artmakta, bu iki alanı bir arada yürütmenin zorluğu kadınların istihdam oranlarında düşüş yaratmaktadır. Sanayileşme ve teknolojik değişim ile birlikte düşük vasıflı işgücüne olan talep azalmakta, teknik ve üst düzey becerilere sahip işçilere olan talep artmaktadır. Bu aşamada erkeklerin eğitim oranlarının kadınlardan daha yüksek olması ve yeni teknoloji üretme aşamasına daha kolay adapte olmaları kadınların sanayileşmiş sektörlerde iş bulma olanaklarını düşürmekte ve istihdam oranlarını azaltmaktadır. Ekonomik kalkınmasını tamamlamış ülkelerde ise kadınların istihdam oranı artmaktadır. Bu gibi gelişmiş ve rekabetçi ülkelerde yetenek havuzlarının artırma isteği kadınların daha fazla eğitim ve öğretim almalarını sağlamakta, böylece kadınların evde kalma fırsat maliyeti artmakta ve istihdam oranları artmaktadır. Kadınların eğitim oranlarında görülen artış piyasanın ihtiyaç duyduğu niteliklere uyum sağlamasını kolaylaştırmakta bu sayede kadınların orta ve uzun vadede işgücü piyasasına katılım oranı artmaktadır (Greulich, 2009).

Tablo 2.5'te OECD ülkeleri genelinin ortalaması alınarak hazırlanmış 2008-2018 dönemi kadın ve erkek istihdam oranları verilmiştir. Tabloda dikkati çeken unsur ele alınan yılların tamamında erkeklerin istihdam oranının kadınların istihdam oranından

daha fazla olmasıdır. 2018 yılı verisi incelendiğinde kadın istihdam oranı %44,6 iken erkek istihdam oranı 55,4'dır.

Tablo 2.5. OECD ülkelerinde cinsiyete göre istihdam oranı (OECD)

		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
OECD	Kadın (%)	43,5	44	44	43,9	44,1	44,2	44,2	44,3	44,4	44,4	44,6
	Erkek (%)	56,5	56	56	56,1	55,9	55,8	55,8	55,7	55,6	55,6	55,4

Kapsayıcı büyüme istihdamda görülen bu farklılıkları azaltmayı, herkesin eşit düzeyde istihdam edilmesini, cinsiyet eşitsizliklerinin sebep olduğu benzer işlerden edinilen farklı ücretleri elimine etmeyi hedefler. Özellikle kadın işgücünün istihdam oranlarının erkek işgücünün istihdam oranlarına kıyasla daha düşük olduğu karşımıza çıkmaktadır. Bunun temel sebeplerinden biri kadınların eğitim düzeyinin erkeklere kıyasla düşük veya eğitim hizmetlerinden hiç faydalanamamış olmalarıdır. Kadın işgücünün daha çok kısmi zamanlı işlerde çalışması elde ettikleri kazançlarının da düşük olmasına sebep olmaktadır. Kadın işgücünün istihdama daha fazla katılması özellikle yoksul ailelerde aile bütçesini olumlu yönde etkileyerek gelir eşitsizliklerinin azalmasına da katkı sağlamaktadır. Bu sebeple kapsayıcı bir büyüme için istihdamda cinsiyet eşitsizliklerini azaltmak hedeflenmektedir.

Kadın ve erkek istihdam oranlarında görülen farklılıkların ekonomik büyüme üzerinde de etkisi olmaktadır. (Knowles v.d., 2002); çalışmalarında eğitimde görülen cinsiyet ayrımcılıklarının kadınlar yararına iyileştirilmesinin ülkenin sermaye stoğunu artırarak makroekonomik büyümesine katkı sağladığı sonucuna ulaşmışlardır. (Klasen & Lamanna, 2009); Asya ve Afrika ülkeleri için yapmış oldukları çalışmalarında eğitim ve istihdamda görülen cinsiyet açıklarının ekonomik büyümeyi de azalttığını tespit etmişlerdir. (Lechman & Kaur, 2015); çalışmalarında 1990-2012 döneminde kadın işgücüne katılım ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 162 ülke için incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, ekonomik büyümenin ilk aşamalarında kadın istihdam oranlarında bir düşüş yaşandığı fakat ülke kalkındıkça ve ekonomisi daha hizmet odaklı hale geldikçe kadın istihdam oranının da arttığı, ekonomik büyüme ve kadın istihdam oranı arasında U şeklinde bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kadınların ekonomik büyüme üzerindeki

etkisi dolaylı yolla ülke ekonomisine yaptıkları katkı ile de ortaya çıkmaktadır. (Galor & Weil, 1996); çalışmalarında kadınların işgücü piyasasına katılımının, haneye ek bir gelir oluşturarak bu hanelerin daha fazla tasarruf yapmalarını sağladığını; tasarruf artışının, işçi başına sermaye stoğunu arttırarak üretimi arttırdığını belirtmişlerdir.

2.4.3. Gelir eşitsizliğini azaltmak

Kapsayıcı büyüme başlığı altında değinilmesi gereken bir diğer konu da ekonomik büyüme ve gelir dağılımı ilişkisidir. Kapsayıcı büyümeyi gerçekleştirebilmek için ekonomik büyümenin gelir dağılımını iyileştirmesi gerekmektedir. Amaç gelirden en yüksek payı alan ile en az payı alan arasındaki farkın azalmasıdır. Gelir dağılımında adaletin sağlanmasında amaç gelirin mutlak anlamda bireyler arasında eşit dağılması değildir. Üretime çok katkısı olanın çok, az katkısı olanın az pay alması adil bir paylaşım sağlamakla birlikte, genel olarak adil bir dağılımdan kastedilen; zenginlerle yoksullar arasındaki farkın kabul edilebilir seviyelere indirilmesidir (Çalışkan, 2010). Bu sebeple kapsayıcı büyümeye başlığı altında sıkça geçen gelir dağılımında adaleti sağlamak ile anlatılmak istenen zengin ve yoksul kesim arasındaki gelir farkının mümkün olan en az seviyeye indirilmesidir.

Genel olarak gelirin paylaşımı gelirin oluşumu ile başlar. Bir ülkenin belirli bir dönemde yaratmış olduğu gelirin birey, sektör, bölge ya da üretim faktörleri arasında paylaşılması gelir dağılımı kavramını oluşturur (Alkin, 1995'den aktaran Öztürk, 2017, s. 6). Gelir dağılımı bir ülkenin ürettiği mal ve hizmetlerden elde edilen toplam gelirin o ülkedeki bireylere paylaşılmasıdır. Bir ülkenin ekonomik refaha ulaşmasında bu paylaşımın nasıl gerçekleştiği oldukça etkilidir. Gelir eşitsizliği, bir ülkedeki gelir dağılımının o ülkedeki bireyler tarafından eşit ve adil bir şekilde bölüşülmediğinin bir kanıtıdır (Kuştepeli & Halaç, 2004, s. 144). Elde edilen gelirin toplumun bireyelerine ne şekilde paylaştırıldığı büyük öneme sahiptir. Gelirin paylaşma şeklinde görülen değişim ekonominin yapısını, ülkenin ekonomik büyüme performansını, toplumun yaşam süresini, sağlık ve yoksulluk düzeyini etkilemektedir (Aykaç vd., 2015, s. 3).

Gelir dağılımı bölgesel, sektörel, fonksiyonel ve kişisel gelir dağılımı olmak üzere dört başlık altında toplanmaktadır fakat temelde fonksiyonel gelir dağılımı ve kişisel gelir dağılımı olmak üzere iki ana grupta incelenmektedir. Gelirin üretim faktörleri arasında

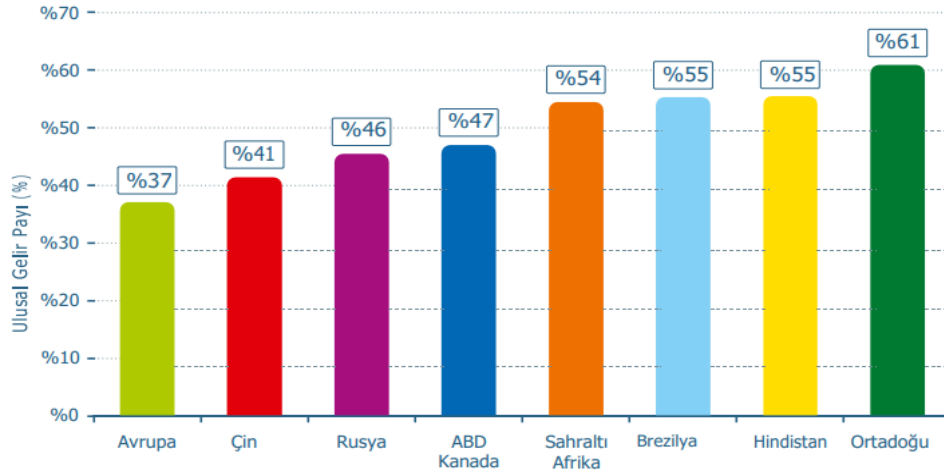
dağılımı fonksiyonel gelir dağılımı; bireyler arasında dağılımı kişisel gelir dağılımı olarak adlandırılır.

Fonksiyonel gelir dağılımı; üretim sürecinde ortaya çıkan gelirin üretim faktörleri ve sosyoekonomik gruplar arasındaki dağılımını gösteren yaklaşımdır. Gelir dağılımı sonrasında üretim faktörlerini oluşturan emek, sermaye, doğal kaynaklar ve girişimci sırası ile ücret, faiz, rant ve kâr geliri elde eder. Fonksiyonel gelir dağılımı milli gelir içerisindeki ücret, faiz, rant ve kâr paylarının dağılımı hakkında bilgi vermektedir. Kişisel gelir dağılımı; toplam gelirin toplumu meydana getiren bireyler, aileler ve gruplar arasındaki dağılımını ifade eder. Kişisel gelir dağılımında gelirin fertler ve haneler arasındaki dağılımı ön plandadır (Devlet Planlama Teşkilatı-DPT, 2001). Ekonomik eşitsizliklerin oldukça iyi bir göstergesi olan kişisel gelir dağılımı hanhalkları arasındaki gelir eşitsizliklerini belirlenmesi açısından önemli bir araçtır. Bir ülkede üretilen mal ve hizmetlerden elde edilen gelirin ülkenin farklı bölgelerine bölüştürülmesi sonucunda her bir bölgenin ayrı ayrı toplam gelirden aldığı pay bölgesel gelir dağılımını oluşturur. Ülke toplam gelirin tarım, sanayi, hizmet sektörlerinde paylaşılması ise sektörel gelir dağılımını oluşturmaktadır.

Gelir eşitsizliklerini ölçmek için literatürde karşımıza çok sayıda farklı ölçüm metotları çıkmaktadır. Bu metotlardan en çok kullanılanlar; Lorenz Eğrisi, Gini katsayısı ve Kuznet'in Ters U Hipotezi'dir.

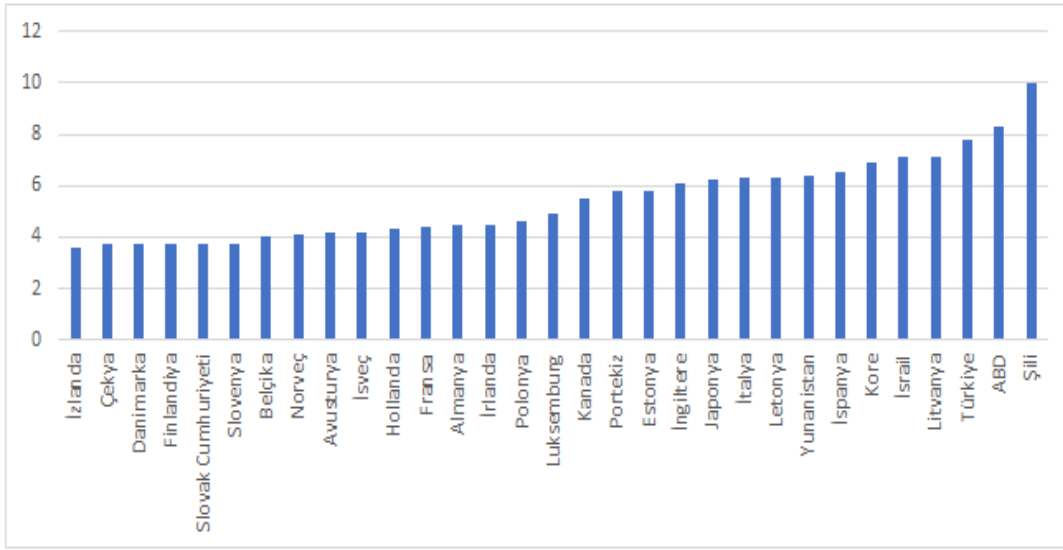
Gelir eşitsizliklerinde zaman içerisinde meydana gelen değişimleri takip etmek ve ülkeler arasında karşılaştırma yapmak için yaygın olarak kullanılan yüzde paylar analizi bireysel gelir dağılımı eşitsizliğini göstermek için de iyi bir ölçüttür. Bu yöntemde milli gelirden pay alan tüm bireyler eşit yüzdelere ayrılarak (%5, %10 veya %20) en düşük gelirli yüzdelik dilimden en yüksek gelirli yüzdelik dilime doğru sıralanarak gelir eşitsizlikleri incelenmektedir (Ensari, 1997). Ölçümde sıklıkla %20'lik dilim tercih edilmektedir. Hanhalkları kullanılabilir gelirlerine göre küçükten büyüğe doğru sıralanarak beş gruba ayrılır, ilk yüzde yirmilik grup geliri en düşük olan grubu son yüzde yirmilik grup ise geliri en yüksek olan grubu tanımlamaktadır. Karşılaştırma yapımını kolaylaştırmak amacıyla P80/P20 oranı kullanılır. P80/P20 oranı gelirden en fazla payı alan grubun (P80) gelirinin gelirden en az pay alan grubun (P20) gelirinden ne kadar fazla olduğunu gösterir. Bu oran ne kadar yüksek ise gelir eşitsizliği o kadar fazladır.

Şekil 2.6’da 2018 yılında Dünya Eşitsizlik raporunda yayınlanmış 2016 yılında en üst %10’luk dilimin gelirden aldığı payın dünyada dağılımı gösterilmiştir. Dünyada eşitsizlik bölgeden bölgeye farklılık göstermektedir. 2016 yılında en üst %10’luk gelir diliminin toplam ulusal gelirden tek başına aldıkları pay Avrupa’da %37 iken Ortadoğu’da %61’dir (Alverado vd., 2019, s. 5). Avrupa’da üretilen milli gelirin %37’si gelir dağılımında en üst %10’luk dilimi oluşturan grup tarafından alınmaktadır. Geri kalan %63’ü ise diğer gruplar arasında pay edilmektedir. Gelir paylaşımında görülen eşitsizlik Ortadoğu’da daha çok göze çarpmaktadır. Orta doğuda en üst %10’luk grup milli gelirin %61’ini almaktadır.

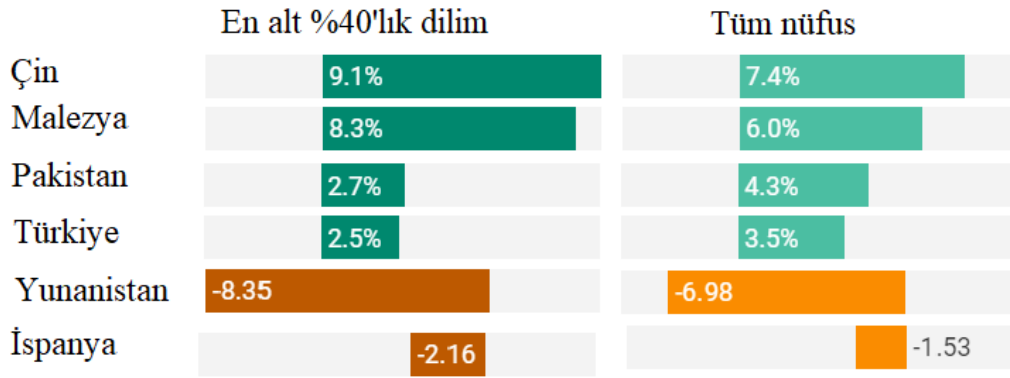
Şekil 2.6. 2016 yılı en üst %10’luk dilimin gelirden aldığı pay (World Inequality Lab, 2018)

Şekil 2.7’de OECD ülkeleri 2015 yılı P80/P20 oranları gösterilmiştir. OECD ülkelerinin tamamına ait P80/P20 verisi sadece 2015 yılı için yayınlanmıştır. 2015 yılında Şili’nin P80/P20 oranı 10’dur. Bu oran Şili’deki en yüksek gelirli grubun gelirinin en düşük gelirli gruptan 10 kat fazla olduğunu göstermektedir. Bu değer ele alınan dönemde OECD ülkeleri içerisinde Şili’yi gelir eşitsizliğinin en fazla olduğu ülkeler sıralamasında birinci yapmaktadır. Şili’yi sırası ile ABD, Türkiye ve Litvanya izlemektedir. P80/P20 oranının en düşük olduğu ülke ise 3,6 değer ile İzlanda’dır. İzlanda’yı sırası ile Çekya, Danimarka ve Finlandiya izlemektedir.

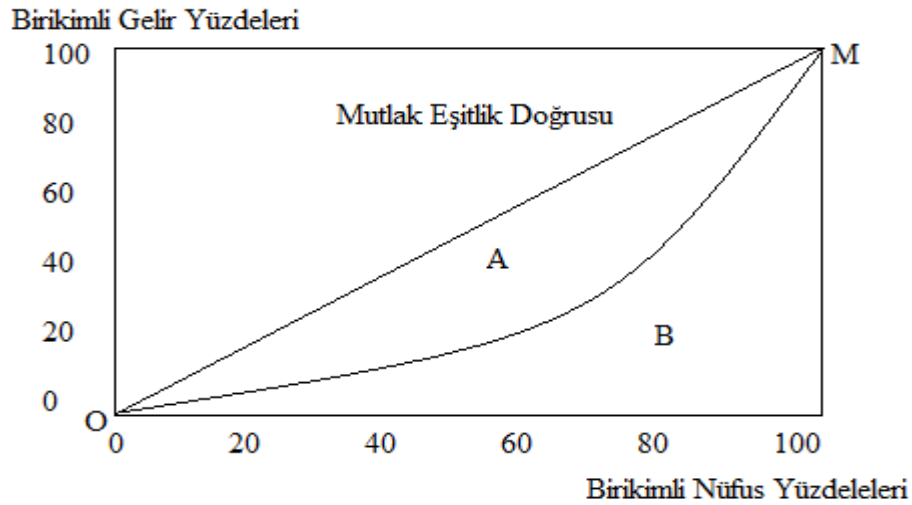
Şekil 2.7. OECD ülkeleri 2015 yılı P80/P20 oranı (OECD)

Dünya Bankası toplumun en yoksul %40'lık diliminin gelirinde veya tüketiminde görülen yıllık ortalama artışı paylaşılan büyüme olarak tanımlamaktadır. Bu tanıma göre ülkenin paylaşılan büyümesi pozitif ise yoksullar zenginleşmektedir. Amaç yoksul kesimin yaşam standardını geliştirmektir (World Bank, 2018). Dünya Bankası tarafından en son yapılan paylaşılan büyüme analizi 2018 raporunda yayınlanmıştır, tüm ülkeler için güvenilir veriye ulaşım sorunu nedeniyle analiz 2010-2015 dönemini kapsamaktadır. Verilerine ulaşılan 91 ülkenin %54'ünde en yoksul %40'lık dilimin gelirinin toplum ortalamasının gelirinden fazla artış gösterdiği tespit edilmiştir (World Bank, 2018). Ülkelerin bir kısmında en yoksul %40'lık dilimin gelirinde pozitif bir artış yaşanırken ve bu artış tüm nüfusun ortalamasından fazla iken; Şekil 2.8'de Çin ve Malezya, bir kısmında en yoksul %40'lık dilimin gelirinde pozitif bir artış yaşanmasına rağmen bu artış tüm nüfusun ortalamasında görülen artıştan düşük kalmaktadır; Şekil 2.8'de Türkiye ve Pakistan. Bazı ülkelerde ise en yoksul %40'lık dilimin geliri azalmakta ve bu azalış toplumun ortalamasında görülen gelir azalışından daha fazla gerçekleşmektedir, Şekil 2.8'de Yunanistan ve İspanya bu duruma örnek gösterilebilir.

Şekil 2.8. Paylaşılan büyüme (World Bank, 2018)

Gelir dağılımı ölçümünde kullanılan diğer yöntem Lorenz eğrisidir. 1905 yılında Amerikalı iktisatçı Max Lorenz tarafından geliştirilen Lorenz eğrisi gelir dağılımı eşitsizliklerinin diyagram ile gösterim şeklidir. Gelir dağılımındaki eşitsizlikleri yatay ekseninde nüfusun kümülatif oranıyla, dikey ekseninde nüfusun elde ettiği geliri kümülatif oranıyla gösteren Lorenz Eğrisi Şekil 2.9'da gösterilmiştir.

Şekil 2.9. Lorenz Eğrisi

Şekil 2.9'da yatay ekseninde birikimli nüfus yüzdeleri, dikey ekseninde birikimli gelir yüzdeleri verilmiştir. Şekilde OM doğrusu Eş Bölüm Doğrusu olarak da adlandırılan Mutlak Eşitlik Doğrusudur. OM doğrusu ile eksenler arasında 45 derecelik açı bulunmaktadır. Bu doğru üzerinde her noktada nüfus yüzdesi ile bu nüfusa karşılık gelen gelir yüzdesi birbirine eşittir. OM doğrusu bir ülkedeki gelir dağılımındaki mutlak eşitliği

ifade eder. Bir ülkedeki herkes gelirden eşit pay alıyorsa Mutlak Eşitlik Doğrusu ile Lorenz Eğrisi bütünleşmektedir. Lorenz Eğrisinin mutlak eşitlik doğrusundan uzaklaşarak çukur hale gelmesi gelir paylaşımında eşitsizlik olduğu anlamına gelir.

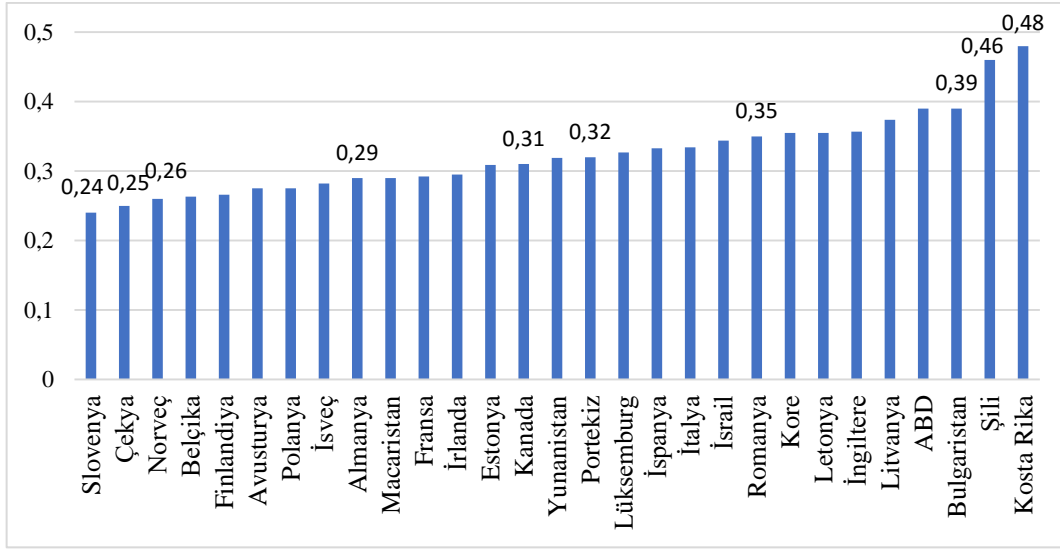
Gelir eşitsizliklerinin ölçümünde kullanılan bir diğer yöntem Gini katsayısıdır. Gini katsayısı İtalyan Corrado Gini tarafından geliştirilmiştir. Lorenz eğrisi üzerinden elde edilen Gini katsayısı gelir dağılımı eşitsizliklerinin gösteriminde kullanılan en yaygın yöntemdir. Gini katsayısı eşitsizlik düzeyini tek bir sayı ile ifade ederek farklı gelir gruplarının karşılaştırılmasına olanak sağlar (Öztürk, 2017, s. 55).

Gini Katsayısı; Lorenz eğrisinden hesaplanmaktadır. Gini katsayısı, 45°'lik mutlak eşitlik doğrusu ile Lorenz eğrisi arasında kalan alanın, mutlak eşitlik doğrusu altında kalan üçgenin alanına oranıdır. 0 ile 1 arasında değer alır. Katsayının 0'a yaklaşması gelir eşitsizliğinin azaldığı, 1'e yaklaşması ise gelir eşitsizliğinin artması anlamına gelir. Şekil 2.9'dan yola çıkarak Gini katsayısının hesaplanırsa;

$$\text{Gini} = \frac{A}{A+B}$$

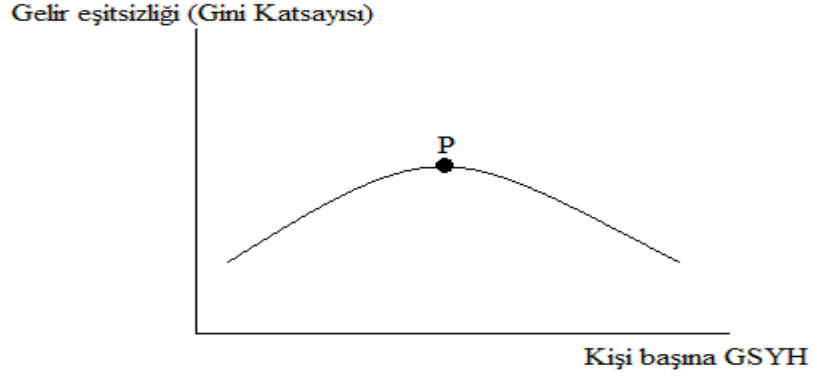
Gini katsayısı gelir eşitsizliğini gelir düzeyinin büyüklüğüne göre değil farklı gelir düzeyleri arasında kalan bireylerin sayısına göre hesaplar. Bu özellik Gini katsayısına ölçekten bağımsız olma imkânı sağlar. Gelir grupları arasında gelir aktarımlarını en iyi şekilde yansıtan yöntem Gini katsayısıdır. Yüksek gelir grubundan düşük gelir grubuna yapılan transferin gelir eşitsizliğini düşürmesi beklenir ancak eşitsizlik ölçütünün de bunu yansıtabiliyor olması gerekir. Gini katsayısı gelir aktarımına duyarlı bir ölçüt olması nedeniyle transfer ilkesini sağlamaktadır (Aykaç vd., 2015, s. 46).

Şekil 2.10'da OECD'nin yayınlamış olduğu 2017 yılı seçili Dünya ülkelerinde Gini katsayı değerleri sıralanmıştır. Bir ülkede Gini katsayısının sıfıra yaklaşması gelir eşitsizliklerinin az, bire yaklaşması gelir eşitsizliklerinin yüksek olduğunun göstergesidir. Buna göre Kosta Rika 0,48 Gini katsayı değeri ile gelir eşitsizliklerinin en fazla olduğu bölgedir, en yüksek Gini katsayısına sahip ülkeler sıralamasında Kosta Rika'yı sırası ile Şili 0,46 ve Bulgaristan 0,39 izlemektedir. Gelir eşitsizliklerinin en az yaşandığı, Gini katsayısının en düşük olduğu ülkeler sırası ile 0,24 değer ile Slovenya, 0,25 değer ile Çekya ve 0,26 değer ile Norveç'tir.

Şekil 2.10. Seçili Dünya ülkelerinde Gini katsayısı (OECD)

Gelir dağılımı konusunda değinilmesi gereken bir diğer konu da Kuznet'in ters U hipotezidir. Kuznet (1955), Amerika, İngiltere ve Almanya'nın gelir dağılımı değişim verisini kullanarak ekonomik büyüme sürecinde gelir eşitsizliğinin nasıl hareket edeceğini araştırmıştır. Ekonomik gelişme süresince tarımdan sanayiye geçiş ile birlikte gelir dağılımındaki değişimin hangi yönde olduğunu incelediği çalışmasında gelir eşitsizliği ve kişi başına düşen milli gelir arasında ters U şeklinde bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Kuznet'e göre tarım sektöründe bireylerin gelirleri sanayi sektörüne göre az olmakla beraber daha eşit dağılmaktadır. Kuznet tarım sektöründen sanayi sektörüne geçişin bireylerin gelirini arttırırken gelir eşitsizliğini de arttırdığını dile getirmiştir (Topuz & Dağdemir, 2016). Kuznet ekonomik büyüme göstergesi olarak kullandığı kişi başına düşen milli gelir ile gelir dağılımı arasındaki eşitsizliğin başlangıç döneminde arttığı ve belli bir eşik değerine geldikten sonra ise giderek azaldığını ileri sürmüştür. Sermayenin kıt kaynak olduğu büyümenin ilk aşamalarında yüksek gelirli grup tasarruf yapabilen tek kesimdir. Yüksek gelire sahip bu kesimin yapmış olduğu tasarrufları yatırıma çevirmesi ile elde bulundurdukları sermaye miktarı da artmaktadır. Bu aşamada gelir eşitsizlikleri Şekil 2.11'de P ile belirtilmiş zirve noktasına ulaşmaktadır. Zamanla sermayenin bollaşması ile birlikte düşük gelir grubu da tasarruf yapabilecek ve bundan gelir sağlayabilecek duruma gelmekte, bu da zamanla gelir dağılımını düzeltmektedir (Kuznet, 1955, s. 7).

Şekil 2.11. Kuznet'in Ters U Eğrisi

(Bahmani-Oskooee & Gelan, 2008); 1957-2002 döneminde Amerika'da ekonomik büyüme, nüfus artışı ve ulusal paranın değer kaybının gelir eşitsizlikleri üzerinde etkisini inceledikleri çalışmalarında Kuznet'in ters U hipotezini destekler bir şekilde ekonomik büyümenin kısa dönemde gelir eşitsizliklerini arttırdığı fakat uzun dönemde Kuznet'in ters U hipotezinden farklı olarak gelir eşitsizliklerini azalttığı sonucuna ulaşmışlardır. Nüfus artışının uzun ve kısa dönemde gelir eşitsizliklerini arttırdığı, yerli paranın değer kaybının ise kısa dönemde gelir eşitsizliklerini artırırken kısa dönemde etkisinin olmadığı elde ettikleri diğer sonuçlardır. (Thornton, 2010); gelişmekte olan ve gelişmiş 96 ülke için yapmış olduğu panel veri analizinde Kuznet'in ters U hipotezini destekler sonuçlar elde etmiştir ve ters U şeklinin oluştuğu dönüm noktasının düşük gelir seviyesi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Literatürde Kuznet'in Ters U Hipotezine farklı yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bu çalışmalarda gelir eşitsizliklerinin ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği ileri sürüldüğü gibi gelir eşitsizlikleri ve büyüme arasında bir ilişki olmadığını ileri süren çalışmalar da olmuştur. (Alesina & Perotti, 1996); gelir eşitsizliklerinin yoksulların krediye ulaşım olanaklarını kısıtlayarak yatırım yapmalarını engelleyeceği buna bağlı olarak da ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyeceğini ileri sürmüştür. (Alesina & Rodrik, 1994); gelir eşitsizliklerinin hükümetin yapmış olduğu sosyal harcamaların artmasına sebep olarak bu harcamaların finansmanı için vergilerin artacağını bunun da ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyeceğini belirtmişlerdir. (Fields, 1992'den aktaran Şenses, 2017, s. 150); büyüme ve eşitsizlik arasında sistemli bir ilişki bulunmamakta, büyüme sürecinde eşitsizliğin arttığı gibi düştüğü durumlara da rastlanmaktadır.

OECD ülkelerinin bugün mücadele ettiği en büyük sorunlardan bir tanesi gelir eşitsizlikleridir. Son otuz yıllık dönem incelendiğinde OECD ülkelerinde en zengin %10'luk kesimin en fakir %10'luk kesime kıyasla on kat fazla kazandığı tespit edilmiştir. Bu sebeple kapsayıcı büyüme OECD ülkelerinin temel politika konusudur (OECD, 2017). Birçok ülkede zengin ve yoksul arasındaki uçurum son otuz yılın en yüksek değerindedir. Zengin ve yoksul arasındaki gelir farkı 1980'lerde 7,1; 1990'larda 8,1 ve 2000'lerde 9,1'dir (OECD, 2015, s. 15).

Dünyada küreselleşmenin büyük bir hızla sürdüğü içinde bulunduğumuz dönemde yoksul insan sayısında da hızlı bir artış yaşandığı gözlemlenmektedir. Bugün dünyanın en temel sorunlarının başında yoksulluk ve gelir dağılımı eşitsizliği gelmektedir. Yaşamları için gerekli olan besini yeterince karşılayamayan, temel eğitim ve sağlık hizmetlerini alamayan insan sayısı oldukça fazladır (Şenses, 2017, s. 13). Gelir dağılımı nüfusun tamamına ait dağılımı gösterdiği için yoksulluktan daha geniş bir kavramdır. Gelir dağılımını etkileyen kavramlar dikkate alınırken yoksulluk da göz önüne alınmalıdır çünkü gelir dağılımındaki eşitsizlik ne kadar artarsa yoksullukta o kadar artar (Aktan & Vural, 2002). Büyümenin yoksulluk üzerindeki etkisi büyümenin gelir dağılımı ve işgücü piyasaları üzerinde yarattığı etkiden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple; büyümenin hızı yanında büyümenin gelir dağılımı, çalışma saatleri, işgücüne katılma oranı, ücret düzeyi, ücret dengesizlikleri, işsizlik gibi temel işgücü piyasa göstergelerinden ne yönde ve ölçüde etkilendiği önem kazanmaktadır (Şenses, 2017, s. 151).

Yaşanan yüksek gelir eşitsizlikleri ülkelerin ekonomik büyüme performansını yavaşlatmakta ve ülkelerin kalkınması için gerekli fırsatların oluşumunu zedelemektedir. Artan gelir eşitsizliklerinin sosyal etkilerinin yanı sıra uzun vadede ekonomik büyüme üzerinde etkisi oldukça zarar vericidir. OECD ülkelerinde 1985-2005 döneminde gelir eşitsizliğinde yaşanan artışın 1990-2010 döneminde kümülatif büyümeyi 4,7 puan düşürdüğü bilinmektedir (OECD, 2015). (Persson & Tabellini, 1991); çalışmasında gelir eşitsizliklerinin ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmıştır. (Barro, 2000); geniş bir ülke verisi ile yapmış olduğu çalışmasında gelir eşitsizliklerinin yoksul ülkelerde büyümeyi yavaşlattığı, zengin ülkelerde ise büyümeyi teşvik ettiği sonucuna ulaşmıştır. Çalışmada yoksul ülkelerde büyüme sürecinde gelir eşitsizliğinin Kuznet'in Ters U Hipotezini destekler biçimde önce arttığı sonra azaldığı tespit edilmiştir. (Shin, 2019); çalışmasında gelir eşitsizliklerinin ekonomik büyümenin erken aşamalarında

büyüme olumsuz etkilediği, durağan durum da ise büyüme teşvik ettiği sonucuna ulaşmıştır. Aynı zamanda çalışmada yüksek gelir vergileri aracılığı ile gelirin yeniden dağılımı politikası uygulamasının gelir eşitsizliklerini her zaman düşürmediği, pozitif etkinin sadece durağan durum büyüme sürecinde görüldüğü, ekonomik büyümenin erken aşamalarında ise bu etkinin ortaya çıkmadığı belirtilmiştir. Hızlı ekonomik büyüme ve düşük gelir eşitsizliği politikasını bir arada uygulamak isteyen ülkelerin ise bunu ancak ekonomik büyümenin erken evrelerinde düşük gelir vergisi politikası ile başarabileceğine değinilmiştir.

OECD yaptığı araştırmalar sonucunda elde ettiği bulgular doğrultusunda ekonomik büyüme ve gelir eşitsizlikleri arasındaki aktarım mekanizmasının insan sermayesine yapılan yatırım ile oluştuğunu dile getirmektedir. İnsan sermayesine yapılan yatırımın temelinde eğitim bulunmaktadır. Ülkelerde farklı sosyo-ekonomik geçmişe sahip bireylerin eğitim düzeyleri arasında her zaman bir fark vardır. Bu fark özellikle yüksek gelir eşitsizliklerinin görüldüğü ülkelerde hanehalkının kaliteli eğitime ulaşma çabası ile artmaktadır. OECD elde ettiği bulgular doğrultusunda eğitimde görülen sosyo-ekonomik eşitsizlikleri azaltmak için öncelikle temel eğitime önem verilmesi gerektiği, çocukların yetenekleri doğrultusunda eğitildikten sonra yeteneklerine uygun işlerde istihdam edilmesi ve gelişimlerini devam ettirmeleri için çalışma hayatları boyunca desteklenmesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır (OECD, 2015).

Eğitim düzeyi gelir dağılımı üzerinde etkisi görülen bir faktördür. Birçok ülkede eğitim düzeyinde görülen bir artışın gelir eşitsizliği üzerinde yaratacağı olumlu veya olumsuz etki araştırma konusu olmuştur. (Knight & Sabot, 1983); çalışanların eğitim seviye farklılıklarının gelir düzeylerindeki değişime etkisini kırsal ve kent kesim ayrımına giderek iki düşük gelirli ülke (Kenya ve Tanzanya) için incelemiştir. Çalışmada ele alınan ülkelerde düşük gelir elde edilen kırsal kesimden yüksek gelir elde edilen kente göçün gelir dağılımındaki eşitsizliği azaltmadığı, aksine beşerî sermayenin kente göçünün düşük gelirli ile yüksek gelirli kesim arasındaki uçurumu arttırdığı ve eğitilmiş işgücü arzının artmasının kent içinde ücret farklılıklarının ortaya çıkmasına sebep olarak kentlerdeki gelir dağılımı eşitsizliğini arttırdığı tespit edilmiştir. (Shahabadi vd., 2018); seçili İslam ülkeleri için yapmış oldukları çalışmalarında 1990-2013 döneminde ilk ve orta öğrenime katılımın gelir eşitsizliklerini azalttığı yüksek öğrenim ise kişilerin daha fazla gelir elde

etmelerini sağlayarak düşük gelirli aileler ile arasındaki gelir seviyesini açtığı için gelir eşitsizliklerini arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

OECD ülkeleri genelinde eğitime ayrılan süre artıp eğitim düzeyi arttıkça elde edilen kazanç da artmaktadır. OECD ülkeleri içerisinde eğitime ayrılan sürenin kazanç üzerindeki etkisinin en az olduğu ülke İtalya'dır ve İtalya'da eğitim süresi uzadıkça gelirden görülen artış %5 olarak karşımıza çıkmaktadır (Montanari vd., 2015, s. 2).

İnsan sermayesine yapılan yatırım aşamasında dikkat edilmesi gereken bir diğer faktör istihdamdır. Ülkelerin istihdam politikalarını belirlerken öncelikleri iş fırsatlarını arttırmak olmamalıdır. Yaratılan sağlıklı ve standart dışı işler daha yüksek eşitsizliklerin oluşmasına sebep olmaktadır. OECD ülkelerinde nüfusun üçte biri serbest meslekte geçici veya yarı zamanlı olarak çalışmaktadır. 1990 yılından bu yana yaratılan işlerin yarısı iş ve çalışma standartlarına uymamaktadır. Bu standart dışı işlerde çalışan işgücü korumasız işlerde düşük ücretlerle çalışmaktadır. Standart dışı işlerden elde edilen gelire bağımlı olan hanehalkı daha çok yoksul kesimde karşımıza çıkmaktadır ve bu hanehalkında görülen artış ülke genelinde gelir eşitsizliklerinin artmasına da sebep olmaktadır (OECD, 2015).

Gelir eşitsizliklerinin oluşmasında temel etkenlerden bir diğeri verimlilik ve verimliliğe göre dağılan ücretlerdir. Çalışanların verimliliğine göre dağıtılan ücretler daha verimli çalışan ile verimliliği düşük çalışan arasında gelir farklılıklarının oluşmasına sebep olmaktadır. Yüksek verim ile çalışan daha yüksek ücret ile çalışırken iş veren de tercihini yüksek yetenekli çalışandan yana kullanmaktadır. Yüksek verimle çalışan işgücüne olan talep artarken talep artışı beraberinde bu çalışanların ücretlerinde de bir artış meydana getirmektedir. Talep artışının yarattığı ücret artışı yüksek verimle çalışan işgücü ile diğer çalışanlar arasında gelir farklılıklarının oluşmasına sebep olurken bu iki grup arasındaki gelir eşitsizliğini de arttırmaktadır (Heshmati & Kim, 2014).

Ekonomik büyüme ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi etkileyen bir diğer faktör gelirin yeniden dağılımıdır. Devlet üretimden elde ettiği ilk geliri kişinin nihai gelirinde fark yaratmak amacıyla yeniden dağıtabilir. Devlet bu dağıtma işlemini vergiler, kamu harcamaları, ücret ve fiyat politikaları, sosyal güvenlik politikaları aracılığıyla yapar. Dört farklı gelirin yeniden dağıtım şekli bulunmaktadır. Ülkenin toplam gelirinin ilk ortaya çıkma aşamasından sonra dağıtılması birincil gelir dağılımını, gelirin birincil yeniden dağılımı sonrasında ortaya çıkan dağılım ise ikincil gelir dağılımını ifade eder.

Diğer iki dağılım ise devlet müdahalesi ile ortaya çıkmaktadır. Devletin yüksek gelir gruplarından düşük gelir grubuna doğru gelir transferini gerçekleştirmesi gelirin dikey yeniden dağılımıdır. Aynı gelir grubu içerisinde meydana gelen gelir transferleri ise gelirin yatay yeniden dağılımıdır.

Devlet gelirin dağılımında oluşan eşitsizlikleri gidermek amacıyla müdahalede bulunabilir. Gelir dağılımına müdahale etmenin en etkili yolu gelirin oluşma aşamasında değişikliğe gitmek olan birincil dağılıma müdahale etmektir. Devlet gelirin elde edilme aşamasında yapacağı müdahaleler ile gelir dağılımındaki eşitsizliklerin asli sebeplerini ortadan kaldıracaktır; bu müdahaleler temel olarak servet dağılımının, eğitim imkânlarının ve faktör fiyatlarının değiştirilmesidir, bu araçlar birincil gelir dağılımına müdahale araçları içerisinde yer almaktadır. Ancak hükümetler uyandırdığı tepkilerin azlığı sebebiyle gelir dağılımına daha çok kamu gelirleri (vergiler), borçlanma ve kamu harcamalarından meydana gelen ikincil gelir dağılımı araçları olan maliye politikaları aracılığıyla müdahale etmektedir (Pehlivan, 2009). Gelirin yeniden paylaşımı devletin uyguladığı para ve maliye politikaları ile doğrudan sağlanmaktadır. Devlet gelir dağılımındaki düzensizliği uyguladığı vergi, bütçe, harcama ve para politikalarıyla gidermeye çalışmaktadır (Karaman & Özçalık, 2007, s. 27).

Adil ve iyi bir şekilde düzenlenmiş vergi ve transfer sistemi eşitsizliklerin azaltılması ve daha yüksek bir büyüme ivmesi yakalamak için güçlü birer araçtır. Düşük gelirli kesime destek için iyi tasarlanmış gelir destek politikalarına ve sosyal harcamalara ihtiyaç duyulmaktadır (OECD, 2015, s. 17).

Ekonomik krizler ülkelerin gelir dağılımını zedeleyen faktörlerdir. Ekonomik krizlerin gelir dağılımı üzerindeki etkisi istihdam üzerinde yarattığı olumsuz etki ile oluşmaktadır. Kriz zamanlarında istihdam rakamlarında görülen düşüş zengin ve yoksul arasındaki gelir eşitsizliğini arttırmaktadır. Ülkeler kriz dönemlerinde vergi ve transfer harcamalarını gelir eşitsizliklerini dengelemek amacıyla kullanır. Krizden önemli ölçüde etkilenen ülkelerde ise durum daha ciddidir. Bu ülkelerde gelir dağılımının en alt kesimini oluşturan hanehalkının gelirinde önemli ölçüde düşüş yaşanır (OECD, 2015, s. 15).

Bir ülkedeki gelir dağılımı eşitsizliği o ülkenin ekonomisinin ne kadar kırılgan olduğu ile de ilişkilidir. Bu durum o ülkede sıkça meydana gelen enflasyon krizleri ve iktidar değişiklikleri ile de ilişkilendirilebilir (Karaman & Özçalık, 2007, s. 27). (Yeldan, 2000); 1989 sonrasında finansal serbestleşmenin gelir dağılımı üzerine etkisini araştırdığı

çalışmasında kısa vadeli sermaye girişlerinin yaygınlaşmasıyla beraber sıklaşan ekonomik krizlerin ücretli kesimin fakirleşmesine yol açtığı sonucuna ulaşmıştır. (Bulir, 2001); enflasyonun gelir dağılımı üzerine etkisini araştırdığı çalışmasında yüksek enflasyonun gelir dağılımını bozduğu, hiper enflasyondan enflasyona hızlı bir düşüş yaşanmasının gelir eşitsizliğinde önemli bir düşüş yaratacağı sonucuna ulaşmıştır.

2.5. Türkiye’de Kapsayıcı Büyüme

Bu bölümde kapsayıcı büyümenin temel amaçları olan yoksulluğu azaltmak, işsizliği azaltmak ve gelir dağılımındaki bozulmaları düzeltmek için uygun politikaları belirlemek amacıyla bu üç temel amaca yönelik temel göstergelerin Türkiye’de nasıl bir seyir içerisinde olduğu değinilmiştir.

2.5.1. Yoksulluk

Yoksulluk genel anlamda insanların yaşamlarını devam ettirebilmesi için temel gereksinimlerini karşılayamama durumudur. Gelir düzeyi, ekonomik büyüme ve gelir dağılımı eşitsizlikleri yoksulluk ile yakından ilişkili bir kavramlardır (Şenses, 2017).

Türkiye’de ekonomik büyümedeki istikrarsızlık, hızlı nüfus artışı ve kırdan kente göçün yol açtığı işsizlik sorunu, yüksek enflasyon oranı ve yaşanan ekonomik krizler, gelir dağılımındaki eşitsizliği dolayısıyla yoksulluğu artıran nedenlerdir (Şengül, 2003).

Yoksulluğu azaltacak programları belirlemek için politika yapıcılar yoksulluk çizgisinin altında yaşayan insanların sayısını bilmeye gereksinim duyar. Yoksulluk sınırının belirlenmesi, yoksulluğun ulusal boyutunun ortaya konması, sınırlı kaynakların yoksullar arasında nasıl dağıtılacağına belirlenmesi için de politika yapıcılara yol göstericidir (Şengül, 2003).

Yoksulluk sınırı bir toplumdaki yoksul ve yoksul olmayan kesimi birbirinden ayırmada kullanılan bir yöntemdir. Türkiye’de belirli bir yılda aylık en düşük maliyetli gıda yoksulluk çizgisinin belirlenmesi amacıyla toplumda hakim olan beslenme alışkanlıklarına uygun, dengeli ve yeterli beslenmek için yeterli olacak gıda tüketim sepetinin belirlenmesi ve bu sepetin ele alınan yıldaki Hanehalkı Tüketim Harcamaları anketinden sağlanan fiyatlar ile maliyetinin hesaplanmasıyla elde edilmiştir. Bu değer in altında gelire sahip olan hanehalkı yoksul, bu sepeti satın almak için yapılan harcama ise yoksulluk çizgisi olarak alınmıştır (Şengül, 2003). Yoksulluk sınırları ile ilgi uluslararası

karşılaştırmalarda satın alma gücü paritesine göre günlük kişi başına 1 \$, 2,15 \$ ve 4,30 \$'in altında kalanlar yoksul olarak tanımlanmaktadır. Türkiye'de 2006 yılından itibaren kişi başı günlük harcaması 1\$'in altında kalan fert bulunmadığı için 1\$ altı yoksulluk sınırı bu tarihte ölçümden kaldırılmıştır. Bu oranlar dikkate alınarak Türkiye için hesaplanan yoksulluk sınırı verisi TÜİK tarafından en son 2015 yılında yayınlanmıştır. Tablo 2.6 incelendiğinde 2006 yılı itibari ile satın alma gücü paritesine göre günlük kişi başı geliri 1 \$ altında kalan fert bulunmamasına rağmen 2015 yılı itibari ile kişi başı günlük 2,15 \$ yoksulluk sınırı altında bulunan fert oranı %0,06, kişi başı günlük 4,3 \$ altı olarak tanımlanan yoksulluk sınırı altında kalan kişi oranı ise %1,58'dir. Tablo genel olarak incelendiğinde dikkati çeken unsur; 2002-2015 yılları için günlük kişi başı 4.3 \$ altını sınır kabul eden yoksulluk değerinde, yıllar itibari ile bir iyileşme olduğudur.

Tablo 2.6. Türkiye'de 2002-2015 yılları arasında yoksulluk sınırı yöntemine göre fert yoksulluk oranı (TÜİK)

	Türkiye'de Fert Yoksulluk Oranı (%)													
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Kişi başı günlük 1 \$'ın altı	0,20	0,01	0,02	0,01	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Kişi başı günlük 2,15 \$'ın altı	3,04	2,39	2,49	1,55	1,41	0,52	0,47	0,22	0,21	0,14	0,06	0,06	0,03	0,06
Kişi başı günlük 4,3 \$'ın altı	30,30	23,75	20,89	16,36	13,33	8,41	6,83	4,35	3,66	2,79	2,27	2,06	1,62	1,58

Tablo 2.7'de TÜİK'in kendi resmi sayfasında yayınlamış olduğu Türkiye'de 2006-2018 yılları arasındaki kullanılabilir fert geliri ve satın alma gücü paritesine göre hesaplanmış yoksulluk sınırı, yoksul sayısı ve yoksulluk oranı rakamları verilmiştir. Yoksulluğun iyi bir göstergesi olarak kaynakların ölçütü olan gelirin mi yoksa yaşam standartlarının ölçütü olan harcamaların mı alınması konusundaki tartışmalar bir sonuca bağlanmamıştır (Şengül, 2003). Gelire dayalı ölçüm; kaynakların nispeten az olması nedeniyle kolay ölçülmesi ve maliyetinin harcama anketlerine kıyasla daha düşük olmasının daha büyük örneklem ile çalışmaya olanak sağlaması sebebiyle tercih edilirken, tüketim harcamalarının tercih edilme sebebi; gelire oranla daha az dalgalanması ve insani ihtiyaçların esas olarak mal ve hizmet tüketimi ile ilişkilendirilmesidir (Canbey Özgüler, 2014, s. 143-144). Öte yandan gelir ve harcamalarda da birtakım değişimler

meydana gelmektedir. Yüksek gelir grubundaki hanelerin harcama düzeyleri, pazar koşulları ve satın alma gücünün eşit olmamasından kaynaklı gelir düzeylerinden daha düşük olabilirken, düşük gelirli hanelerin borçlanması ve tasarruflarını azaltması daha yüksek harcama düzeyine sahip olmalarını sağlamaktadır (Srinivasan, 2000). Tablo 2.7’de ele alınan verilerde uluslararası karşılaştırmalarda daha sıklıkla tercih edildiği için medyan gelirin %50’sine göre hesaplanmış yoksulluk rakamları tercih edilmiştir.

Tablo 2.7. Türkiye’de yoksulluk sınırı, yoksul sayısı ve yoksul oranı (TÜİK)

Yıllar	Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine göre hesaplanan yoksulluk sınırı, yoksul sayısı ve yoksul oranı			Satınalma Gücü Paritesi (SGP) kullanılarak hesaplanan gelire dayalı göreceli yoksul sayısı, yoksulluk oranı ve yoksulluk sınırı		
	Yoksulluk Sınırı (TL)	Yoksul Sayısı (Bin kişi)	Yoksulluk Oranı (%)	Yoksulluk Sınırı (TL)	Yoksul Sayısı (Bin kişi)	Yoksulluk Oranı (%)
2006	2.351	12.548	18,6	2.311	12.096	17,9
2007	3.041	11.163	16,3	2.935	10.007	14,6
2008	3.164	11.580	16,7	3.075	10.613	15,3
2009	3.522	12.097	17,1	3.419	11.391	16,1
2010	3.714	12.025	16,9	3.608	11.461	16,1
2011	4.069	11.670	16,1	3.958	11.058	15,3
2012	4.515	11.998	16,3	4.394	11.131	15,1
2013	5.007	11.137	15,0	4.871	10.321	13,9
2014	5.554	11.332	15,0	5.390	10.451	13,8
2015	6.246	11.219	14,7	6.032	10.503	13,8
2016	7.116	11.026	14,3	6.896	10.296	13,4
2017	7.944	10.622	13,5	7.707	9.690	12,3
2018	8.892	11.091	13,9	8.647	10.647	13,3

Gelir ve yaşam koşulları sonuçlarına göre, 2018 yılında eşdeğer hanehalkı fert gelirine göre yoksulluk sınırı 8.892 TL, satın alma gücü paritesine (SGP) göre hesaplanan yoksulluk sınırı ise 8.647 TL’dir. 2018 yılında bu sınırın altında kalan kişiler yoksul olarak kabul edilmiştir. Buna göre 2018 yılında fert gelirine göre hesaplanan yoksulluk sınırı altında yaşayan nüfusun toplam nüfusa oranı %13,9’tir. 2018 yılında SGP’ne göre hesaplanan yoksulluk oranı 13,3’tür. Gelire göre hesaplanan yoksulluk oranı 2006 yılında %18,6, 2011 yılında %16,1 ve 2015 yılında %14,7 olarak karşımıza çıkmaktadır. 2006-2017 döneminde yoksul nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranının azalış trendi içerisinde olduğu dikkati çekerken 2018 yılında tekrar artış göstermiştir.

Tablo 2.7 dikkate alınırsa 2006-2017 yılları arasında Türkiye’deki veriler ışığında yoksulluk oranlarında bir azalış trendi görülmektedir. Bu da bu dönemde kapsayıcı büyümenin temel hedeflerinden birinin gerçekleştiğinin bir göstergesidir. Fakat 2018

yılında bu oranda görülen artış kapsayıcı büyümenin temel hedeflerinden biri olan yoksulluğu azaltma hedefini olumsuz etkilemektedir.

Bireylerin ekonomik faaliyet durumu yoksulluk oranı üzerinde etki olan faktördür. Tablo 2.8’de TÜİK’in yayınlamış olduğu ekonomik faaliyet durumunda göre fert yoksulluk oranları verilmiştir. TÜİK bu veriyi sadece 2002-2009 dönemi için yayınlamıştır. Tablo 2.8 incelendiğinde ele alınan tüm başlıklarda fert yoksulluk oranında bir azalma yaşandığı görülmektedir. İstihdamdaki fertlerin yoksulluk oranı 2002 yılında %25,8 iken 2009 yılında %15,37’ye kadar düşmüştür. Benzer şekilde iş arayanların 2002 yılındaki fert yoksulluk oranı %32,44’ten 2009 yılında %19,51’e düşerken, ekonomik olarak aktif olmayanların 2002 yılında %22,15 olan fert yoksulluk oranı 2009 yılında %14,68’e düşmüştür. Tablo 2.8’deki verilerden iş arayan fertlerde yoksulluk oranının daha fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 2.8. Türkiye’de ekonomik faaliyet durumuna göre yoksulluk oranı (TÜİK)

Ekonomik faaliyet durumu	Fert yoksulluk oranı (%)							
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
İstihdamdaki fertler	25.08	26.12	23.33	18.96	15.81	14.21	14.82	15.37
İş arayanlar	32.44	30.97	27.37	26.19	20.05	26.01	17.78	19.51
Ekonomik olarak aktif olmayanlar	22.15	22.82	20.95	15.92	13.60	14.74	13.73	14.68

İstihdam edilen fertlerin yoksulluk oranı üzerinde çalıştıkları sektör ve işteki durumu da etkili olmaktadır. Tablo 2.9’da Türkiye’de sektörlere göre yoksulluk oranı, Tablo 2.10’da Türkiye’de işteki duruma göre yoksulluk oranı verileri yer almaktadır. TÜİK bu verileri sadece 2002-2009 dönemi için yayınlamıştır.

Tablo 2.9. Türkiye’de sektörlere göre yoksulluk oranı (TÜİK)

Sektörlere göre fert yoksulluk oranı (%)								
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Tarım	36,42	39,89	40,88	37,24	33,86	32,05	37,97	33,01
Sanayi	20,99	21,34	15,64	9,85	10,12	9,70	9,71	9,63
Hizmet	25,82	16,76	12,36	8,68	7,23	7,35	6,82	7,16

Tablo 2.9 incelendiğinde Türkiye’de yoksulluk riskinin en fazla olduğu sektörün tarım olduğu görülmektedir. Tarım sektörünü sırası ile sanayi ve hizmetler sektörü takip etmektedir. 2002-2009 döneminde sanayi ve hizmet sektöründe yoksulluk oranında ciddi

azalma yaşandığı görülürken tarım sektöründe bu azalmanın diğer iki sektörden oldukça az olduğu dikkati çekmektedir. Tarım sektöründe 2002 yılında %36,42 olan yoksulluk oranı 2009 yılında %33,01'e düşmüştür. Sanayi sektöründe yoksulluk oranı 2002 yılında %20,99'dan 2009 yılında %9,6'ya düşerken yoksulluk oranında en fazla düşüşün yaşandığı hizmet sektöründe 2002 yılında %25,82'den 2009 yılında 7,6'ya düşmüştür.

Tablo 2.10. Türkiye'de işteki duruma göre yoksulluk oranı (TÜİK)

İşteki duruma göre yoksulluk oranı (%)								
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Ücretli, maaşlı	13,64	15,28	10,35	6,57	6,00	5,82	5,93	6,05
Yevmiyeli	45,01	43,09	37,52	32,12	28,63	26,71	28,56	26,86
İşveren	8,99	8,84	6,94	4,80	3,75	3,15	1,87	2,33
Kendi hesabına	29,91	32,38	30,48	26,22	22,06	22,89	24,10	22,49
Ücretsiz aile işçisi	35,33	38,51	38,73	34,52	31,98	28,58	32,03	29,58

Tablo 2.10'daki verilerden ücretsiz aile işçisi ve yevmiyeli çalışan fertlerde yoksulluğun daha fazla olduğu görülmektedir. 2009 yılında yoksulluk oranı ücretli-maaşlı çalışanlarda %6,05 iken, yevmiyeli çalışanlarda %26,86, işverenlerde %2,33, kendi hesabına çalışanlarda %22,49 ve ücretsiz aile işçisi olanlarda ise %29,58'dir.

Yoksulluk üzerinde etkisi olan faktörlerden biri eğitimidir. Yoksulluk ve eğitim arasında döngüsel bir etkileşim olduğu görülmektedir. Yoksulluğun nedenlerinden biri eğitimsizlik mi, eğitimsizliğin sebebi yoksulluk mu sorusuna net bir cevap bulmak güçleşirken her ikisinin de birbirini etkilediğini söylemek mümkündür (Açıkgöz & Yusufoglu, 2002). (Sigeze & Şengül, 2019, s. 21); çalışmalarında Türkiye'de yoksul hanelerin sınırlı gelirlerini gıda, giyim, barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamada kullandıkları için okul çağındaki çocukların kalem, defter, önlük gibi temel okul ihtiyaçlarını karşılamaktan yoksun olduklarını belirtmişlerdir. Çalışmada yoksul hanelerde yetişen çocukların yetersiz beslenmenin yanı sıra eğitimdeki yoğun rekabet koşullarına karşın elverişsiz koşullarda okula gittikleri ve evde çalışma ortamlarının olmamasının okulda başarılı olmalarını engellediği bu sebeple yoksulluk döngüsünün aile bireyleri arasında devam ettiği belirtilmiştir.

Türkiye'de eğitim durumunun yoksulluk üzerinde etkisinin anlaşılabilmesi için Tablo 2.11'de harcamaya dayalı eğitim durumuna göre yoksulluk oranı verileri verilmiştir. Tablo 2.11 incelendiğinde TÜİK'in yapmış olduğu araştırmaya göre 2009

yılında okur-yazar olmayan nüfusun yoksulluk oranı %29,84; ilköğretim mezunlarının yoksulluk oranı %17,7; lise eğitimi almış nüfusun yoksulluk oranı %9,76; yükseköğretim eğitimi almış nüfusun yoksulluk oranı ise %0,71'dir.

Tablo 2.11. Türkiye'de eğitim durumuna göre fert yoksulluk oranları (TÜİK)

Fert Yoksulluk Oranı (%)								
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
<i>Okur-yazar değil</i>	36,99	38,01	37,52	31,53	28,10	28,98	30,50	29,84
<i>İlköğretim</i>	26,37	29,56	25,49	22,42	18,06	19,19	17,20	17,77
<i>Lise</i>	18,77	18,31	13,00	8,37	8,07	9,16	8,34	9,76
<i>Yüksekokul, Fakülte, Enstitü</i>	1,57	2,66	1,33	0,79	1,01	0,81	0,71	0,71

Cinsiyet ve eğitim durumuna göre de yoksulluk oranı değişmektedir. Tablo 2.12'de Türkiye'de cinsiyet ve eğitim durumuna göre yoksulluk oranı verileri gösterilmiştir. TÜİK bu verileri 2002-2009 dönemi için yayınlamaktadır. Tablo incelendiğinde eğitim durumu arttıkça kadın ve erkeklerde yoksulluk oranının azaldığı görülmektedir.

Tablo 2.12. Türkiye'de cinsiyet ve eğitim durumuna göre yoksulluk (TÜİK)

Cinsiyet ve eğitim durumuna göre yoksulluk oranı (%)																
	2002		2003		2004		2005		2006		2007		2008		2009	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
<i>İlkokul</i>	28.06	24.33	29.81	25.47	27.50	21.55	19.92	14.51	16.52	12.05	15.87	12.68	15.91	11.22	16.86	13.83
<i>İlköğretim</i>	28.40	24.10	29.13	29.98	25.37	25.60	21.79	23.02	16.47	19.66	19.79	18.55	18.67	15.66	17.19	18.39
<i>Ortaokul ve orta dengi meslek okulu</i>	19.49	17.38	19.66	16.03	14.95	9.45	9.72	5.62	9.69	4.89	11.06	5.57	9.85	5.78	10.89	7.82
<i>Lise ve lise dengi meslek okulu</i>	10.99	8.24	12.27	9.73	9.69	6.39	7.98	5.14	6.06	4.05	7.05	4.09	6.00	5.11	5.71	4.76
<i>Yüksekokul, fakülte ve üstü</i>	1.22	2.12	3.04	2.05	1.57	0.93	0.83	0.72	1.28	0.56	0.97	0.53	0.88	0.43	0.92	0.40

Tablo 2.13'de Türkiye'de 2006-2018 dönemine ait eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine ve eğitim durumuna göre yoksulluk oranları verilmiştir. Büyüme sürecinde yoksulluk oranlarında değişimi etkileyen başlangıç koşullarından biri temel eğitimin yaygınlığıdır. Toprak mülkiyeti temelinde gözlenen eşitsiz mülkiyet yapısı, alt yapı olanaklarına erişim ve sosyal, siyasal kurumların gelişmişlik düzeyleri ise diğer değişkenleri oluşturmaktadır. Hızlı büyümenin gerçekleşmiş olduğu durumlarda dahi yoksulluk oranlarında bir azalma yaşanması bu başlangıç koşullarına bağlıdır (Önder & Şenses, 2006, s. 19). Tablo 2.13 incelendiğinde 2018 yılında okur-yazar olmayanların

yoksulluk oranı %27,5; bir okul bitirmeyenlerin yoksulluk oranı %23,6; yükseköğretim mezunlarının yoksulluk oranı ise %2,2'dir.

Tablo 2.13. Türkiye’de gelire ve eğitim durumuna göre yoksulluk oranları (TÜİK)

Yıllar	Yoksulluk Oranı (%)-%50				
	Okur-yazar olmayanlar	Bir okul bitirmeyenler	Lise altı eğitilmişler	Lise ve dengi okul mezunları	Yükseköğretim mezunları
2006	32,8	27,8	5,4	14,3	0,7
2007	30,7	24,9	12,5	5,2	0,8
2008	29,5	24,2	13,3	5,2	0,7
2009	32,7	27,2	13,9	5,1	1,2
2010	28,8	27,5	14,3	4,5	1,0
2011	28,9	27,0	13,1	5,8	1,1
2012	30,1	26,1	13,5	5,9	1,1
2013	26,6	23,7	12,4	5,6	1,8
2014	27,7	25,1	12,5	5,7	1,3
2015	27,2	23,7	12,8	5,6	1,6
2016	26,2	24,1	12,5	6,2	1,7
2017	25,4	21,7	11,7	5,5	1,5
2018	27,5	23,6	12,1	5,8	2,2

Yoksulluk üzerinde etkisi olan bir diğer faktör gelirdir. Gelirin en önemli kaynağı ise bilgidir. Bireylerin bilgi birikimi üzerinde en etkili faktör ise eğitimidir. Türkiye’de yoksulluğun en önemli sebeplerinden biri işgücünün eğitim seviyesinin düşük olması sebebiyle piyasada kol gücüne dayalı işlerde çalışmasıdır. Bu işlerde çalışanlar düşük ücret elde etmekte bu da ülkedeki yoksul sayısını olumsuz etkilemektedir (Çalışkan, 2007). Eğitim seviyesinin düşük olması çalışanların az gelir elde etmesine sebep olurken zengin ve fakir arasındaki gelir eşitsizliğinin de açılmasına sebep olmaktadır. UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı), gelir dağılımında meydana gelen aşırı adaletsizliği yoksulluğun temel nedeni olarak görmektedir (UNDP, 1997).

Tablo 2.14’te Türkiye 2015-2017 yılları eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine göre bölgesel (Düzey1-İBBS1) yoksul sayıları ve yoksulluk oranları verilmiştir. Bu tabloda sözü geçen yoksulluk sınırı ve oranları TÜİK tarafından her bölge için eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelirin medyan değeri (%50’si) kullanılarak ayrı ayrı hesaplanmıştır. Tablo 2.14’teki veriler 2017 yılı için incelendiğinde Türkiye’de yaklaşık 11 milyon kişi medyan gelirin %50’si alınarak hesaplanan yoksulluk sınırı olan 7.944 TL’den daha az bir gelir ile yoksulluk sınırı altında yaşamaktadır ve yoksulluk sınırı altında yaşayan nüfusun toplam nüfusa oranı %13,5’tir. İstanbul 10.251 TL ile yoksulluk sınırının en yüksek olduğu bölgedir ve bu bölgede yoksulluk oranı %10’dur. Yoksulluk

sınırının en düşük olduğu bölge 4.332 TL ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'dir ve bu bölgede yoksulluk oranı %10,1'dir.

Tablo 2.14. Türkiye'de gelire dayalı göreceli yoksulluk sınırına göre bölgesel yoksulluk (TÜİK)

	2015			2016			2017		
	Yoksulluk sınırı (TL)	Yoksul sayısı (Bin kişi)	Yoksulluk oranı (%)	Yoksulluk sınırı (TL)	Yoksul sayısı (Bin kişi)	Yoksulluk oranı (%)	Yoksulluk sınırı (TL)	Yoksul sayısı (Bin kişi)	Yoksulluk oranı (%)
Türkiye	6 246	11 219	14,7	7 116	11 026	14,3	7 944	10 622	13,5
TR1 İstanbul	7 920	1 596	11,1	9 059	1 490	10,2	10 251	1 472	10,0
TR2 Batı Marmara	6 654	413	12,8	7 796	388	11,9	8 979	439	13,1
TR3 Ege	6 845	1 060	10,9	7 842	970	9,9	8 492	825	8,2
TR4 Doğu Marmara	7 431	714	9,9	8 145	672	9,2	9 300	564	7,4
TR5 Batı Anadolu	7 630	843	11,5	8 692	831	11,1	9 238	829	10,8
TR6 Akdeniz	5 430	1 305	13,4	6 422	1 486	15,1	7 347	1 317	13,0
TR7 Orta Anadolu	5 761	382	10,1	6 337	390	10,3	7 286	344	8,9
TR8 Batı Karadeniz	5 875	506	11,6	6 716	417	9,6	7 972	469	10,6
TR9 Doğu Karadeniz	6 030	225	9,1	6 932	195	7,8	7 665	193	7,5
TRA Kuzeydoğu Anadolu	4 479	314	14,5	5 435	274	12,7	6 188	217	10,2
TRB Ortadoğu Anadolu	3 775	308	8,3	4 765	452	12,1	4 986	354	9,5
TRC Güneydoğu Anadolu	3 521	1 187	14,5	3 835	958	11,5	4 332	856	10,1

Türkiye'de yoksullukla mücadele politikaları dolaylı ve doğrudan yaklaşım olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir. Dolaylı yaklaşım; hızlı ekonomik büyümenin yoksulluğu azaltıcı etki yaratacağını savunur. Dolaysız yaklaşım; yoksullukla mücadele için asgari ücret düzenlemeleri, tarım ve yoksullara yardım programları, artan oranlı gelir vergisi, negatif gelir vergisi gibi uygulamaları içerir (Canbey Özgüler, 2014, s. 206). Dolaylı/dolaysız yaklaşım ayrımı yapmak kolay değildir. Bu iki yaklaşım birbirini besleyen süreçler içerir. Yoksulluğun meydana gelmesinin birçok farklı sebebi olduğu gibi yoksulluğa karşı alınacak önlemlerinde çok yönlü olması, dolaylı ve dolaysız yaklaşımın çeşitli unsurlarını bir araya getirilerek karşılıklı etkileşimden birlikte yararlanılması gerekmektedir (Şenses, 2017, s. 294). Türkiye'de İstikrar ve Yapısal Uyum Programının uygulandığı 1986 yılında kurulan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu (SYDTF) yoksullukla mücadelede günümüzün en önemli dolaysız yoksullukla mücadele araçlarından biridir. Fon'un temel amacı sosyal güvenlik şemsiyesi altında olmayan, yoksul, kimsesiz, muhtaç ve düşkün vatandaşlara yönelik devletin sorumluluklarını yerine getirmektir. Yeni düzenleme ile Başbakanlığa bağlı genel müdürlüğe dönüştürülen kurumun uygulayıcıları il ve ilçeler de faaliyet gösteren ve sayısı 931'e ulaşan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları'dır (Önder & Şenses, 2006, s.

13). İhtiyaç sahipleri vakıflara başvurarak sağlık, eğitim, gıda, yakacak yardımları ve periyodik yardımlar alabilmektedir. Bu vakıflara aktarılan gelirin kaynakları gelir ve kurumlar vergisi çerçevesinde alınan ilave %4 vergiler, trafik cezalarının yarısı, Radyo Televizyon Üst Kurulu gelirlerinin %15'i, diğer fonlardan yapılan aktarmalar ve çeşitli kaynaklardan sağlanan bağışlardır (Bilgili A. , 2003'den aktaran Önder & Şenses, 2006). Türkiye'de sivil toplum örgütleri sağladıkları yardımlar ile yoksulluğun azalması üzerinde etkili olan diğer dolaysız faktörlerden biri olarak karşımıza çıkarken mikro krediler de yoksulluk azaltıcı uygulamalar içerisinde yer almaktadır. Mikro kredilerde amaç mevcut finansal sistemden yararlanamayan yoksul kesimlerin, küçük miktarlı ve kısa vadeli kredilerle kendilerine ait küçük çaplı iş kurabilmelerine olanak sağlamaktır (Önder & Şenses, 2006). Dolaysı yaklaşım kapsamında eğitim ve sağlık alanlarındaki çabaların verimlilik artışı yoluyla büyümeyi hızlandırması, hızlı büyümenin de eğitim ve sağlık gibi alanlara ayrılan kaynakları arttırması beklenir (Bhagwati , 1988).

2.5.2. İstihdam

Türkiye'nin karşı karşıya olduğu hızlı nüfus artışı, iç ve dış göçler, bölgesel gelişme farklılıkları, eğitimde yaşanan sıkıntılar, gelir eşitsizlikleri ve teknolojik gelişmeler gibi problemler işsizlik ve istihdam konusunun daima gündemde olmasına sebep olmaktadır.

Tablo 2.15'te 2005-2019 dönemi Türkiye işgücü rakamları verilmiştir. 2018 yılında 32 milyon 274 bin kişi işgücüne katılmış ve bu nüfusun 28 milyon 738 bini istihdam edilmiş; 2018 yılı istihdam oranı %47,2 olarak gerçekleşmiştir. 2019 yılına gelindiğinde 32 milyon 249 bin kişi işgücüne katılmış bu nüfusun 28 milyon 080'i istihdam edilerek istihdam oranı %45,7'ye düşmüştür.

Tablo 2.16'da Türkiye'de 2014-2019 dönemi kadın ve erkeklerin istihdam oranı verilmiştir. Tablo incelendiğinde kadın istihdam oranının %28 seviyesinde iken erkek istihdam oranı %65 seviyesindedir. Kadın istihdam oranı erkek istihdam oranından oldukça düşüktür. Türkiye'de kadınların istihdam oranının düşük olmasına sebep olan başlıca faktörler; küçük çocukların bakımı, kadın eğitim durumunun düşük olması, piyasa koşullarının elverişsiz oluşu, kısmi çalışma olanaklarının sağlanamamış olması ve kadının çalışması ile ilgi gelenek ve göreneklerin değişim hızının kadın lehine yavaş seyretmesidir (Gediz & Yalçınkaya, 2000, s. 168).

Tablo 2.15. Türkiye’de nüfusun işgücü durumu (2005-2019) (TÜİK)

Yıllar	İşgücü (Bin kişi)	İstihdam edilenler (Bin kişi)	İşsiz (Bin kişi)	İşgücüne dahil olmayan nüfus (Bin kişi)	İşgücüne katılma oranı (%)	İşsizlik oranı (%)	İstihdam oranı (%)
2005	21.691	19.633	2.058	26.665	44,9	9,5	40,6
2006	21.913	19.933	1.980	27.362	44,5	9,0	40,5
2007	22.253	20.209	2.044	27.925	44,3	9,2	40,3
2008	22.899	20.604	2.295	28.083	44,9	10,0	40,4
2009	23.710	20.615	3.095	28.124	45,7	13,1	39,8
2010	24.594	21.858	2.737	28.310	46,5	11,1	41,3
2011	25.594	23.266	2.328	28.391	47,4	9,1	43,1
2012	26.141	23.937	2.204	28.820	47,6	8,4	43,6
2013	27.046	24.601	2.445	28.936	48,3	9,0	43,9
2014	28.786	25.933	2.853	28.200	50,5	9,9	45,5
2015	29.678	26.621	3.057	28.176	51,3	10,3	46,0
2016	30.535	27.205	3.330	28.185	52,0	10,9	46,3
2017	31.643	28.189	3.454	28.251	52,8	10,9	47,1
2018	32.274	28.738	3.537	28.380	53,2	11,0	47,2
2019	32.549	28.080	4.469	28.920	52,9	13,7	45,7

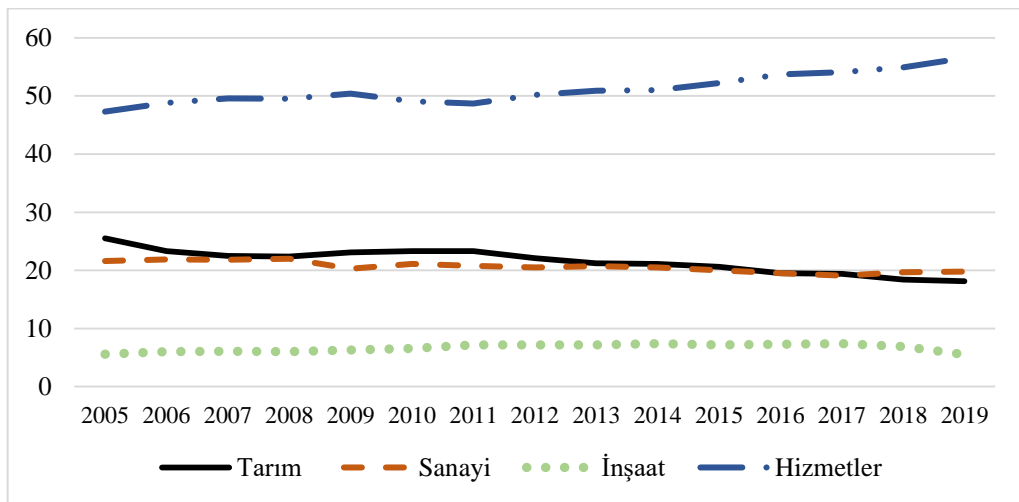
Tablo 2.16. Türkiye’de kadın ve erkeklerin istihdam oranı (TÜİK)

İstihdam Oranı-%						
	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Erkek	64,8	65,0	65,1	65,6	65,7	63,1
Kadın	26,7	27,5	28,0	28,9	29,4	28,7

Kadınların işgücüne katılımı hem ekonomik hem de sosyal açıdan kalkınmayı sağlayan ve yoksulluğun azaltılmasında rol oynayan önemli faktörlerden biridir. İşgücü piyasasında istihdam edilen ve ekonomik özgürlüklerinin yanı sıra kendine güven ve saygı kazanan kadınlar hem kendileri hem aileleri hem de toplum için önemli sosyal kazanımlar sağlamaktadır (Kılıç & Öztürk, 2014). Bu sebeple kapsayıcı büyüme kadın ve erkek istihdam oranları arasındaki farkın en düşük seviyeye indirilmesini hedeflemektedir. Bu amaca ulaşabilmek için Türkiye’deki kadın ve erkek istihdam oranları arasındaki farkın kaynağı ve bu farkı en aza indirmek amacıyla uygulanacak politikanın belirlenmesi önemlidir. Türkiye için yapılan çalışmalarda kadının eğitim düzeyini, medeni durumunun, sosyal ve kültürel faktörlerin, kırsal kent ayrımının, sahip olduğu çocuk sayısının ve toplumsal cinsiyet algısının kadınların işgücüne katılım oranlarını etkileyen temel faktörler olduğu tespit edilmiştir (Dayıoğlu & Kasnakoğlu, 1997), (Dayıoğlu & Kırdar, 2010), (Aldan & Öztürk, 2019). (Kılıç & Öztürk, 2014) çalışmalarında kadınların işgücüne katılımını olumlu yönde etkileyecek yasa ve

yönetmeliklerin öncelikli hedefinin kadınların önünde bulunan engelleri ortadan kaldırmayı amaçlaması gerektiği, eğitim düzeyinin artırılması gibi uzun vadeli önlem ve değişikliklerin yanı sıra kreş, çocuk yardımı, kadınların çalışmaya teşviki gibi kısa vadede sonuç almaya yönelik adımların da atılmasının Türkiye’de kadın istidam oranını arttırmada etkili olacağı sonucuna ulaşmışlardır. Dünya Bankası ve Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yapılan çalışmalar sonucunda Türkiye’de kadınların çalışmak istediği fakat çalışma hayatına giriş ve çalışma hayatı sürecince bir takım zorluklar ile karşılaştığı tespit edilmiş, bunu önlemek amacıyla kadınların çalışma hayatına girmesini kolaylaştıracak, eğitim düzeyini arttıracak, çocuk bakım olanakları sağlayacak ve iş arama süreçlerine olumlu katkısı bulunacak politika önerileri geliştirilmiştir (Kılıç & Öztürk, 2014, s. 117).

Şekil 2.12’de 2005-2019 döneminde Türkiye’de istihdamın iktisadi faaliyet kollarına göre dağılımı verilmiştir. Şekil incelendiğinde hizmetler sektöründe istihdam oranı payının diğer sektörlerden çok daha fazla olduğu dikkati çekerken en düşük istihdam oranının inşaat sektöründe olduğu görülmektedir. Hizmetler sektöründe 2005-2019 döneminde istihdam oranının artış gösterdiği görülmektedir. 2005 yılında %47,3 olan hizmetler sektöründeki istihdam oranı 2019 yılında %56,52’ye yükselmiştir. Hizmetler sektörünün aksine tarım sektöründe istihdam oranının bir azalış trendi içerisinde oldu görülmektedir. 2005 yılında %25,5 olan tarım sektöründeki istihdam oranının 2019 yılında %19,80’e düştüğü görülmektedir.

Şekil 2.12. Türkiye’de istihdamın iktisadi faaliyet kollarına göre dağılımı (TÜİK)

Türkiye'nin 1998 sonrasında uyguladığı yapısal dönüşüm programıyla birlikte tarım sektöründe çözülme yaşanmış ve tarım sektöründeki istihdam hizmet sektörüne kaymıştır. Bu dönemde kır ve kent ayrımında ücretlerde görülen farklılıklar kentsel alanda işsizliğin artmasına neden olmakta fakat imalat sanayinde istihdam kapasitesinde bir artış yaratılmadığı için toplam istihdam içinde hizmet sektörünün payı giderek artmaktadır (Tonus, 2015, s. 54).

Tablo 2.17'de Türkiye'de istihdam edilenlerin işteki durumu 2014-2019 dönemi için verilmiştir. Veri setinin 2014'ten başlama sebebi TÜİK'in 2014 yılında yeni seri verileri kullanmaya başlamasıdır.

Tablo 2.17. Türkiye'de istihdam edilenlerin işteki durumu (TÜİK)

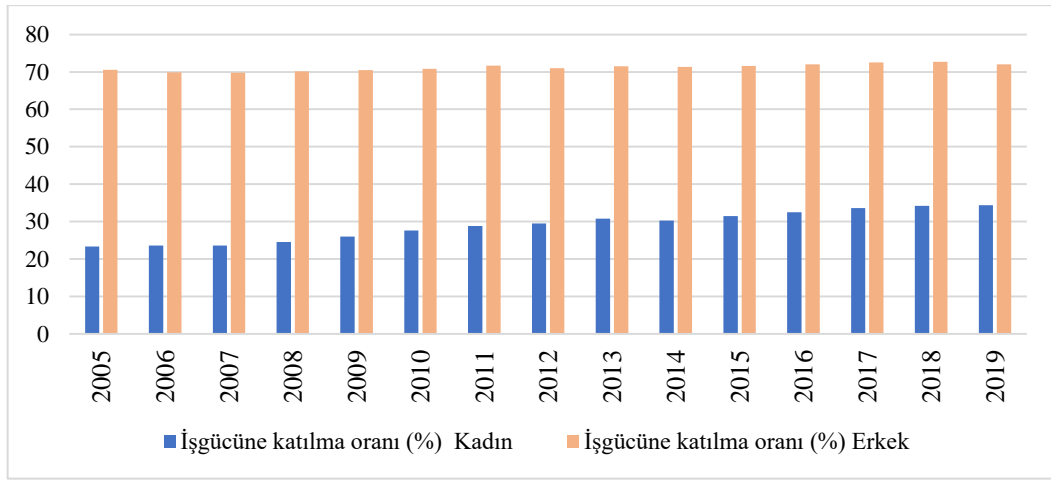
<i>İstihdam edilenlerin işteki durumu (%)</i>				
	<i>Ücretli veya yevmiyeli</i>	<i>İşveren</i>	<i>Kendi hesabına</i>	<i>Ücretsiz aile işçisi</i>
2014	66,0	4,5	17,3	12,2
2015	67,0	4,4	16,8	11,8
2016	67,6	4,6	16,7	11,2
2017	67,3	4,5	17,1	11,1
2018	68,0	4,5	17,1	10,5
2019	68,4	4,5	16,8	10,3

Tablo 2.17'deki veriler değerlendirildiğinde 2019 yılında istihdam edilenler içerisinde en fazla payın %68,4 ile ücretli veya yevmiyeli işgücüne ait olduğu onu %16,8 ile kendi hesabına çalışanların takip ettiği görülmektedir. Ücretsiz aile işçi olarak çalışanların yoksulluk üzerinde en fazla etkisi olan grup olduğu ve yoksul fert sayısını arttırdığı bilinmektedir. Bu gruptaki kişiler aile içerisinde herhangi bir ücret almadan ev işleriyle meşgul olmakta veya kırsalda mevsimsel işçi olarak çalışmaktadır. Ücretsiz aile işçisi olarak çalışanların oranının 2014'ten sonra bir düşüş trendi içerisinde olduğu ve 2019 yılında %10,3 olduğu görülmektedir. İstihdam kalitesinin bir göstergesi olarak değerlendirildiğinde toplam istihdam içerisinde ücretli veya yevmiyeli çalışanların payının ise artış gösterdiği görülmektedir. Ekonomik büyümeyle birlikte istihdamın tarımdan sanayi ve hizmetler sektörüne kaymasıyla birlikte istihdamın işteki durumuna

göre yapısı ücretli işgücüne kaymaktadır. 2014 yılında %66,4 olan ücretli veya yevmiyeli çalışanların payının 2019 yılında %68,4'e yükseldiği görülmektedir.

Çalışan nüfus, işsiz ve iş arar durumdaki nüfusun toplamından oluşan işgücünün aktif nüfusa oranlanması ile işgücüne katılma oranı (İKO) elde edilir. İKO'da görülen bir düşüş işgücü arzının düştüğünü ifade eder bu durum işsizlik oranının yükselmesini engellemektedir. Türkiye'de nüfus artış hızı ve çalışma çağındaki nüfus artış hızının istihdam oranındaki artış hızından daha yüksek olması çalışma çağındaki nüfus için yeterli istihdam olanakları yaratılmaması ile ilişkilendirilmektedir (Tonus, 2015, s. 51-52). Türkiye'de 2005-2019 dönemi cinsiyete göre işgücüne katılım oranı Şekil 2.13'de sunulmuştur⁸.

Şekil 2.13 incelendiğinde Türkiye'de erkeklerin İKO'larının kadınların İKO'larından fazla olduğu dikkat çekmektedir. Aynı zamanda kadınların İKO'nun bir artış trendi içerisinde olduğu, erkeklerin İKO'nun ise neredeyse sabit seyrettiği görülmektedir.

Şekil 2.13. Türkiye'de cinsiyete göre işgücüne katılma oranı (TÜİK)

(Kılıç & Öztürk, 2014), çalışmalarında TÜİK'in Hanehalkı Bütçe Anketi verileri kullanılarak 2002-2008 dönemini kapsayacak şekilde kadınların işgücüne katılmama nedenlerini ele almış, ele alınan dönemde Türkiye'de ev hanımı olduğu için işgücüne

⁸2014 Şubat dönemi ile birlikte TÜİK Hanehalkı İşgücü araştırmasında AB'ye tam uyum sağlanmasına yönelik yeni düzenlemeye geçmiştir. Bu düzenlemeye göre anketin referans haftası ve işsizlik kriterinde iş arama süresinin değişmiştir. (TÜİK, https://biruni.tuik.gov.tr/iscucuapp/aciklama/aciklama_veri_tabani.htm?jsessionid=eGzQBsaZkNrgP1rcuj0pgut).

katılmayan kadınların oranının her yıl %60'ın üzerinde olduğu ve bu değerin giderek artan bir seyir izlediği belirtilmiştir.

Şekil 2.13'den yola çıkarak kadınların işgücüne katılmama sebeplerini belirlemek amacıyla TÜİK'in hazırlamış olduğu 2014-2018 dönemini kapsayan işgücü istatistiklerine başvurulmuştur. 2014-2018 döneminde ev işleri ile meşgul olduğu için işgücüne katılmayan kadın nüfusun azalmış olduğu dikkati çekmektedir.

Tablo 2.18. Kadınların işgücüne dahil olmama nedenleri (TÜİK, İşgücü İstatistikleri)

<i>Kadınların işgücüne dahil olmama nedenleri (bin kişi)</i>							
	<i>İşgücüne dahil olmayan nüfus</i>	<i>İş aramayıp, çalışmaya hazır olanlar</i>	<i>Ev işleriyle meşgul</i>	<i>Eğitim/ Öğretim</i>	<i>Emekli</i>	<i>Çalışamaz halde</i>	<i>Diğer</i>
2014	20.112	1.501	11.589	2.250	824	2.512	1.368
2015	20.056	1.404	11.498	2.275	926	2.527	1.359
2016	20.052	1.429	11.098	2.320	958	2.685	1.498
2017	20.085	1.359	11 133	2.263	1.045	2.692	1.535
2018	20.174	1.348	11.061	2.324	1.130	2.696	1.515

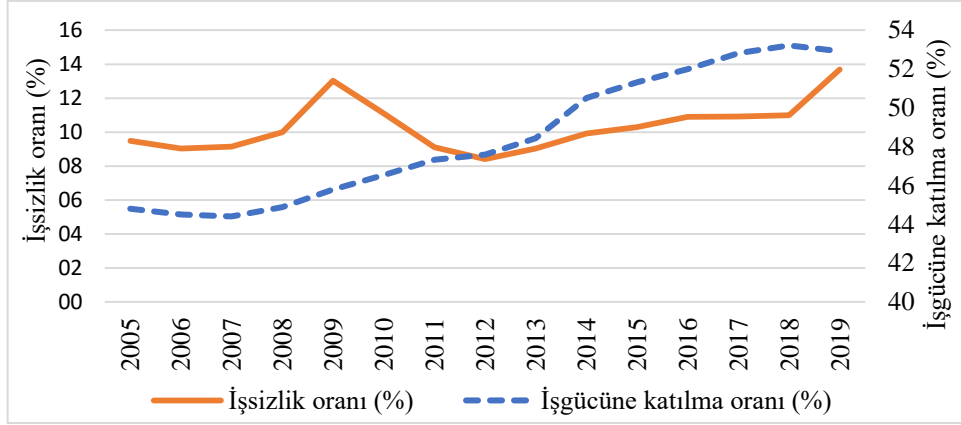
Tablo 2.18'de eğitim/öğretimin sebebiyle işgücüne dahil olmayan kadın sayısının ele alınan dönemde arttığı görülmektedir. Kadın işgücünün eğitim oranlarının yüksek olması kapsayıcı büyüme için etkili bir faktördür. Temel hedefi nitelikli işgücü yaratmak ve istihdamı yaratılan nitelikli işgücü ile arttırmak olan kapsayıcı büyüme kadınların eğitim/öğretim oranlarının yükselmesini hedeflemektedir. Eğitim/öğretim oranlarında görülen artış kadın istihdamının önündeki büyük bir engeli kaldırmakta, kadınların iş bulma sürecini kısaltmakta, nitelik olarak gelişen kadın işgücünün ücretlerinde artış yaratarak cinsiyet ayrımının ortaya çıkardığı ücret farklılıklarını en düşük seviyeye indirmektedir. (Özer & Biçerli, 2003); eğitim düzeyinin kadınların işgücüne katılımını etkileyen önemli bir faktör olduğunu belirttikleri çalışmalarında Türkiye'de kadınların işgücüne katılımının eğitim düzeyi ile paralellik gösterdiğini, eğitim düzeyi yüksek bireylerin emek piyasasında daha yüksek ücret alma olasılığına sahip olduğunu belirtmişlerdir.

Eğitimin işgücüne katılım oranı üzerindeki etkisi Tablo 2.19'da verilmiştir. Eğitim düzeyi arttıkça işgücüne katılım oranı da artış göstermektedir. Türkiye'de 2019 yılında okuma yazma bilmeyenlerin İKO %18,2 iken ilköğretim mezunlarının %67,1 yükseköğretim mezunlarının İKO ise %79,3'tür.

Tablo 2.19. Türkiye’de eğitime göre işgücüne katılma oranı (TÜİK)

<i>Eğitime göre işgücüne katılma oranı (%)</i>								
	<i>Okuma-yazma bilmeyen</i>	<i>Okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen</i>	<i>İlkokul</i>	<i>Ortaokul veya dengi meslek okul</i>	<i>İlköğretim</i>	<i>Genel lise</i>	<i>Lise dengi meslek okul</i>	<i>Yüksekokul veya fakülte</i>
2005	19,9	31,0	47,9	60,9	20,4	49,6	65,0	77,9
2006	18,7	30,2	47,9	61,1	22,9	49,7	63,8	77,2
2007	18,1	29,4	47,4	62,5	27,4	48,8	64,5	77,3
2008	18,1	30,2	47,8	62,7	30,7	49,9	65,0	77,6
2009	18,8	31,6	49,2	62,7	32,3	52,0	65,4	78,0
2010	19,8	32,8	50,4	63,3	35,2	51,4	65,8	78,8
2011	20,5	34,1	51,5	63,9	37,1	52,1	65,5	79,3
2012	19,7	33,4	51,4	64,1	37,4	51,9	64,6	79,1
2013	20,1	33,8	51,4	62,1	39,7	53,1	65,1	80,1
2014	19,1	33,6	50,0	53,0	45,4	53,5	65,0	79,2
2015	18,6	32,9	50,4	45,1	52,1	54,1	65,4	79,8
2016	17,8	32,8	50,6	41,3	60,8	54,4	65,9	79,7
2017	18,8	32,7	51,0	41,4	65,7	54,8	66,1	80,2
2018	18,6	32,0	51,1	43,4	66,7	55,3	66,1	79,5
2019	18,2	32,2	49,6	43,6	67,1	54,2	65,1	79,3

Türkiye için önemli göstergelerden biri de işsizlik oranıdır. Tablo 2.15’de işsizlik oranı verileri sunulmuştur. 2005 yılında %9,5 olarak gerçekleşen işsizlik oranının 2009’da %13,1; 2019 ise %13,7 olarak gerçekleştiği görülmektedir. İşsizlik oranı mevsimsel dalgalanmalardan etkilenmektedir. Bu sebeple mevsimsel etkilerden arındırılmış işsizlik oranı ve İKO Şekil 2.14’te gösterilmiştir. Şekil 2.14 incelendiğinde İKO’nun artış trendi içerisinde olduğu, işsizlik oranının ise 2008 küresel ekonomik krizinin yaşandığı dönemde ciddi bir artış sergilediği dikkati çekmektedir. Küresel ekonomik kriz sonrasında 2009 yılında işsizlik oranı %13’e yükselmiştir. Sonraki dönemde toparlanan ve azalmaya başlayan işsizlik oranının 2012 yılı ile birlikte tekrar artış trendine girdiği ve 2019 yılında %13,7’ye yükseldiği görülmektedir.

Şekil 2.14. Türkiye’de mevsimsel etkilerden arındırılmış işsizlik oranı ve işgücüne katılma oranı (TÜİK)

Türkiye’de 15 yaş üstü cinsiyete göre işsizlik oranı verileri Tablo 2.20’de verilmiştir. 2014-2019 döneminde kadın ve erkeklerde işsizlik oranının artış gösterdiği görülürken kadınlarda işsizlik oranının erkeklerden daha fazla olduğu dikkat çekmektedir.

Tablo 2.20. Türkiye’de cinsiyete göre işsizlik oranı (TÜİK)

İşsizlik Oranı (%)						
	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Erkek	9,0	9,2	9,6	9,4	9,5	12,4
Kadın	11,9	12,6	13,7	14,1	13,9	16,5

Tablo 2.21’de Türkiye’de 15 yaş üzeri nüfusun eğitim durumuna göre işsizlik oranı gösterilmiştir.

Tablo 2.21. Türkiye’de eğitim durumuna göre işsizlik oranı (TÜİK)

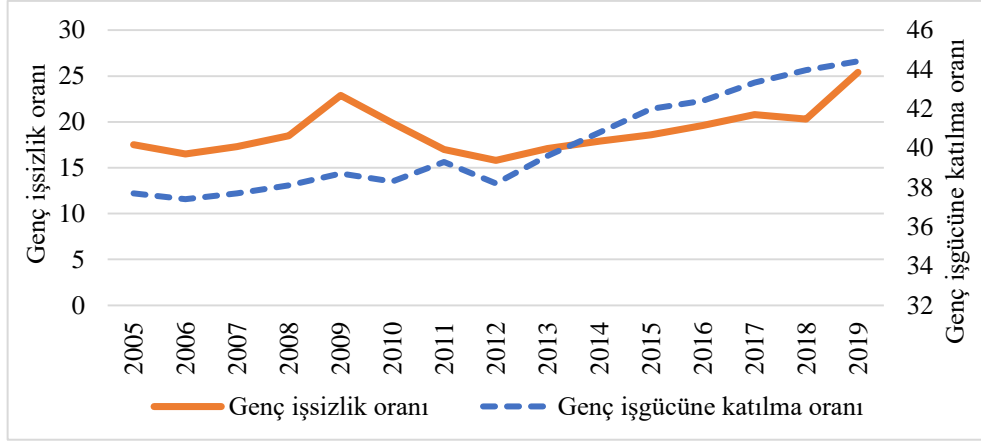
İşsizlik Oranı (%)				
	Okuma yazma bilmeyen	Lise altı eğitilmişler	Lise ve dengi meslek okulu	Yüksek öğretim
2014	6,3	9,4	11,3	10,6
2015	5,3	10,0	11,3	11,0
2016	5,7	10,2	12,5	12,0
2017	5,8	9,8	12,6	12,7
2018	5,8	10,1	12,2	12,4
2019	9,2	13,2	15,7	13,7

Tablo 2.21 incelendiğinde işsizlik oranının en fazla olduğu eğitim düzeyinin lise ve dengi meslek yüksek okulu olduğu görülmektedir. İşsizlik oranının en düşük olduğu grup ise okuma yazma bilmeyenlerdir. Vasıfsız işgücünü oluşturan okuma yazma bilmeyenlerin genelde kayıt dışı çalıştırılması işsizlik oranının bu grupta diğer gruplara kıyasla düşük çıkmasının bir sebebidir. Tablo 2.19 ile karşılaştırıldığında yükseköğretim mezunlarının İKO yükselirken bu grupta işsizlik oranının da arttığı görülmektedir.

Türkiye'nin işgücü piyasasında karşılaştığı temel sorunlardan biri genç işsizliğin yüksek olmasıdır. Genç işsizliği açıklamada üç kategori kullanılır. Konjonktürel, yapısal ve demografik işsizlik. Konjonktürel işsizlik, duraklama ve bunalım dönemlerinde ortaya çıkar. Konjonktürel dalgalanmalar nedeniyle ortaya çıkan işsizlikten en çok genç işgücü etkilenmektedir. Kriz dönemlerinde işverenler öncelikli olarak genç işgücünü işten çıkarmaktadır. Yapısal işsizlik, beşeri sermaye yatırımının düşük kalmasından kaynaklanan işsizlik türüdür. Gençlere yapılan beşeri sermaye yatırımının yetersiz olması gençlerin işgücü piyasasına girmesini olumsuz yönde etkileyerek genç işsizlik oranını arttırmaktadır. Demografik işsizlik, işgücüne katılan gençlerin sayısının gençler için yaratılan işlerden daha yüksek olmasıdır. (Çetinkaya, 2010).

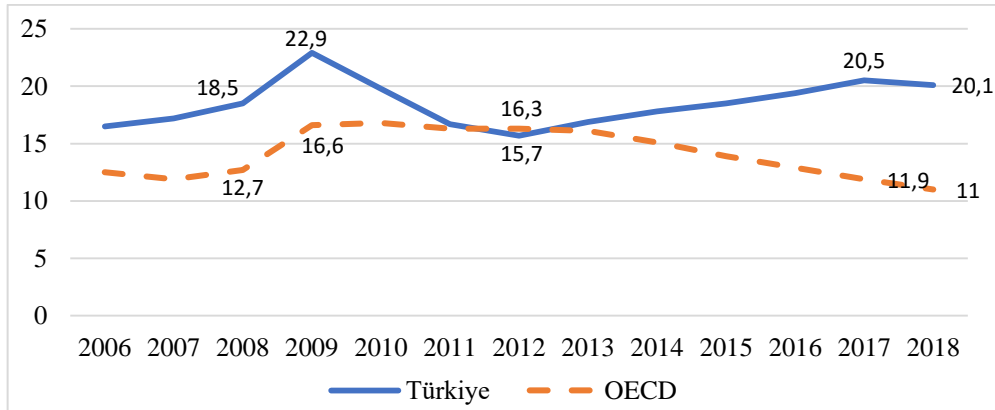
Gençler işgücü piyasasına erişimde çeşitli zorluklar ile karşılaşmakta bu sebeple iş bulma olasılıkları da azalmaktadır. Tecrübe eksikliğinden kaynaklanan bu durum gençlerin iş bulma şansını azaltmaktadır. Kriz zamanlarında ise işverenler tarafından öncelikli olarak işten çıkarılan genç işgücü olmaktadır (Günaydın & Çetin, 2015). Genç işgücünün öncelikli olarak işten çıkarılması; meslek içerisinde gençlere yapılan yatırımın az olması, gençlerin çalışma hayatına en yeni katılan ve sık iş değiştiren grup olmaları, işten çıkarma tazminatının işçinin hizmet süresi ile orantılı olması ile açıklanmaktadır (Casson, 1979'den aktaran Çetinkaya, 2010).

Şekil 2.15'te 15-24 yaş grubunu kapsayan genç nüfusta işgücüne katılma oranı ve işsizlik oranı gösterilmiştir. 2005-2019 döneminde genç nüfusundaki artışla birlikte 15-24 yaş grubunu İKO da artmaktadır. Fakat genç nüfusun İKO oranı bu gruptaki nüfusun istihdamından daha fazla olduğu için işsizlik oranı da artmaktadır.

Şekil 2.15. Türkiye’de genç işgücüne katılma oranı ve işsizlik oranı (TÜİK)

Türkiye’nin diğer ülkelere kıyasla en önemli avantajı genç nüfusa sahip olmasıdır. Ancak bu genç nüfusa yeterince iş yaratılamamaktadır. İstihdamda işgücünün niteliği oldukça önemlidir. Birçok işyeri, mesleki eğitim veya yüksek donanım gerektiren açık pozisyonlar için iş tanımlarına uygun yeterli işgücü bulamamaktadır. Aynı zamanda, Türkiye’de eğitilmiş ve nitelikli işgücü sayısında yaşanan artışa rağmen istihdam oranlarında birçok ülkenin gerisinde kalmaktadır (İzgi & Arslan, 2008). Şekil 2.16’da 2005-2018 dönemine ait Türkiye’ye ve OECD ülkeleri ortalaması alınarak oluşturulmuş genç işsizlik oranlarını karşılaştıran bir grafik verilmiştir. Şekilde 2012 yılı itibari ile OECD ülkelerinde %16,3 olan genç işsizlik oranı bir azalış trendi ile 2018 yılında %11’e kadar düşerken Türkiye’de, OECD ülkelerinden tamamen farklı bir seyir izleyerek, 2012 yılında %15,7 olan genç işsizlik oranı bir artış trendi içerisine girmiş ve 2018 yılında %20,1’e yükselmiştir.

Şekil 2.16. Genç işsizlik oranı Türkiye ve OECD ülkeleri ortalaması (OECD)

Türkiye’de birçok faktör genç işsizliği tetiklemekte fakat iki unsur ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki eğitim seviyesi ve işsizlik oranları arasında bir tezat olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de ilköğretim mezunları nispeten daha yüksek eğitim almış vasıflı işgücüne oranla işsizliğe daha az maruz almaktadır. Genç işsizliği tetikleyen ikinci sebep ise gençlerin vasıfları ve talep ettikleri ücret haddi arasında kopukluk olmasıdır (Bayraktar & İncekara, 2013). Türkiye’de lise, mesleki lise veya teknik lise eğitim düzeyinde olan bireylerde genç işsizlik oranının yüksek olmasının sebebi okul tabanlı istihdam alanlarının yetersizliği, vasıf uyumsuzluğu, asgari ücret uygulaması, staj ve benzeri uygulamaların yetersizliğidir (Kabaklarlı & Gür). Tablo 2.22’de Türkiye’de 2014-2018 döneminde 15-24 yaş aralığındaki nüfusun eğitim durumuna göre işsizlik oranı verilmiştir. Tabloda ele alınan dönemde yüksek öğretim mezunlarının genç işsizlik oranının en fazla olduğu görülmektedir. 2014 yılında %28,3 olan yüksek öğretim mezunu genç işsiz oranı 2018 yılında 30,6’ya yükselmiştir. Yüksek öğretim mezunlarından sonra genç işsizlik oranının en fazla grup genel lise mezunlarıdır.

Tablo 2.22. Eğitim durumuna göre genç işsizlik (TÜİK)

	Genç İşsizlik Oranı (%) (15-24 yaş)							
	Okuma Yazma Bilmeyen	Okuma Yazma Bilen fakat Bir Okul Bitirmeyen	İlkokul	İlköğretim	Ortaokul veya Dengi Meslek Ortaokul	Genel Lise	Lise Dengi Mesleki Okul	Yüksek Öğretim
2014	12,1	15	16	14,8	13,1	20,4	19,3	28,3
2015	7,9	14,1	16,3	15,6	14	22,2	18,1	29,5
2016	13,4	15	16,5	15,8	14,1	22,8	21	30,8
2017	12,1	16,1	14,1	16,2	13,8	24,4	21,8	34,4
2018	12	18,7	14,7	17	14,3	23,5	21,3	30,6

Ülkeler işsizlikle mücadelede aktif ve pasif olmak üzere iki politika uygulamaktadır. Pasif politika işsizliğin sebep olduğu sosyal problemlerin önlenmesi ve işsizlik sonucu oluşan gelir kaybını gidermeye yönelik tedbirler içerir. Pasif politika; istihdam politikaları, işsizlik sigortası uygulamaları, işsizlik yardımı, kıdem tazminatı gibi uygulamaları içermektedir (Korkmaz & Mahiroğulları, 2007). Aktif istihdam politikalarının işsizliğe karşı en iyi koruma politikaları olduğu kabul edilmektedir (ILO-International Labour Organization, 2001). Doğrudan kamu istihdamı, iş arama yardımları ve istihdam hizmetleri, eğitim-mesleki eğitim programları, ücret ve istihdam sübvansiyonları, kendi işini kuranlara yardım, çalışma sürelerinin esnekleştirilmesi, özel

istihdam bürolarının kurulması Türkiye’de genç işsizlikle mücadele için uygulanan aktif istihdam politikalarıdır (Bayraktar & İncekara, 2013, s. 28-33). (Bayraktar & İncekara, 2013) çalışmalarında Türkiye’de uygulanan ulusal istihdam politikalarını değerlendirmiş, uygulanmakta olan istihdam politikalarının genç işsizliği önlemede tek başına yeterli olmadığı fakat etkinliği nispeten daha yüksekte olan mesleki eğitim, girişimcilik faaliyetlerinin teşviki ve istihdam danışmanlığı hizmetlerine ağırlık verilmesinin olumlu sonuçlar doğuracağını belirtmişlerdir.

TÜİK işsizlik verilerini dar tanımlı olarak yayınlamaktadır. Dar tanımlı işsizlik verisi iş aramayı bırakmış fakat 2 hafta içerisinde işbaşı yapmaya hazır olan, mevsimlik işçi, ev hanımı ve iş bulma ümidi olmayanları içermez. Bu sebeple bu verileri de içeren geniş tabanlı işsizlik rakamlarını da incelemek gerekir.

Tablo 2.23’te 2005-2019 döneminde işgücüne dahil olmayan 15 yaş üstü nüfusun işgücüne dahil olmama nedenleri verilmiştir. 2019 yılında 28 milyon 920 bin işgücüne dahil olmayan nüfusun 11 milyon 359 bini ev işleriyle meşgul olduğu için işgücüne dahil olmamıştır. 4 milyon 959 kişi emekli, 4 milyon 375 kişi ise eğitim/öğretime devam ettiği için işgücüne dahil olmamıştır.

Tablo 2.24’te genç nüfusun eğitimde veya istihdamda olma durumları gösterilmiştir. 2019 yılında 15-16 yaş aralığında 6.077 bin kişinin %18,1’i ne eğitimde ne de istihdamdadır. Yaş aralığı arttıkça ne eğitimde ne de istihdamda olanların oranında da bir artış olduğu görülmektedir. 20-24 yaş aralığındaki 5.590 bin kişinin %34,7 ne eğitimde ne de istihdamda iken 25-29 yaş aralığındaki 6.057 bin kişinin %36,2’si ne eğitimde ne de istihdamdır.

2001 krizinin beraberinde getirdiği ekonomik sorunlar sebebiyle Türkiye 21. yüzyıla ağır ekonomik sorunlar ile başlamıştır. Fakat kriz sonrası dönemden 2005 yılına kadar olan süreçte ekonomi hızla kendini toparlamış, ekonomik büyüme ile birlikte enflasyon tek haneli rakamlara düşmüş, Türk Lirası değer kazanmış, kamu borçları azalmış ve ihracat artmıştır. Ancak bütün bu olumlu gelişmeler işgücü piyasasını etkilememiş ve işsizlik Türkiye için önemli bir sorun haline gelmiştir (Ataman, 2006). Türkiye ekonomisi sermaye yoğun bir büyüme gerçekleştirmektedir. Türkiye’de emek yoğun üretimin yerini sermaye yoğun üretime bırakmasıyla işsizlik artmıştır. Özellikle tarım sektöründe makineleşmeyle kırsal işsizlik artmış, köyden kente göç yaşanmış buna bağlı olarak da kent işsizliği artmıştır. Fakat kente göç eden işgücü yüksek verimliliğe

sahip sanayi sektörü yerine hizmetler sektörüne kaymış bu durumun ekonomik büyümeye katkısı olmamıştır (Muratoğlu, 2011, s. 173).

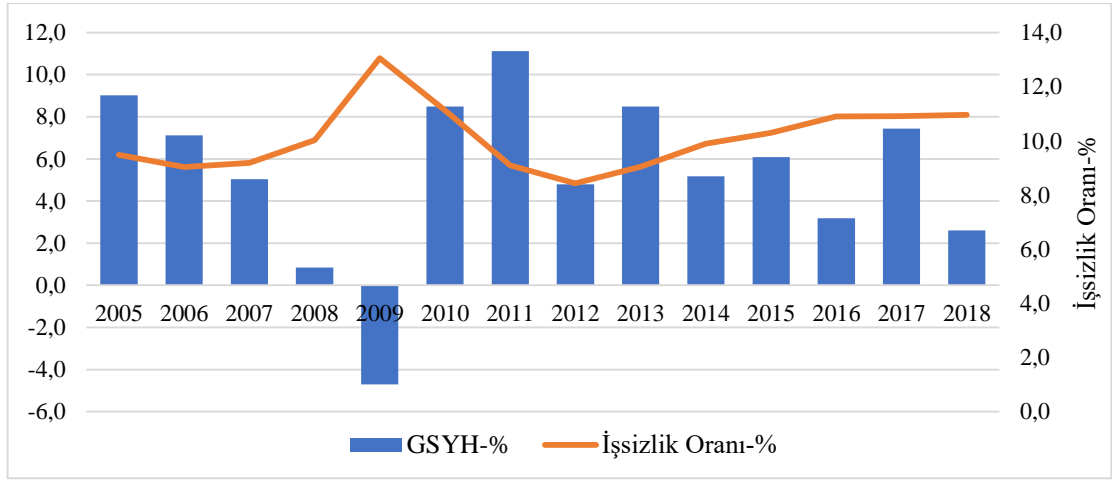
Tablo 2.23. Türkiye’de işgücüne dahil olmama nedenleri (TÜİK)

İşgücüne dahil olmama nedenleri (Bin kişi, 15+ yaş)									
	İşgücüne dahil olmayan nüfus	İş aramayıp, çalışmaya hazır olanlar		Mevsimsik çalışanlar	Ev işleriyle meşgul	Eğitim/ Öğretim	Emekli	Çalışamaz halde	Diğer
		İş bulma ümidi olmayanlar	Diğer						
2005	25.905	486	1.077	391	12.703	3.453	3.112	3.098	1.586
2006	26.423	624	1.285	341	12.409	3.588	3.238	3.298	1.640
2007	26.879	612	1.13	289	12.124	3.68	3.52	3.225	2.300
2008	26.966	612	1.238	315	12.186	3.757	3.488	3.414	1.957
2009	26.938	757	1.304	87	12.101	3.967	3.622	3.396	1.705
2010	26.901	716	1.297	65	11.914	4.122	3.577	3.394	1.817
2011	26.867	678	1.267	64	11.872	4.219	3.617	3.406	1.746
2012	27.385	691	1.303	63	11.992	4.409	3.795	3.459	1.674
2013	27.337	638	1.441	50	11.463	4.465	3.837	3.666	1.778
2014	28.200	615	1.869	94	11.589	4.470	3.827	3.922	1.814
2015	28.176	676	1.726	94	11.498	4.486	4.082	3.878	1.736
2016	28.185	658	1.762	89	11.098	4.541	4.160	4.036	1.843
2017	28.251	637	1.627	85	11.133	4.467	4.366	4.009	1.926
2018	28.380	546	1.624	155	11.061	4.472	4.536	4.040	1.944
2019	28.920	627	1.659	103	11.359	4.375	4.959	3.906	1.932

Tablo 2.24. Türkiye’de genç nüfusun eğitimde ya da istihdamda olma durumu (TÜİK)

	15 - 19 yaş grubundaki nüfus (Bin kişi)						20 - 24 yaş grubundaki nüfus (Bin kişi)						25 - 29 yaş grubundaki nüfus (Bin kişi)					
	Toplam	Sadece eğitimde olanlar	Sadece istihdamda olanlar	Eğitim ve istihdamda olanlar	Ne eğitimde ne istihdamda olanların oranı (%)	Ne eğitimde ne istihdamda olanların oranı (%)	Toplam	Sadece eğitimde olanlar	Sadece istihdamda olanlar	Eğitim ve istihdamda olanlar	Ne eğitimde ne istihdamda olanların oranı (%)	Ne eğitimde ne istihdamda olanların oranı (%)	Toplam	Sadece eğitimde olanlar	Sadece istihdamda olanlar	Eğitim ve istihdamda olanlar	Ne eğitimde ne istihdamda olanların oranı (%)	Ne eğitimde ne istihdamda olanların oranı (%)
2014	6,270	3,723	812	648	1,086	17,3	5,455	1,157	1,784	686	1,828	33,5	6,165	389	3,029	565	2,182	35,4
2015	6,321	3,789	776	714	1,042	16,5	5,479	1,137	1,836	713	1,794	32,7	6,121	346	3,020	580	2,175	35,5
2016	6,299	3,773	741	748	1,037	16,5	5,546	1,194	1,791	760	1,801	32,5	6,089	360	2,959	620	2,151	35,3
2017	6,280	3,741	758	728	1,053	16,8	5,595	1,185	1,830	761	1,818	32,5	6,085	366	2,988	661	2,070	34,0
2018	6,188	3,615	762	731	1,078	17,4	5,598	1,157	1,882	754	1,804	32,2	6,050	395	2,930	675	2,051	33,9
2019	6,077	3,593	728	657	1,099	18,1	5,590	1,169	1,829	651	1,940	34,7	6,057	378	2,928	560	2,191	36,2

İstihdam, sermaye birikimi ve ekonomik büyüme ile çok yakından ilişkilidir. Sermaye birikiminde görülen bir artış istihdam artışının en önemli kaynaklarından birini oluştururken, istihdamda sağlanacak artış ekonomik büyümeye katkı sağlar (Saygılı vd., 2002, s. 83). Ekonomik büyüme ve istihdam arasında doğrusal bir ilişki olduğu düşünülür. Üretim fonksiyonunda kısa dönemde sermaye ve teknoloji veri olduğundan, üretim artışı sadece işgücü istihdamındaki artış ile açıklanır. Uzun dönemde ise ekonomik büyüme ve yatırımların durumuna göre istihdam artar; yatırımlar büyüme ve istihdama katkısı oranında değerlendirilmektedir (Tuncer & Altıok, 2012). (Çakmak & Gümüş, 2005)'ün 1960-2002 yıllarını kapsayan çalışmalarında Türkiye’de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki oluşturulan beşeri sermaye endeksi yardımıyla incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde pozitif ilişki olduğu ancak beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin fiziki sermayeden daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Şekil 2.17’de Türkiye’de ekonomik büyüme ve işsizlik oranı ilişkisi gösterilmiştir.

Şekil 2.17. Türkiye’de ekonomik büyüme ve işsizlik ilişkisi (TÜİK)

Türkiye’ye ait ekonomik büyüme ve istihdam verileri incelendiğinde ülkede istihdam yaratmayan büyüme mi var? sorusu akla gelmektedir. İstihdam yaratmayan büyüme, ekonomik olarak büyüme rakamlarının gerçekleşmiş olmasına rağmen bu büyümenin istihdama hiç yansımaması veya göreceli olarak yansımaması demektir (Timur & Çalışkan, 2015). Türkiye’de ortalama nüfus artışı %1,4’tür. Bu da işgücü piyasasında arz yönlü bir baskı olduğunu göstermektedir. Bu baskı karşısında istihdam artışının yeteri

kadar sağlanamaması istihdamsız büyüme sorununu ortaya çıkarmaktadır. Büyüme hızında görülen yavaşlama da istihdam artışında görülen olumsuz tabloyu daha da kötüleştirmektedir. İstihdamsız büyüme sorunu bir kalkınma problemi olarak karşımıza çıkmaktadır bu sebeple istihdamsız büyüme; büyümenin emek sınıfının koşullarını iyileştirememesi ve yoksulluğu arttırması olarak tanımlanmaktadır (Çaşkurlur, 2014). (Yeldan, 2011) çalışmasında Türkiye'nin 2011 sonrası istihdamsız bir büyüme sergilediğini dile getirmiştir. (Tuncer & Altıok, 2012) çalışmalarında 2003-2008 döneminde Türkiye'de imalat sanayisinde önemli üretim artışlarının gerçekleştiğini fakat üretkenlik ve istihdamda küçük artışlar yaşandığını tespit etmiş, bu durumun büyümenin sürdürülebilirliğinin zorlaştırdığını belirtmişleridir. (Altuntepe & Güner, 2013); çalışmalarında ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki nedensellik ilişkisini test etmiş, Türkiye'de 1988-2011 döneminde sadece hizmetler sektöründe meydana gelen büyümenin istihdam artışı yarattığını fakat hizmetler sektöründe görülen istihdam artışı ile ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki olduğunu sonucuna ulaşmışlardır.

2.5.3. Gelir dağılımı

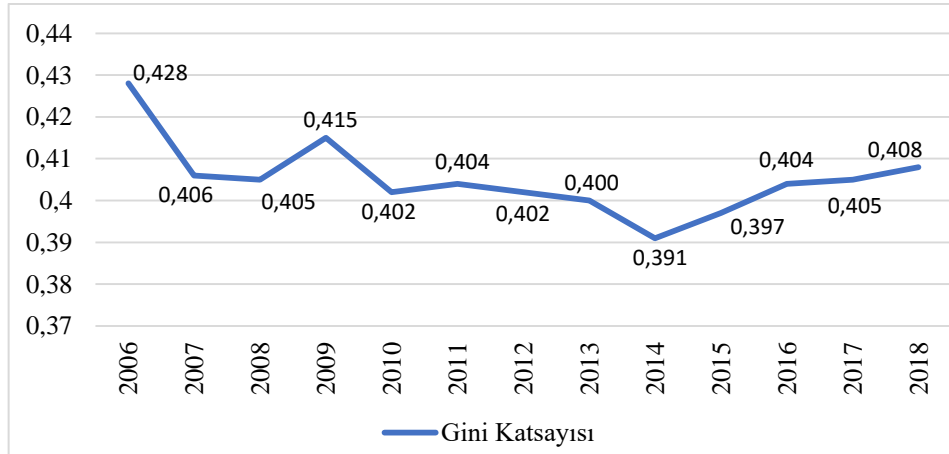
Bir ülkede belirli bir dönemde yaratılan gelirin üretim faktörleri, bireyler, sektörler ve bölgelere paylaşılması gelir dağılımını oluşturmaktadır. Gelir dağılımı zengin ve yoksul arasındaki gelir eşitsizliğinin nasıl bir seyir izlediği konusunda bilgi verir. Bir ülkede belirli bir dönemde yaratılan gelirin o ülke vatandaşlarına paylaşılması kişisel gelir dağılımını oluşturur. Kişisel gelir dağılımında bireyin ne kadar gelir elde ettiği ve sosyal olarak hangi gelir grubunda yer alacağı dikkate alınır.

Tablo 2.25'de 2006-2018 yılları arası Türkiye'de eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine göre yüzde yirmilik dilimler arasında gelirin dağılımı gösterilmiştir. 2018 yılında en yoksul yüzde yirmilik grubun gelir paylaşımından aldığı pay %6,1 iken en zengin yüzde yirmilik grubun gelir paylaşımından aldığı pay %47,6'dır. P80/P20 (en zengin kesimin gelirden aldığı payın en yoksul kesimin gelirden aldığı paya oranı) oranına bakıldığında 2018 yılında bu oranın 7,8 olduğu gözlemlenmektedir, en zengin kesimin gelirden aldığı pay en yoksul kesimin gelirden aldığı paydan 7,8 kat fazladır, bu da gelir dağılımında yaşanan eşitsizliğin bir göstergesidir.

Tablo 2.25. Türkiye’de yüzdelerik dilimlerin gelirden aldıkları pay (TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması)

Yıllar	İlk %20 (%)	İkinci %20 (%)	Üçüncü %20 (%)	Dördüncü %20 (%)	Son %20 (%)	P80/P20
2006	5,1	9,9	14,8	21,9	48,4	9,6
2007	5,8	10,6	15,2	21,5	46,9	8,1
2008	5,8	10,4	15,2	21,9	46,7	8,1
2009	5,6	10,3	15,1	21,5	47,6	8,5
2010	5,8	10,6	15,3	21,9	46,4	7,9
2011	5,8	10,6	15,2	21,7	46,7	8,0
2012	5,9	10,6	15,3	21,7	46,6	8,0
2013	6,1	10,7	15,2	21,4	46,6	7,7
2014	6,2	10,9	15,3	21,7	45,9	7,4
2015	6,1	10,7	15,2	21,5	46,5	7,6
2016	6,2	10,6	15,0	21,1	47,2	7,7
2017	6,3	10,7	14,8	20,9	47,4	7,5
2018	6,1	10,6	14,8	20,9	47,6	7,8

Şekil 2.18’de 2006-2018 dönemi Türkiye’de Gini katsayısı değerleri verilmiştir. Tablo incelendiğinde 2006 yılında Gini katsayısının 0,428 olduğu görülmektedir. 2008 yılında yaşanan küresel krizin etkileri gelir dağılımı üzerinde de görülmüş 2008 yılında 0,405 olan Gini katsayısı 2009 yılında bir sıçrayış yaşayarak 0,415’e yükselmiştir. 2018 yılına gelindiğinde Gini katsayısı 0,408 olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 2.18. 2006-2018 dönemi Türkiye’de Gini katsayısı (TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması)

Türkiye’de gelir dağılımı eşitsizliğinin gözlemlendiği noktalardan birisi kadın ve erkeklerin yıllık iş gelirleridir. Tablo 2.26’da TÜİK’in yayınlamış olduğu 2006-2018 dönemini kapsayan kadın ve erkeklerin yıllık ortalama iş gelirleri verilmiştir.

Tablo 2.26. *Türkiye’de cinsiyet farklılığının gelir üzerine etkisi (TÜİK)*

	Yıllık Ortalama İş Gelirleri (TL)												
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
<i>Kadın</i>	6.452	7.47	8.399	9.446	10.034	11.355	12.362	14.35	15.681	17.956	20.645	24.003	25.405
<i>Erkek</i>	9.297	10.616	11.542	12.613	13.201	14.899	15.962	18.125	20.073	22.673	26.438	29.742	32.589

Tablo 2.26’da ele alınan tüm yıllarda erkeklerin elde ettiği yıllık iş gelirlerinin kadınların elde ettiği yıllık iş gelirlerinden oldukça fazla olduğu dikkat çekmektedir. 2018 yılında erkeklerin yıllık iş geliri 32,589 TL iken kadınların yıllık iş geliri 25,405 TL’dir.

Gelir eşitleyici özelliği eğitimi yoksullukla mücadele ve gelir dağılımını iyileştirici faktörlerden biri yapmaktadır. Eğitime bu özelliği sağlayan mikro düzeyde bireysel geliri makro düzeyde ise ekonomik büyümeyi etkileyen önemli faktörlerden biri olmasıdır (Sarı, 2003). Eğitimin gelir dağılımı üzerinde iki farklı etkisi ortaya çıkmaktadır. İlk etki yoksul kesimin eğitimden faydalanması verimliliğini arttırmakta ve verimlilik artışının ücretler üzerinde yarattığı olumlu etki zengin kesim ile arasında olan gelir farkını azaltmasıdır. Eğitim düzeyi yüksek toplumlarda gelir eşitsizliği azalmaktadır. Bu nedenle özellikle gelişmekte olan ülkeler eğitimi kamusal mal olarak tanımlamakta, ilk ve orta eğitim devlet tarafından sunulması toplumun tüm bireylerinin eğitimden asgari düzeyde de olsa eşit bir şekilde yararlanması sağlanmaktadır. Yoksul kesimin eğitimden faydalanma oranı arttıkça becerileri ve vasfı artmakta bu da verimlilik artışı sağlayarak çalışanların ücretlerinin artmasına katkı sağlamaktadır. Bu sayede gelir dağılımında eşitsizlikler de azalmaktadır. Devletin eğitimde fırsat eşitliği sağlaması çalışkan ve yetenekli bireylerin içerisinde buldukları gelir grubundan daha üst gelir grubuna atlamalarına böylece daha yüksek gelir elde etmelerine olanak sağlamaktadır (Ulusoy vd., 2015). İkinci etki ise ilkinden farklı olarak eğitilmiş kesimin gelirinde görülen artışın eğitim düzeyi yüksek olan ve düşük olan grup arasında gelir eşitsizliğini arttırması ile ortaya çıkmaktadır. Eğitim düzeyi arttıkça gelir artmakta gelir eşitsizliği de buna bağlı olarak artmaktadır.

Tablo 2.27’de Türkiye’de 2006-2018 döneminde hanehalkı fertlerinin eğitim durumuna göre yıllık ortalama iş gelirleri verilmiştir. Tablo incelendiğinde eğitim durumunda görülen artışın geliri de arttırdığı görülmektedir. 2018 yılında okur-yazar olmayan bir bireyin yıllık ortalama iş geliri 12.043 TL iken lise altı eğitilmiş bir bireyin

yıllık ortalama geliri 23.437 TL, yükseköğretim mezununun yıllık ortalama geliri ise 46.455 TL'dir. Eğitim düzeyindeki artış bireyin gelirini de arttırmıştır ancak eğitim düzeyi düşük bireyler ile eğitim düzeyi yüksek bireyler arasındaki gelir eşitsizliğini de olumsuz etkilemiştir. (Palaz vd., 2013); Türkiye'de 2008 yılında eğitim düzeyi farklılıklarının gelir dağılımına etkisini inceledikleri çalışmalarında eğitim seviyesi farklılıklarının gelir dağılımı üzerinde olumsuz etki yarattığı sonucuna ulaşmışlardır. Gelir dağılımını bozucu en yüksek etkinin ilkökul düzeyinde eğitim görenlerde olduğu bu etkinin ortaokul ve sekiz yıllık eğitim alanlarda azaldığı; yükseköğretim mezunlarında gelir eşitsizliğinin iki yıllık meslek yüksek okulu bitirenlerden daha çok olduğu, bunun sebebinin ise yükseköğrenim mezunlarının işgücü piyasasına girişte yaşadıkları sorunlar ve işgücü piyasasının talepleri ile eğitimle edindikleri vasıflarının farklılık göstermesi olduğu çalışma sonucunda elde ettikleri diğer bulgulardır.

Tablo 2.27. Eğitim düzeyinin gelire etkisi (TÜİK)

Fertlerin eğitim durumlarına göre yıllık ortalama esas iş gelirleri (TL)													
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Okur-yazar olmayanlar	3,269	3,978	4,005	3,667	4,541	6,015	6,111	7,017	7,782	8,410	10,815	11,581	12,043
Bir okul bitirmeyenler	4,947	5,231	5,203	5,125	5,857	7,513	7,471	8,320	10,433	11,463	13,204	15,306	16,835
Lise altı eğitilmişler	7,267	8,004	8,846	9,408	9,619	10,857	11,528	12,795	14,137	16,164	18,471	21,388	23,437
Lise ve dengi okul mezunları	10,449	11,358	12,712	13,336	13,475	14,952	15,649	17,442	19,385	21,870	24,829	28,260	30,485
Yükseköğretim mezunları	15,152	18,245	19,077	21,180	22,807	25,263	26,756	30,857	32,480	34,801	39,536	43,821	46,755

Gelir eşitsizliklerinin oluşumunda ücret farklılıkları da etkilidir. Farklı nitelikteki beşeri sermayenin elde ettiği ücretlerde de farklılık görülmektedir. Bu sebeple eğitim yatırımları beşeri sermaye oluşumuna katkı sağlayarak nitelik olarak gelişen bireyin gelirinin de artmasına olanak sağlarken düşük nitelikteki işgücü ile yüksek nitelikteki işgücü arasındaki gelir dağılımı eşitsizliğini de arttırmaktadır. Tablo 2.28'de kadın ve erkeklerin eğitim durumları ve yıllık ortalama iş gelirleri verilmiştir. Tabloda eğitim düzeyinde görülen artış ile birlikte kadın ve erkeklerin kazançlarında da bir artış olduğu görülmektedir. Tabloda her eğitim seviyesinde erkeklerin yıllık kazancının kadınların yıllık kazancından fazla olduğu görülmektedir. 2018 yılında yükseköğretim mezunu bir erkeğin yıllık kazancı 52.145 TL iken yükseköğretim mezunu bir kadının yıllık kazancı 37.899 TL'dir, okur-yazar olmayan bir erkeğin yıllık geliri 13.648 TL iken okur-yazar olmayan bir kadının yıllık geliri 10.839 TL'dir. Tablo 2.28'da eğitim düzeyi arttıkça kadın ve erkek arasındaki gelir farkının da arttığı görülmektedir. 2018 yılında kadın ve

erkek arasında okur yazar olmayanların gelir farkı 2.845 TL, lise altı eğitimlilerin gelir farkı 10.078 TL, yükseköğretim mezunlarının gelir farkı ise 14.246 TL'dir.

Tablo 2.28. Türkiye'de eğitim düzeyine göre kadın ve erkek yıllık kazanç farkı (TÜİK)

Yıllık ortalama iş gelirleri- Kadın (TL)													
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Okur-yazar olmayanlar	2,659	2,831	3,019	2,657	3,270	4,535	4,739	5,582	5,897	6,844	9,289	9,936	10,839
Bir okul bitirmeyenler	3,403	3,158	3,583	3,634	3,537	5,572	5,553	5,707	7,105	8,528	8,509	11,173	12,840
Lise altı eğitimliler	3,729	4,311	4,923	5,348	5,207	6,025	6,534	7,553	8,339	9,857	11,345	13,756	15,233
Lise ve dengi okul mezunları	7,082	7,620	9,219	9,472	9,955	10,492	11,760	13,677	14,033	16,124	17,107	22,794	23,277
Yükseköğretim mezunları	13,029	14,938	15,841	17,336	18,447	20,725	22,483	25,771	27,206	29,238	32,847	35,836	37,899
Yıllık ortalama iş gelirleri- Erkek (TL)													
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Okur-yazar olmayanlar	3,831	5,246	5,011	4,613	5,703	7,464	7,637	8,424	9,619	9,988	12,338	13,423	13,684
Bir okul bitirmeyenler	5,373	5,762	5,650	5,484	6,401	8,053	8,065	9,285	11,533	12,564	15,183	16,792	18,567
Lise altı eğitimliler	7,838	8,579	9,467	10,088	10,353	11,684	12,498	13,915	15,369	17,518	20,032	23,049	25,311
Lise ve dengi okul mezunları	11,180	12,333	13,639	14,336	14,394	16,098	16,680	18,379	20,760	23,521	27,073	29,814	32,555
Yükseköğretim mezunları	16,160	19,753	20,613	23,140	25,017	27,626	28,993	33,629	35,398	38,097	43,598	48,811	52,145

Üretim faktörlerinin gelirden aldıkları payı incelemek için fonksiyonel gelir dağılımını incelemek gerekir. Üretim faktörlerinden emeğin geliri ücret, sermayenin geliri faiz, girişimcinin geliri kâr ve rant doğal kaynaklardan elde edilen geliri göstermektedir. Tablo 2.29'da Türkiye'de 2006-2018 dönemi fonksiyonel gelir dağılımı gösterilmiştir. Tablo incelendiğinde en yüksek payın tüm yıllarda maaş ve ücret gelirin e ait olduğu görülmektedir. 2018 yılında yaratılan gelirin %48,5'i maaş ve ücret gelirlerine ayrılmaktadır. 2018 yılında en az pay ise %2,7 ile yevmiye gelirin e aittir.

Tablo 2.29. Türkiye'de fonksiyonel gelir dağılımı (TÜİK)

Hanehalkı kullanılabilir gelirin dağılımı (%)													
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Gayrimenkul kira geliri (Ev, tarla vb.)	3.1	4.05	4.4	4.98	4.18	3.86	3.5	3.32	3.32	3.3	3.1	3.4	3.4
Maaş ve ücret geliri	40.83	39.74	41.88	42.91	43.74	44.8	46.51	48.28	49.09	49.7	49.7	48.9	48.5
Banka faizi, nema, hisse senedi faizi vb.	6.09	6.99	4.2	5.35	4.51	3.81	3.3	3.11	2.91	2.6	2.5	3.2	3.6
Müteşebbis geliri	24.21	23.22	22.36	20.41	20.17	21.43	20.4	19.61	18.51	18.8	19.8	19.6	18.8
Transfer gelirleri	17.78	18.18	19.12	19.56	20.47	19.38	19.98	19.71	20.13	20.0	19.6	19.7	20.1
Yevmiye geliri	3.66	4.02	4.11	3.54	3.63	3.56	3.42	3.24	3.27	2.8	2.5	2.6	2.7

Ülke içerisindeki bölgelerin gelirden aldığı payı değerlendirmek için bölgesel gelir dağılımı kullanılır. Bölgeler arasında tarım, sanayi, hizmet, haberleşme, ulaştırma, eğitim, sağlık, demografik ve sosyal göstergelerde ortaya çıkan farklılıklar sosyoekonomik

sorunların ortaya çıkmasına da sebep olmaktadır. Tüm bu farklılıkların ortaya çıkardığı sonuçlar da bölgeler arasında gelir dağılımı farklılıklarına neden olmaktadır (Öztürk, 2017). Ülke içerisinde bazı bölgeler gelirden daha fazla pay alırken bazı bölgeler daha az pay almaktadır. Bölgeler arasında gelirin dağılımında görülen farklılık bölgelerin kalkınma düzeylerini de etkilemektedir.

Tablo 2.30’da Türkiye’de P80/P20 oranının İBBS1 (Düzeyle)’e göre dağılımı gösterilmiştir. 2018 yılında İstanbul’da en zengin %20’lik grup en yoksul %20’lik gruptan 8.6 kat fazla gelir elde etmektedir. Batı Marmara bölgesinde P80/P20 oranı 7.2 iken en zengin %20’lik grup ile en yoksul %20’lik grup arasındaki farkın en az olduğu bölgeler 5.2 ile Doğu Marmara ve Doğu Karadeniz’dir.

Tablo 2.30. Türkiye’de P80/P20 oranının bölgesel dağılımı (TÜİK)

	Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine göre P80/P20 oranı													
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
İstanbul	6.7	5.3	6.0	5.9	6.4	6.2	6.4	6.6	6.1	7.1	7.4	8.2	8.6	
Batı Marmara	6.3	5.3	5.7	6.4	6.5	6.3	6.2	5.4	5.4	6.1	6.3	6.5	7.2	
Ege	8.6	6.7	7.1	6.8	6.9	7.1	6.7	6.3	5.9	6.1	6.0	5.8	5.7	
Doğu Marmara	6.9	6.8	5.3	6.2	5.5	5.0	5.6	5.0	5.2	5.4	5.1	5.3	5.2	
Batı Anadolu	8.0	6.2	7.3	7.7	6.6	6.7	6.5	7.1	7.2	6.7	7.0	6.3	6.7	
Akdeniz	9.2	8.1	6.6	7.2	7.1	7.2	7.5	7.1	7.4	7.2	7.5	6.9	6.9	
Orta Anadolu	5.5	5.1	5.6	6.8	6.2	6.3	6.2	5.6	5.9	5.5	6.0	5.1	5.5	
Batı Karadeniz	7.1	6.0	6.1	7.0	6.1	5.7	5.7	5.4	5.5	5.8	5.5	5.4	5.6	
Doğu Karadeniz	6.7	5.6	6.4	6.2	5.3	5.1	4.8	4.7	4.9	5.3	5.5	4.7	5.2	
Kuzeydoğu Anadolu	7.1	7.9	8.8	7.8	7.6	7.0	7.2	7.3	7.3	6.7	6.0	5.2	5.7	
Ortadoğu Anadolu	7.8	7.2	7.0	7.5	7.6	8.3	7.0	6.4	6.8	6.5	6.9	6.2	6.1	
Güneydoğu Anadolu	7.3	6.3	7.1	7.9	7.3	7.5	6.7	6.7	6.4	6.9	6.3	5.9	6.4	
Türkiye	P80/P20	9.6	8.1	8.1	8.5	7.9	8.0	8.0	7.7	7.4	7.6	7.7	7.5	7.8
	Gini	0.428	0.406	0.405	0.415	0.402	0.404	0.402	0.400	0.391	0.397	0.404	0.405	0.408

Son yıllarda Türkiye’de, ekonomik ve sosyal kalkınma hızlanmış, kişi başına gelir ve refah düzeyinde önemli artışlar kaydedilmiştir. Ancak, bu iyileşme kent-kır ayrımında, bölgeler arasında farklı düzeylerde gerçekleşmiş, yaşam alanlarına, mekân kalitesine ve çevresel standartlara farklı seviyelerde yansımıştır (DPT, 2013, s. 134).

Tablo 2.31’de 2006-2013 dönemine ait kır-kent ayrımı yapılmış Gini katsayısı değerleri verilmiştir. TÜİK’in hanehalkı kullanılabilir fert gelirine göre kır-kent ayrımını gözeterek en son yayınladığı Gini katsayısı verisi 2013 yılına aittir. Veriler incelendiğinde Gini katsayısı değerinin kentte kırdan daha yüksek olduğu dikkati çekmekte, Türkiye’de gelir eşitsizliğinin kırsal alana kıyasla kentte daha çok olduğunu görülmektedir. Kırsal bölgelerde gelir kaynağı olan tarımın, katma değerinin yüksek olmaması gelir farklarının yüksek düzeyde gerçekleşmemesini sağlamaktadır. Düşük getiri, aşırı kazançları

engellemektedir. Fakat kentlerde üretim ve gelir kaynağının çok farklı olması ve bunların katma değerinin yüksek olması burada yaşayan nüfusun çok düşük gelirli veya çok yüksek gelirli olmasına ve bu sebeple gelir dağılımının bozulmasına sebep olmaktadır (Yumuşak & Bilen, 2000).

Tablo 2.31. Türkiye’de Gini Katsayısı kır-kent ayrımı (TÜİK)

Gini Katsayısı-Kır Kent Ayrımı								
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Kent	0,392	0,375	0,376	0,386	0,370	0,376	0,371	0,375
Kır	0,399	0,373	0,370	0,364	0,361	0,369	0,370	0,360

(DPT, 2001, s. 28) raporunda; Türkiye’de kentsel ve kırsal kesim arasında gelir eşitsizliği olduğuna değinilmiştir. Raporda bölgeler arasında oluşan gelir farklılıkları bölgeler arasındaki eğitim, ulaştırma, sanayi, tarım, ticaret, haberleşme, hizmet ve demografik farklılıklarına bağlanmıştır. Türkiye’de gelir dağılımı sorununun bölgesel gelir dağılımı dengesizliği ile bütünleştiğine dikkat çekilmiştir. Bu sebeple her bölgenin kendi istihdam ve gelir yapısının incelenerek bölgeye uygun çözümler üretilmesi gerektiği, belirli teşviklerle birlikte eğitim ve nüfus politikaları uygulanması gerekliliği raporda belirtilmiştir.

Ele alınan gelir dağılımı göstergeleri değerlendirildiğinde Türkiye’de gelir eşitsizliği olduğu görülmektedir. (Çalışkan, 2010); 1960-2010 dönemini kapsayan çalışmada Türkiye’de gelir eşitsizliği ve yoksulluğun çözüm bekleyen önemli sorunlar olduğunu, bu dönemde gelir eşitsizliğinde bir iyileşme görülmediği özellikle 2008 küresel krizinden sonra da Türkiye’de gelir eşitsizliği ve yoksulluğun olumsuz bir konjonktüre girdiğine dikkat çekmiştir. Türkiye’de genel olarak gelir dağılımını bozan faktörler;

- Vergi politikalarında dolaylı vergilere daha fazla önem verilmesi, düşük gelirli kesimler aleyhine ortam hazırlamaktadır.
- Kredi politikası uygulamasında gelir dağılımına yönelik hedeflerin yeterince dikkate alınmaması sektörel ve bölgesel gelir dağılımını daha da bozmaktadır.
- Sermaye piyasasında yaşanan gelişmeler ve özelleştirmelerde kullanılan yöntemler sermayenin tabana yayılmasından çok kamuya ve özel girişimcilere kaynak aktarılmasında kullanılmaktadır.
- Miras hukuku ve küçük çiftçilerde hızlı nüfus artışına bağlı olarak ortaya çıkan arazi parçalanması daha sonra mülksüzleşme sürecine dönüşmekte ve gelir bölüşümünü düşük gelirli gruplar aleyhine bozmaktadır.

- Eğitim bölüşüm dengesizliklerinin azaltılmasında etkili bir faktör olmasına karşın eğitimde fırsat eşitliği sağlanması yönünde bir politika bulunmamaktadır. İyi eğitim alınabilmesi yüksek gelire gereksinim oluşturmakta, bunu da ancak yüksek gelirli gruplar sağlayabilmektedir. Kırsal kesimde görülen eğitim düşüklüğü de dikkate alındığında sektörel gelir bölüşümü dengesizliği nedeniyle kırsal alanlardan kente göç edenlerin ucuz emek olarak çalışması kaçınılmaz olmaktadır.

- Teknolojik gelişmeler emeğin sermaye ile ikâme olanağını arttırmakta, böylece işsizlik yanında ikâme olanakları da işgücü üzerinde baskı oluşturmaktadır. Bu sebeple ücretler artsa bile istihdam azalışı veya yetersiz artışı nedeniyle ücret payı düşmektedir (Altınışık & Peker, 2008).

Gelir eşitsizlikleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklamada yaygın olarak kullanılan yöntem Kuznet'in Ters U Hipotezi'dir. Kuznet'in Hipotezine göre bir ülkede ekonomik büyümenin yaşandığı ilk aşamada gelir eşitsizlikleri artmakta eşitsizlik tepe noktasına ulaştıktan sonra ise azalmakta böylece ters U biçiminde bir eğri çizmektedir. (Ak & Altıntaş, 2016); çalışmalarında 1986-2012 dönemi için Kuznet'in ters U hipotezinin Türkiye'de geçerliliğinin ARDL yaklaşımı ile test etmiştir. Ele alınan dönemde Türkiye'de Kuznet'in ters U hipotezinin geçerli olmadığı aksine bir U ilişkisinin var olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın elde ettiği bulguya göre Türkiye'de 1986-2012 döneminde, ekonomik büyüme sürecinde gelir dağılımındaki eşitsizlik kişi başına gelir arttıkça önce azalmış sonra artmıştır. (Dişbudak & Süslü, 2009); Kuznets'in ters-U hipotezinin Türkiye'de geçerliliğini 1963-1998 dönemi için araştırdıkları çalışmalarında, Kuznets'in hipotezinin Türkiye için geçerli olmadığı bunun da gelir dağılımının mekanik bir süreç olmayıp ülkede uygulanan makro ekonomik politikalar ve ülkenin genel ekonomik yapısına göre belirlendiğinin bir göstergesi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

2.6. Kapsayıcı Büyüme için Maliye Politikaları

Kamu maliyesi; kamu kesiminin mali faaliyetlerini, bu faaliyetlerin nedenlerini, sonuçlarını ve ekonomi üzerindeki etkilerini inceleyen bilim dalıdır. Bu bilim dalına kısaca maliye de denilmektedir (Eğilmez, 2017, s. 13). Kamu kesiminin topladığı gelirler ve yaptığı giderler kamu maliyesinin kapsamı içerisine girmektedir.

Ülkeler, maliye politikasını ekonomik büyümeyi hızlandırmak için kullanırken son dönemde kapsayıcı büyüme hedefi doğrultusunda özellikle gelir eşitsizliği ve yoksullukla mücadele için de maliye politikalarından yararlanılmaktadır. Kapsayıcı büyüme hedefine

ulaşmak için maliye politikaları içerisinde özellikle eğitim, sağlık harcamaları ve vergi tercih edilmektedir (Estrada vd., 2014, s. 4).

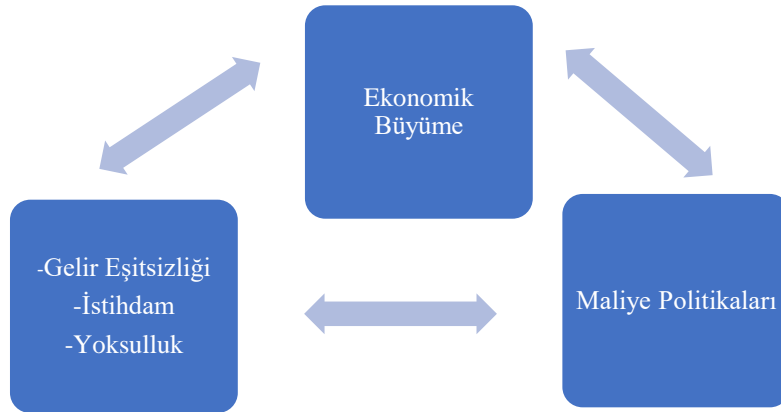
Sürdürülebilir büyüme her zaman ülkeleri kapsayıcı büyüme hedefine götürmemekte, ülkelerin kapsayıcı bir büyüme gerçekleştirebilmesi için birtakım müdahaleler ile sürdürülebilir büyümenin getirdiği avantajları halkın tamamına yayması gerekmektedir. Bunun en tipik örneği Asya ülkelerinde yaşanmıştır. Asya'da görülen sürdürülebilir ve hızlı büyüme bu ülkelere küreselleşme ve teknolojik ilerleme imkânı sağlamıştır. Ancak zengin ve fakir bölgeler arasındaki gelir farkları giderek artmıştır. Asya'da sürdürülebilir ve hızlı büyüme yaşanırken aynı zamanda Gini katsayısında bir artış görülmüştür. Ekonomik büyümenin getirdiği avantajların her kesime fayda sağlamadığı; teknolojiye görülen artışların daha çok zengin kesime ve eğitim düzeyi yüksek kesime yarar sağladığı, ticaretin artmasının ve küreselleşmenin tüm hanelere eşit düzeyde fayda sağlamadığı görülmüştür. Bu sebeple Asya ülkeleri sürdürülebilir ve hızlı büyümenin yoksulluk ve gelir dağılımı üzerinde ortaya çıkardığı olumsuz etkiyi yok edebilmek için büyüme hedeflerini kapsayıcı büyüme olarak değiştirmiştir. Büyüme hedefinin kapsayıcı büyüme olarak değiştirilmesi ile birlikte Asya ülkeleri büyüme politikalarını ekonomik fırsatlar yaratma ve bu fırsatlara herkesin erişebilmesini sağlayacak şekilde düzenlemişlerdir. Ancak bu hedefe ulaşabilmek için hükümet müdahalelerine ihtiyaç duyulmuştur. Bu döneme kadar makroekonomik denge ve ekonomik büyümeyi sağlamak için kullanılan maliye politikaları Asya ülkelerinin büyüme hedeflerini kapsayıcı büyüme doğrultusunda değiştirmesi ile birlikte gelir eşitsizlikleri ve yoksullukla mücadele için kullanılmaya başlanmıştır (Asian Development Bank, 2014).

Kapsayıcı büyüme hedefiyle hareket eden ülkelerin bu hedeflerine ulaşmasında en etkin politikanın maliye politikası olduğu tespit edilmiştir. OECD ülkeleri üzerine yapılan çalışmalar maliye politikalarının yoksulluğu azaltmada ve gelir eşitsizliklerini azaltmada en etkili araçlardan biri olduğunu göstermiştir. Sosyal güvenlik hizmetlerinden faydalanma, tüketim üzerinden alınan vergiler ve gayrimenkul vergileri ise gelirin yeniden dağılımında etkili olan faktörlerdir (Heshmati vd., 2014). (Estrada vd., 2014); mali sürdürülebilirliği koruyarak, maliye politikalarının ekonomik büyümeyi kapsayıcı hale getirmesinin esas başarı olduğunu vurguladıkları çalışmalarında, maliye

politikalarının fırsatların eşit bir şekilde dağıtımında en etkili politika aracı olduğu dile getirmişlerdir.

Zengin ve yoksul kesimin gelirleri arasındaki farkın giderek açılması bu alana yönelik endişelerin artmasına sebep olmuş bu da araştırmacıları yoksullukla mücadele ve gelir eşitsizliklerine yönelik araştırmalar yapmaya yönlendirmiştir. Gelişmekte olan ülkeler; özellikle Asya ülkeleri, büyümeye yönelik uyguladıkları politikaları daha kapsayıcı bir büyüme hedefine ulaşma yönünde değiştirmişlerdir. Bu hedef ülkeleri, daha etkin politikalar oluşturabilmek amacıyla, gelir eşitsizliklerinin ve yoksulluğun sebeplerini araştırmaya yöneltmiştir. Gelişmekte olan Asya ülkelerinde ekonomik büyümenin kendisi gelirin yeniden dağılımda önemli bir faktördür. Aynı zamanda Asya hükümetleri maliye politikalarının çeşitli formlarını kullanarak gelir eşitsizlikleri ve yoksullukla mücadele etmektedir. Asya ülkelerinde gelir eşitsizliklerini azaltmada ve yoksullukla mücadelede maliye politikaları en etkin araçtır (Heshmati & Kim, 2014). Kapsayıcı büyüme amacıyla hareket eden gelişmiş ülkeler Asya'daki gelişmekte olan ülkelere kıyasla maliye politikalarını daha etkin kullanmaktadır. Bu sebeple Asya ülkeleri gibi gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerin tecrübelerinden faydalanarak maliye politikası araçlarını daha etkin bir şekilde kullanmaya başlaması kapsayıcı büyüme hedeflerine ulaşmalarında yol gösterici olacaktır.

Kapsayıcı bir büyüme gerçekleştirmek isteyen ülkelerin ekonomik büyüme hedeflerinden şaşmadan kapsayıcı büyümeye hedeflerini gerçekleştirebilmeleri için maliye politika araçlarını etkin bir şekilde kullanarak yoksulluğu, gelir eşitsizliğini ve işsizliği azaltması gerekmektedir. Şekil 2.19'da ekonomik büyüme, maliye politikaları ve kapsayıcı büyümenin amaçları olan gelir eşitsizliği, yoksulluk ve işsizliği azaltma arasındaki döngü verilmiştir. Kapsayıcı büyümede öncelikli hedef ekonomik büyümedir. Ancak büyümenin kapsayıcı olabilmesi için sadece ekonomik büyüme yeterli değildir. Ülkelerin ekonomik olarak büyürken büyümenin getirdiği fırsatları toplumun tüm kesimine yayması gerekmektedir. Bunun için gelir eşitsizlikleri azaltılmalı en zengin kesim ile en yoksul kesim arasındaki gelir açığı mümkün olan en az seviyeye inmelidir. İşsizlik ve yoksulluk rakamları düşmeli, nitelikli işgücü yaratılmalıdır. Maliye politika araçları ile yapılan müdahale işsizlik, yoksulluk ve gelir eşitsizliklerini olumlu yönde etkilerken bu değişkenlerde görülen iyileşme ekonomik büyümeyi de pozitif etkilemektedir.

Şekil 2.19. *Kapsayıcı büyüme, maliye politikaları etkileşim döngüsü*

Şekil 2.19’da belirtilen kapsayıcı büyüme maliye politikaları etkileşimi ise maliye politika araçlarından kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklayan farklı yaklaşımlar ile oluşmaktadır. Barro’nun 1990 yılında geliştirdiği modelde kamu harcamalarının GSYH içindeki payı ile kişi başına GSYH arasında ilişki olduğunu varsayılmıştır. Barro’nun modelinde kamu kesiminin GSYH içerisindeki payının artması ekonomik büyümenin hızını düşürür. Barro’nun 98 ülke için 1960-1985 dönemini kapsayan çalışmasının bulgularına göre kamu harcamalarının GSYH içerisindeki payının artması büyümeyi olumsuz yönde etkilerken kamu yatırımlarının artması büyümeyi pozitif etkilemektedir. Bu görüş Keynesyen görüş tarafından da desteklenmektedir (Barro R. J., 1991). Keynesyen görüşe göre kamu harcamalarında görülen artış yurtiçi hasılda da artışa yol açmaktadır. Keynesyen görüş ekonomik durgunluk veya kriz dönemlerinde ekonomiyi canlandırmak için kamu harcamalarını arttırmayı önerir (Timur & Albayrak, 2016). Wagner’in geliştirmiş olduğu hipotez ise ekonomik büyümenin kamu harcamalarında bir artış yaratacağını ileri sürer (Sahoo, 2001).

(Altunç, 2011); çalışmasında 1960-2009 dönemine ait yıllık veriler ile Türkiye’de ekonomik büyüme ve kamu harcamaları birleşenleri arasındaki ilişkiyi Barro’nun içsel büyüme modeline dayanarak ARDL sınır testi yaklaşımı, VAR Granger nedensellik testi ile incelenmiştir. Çalışma sonucunda kamu yatırımlarının payı ve toplam kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif, kamu tüketim harcamalarının payı ile ekonomik büyüme arasında negatif ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yapılan VAR Granger

nedensellik testi sonucunda; Wagner yasasını destekleyen; ekonomik büyümeden toplam kamu harcamalarına doğru tek yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. (Başar vd., 2009); çalışmalarında 1975-2005 dönemine ait yıllık veri kullanarak kamu harcamalarının cari, yatırım ve transfer alt kalemleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin Wagner yasasına uyumunu sınır testi yaklaşımı ile test etmiştir. Çalışma sonucunda ele alınan dönem itibari ile Türkiye’de Wagner yasasının geçerli olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. (Işık & Alagöz, 2005); Türkiye’de Wagner Yasasının geçerliliğini Wagner yasasının farklı modelleri çerçevesinde 1985-2003 dönemi için Johansen eş bütünleşme analizi ile incelemişlerdir. Çalışma sonucunda Johansen eş bütünleşme analizi ile kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönem ilişki olduğu tespit edilmiştir. (Arısoy, 2005); çalışmasında 1950-2003 dönemine ait yıllık veriler ile toplam kamu harcamalarını ekonomik tasnife göre ayrılmış çeşitleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Wagner ve Keynes hipotezleri çerçevesinde incelemiştir. Çalışma sonucunda Wagner yasasını destekler şekilde uzun dönemde ekonomik büyümeden cari, yatırım ve transfer harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Kamu harcamalarının gelir, yoksulluk ve istihdam üzerinde etkileri uygulanan politikalara göre değişiklik göstermektedir. Kamunun yapmış olduğu sağlık ve eğitim harcamaları insan sermayesinin kazanımı için büyük öneme sahiptir. Bu alanlarda kamu yardımının hiç olmaması veya az olması yoksul kesimin sağlık ve eğitim hizmetlerinden faydalanma oranının düşmesine neden olmaktadır. Yoksul kesim kamu yardımı almadan sadece eğitim harçlarını veya sağlık bakım hizmetlerini karşılayabilmektedir. Bu sebeple özellikle insan sermayesine yapılan bir yatırım olarak düşüldüğünde bu hizmetlerin kamu tarafından ücretsiz bir şekilde sağlanması yoksul kesimin bu hizmetlerden faydalanma oranını arttırmakla birlikte yaşam koşullarının iyileşmesine katkı sağlar. Yoksul kesimin yaşam kalitesinin artması dolaylı olarak eğitim hizmetlerinden daha fazla faydalanması ile birlikte işgünün niteliğinin artmasına ve daha üretken olmasına, niteliği artan işgücünün gelirin artmasına ve böylece de gelir eşitsizliklerinin azalmasına imkân sağlamaktadır. (Kar & Taban, 2003); çalışmalarında 1971-2000 döneminde eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve alt yapı kamu harcama çeşitlerinin ekonomik büyüme üzerine etkisini incelemişlerdir. Çalışma sonucunda eğitim ve sosyal güvenlik harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği, sağlık harcamalarının ise negatif etkilediği tespit edilmiştir, alt yapı yatırımlarının ise ekonomik büyüme üzerinde bir etkisinin olmadığı

tespit edilmiştir. Sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilemesi bu alanda yapılan harcamaların verimsiz olmasına bağlanmıştır. Alt yapı harcamalarının ekonomik büyümeyi etkilememesinin nedeni ise bu dönemde yapılan harcamaların sonuçlarını birkaç dönem gecikmeli olarak ortaya çıkarmasına bağlanmıştır. (Amar & Zghidi, 2016); çalışmada Afrika için kapsayıcı büyüme, eşitsizlik ve yoksulluk arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada Afrika’da görülen büyümenin beraberinde eşitsizlikler getirdiği, toplumun büyük bir kesiminin kötü yaşam koşullarının devam ettiği ve bu kesimin toplum tarafından dışlandığına dikkat çekilmektedir. Bu olumsuz koşullardan hareket edilerek 33 Afrika ülkesi için 1986-2010 dönemi kapsayacak şekilde yapılan analiz sonucunda Afrika’da görülen ekonomik büyümenin gelir eşitsizliklerini azaltmadığı tespit edilmiştir. Afrika’nın kapsayıcı büyüme hedefine ulaşmak için Binyıl Kalkınma Hedefleri doğrultusunda eğitim, sağlık ve yoksullukla mücadele politikalarını başarı ile uygulaması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. (Estrada vd., 2014), kapsayıcı büyüme hedefine ulaşmada maliye politikalarının etkinliğini araştırdıkları çalışmalarında eğitim, sağlık, altyapı harcamaları ve kamu doğrudan transferlerinin yoksul kesim üzerinde yarattığı etkileri seçilen Asya ülkeleri için incelenmiştir. Küreselleşmenin beraberinde getirdiği hızlı ekonomik büyümenin Asya ülkelerinde gelir dağılımında bozulmalar yarattığı, Asya ülkelerinin gelir eşitsizliklerini gidermek ve fırsatların eşit bir şekilde dağılımını sağlamak amacıyla maliye politikası araçlarını etkin bir şekilde kullanması gerektiği belirtilmiştir. (Ianchovichina & Lundstrom, 2008), çalışmalarında Zambiya’da son yıllarda pozitif, kısmen geniş tabanlı ve dengeli bir büyümenin gözlemlendiği; tarımda, hizmetler sektöründe ve madencilikte gelişmeler yaşanmasına rağmen yoksulluk oranlarının yüksek seyirinin devam ettiğini belirtilmiştir. Çalışmada yüksek maliyetlerin Zambiya’da rekabet gücünü azalttığı, ülkenin istihdam yaratmasına engel olduğu ve yoksul yanlısı büyümeyi engellediğine değinilmiştir. Zambiya’nın sürdürülebilir büyümeyi sağlayabilmek için, işgücünün üretkenliği de dahil olmak üzere verimliliği artırması ve temel hizmetler alanında ortaya çıkan dolaylı üretim maliyetlerini düşürmesi gerektiğine dikkat çekilmiş, maliye politikalarının da bu problemlerin çözümünde etkin araç olduğu vurgulanmıştır. (Ianchovichina & Lundstrom, 2009) çalışmalarında ise Zambiya’da kapsayıcı büyüme üzerindeki engelleri ele almıştır. Çalışmada enerji üretimi, taşımacılık, iletişim ve suyu içeren alt yapı hizmetlerinin yanı sıra sigorta, pazarlama maliyetlerinin Zambiya’nın rekabet gücünü azalttığı, istihdam

yaratmasını sınırladığı ve kapsayıcı büyüme önünde büyük bir engel oluşturduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda kapsayıcı büyüme yolunda eğitim harcamalarının önemine dikkat çekilen çalışmada gelecekte yoksul kesimin tarım dışı ekonomiden faydalanması sağlanacaksa orta ve yüksek öğrenimdeki kaliteyi ve bu eğitime olan erişimi arttırmanın gerekliliğinin önemi vurgulanmıştır. (Kolawole, 2016) çalışmasında kamunun eğitim, sağlık harcamalarının; ekonomik özgürlüklerin ve kamu kaynaklarının kullanımının; reel GSYH artışının Nijerya’da kapsayıcı büyüme üzerinde etkisini 1995-2014 dönemi için incelemiştir. Çalışmanın elde ettiği bulgulara göre uzun dönemde eğitim ve sağlık harcamalarının kapsayıcı büyüme üzerinde olumlu etki yaratmaktadır, kısa dönemde ise sadece reel GSYH artışının kapsayıcı büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. Nijerya için yapılan bu çalışmada kapsayıcı büyüme hedefine ulaşmada en etkin politikanın sağlık alanında yapılan harcamalar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. (Gürsel & Kökkızıl, 2017); Türkiye için yapmış oldukları çalışmalarında düşük gelir gruplarının gelir seviyelerindeki artışın kapsayıcı büyüme üzerindeki etkisini tasarruf, tüketim mallarına olan talep artışı ve kapsayıcı büyüme ilişkisi içerisinde incelemiştir. Çalışmada 2003-2014 döneminde Türkiye’de tüm gelir gruplarında hanehalkı tasarruf oranlarında ciddi bir düşüşün gözlemlendiğini dile getirilmiştir. Tasarruflarda görülen bu düşüşün dayanıklı tüketim mallarına yönelik harcamalardaki artıştan kaynaklandığı belirtilmiştir. Çalışmada dayanıklı tüketim mallarına yönelik harcamalardaki artışın çok sayıda hanenin bu harcamaları yapabilir hale gelmesinden kaynaklandığı ve bu durumun da kapsayıcı büyümenin bir göstergesi olduğu belirtilmiştir. (Anand & Ravallion, 1993); çalışmalarında sosyal hizmetlerin, özellikle sağlık ve eğitim harcamalarının, 1980’lerde yoksul kesimin gelirini arttırmada etkili bir araç olduğu sonucuna ulaşmışlardır. (Baldacci vd., 2003); eğitim ve sağlık alanında yapılan harcamaların toplum üzerinde olumlu sosyal etkiler yarattığı, eğitim ve sağlık harcamaları ile yoksulluk arasında pozitif ilişki olduğunu tespit eden diğer bir çalışmadır.

Maliye politikalarının kapsayıcı büyüme üzerinde etkinliği üzerinde araştırma yapılan grup ve ülkeye göre değişiklik göstermektedir. Bu sebeple izleyen bölümde eğitim ve sağlık harcamaları; vergi ve transferlerin kapsayıcı büyümenin temel amaçları üzerinde yarattığı etki ve kapsayıcı büyüme hedefine ulaşmadaki etkinlikleri incelenmiştir.

2.6.1. Eğitim harcamaları

Eğitimin ekonomik büyüme, toplumsal ve sosyo-kültürel olarak kalkınma, nitelikli işgücü yaratma üzerindeki etkisi tartışmasız kabul edilmektedir. Kamu eğitim harcamalarında görülen bir artış yoksulluğu ve gelir eşitsizliğini azalttığı, nitelikli işgücü yarattığı, ekonomik büyümeye katkı sağladığı için ülkeleri kapsayıcı büyüme hedefine bir adım daha yaklaştırmaktadır.

Kapsayıcı büyüme hedefi doğrultusunda ulaşılması gereken aşamaların başında gelen ekonomik büyüme üzerinde eğitim harcamalarının etkisi beşeri sermaye üzerinde yarattığı etki ile ortaya çıkmaktadır. Bireylerin bilgi, beceri ve yetenekleri olarak tanımlanan beşeri sermaye insana yapılan yatırımlar ile artmakta ve üretim sürecinin vazgeçilmez bir girdisi olmaktadır (Çakmak & Gümüş, 2005). Neo-Klasik büyüme teorileri ile ekonomik büyüme literatüründe yerini alan beşeri sermayenin bu dönemde ekonomik büyümede fiziki sermayeden daha etkili olduğu vurgulanmıştır. 1980'li yıllara gelindiğinde içsel büyüme teorileri ile bilgi birikimi, teknoloji ve beşeri sermaye ekonomik büyüme modellerinde ön plana çıkmıştır. Lucas (1988) ekonomik büyümeyi beşeri sermaye birikimine dayandırmıştır. Eğitim beşeri sermayenin oluşmasında önemli faktörlerden biridir. Beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi fiziki sermayenin verimliliğini ve istihdam olanaklarını arttırması, teknolojik gelişmeler yaratması ve yayması yoluyla ortaya çıkmaktadır (Çakmak & Gümüş, 2005). (Blankenau vd., 2007); 1960-2000 yılları arası 23 gelişmiş ülke için yapmış oldukları çalışmalarında eğitim harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. (Riasat vd., 2011); eğitim harcamalarının Pakistan ekonomisi üzerinde etkisini araştırmış, Pakistan'da eğitim harcamalarının uzun dönemde ekonomik büyümeyi arttırıcı etkisi olduğunu fakat bu etkinin kısa dönemde geçerli olmadığını tespit etmişlerdir. (Ifa & Guetat, 2018); 1980-2015 döneminde eğitim harcamalarının kişi başına GSYH üzerine etkisini Tunus ve Fas için inceledikleri çalışmalarında kısa dönemde kamu eğitim harcamalarının Fas'ta ekonomik büyümeyi olumlu Tunus'ta olumsuz etkilediği, uzun dönemde ise her iki ülkede de ekonomik büyümeyi arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Eğitime yapılan yatırımlar kapsayıcı büyüme hedefine ulaşmanın temel unsuru olarak kabul edilmektedir çünkü eğitim düzeyi arttıkça bireylerin istihdama katılımı artar. Eğitimde üzerinde durulan nokta eğitim sistemlerinin piyasanın taleplerine cevap

verebilecek şekilde düzenlenmesidir. Okulların sağladığı stajlar, mesleki eğitim kursları, sivil toplum örgütlerinin eğitim hizmetleri istihdam ve eğitim arasındaki ilişkinin sağlıklı bir şekilde kurulmasında etkilidir (C20 , 2015).

Eğitime yapılan yatırımın kapsayıcı büyüme hedefine ulaşmada en önemli katkısı her geçen gün daha karmaşık ve rekabetçi hale gelen işgücü piyasasında bireylere bilgi, beceri ve yetenek kazandırarak işsiz kalma olasılıklarını azaltması ve ülke istihdam oranının artmasını sağlamasıdır. Bireylerin bir gelir elde etmesi bir işte çalışıyor olması ile mümkündür, eğitim bireylerin çalıştıkları işten elde ettikleri geliri etkileyen önemli faktörlerin başında gelmektedir. Eğitimin bireyler üzerindeki temel iktisadi fonksiyonu, gelişen ve değişen piyasa koşulları altında bireye uygun nitelik kazandırmak olarak ele alındığında teorik olarak eğitim seviyesinde görülen artışın işsizlik oranını düşürmesi gerekmektedir (Çalışkan, 2007, s. 290). Eğitim bireylerin işgücüne katılım oranını artırırken eğitim seviyesi artan nüfusun işsiz kalma riski ve iş değişikliği sayısı azalmakta, çalışma hayatı (istihdam edildiği süre) uzamakta ve işsiz kalması durumunda iş bulma süresi kısalmaktadır. Eğitimin yarattığı tüm bu olumlu etkiler çalışanların bireysel kazançlarını da arttırmaktadır (Saxton, 2000'den aktaran Çalışkan, 2007).

(World Bank Group, 2016) raporunda beşeri sermayenin ihtiyaç duyduğu eğitim, sağlık hizmetlerine erişiminin kolaylaştırılmasının ve kalitesini artırılmasının kişilerin çalışma hayatında daha verimli ve kalıcı olmasını sağlayacağı belirtilmiştir. Eğitim seviyesinin yükselmesi ile verimlilik artışı arasında sıkı bir bağ vardır. Tarım toplumundan sanayi toplumuna ve daha sonrasında bilgi toplumuna geçilmesi ile görülen verimlilik artışının ücretlere yansımaya eğilimi taşıması nedeniyle, istihdamda bir azalma olmaması varsayımı altında, eğitim seviyesi yükselen çalışan kesimin gelirinin de yükselmesi beklenir. Daha önce düşük gelir elde eden bu kesimdeki gelir yükselmesi ise, toplumdaki gelir dağılımını düzeltici etkide bulunur. Başka bir deyişle, devletin eğitimi yaygınlaştırıcı politikalar uygulaması bir taraftan ulusal geliri artırırken, diğer taraftan gelir dağılımının düzelmesine de katkıda bulunur (Altınışık & Peker, 2008).

Ülkelerin kalkınmasında önemli faktörlerden biri olan sürdürülebilir insan kaynağı yaratmak için eğitim kalitesini arttırmak önemli ve gerekli bir adımdır. Asya ülkelerinde de yetenekli yönetici ve çalışanlara olan ihtiyaç her geçen gün artmaktadır. Yüksek öğretime yapılacak olan yatırım Asya ülkelerinin birbirine bağlı ve rekabetçi dünyada gelişmek için ihtiyaç duyduğu yenilik, bilgi ve teknoloji temelli yüksek gelire sahip

ekonomiler inşa etmesine yardımcı olmaktadır (Asian Development Bank, 2012). Bu sayede Asya ülkeleri hem ekonomilerini güçlendirmekte hem de kapsayıcı büyüme hedefine bir adım daha yaklaşmaktadır.

Kapsayıcı büyüme yolunda eğitim, gelir düzeyi üzerinde yarattığı iyileştirici etki ile ülkeleri bu hedeflerine yaklaştırmaktadır. Eğitim ile bireylerin elde ettikleri gelir arasındaki paralel ilişki eğitim seviyesinde görülen artışın bireyin bilgi, beceri, yetenek ve verimliliğini arttırmasından kaynaklanmaktadır. Bireylerin eğitim düzeyi yükseldikçe katma değeri yüksek işlerde çalışma olasılıkları artmaktadır. Dünyanın pek çok ülkesinde eğitim düzeyinin artması bireylere daha iyi iş olanağı sunmakta ve daha fazla gelir elde etmelerini sağlamaktadır. Eğitim kişilerin üretkenliği üzerinde pozitif etki yaratmaktadır. Eğitilmiş nüfus eğitilmemiş nüfusa göre daha üretken olmakta bu da eğitilmiş nüfusun gelirden aldığı payı arttırmaktadır (Öztürk, 2005, s. 35).

Eğitim bireylerin elde ettiği geliri belirlemekle beraber yaşam standartları üzerinde de etkilidir. Ülkelerin zorunlu eğitimi ücretsiz sunması, ihtiyacı olan gelir düzeyi düşük kesimlere burs ve kredi sağlaması yoksul kesimin çocuklarının da eğitimden faydalanmasına fırsat vererek bu kesimin çocuklarının toplumda yükselmelerine olanak sağlamaktadır (Öztürk, 2005, s. 37). Gelirin zengin kesimden alınarak yoksul kesime yeniden dağıtılması aracılığıyla insan sermayesine yapılan yatırım bu kesimin üretim aşamasında verimliliğini arttırarak ülke çıktısını arttırmakta; gelirinde artış yaşayan yoksul kesimin orta öğrenim ve üniversite eğitimine katılım oranını arttırmaktadır (Gylfason & Zoega, 2003, s. 559).

Eğitim düzeyinde görülen farklılıklar ücretler üzerinde yarattığı etki ile gelir eşitsizliklerini de etkilemektedir. Eğitime yapılan yatırımlar aracılığıyla bireyler daha yüksek düzeyde eğitim almakta, eğitim hizmetlerinin daha dengeli dağıtılması ile toplumun tüm kesimleri eğitim hizmetlerinden sınırsızca faydalanabilmekte ve bu sayede gelir eşitsizlikleri azalmaktadır. Ekonomik büyüme, eğitime ulaşma olanaklarını ve teknolojik gelişmelerin getirdiği yeniliklerden faydalanma imkânını arttırarak daha yetenekli işgücünün yetişmesine olanak sağlamakta böylece gelir eşitsizliklerini azaltmaktadır. Eğitim ve gelir eşitsizlikleri arasındaki ilişki sadece orta öğretim ve sonrası eğitim ile sınırlı değildir, öğrenime devam edilen süre arttıkça gelir eşitsizlikleri azalmaktadır (Heshmati & Kim, 2014).

Kapsayıcı büyüme hedefi doğrultusunda temel hedeflerden biri de gelir dağılımındaki eşitsizliği azaltmaktır. Gelir bölüşümünün az gelişmiş ülkelere kıyasla gelişmiş ülkelerde daha adil olduğu bilinen bir gerçektir. Bu eşitsizliğin oluşmasında temel faktör az gelişmiş ülkelerde nüfusun büyük kısmının eğitim düzeyinin düşük olması ve nitelikli işgücünün son derece az olmasıdır (Öztürk, 2005, s. 36). Eğitim kişisel gelir dağılımı farklılığını oluşturan temel faktörlerden biridir. İnsan sermayesine yapılan yatırımın gelir dağılımını düzeltici boyutları bulunmaktadır. Bu sebeple ülkelerin kapsayıcı büyüme hedefi doğrultusunda eğitime yapacakları yatırım ve harcamaların gelir dağılımını iyileştirici bir etkisi oluşmaktadır.

Eğitim politikalarında görülen gelişmeler bölüşüm dengesizliklerini azaltmakla beraber eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanmasına yönelik etkin bir politika olmaması kişilerin iyi bir eğitim almak için yüksek gelire gereksinim duymasına sebep olmaktadır. Bu sebeple kaliteli eğitimden faydalanabilen tek kesim yüksek gelir gruplardır. Bu durum, fonksiyonel gelir dağılımında emek, sektörel gelir dağılımında tarım, bölgesel bölüşümde geri kalan bölgelerin daha çok tarım bölgesi olması nedeniyle tarım bölgeleri ve kişisel gelir dağılımında alt gelir grupları aleyhinde bir gelişme yaratmaktadır (DPT, 2001, s. 81).

Kapsayıcı büyüme hedefine ulaşma yoksullukla mücadele önemli başlıklardan biridir. Asya ülkelerinden Vietnam yoksulluğu yüksek öğretime katılım için bir engel olarak açıkça tanımlanmıştır. Kapsayıcı büyüme hedefi doğrultusunda Vietnam'da açlık sınırında yaşayan, yetim ve evsiz olan öğrenciler öğrenim harcından muaf tutulmaktadır (Asian Development Bank, 2012, s. 24). Ciddi yoksulluk düzeyleri ve yüksek Gini katsayısı ile karşı karşıya olan Asya ülkeleri eğitimde eşitliği sağlamak amacıyla çeşitli stratejiler uygulamaktadır. Bu ülkelerden biri olan Hindistan kamu istihdam sisteminde yükseköğretimi de dahil ederek rezervasyon sistemi olarak da bilinen pozitif ayrımcılık uygulamaktadır (Asian Development Bank, 2012, s. 25).

Yoksulluk ve eğitim seviyesi arasında bir kısır döngü söz konusudur. Eğitim düzeyi düştükçe yoksulluk artmakta, yoksulluk arttıkça da eğitim seviyesi düşmektedir. Eğitim seviyesinde görülen artış işgücüne katılım oranı ve bireyin gelirini arttırırken yoksulluk seviyesinin de azalmasına katkıda bulunmaktadır. Tablo 2.27 incelendiğinde Türkiye'de eğitim seviyesi yoksulluk arasındaki ilişki açıkça görülmektedir. Tablo 2.27'de 2018 yılı verilerini incelediğimizde okur-yazar olmayan nüfusun yoksulluk oranının %27,5 olduğu

eğitim seviyesi arttıka, 6rneğin lise ve dengi okul mezunu n6fusun yoksulluk oranının %5,8'e d6şt6ę6 g6r6lmektedir. (Çalışkan, 2007, s. 293), bilginin gelirin en 6nemli kaynağı olduğunu belirttiği çalışmasında bilgi birikiminin ise eğitim seviyesi ile doğru orantılı olduğuna değinmiştir. Eğitim seviyesinin d6ř6k olması bireyleri kol g6c6ne dayalı işlere y6neltmektedir. İktisadi gelişme s6recinde bu t6r işg6c6ne olan ihtiyaç azalmakla beraber bu t6r işlerde çalışan işg6c6ne 6denen 6cretler de d6ř6kt6r. Bu olumsuz fakt6rler bu alanda çalışan işg6c6n6n istihdam imkânlarını azaltırken işsizliğin ve yoksulluğun artmasına sebep olmaktadır.

Eğitim alanında yapılan kamu harcamaları yoksul ve yoksul olmayan kesim arasındaki okullaşma oranı açığının azalmasını sağlar. 6zellikle Asya 6lkelerinde yoksul ve yoksul olmayan kesim arasında ilk ve orta 6ęrenimden yararlanma oranları arasında b6y6k farklar karşımıza çıkmaktadır. Bunun en b6y6k sebebi yoksul kesimdeki ailelerin çocuklarını okula g6ndermemesidir. Bu ailelerin çocuklarını okula g6ndermeme sebepleri çocuklarından ev işlerinde faydalanmaları veya çocuklarını çalıştırarak eve gelir getirmelerini sağlamak yerine okula g6ndermenin bu ailelere bir maliyet olarak d6nmesidir. 6lkelerin kapsayıcı b6y6me hedefine ulaşması yolunda h6k6metlerin yoksul çocukların okula gitmesinin kendilerine ve ailelerine daha fazla bir getiri sağlayacağı politikalar geliştirmesi 6nem taşımaktadır (Estrada vd., 2014).

Kapsayıcı b6y6me hedefine ulaşmada 6nemli adımlardan biri olan y6ksek 6ęrenime erişim oranının artmasının 6n6ndeki engellerden biri kırsal ve kentsel n6fus arasındaki eğitime katılım oranındaki farkın fazlalığıdır. Asya'da kırsal kesimde y6ksek 6ęrenimden faydalanan kişi sayısının oldukça d6ř6k olmasının sebebi kırsal kesimdeki yoksulluk oranının fazla olmasıdır (Asian Development Bank, 2012, s. 26). Kırsal alanda y6ksek 6ęrenime katılımında g6r6len k6t6leşmenin sebebi bu eğitimin artan maliyetleridir. D6nya Bankası'nın Vietnam'da y6ksek 6ęrenime katılım konusunda yapmış olduğu araştırmada şehirde yaşayan zengin kesimin y6ksek 6ęrenime katılım oranının kırsal kesimde yaşayan fakir kesimden d6rt kat fazla olduğu tespit edilmiştir (World Bank, 2008). Asya'nın fakir 6lkelerinde yoksul kesimin eğitim alma imkânı olmadığı için veya çocukların çalışmasının eve sağladığı katkı okula gitmesinin getireceği katkıdan daha fazla olduğu için eğitim oranları d6ř6k, dolayısıyla da gelir eşitsizlikleri fazladır. Bu sebeple Asya 6lkelerinde kapsayıcı b6y6me hedefine ulaşabilmek için eğitime verilen destek 6n plana çıkmaktadır. Temel eğitime dair verilen desteklerin Asya 6lkelerinde en

yoksul kesim olan %20'lik ve %40'lik gelir grubundaki kesime daha fazla yarar sağladığı, orta öğrenime dair hükümetlerin yaptığı harcamaların ise en zengin gelir grubundaki iki yüzdelik dilime fayda sağladığı belirtilmiştir. Asya'da eğitim ve sağlık alanında yapılan harcamalar gelir eşitsizliklerini azaltmada en etkili araç iken vergilerin gelir eşitsizlikleri üzerinde bir etkisi olmamaktadır (Asian Development Bank, 2014). Türkiye açısından konu ele alındığında kırsal kesimde eğitim düzeyinin düşük olması sektörel gelir bölüşümü dengesizliği nedeniyle kırsal kesimden kente göç yaşanmasına sebep olmakta ve göç eden bu nüfusun ucuz emek olarak çalışmasına sebep olmaktadır. Bu da gelir bölüşümü dengesizliğini arttırmaktadır (DPT, 2001, s. 77).

Asya ülkelerinde yüksek öğretime katılım oranlarının artması hükümetlerin bu artışı finanse etmede sorunlarla karşılaşmasına sebep olmuştur. Asya ülkeleri eğitim hizmetlerinin finansmanı için sınırlı kaynağa sahiptir. Bu ülkelerde finansman sıkıntıları sıklıkla gündeme getirilmekle beraber sağlık, konut, yaşlı hizmetleri ve ulaşım gibi konularda yaşanan talep artışı vergi artışları ile finanse edilmiş ancak eğitime yeterince pay ayrılmamıştır. Asya ülkelerinde yüksek öğretim giderleri devlet tarafından finanse edilmeye çabalansa da yüksek öğrenime olan talebin artması ile kamu okullarına olan talepte de artış yaşanmış ve bu da eğitimde özelleştirme yoluna gidilmesinin önünü açmıştır (Asian Development Bank, 2012, s. 6). Ancak özelleştirmeler eğitimde fırsat eşitliğinin önüne set çekmektedir. Özel okullarda ücret karşılığında verilen eğitimler düşük gelirli kesimin bu eğitimden faydalanmasını engellemektedir.

Eğitim alanında yapılan yatırımlar insan sermayesinin gelişimi için; özellikle yoksul kesimde, önem taşımaktadır. Eğitim hizmetlerinin hükümetler tarafından karşılanmaması durumunda sadece gelir durumu bu hizmetleri almaya uygun kesim bu hizmetlerden faydalanabilmektedir. Hükümetlerin eğitim hizmetlerini halka ücretsiz bir şekilde sağlaması ile gelir durumu elverişli olmayan yoksul kesimin de bu hizmetlerden faydalanmaktadır. Yoksul kesime ücretsiz olarak sağlanan eğitim hizmetleri bu kesimin daha iyi bir yaşam standardına ulaşmasına aracı olmaktadır (Estrada vd., 2014).

2.6.2. Sağlık harcamaları

Kapsayıcı büyüme hedefine ulaşmada aşılması gereken engellerden bir diğeri sağlık hizmetlerine erişim ve bu hizmetlerden faydalanma fırsat eşitsizliğidir. Gelir eşitsizlikleri bu hizmetlere erişim ve faydalanma fırsatlarını yoksul kesimin aleyhinde bozmaktadır.

Yoksul kesimin yoksul olmayan kesime göre daha sağlıksız şartlarda yaşadığı ve sağlık hizmetlerinden daha az faydalandığı bir gerçektir. Sağlık hizmetlerinden yeterince faydalanamayan yoksullar daha savunmasız hale gelir iken zayıf sağlık ve zayıf gelir döngüsünü oluşturmaktadır.

Pek çok ÷lke uzun yıllardır sağlık alanında sosyoekonomik eşitsizliklerle karşı karşıya kalmakta ve bunlarla mücadele etmeye yönelik politikalar oluşturmaktadır. Son zamanlarda hem sağlıkta hem de bu alanda verilen hizmetlere erişimde gör÷len sosyoekonomik eşitsizlikler dikkat çekmeye başlamıştır. Uluslararası Kalkınma Hedefleri (International Development Goals) raporlarında özellikle gelişmekte olan ÷lkelerde sağlık alanında gör÷len sosyoekonomik eşitsizliklerden endişe duyulduğu belirtilmektedir. Uluslararası Sağlık Topluluđu'nun dikkatini dñnyadaki yoksulların sağlığını iyileştirmeye yöneltmesi ile birlikte Dünya Sağlık Örgütü ve Dünya Bankası başta olmak üzere pek çok uluslararası kuruluş bugün sağlık hizmetlerine erişim fırsat eşitliği konusunu temel hedefleri olarak belirlemiştir (Wagstaff, 2002, s. 2).

Sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki sağlık harcamalarının beşeri sermaye üzerinde yarattığı etki ile ortaya çıkmaktadır. İnsana yapılan her türlü yatırım kısa veya uzun dönemde ekonomik büyüme katkı sağlamaktadır. Bu sebeple sağlık alanında yapılan yatırımlar beşeri sermaye oluşumu için önem taşımaktadır. (Bloom vd., 2001); sağlığın insan sermayesi için önemine değindikleri çalışmalarında sağlıklı insanların fiziken ve mental olarak daha enerjik olduğu, bu sayede daha verimli olarak daha fazla ücret kazandığını belirtmişlerdir. Çalışmada sağlıklı insanların sağlık sorunları sebebiyle işten izinli geçirdikleri sürenin azaldığı böylece saat başına ücret kazançlarında da bir azalma yaşanmadığı belirtilmiştir. Literatürde farklı ÷lkeler için yapılan çalışmalarda sağlık değişkeni olarak yaşam beklentisi verisi kullanılmaktadır. Bu çalışmalardan biri olan (Bloom & Canning, 2000)'in çalışmalarında yaşam beklentisi ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki olduğunu tespit etmiştir. (Bloom vd., 2001); çalışmalarında sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir. Elde ettikleri sonuçlara göre nüfusun yaşam beklentisinde gör÷len %1'lik bir artış ekonomik büyüme %4 arttırmaktadır. (Sorkin, 1977'den aktaran Çetin & Ecevit, 2010), doğuşta yaşam beklentisi ve bebek ölüm hızının sağlık göstergesi olarak kullanıldığı çalışmada bebek ölüm hızında gör÷len düşüşün ekonomik büyüme olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak bu etki gelişmekte

olan ülkelerde gelişmiş ülkelere kıyasla daha fazladır. (Erdil & Yetkiner, 2004); orta ve yüksek gelirli ülkeler ayırımına giderek sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda düşük ve orta gelirli ülkelerde ekonomik büyümeden sağlık harcamalarına; yüksek gelirli ülkelerde ise sağlık harcamalarından ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. (Taban, 2006); çalışmasında Türkiye’de seçilmiş sağlık göstergeleri; yaşam beklentisi, sağlık kurumlarının yatak sayısı, sağlık kurum sayısı ve sağlık personeli başına düşen kişi sayısı, ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi test edilmiştir. Çalışma sonucunda sağlık kurumları sayısı ile ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi olmadığı, ele alınan diğer sağlık göstergeleri ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Literatürde sağlık durumu ve sağlık servisi kullanım ilişkisi üzerine yapılan çalışmalar gelir grupları ayırımına gidilerek incelendiğinde aşağıdaki bulgular karşımıza çıkmaktadır (Gupta vd., 2001, s. 4);

- Yoksul kesim zengin kesime kıyasla çok daha az sağlıklıdır,
- Zengin kesimin hastalık durumunda medikal bir hizmet alma imkanı yoksul kesimden çok daha fazladır,
- Yoksul kesim kamu tarafından tahsis edilen sağlık tesislerine ve sağlık hizmetlerine zengin kesime göre daha fazla ihtiyaç duymakta ve bu tesisleri daha çok kullanmaktadır.

Ülkeler kapsayıcı büyüme hedefi doğrultusunda bir yandan ekonomik olarak büyürken bir yandan da gelir eşitsizliklerini azaltıp halkın tüm fertlerinin sağlık hizmetlerinden eşit bir şekilde faydalanmasını sağlamalıdır. (Wagstaff, 2002), 42 ülke için sağlık alanında görülen eşitsizliklerin nedenini incelediği çalışmasında gelir durumu iyi olan kişilerin sağlık durumlarının da daha iyi olduğu gelir durumu kötüleştikçe kişilerin sağlık durumlarının da kötüleştiğini tespit etmiştir.

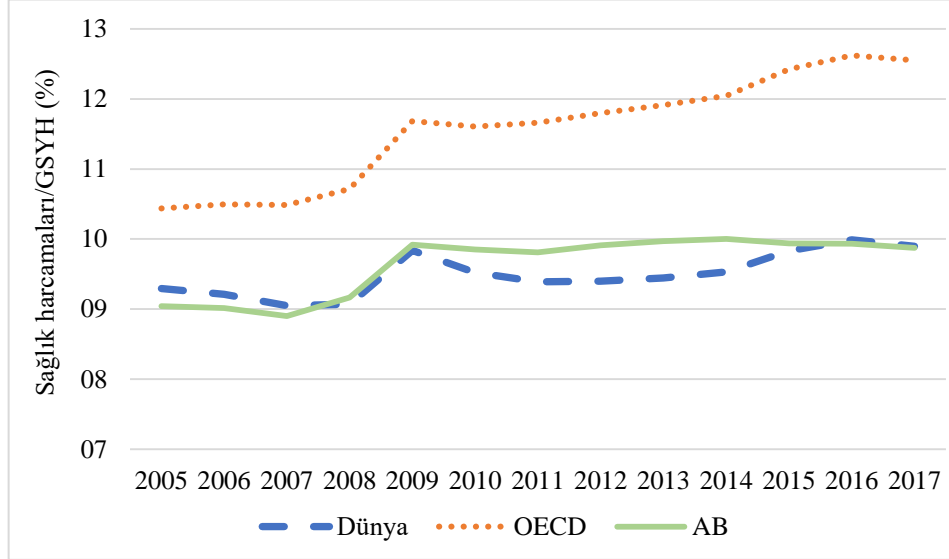
Asya ülkelerinde düşük gelirli kesimler için yapılan sağlık harcamaları ve sağlık hizmetlerinden yararlanma arasındaki ilişki pozitif ve güçlüdür. Kamu sağlık harcamalarında %1’lik bir artış çocuk ölüm oranlarını düşürmekte ve bundan en fazla faydayı yine yoksul kesim sağlamaktadır. Aynı zamanda sağlık harcamalarından en fazla faydalanan yoksul kesim bu sayede okul ve işlerinde daha verimli olmaktadır. Sağlık alanında yapılan harcamalar kapsayıcı büyümeyi üç yolla pozitif yönde etkilemektedir.

İlk etki; yoksul ve orta sınıf için genişletilmiş sağlık sigortası uygulamaları hanehalkı gelirinde sağlık için cepten yapılan harcamaların yükünü azaltmaktadır. İkinci etki; Asya ülkeleri vatandaşlarını temel sağlık sigortaları yapmaya yönlendirmekte böylece hastalara erken teşhis konulmakta, salgınlar önlemekte bu sayede yoksul kesim bu hastalıklarla mücadele etmenin kendilerine getireceği ağır maddi yükten kurtulmakta, sağlıklı bireyler olmakta bu da verimliliklerini arttırmaktadır. Üçüncü etki Asya ülkeleri sağlık alanına ayırdığı bütçede bir değişikliğe gitmeden sosyal sağlık sigortalarından faydalanan kişi ve kesimlerin gereksiz yere ilaç kullanımı veya medikal ekipmanların yersiz kullanımı önleyerek sağlık çıktılarında pozitif etki yaratmaktadır (Asian Development Bank, 2014).

Asya ülkelerinde kamu sağlık harcamalarının kapsayıcı büyüme üzerine etkilerinin araştırıldığı çalışmalarda sıklıkla çocuk ölüm oranları ve sağlık harcamaları arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Kamu sağlık harcamaları ve yoksul kesim sağlık durumu arasındaki ilişki düşük gelirlili ülkelerde daha güçlüdür. Bu ilişki çocuk ölüm oranları göz önüne alınarak incelendiğinde daha belirgin olarak karşımıza çıkmaktadır. İyi uygulandığı takdirde artan sağlık harcamaları yoksul kesim için oldukça faydalı olabilmektedir. Ampirik kanıtlar göstermektedir ki sağlık alanında yapılan kamu harcamaları yoksul kesimin sağlık koşullarını önemli derecede iyileştirirken yoksul ve yoksul olmayan kesim arasındaki sağlık koşulları arasındaki boşluğu daraltmaktadır. (Gupta vd., 2001); 70 gelişmekte olan ülke için yapmış olduğu sağlık harcamalarının yoksul ve yoksul olmayan kesim üzerinde etkilerinin karşılaştırıldığı çalışmalarında sağlık harcamalarında görülen %1’lik bir artışın yoksul kesimde çocuk ölüm oranını azaltıcı etkisinin yoksul olmayan kesime göre iki kat daha fazla olduğunu tespit etmiştir.

Ülkelerin kapsayıcı büyüme hedeflerine ulaşmaları için sağlık alanında iyileşme yaratması gerekmektedir. Bu iyileşmenin ilk adımı GSYH içerisinde sağlık harcamalarının payını arttırmaktır. Şekil 2.20’de dünya, OECD ve AB üyesi ülkelerde sağlık harcamalarının GSYH içerisindeki payı 2005-2017 dönemi için verilmiştir. Dünyada sağlık harcamalarının GSYH içerisindeki payı %9 ile %10 arasında değişmektedir. 2005 yılında dünyada sağlık harcamalarının GSYH içerisindeki payı %9,3 iken bu oran 2017’de %9,9’a yükselmiştir. OECD ülkelerinde sağlık harcamalarının GSYH içerisindeki payı %10,4 ile %12,6 arasında değişirken bu oran AB ülkelerinde daha düşük seyretmekte ve %8,9 ile %10 arasında değişmektedir. Özellikle 2008 küresel

ekonomik krizinden sonra dünya, OECD ve AB ülkelerinin GSYH içerisinde sağlık harcamalarına ayırdıkları payın artış gösterdiği dikkat çekmektedir.

Şekil 2.20. Sağlık harcamalarının GSYH içerisindeki payı (World Bank)

Rusya kapsayıcı büyüme hedefine ulaşmak için sağlık hizmetlerine yapılan yatırımların artırılması gerektiği özellikle premature bebek ölüm oranlarının düşürülmesi ve sağlık hizmetinde karşılaşılan kötü koşullarının iyileştirilmesi gerektiğine dikkat çekmiş bunun için de hastalıkları önleyici tedbirlerin güçlendirilmesi ve erken teşhis oranlarının artırılması yönelik geliştirici politikalar oluşturmanın önemine vurgu yapmıştır (World Bank Group, 2016).

Nüfusunun dörtte üçü yoksullukla mücadele eden Afrika'da büyümenin getirdiği fırsatların eşit bir şekilde dağıtılmaması yoksulluğun azalması ve istihdam yaratılmasını da engellemektedir. Afrika'da kırk milyon kişinin işsiz ve yoksulluk oranının %40'ın üzerinde olduğunun belirtildiği (Niekerk, 2020) çalışmasında büyümenin kapsayıcı ve yoksulluğu azaltıcı olmasının ancak kişilerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi ile mümkün olacağı bunun için de yapısal reformalara ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Afrika'da yaşam koşullarının iyileştirilmesi için öncelikli olarak bireylerin sağlık koşullarının iyileştirilmesi gerektiği ve toplumdaki her bireyin sağlık hizmetlerinden eşit bir şekilde faydalanması gerektiği dile getirilmiştir (Niekerk, 2020). (Raheem vd., 2018) çalışmalarında Sahra Altı Afrika'da sağlık harcamalarda görülen artışın kapsayıcı büyüme üzerindeki etkisini araştırmış, sağlık harcamalarda görülen artışın kişi başına

GSYH'yi %3,1 arttırdığını tespit etmiştir. Afrika'da insan sermayesinin verimliliğinin arttırmak için sağlık hizmetlerine erişiminin öneminin vurgulandığı çalışmada çalışan nüfusun verimini arttırmak için sağlık harcamalarına yapılan yatırımların artırılması gerektiği dile getirilmiştir.

(James vd., 2017) 35 OECD ülkesi için 1990-2015 döneminde sağlık harcamaları ile kapsayıcı büyüme ilişkisini analiz ettikleri çalışmalarında, yeterli sağlık hizmeti alamayan çocukların okul başarılarının düştüğü, okula gittikleri sürenin hastalık sebebiyle kısaldığı tespit edilmiştir. Çalışmada, sağlık alanında yapılan harcamalarda görülen artışın çalışanların sağlık durumunu iyileştirdiği ve verimliliğini arttırdığı, işte olma sürelerini uzattığı, işsiz olma olasılıklarını azalttığı; sağlık durumu iyi olmayan çalışanların ise düşük ücretler ile çalıştığı belirtilmiştir. Toplumunun sağlık durumu iyi olan ülkelerde tasarruf oranlarının daha yüksek olduğu ve daha fazla yatırım yapıldığı böylece bireylerin sağlık durumundaki iyileşmenin ekonomik büyüme de katkı sağladığı belirtilmiştir.

2.6.3. Vergi ve sosyal transferler

Kapsayıcı büyüme hedefine ulaşmada vergi ve sosyal transferlerin etkisi gelir eşitsizliği, yoksulluk ve istihdam rakamları üzerinde yarattığı etki ile oluşmaktadır.

Vergi gelirleri veya toplam kamu harcamalarının GSYH'ya oranı ülke büyüklüğünü belirlemede kullanılan yöntemlerdendir. Büyük ve zengin ülkelerde diğer ülkelere kıyasla daha ağır vergi yükleri karşımıza çıkmaktadır. Bu ülkelerde görülen ağır vergi yükü ülkelerin daha fazla vergi geliri elde etmelerini sağlarken bu ülkeler vergi gelirlerinin yeniden dağıtım konusunda da daha etkin olmaktadır (Heshmati vd., 2014). Ülkelerin vergi düzeyi arttıkça daha dengeli bir büyüme performansı sergilemekte ve bu ülkelerde gelirin daha dengeli bir şekilde dağıldığı dikkat çekmektedir. Yüksek gelirli ülkeler gelirin yeniden ve eşit bir şekilde dağılımına düşük gelirli ülkelere kıyasla daha çok önem vermektedir (Heshmati vd., 2014).

Tablo 2.32'de 2008-2017 döneminde Türkiye'de ve Dünya ülkelerinin ortalaması alınarak hesaplanan vergi gelirinin GSYH'ya oranı verilmiştir. Ele alınan dönemde Türkiye'de vergi gelirinin GSYH içerisindeki payının dünya ortalamasından fazla olduğu görülmektedir. Vergi gelirleri/GSYH oranı 2008 yılında Türkiye'de 17,69 iken Dünya'da

14,49'dur. 2017 yılında ise vergi gelirleri/GSYH oranı Türkiye'de 17,87; Dünya'da 15,44 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2.32. Türkiye ve Dünya'da vergi gelirin GSYH'ya oranı (World Bank)

Vergi Geliri/GSYH (%)	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Türkiye	17,69	18,26	19,4	18,74	18,39	18,5	18,06	18,23	18,32	17,87
Dünya	14,49	13,28	13,6	13,98	14,42	14,3	14,49	14,5	14,4	15,44

Tablo 2.33'te Dünya Bankası'nın yayınlamış olduğu 2008-2016 dönemine ait düşük-orta ve yüksek gelirli ülkelerin⁹ elde ettiği vergi gelirlerinin GSYH içerisindeki payı gösterilmiştir. Tablo incelendiğinde ülkelerin gelir düzeyi arttıkça vergi gelirlerinin GSYH içerisindeki payının da arttığı görülmektedir. 2016 yılında düşük-orta gelirli ülkelerin vergi gelirin GSYH'ya oranı %11,73 iken bu oran yüksek gelirli ülkelerde %15,18'e yükselmiştir.

Tablo 2.33. Vergi Gelirinin GSYH'ya oranı (World Bank)

	Vergi Geliri/GSYH (%)									
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Düşük-Orta Gelirli Ülkeler	12,95	12,22	12,34	12,64	12,53	12,38	12,07	11,96	11,73	
Orta Gelirli Ülkeler	12,97	12,23	12,35	12,66	12,53	12,38	12,07	11,95	11,72	
Üst Orta Gelirli Ülkeler	12,92	12,38	12,53	12,86	12,65	12,47	12,22	11,97	11,69	
Yüksek Gelirli Ülkeler	14,91	13,51	13,81	14,19	14,41	14,87	15,14	15,22	15,18	

Gelişmiş ülkelerin vergi toplama kapasitesi gelişmekte olan ülkelere göre çok daha fazladır ki bu da gelişmiş ülkelerin daha büyük bir vergi geliri elde etmelerini sağlar. Gelişmiş ülkelerin vergi toplamada elde ettikleri bu avantaj eğitim ve sağlık hizmetleri, sosyal koruma, transferler ve sübvansiyonlar gibi kamu harcamalarına yatırım yapma olanağını artırır.

Gelir dağılımı söz konusu olduğunda dünyadaki en eşitsiz bölgeler Latin Amerika ve Karayipler'dir. Bu bölgelerde diğer gelişmekte olan ülkelere kıyasla gelir dağılımı çok

⁹Dünya Bankasının 2018-2019 yılı güncellenen gelir düzeyine göre ülke sınıflandırmasına göre kişi başına geliri 996-3,895\$ olan ülkeler düşük orta gelirli; 3,986-12,055\$ olan ülkeler yüksek orta gelirli; 12,055\$ ve üzeri olan ülkeler yüksek gelirli ülkeler olarak tanımlanmıştır.

daha eşitsizdir. Ancak vergiler ve transferler son on yılda bu eşitsizliklerin azalmasında çözüm olmuştur (International Policy Centre for Inclusive Growth, 2017).

Asya ülkelerinde zengin ve yoksul kesim arasındaki gelir uçurumları en sık karşılaşılan problemdir. Bu durum Asya hükümetlerini gelir dağılımında ortaya çıkan eşitsizlikleri azaltmaya yönelik politikalar uygulamaya yönlendirmiştir. Maliye politikalarının gelir eşitsizlikleri ve yoksulluğa müdahale etmede en etkili araç olarak kullanılması Asya ülkelerini de bu politikaya yönlendirmiştir. Asya’da gelir eşitsizlikleri ile mücadele etmede sıklıkla kullanılan yöntemlerin başında çocuk ve yaşlılara yönelik yapılan kamu mali transferleri gelmektedir. Bu transferler yapılırken özellikle çocuk ve yaşlı kesimin seçilmesinin nedeni yaşam döngüsü boyunca çocuk ve yaşlıların çalışan nüfusa kıyasla ürettiklerinden daha fazlasını tüketmesidir (Estrada vd., 2014).

Tablo 2.34’te düşük-orta gelirli, orta gelirli, üst-orta gelirli ve yüksek gelirli ülkelerin 2005-2017 döneminde sübvansiyon ve transfer harcamalarının toplam kamu harcamaları içerisindeki payı verilmiştir. Ülkelerin geliri arttıkça sübvansiyon ve transfer harcamalarının toplam harcamalar içerisindeki payı da artış göstermiştir. 2017 yılında bu oran düşük-orta gelirli ülkelerde %32,06; orta gelirli ülkelerde %35,46; üst-orta gelirli ülkelerde %41,98; yüksek gelirli ülkelerde ise %52,35’tir.

Tablo 2.34. Sübvansiyon ve transfer harcamaları (%) (World Bank)

	Sübvansiyonlar ve transferler (Harcamalar içerisindeki payı-%)												
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Düşük-Orta Gelirli Ülkeler	26,09	28,63	29,32	28,70	26,89	28,09	32,03	25,39	24,10	27,71	28,47	31,90	32,06
Orta Gelirli Ülkeler	31,72	32,03	33,34	36,25	35,47	35,98	36,00	35,79	34,93	33,85	35,08	35,30	35,46
Üst Orta Gelirli Ülkeler	35,75	35,79	34,89	38,93	37,37	41,72	41,60	43,08	44,31	41,21	41,96	45,06	41,98
Yüksek Gelirli Ülkeler	48,90	48,26	48,97	50,78	48,99	50,46	50,13	50,02	51,06	50,09	49,93	51,75	52,35

Yoksulluğu azaltmak için kullanılan kamu harcamaları transfer harcamalarıdır ve sosyal kamu harcamaları olarak isimlendirilmektedir. Doğrudan gelir transferleri (nakdi yardım), harcama bütçesi finansmanı (ayni yardım), vasıfsız veya geçerliliğini yitirmiş meslek gruplarına yeni ve geçerli meslek kazandırılması, girişimcilik vasfının kazandırılması bu sosyal kamu harcamalarına örnek olarak verilebilir. Doğrudan gelir transferlerinde yoksulluk sınırı altındaki kişilere yoksulluk düzeyine bağlı olarak gelir transferi yapılmakta ve transfer edilen bu gelirin ne şekilde kullanılacağına herhangi bir

sınırlama getirilmemektedir. Harcama bütçesi finansmanında doğrudan para transferi yapmak yerine tüketim malları ve hizmetleri alınarak yoksul kişilere dağıtılmaktadır (Sarısoy & Koç, 2010).

İş atölyelerinin kurulması, eğitim merkezlerinin (çıraklık okulları gibi) açılması gibi uygulamalar vasıfsız veya geçerliliğini yitirmiş meslek gruplarına yeni ve geçerli meslek kazandırmak için yapılan sosyal harcamalardır. Yoksulluğun en önemli sebeplerinden biri olan vasıfsız işgücünün eğitilmesi ve meslek sahibi yapılmasına ayrılan kamu transfer harcamaları başarılı bir şekilde uygulanırsa yoksulluğu azaltmada oldukça etkilidir. Girişimcilik vasfının kazandırılmasına yönelik kamu transfer harcamaları uygulamasında, mesleğinde belirli bir seviyeye gelmiş ama işletme kuracak kadar sermaye birikimi olmayan yoksul kişilere belirli bir düzeyde sağlanacak sermaye miktarı (mikro kredi uygulaması gibi) ile bu kişilerin yoksulluktan kurtulmasına sağlanırken milli gelire olan katkıları da artırılmaktadır (Sarısoy & Koç, 2010).

Ülkelerin gelir eşliğinin altında bulunan gruplara uyguladıkları nakit ya da aynı yardımlar gelir eşitsizliklerini ve yoksulluğu azaltmaktadır. Doğrudan nakit transferleri yoksul kesimin gelirini arttırır. Doğrudan nakit transferlerinden ve sübvansiyonlardan düşük gelirli kesim zenginlere kıyasla daha fazla faydalanmaktadır. Nakit transferleri ve sübvansiyonlar ile eğitim ve sağlık hizmetlerine ulaşma imkânı olmayan yoksul hanelerin bu hizmetlerden daha fazla faydalanmasının da önü açılmış olmaktadır. Kamu gelirlerinden kişisel vergi gelirlerinin vergi ödeyebilme yeteneğine ve kazanca göre ağırlıklandırılması gelir eşitsizliklerini azaltmaya yardımcı bir diğer araçtır (Asian Development Bank, 2014).

Vergi ve transfer politikaları yoksulluk ve gelir eşitsizliğini azaltmakta fakat etki tüm nüfusa eşit bir şekilde yayılmamaktadır. Vergi ve transfer politikaları sonrasında yoksulluk oranında en az düşüşün yaşandığı gruplar sırası ile yaşlı ve çocuk nüfus grubudur, en fazla düşüş ise çalışan nüfus yaş grubunda görülmektedir. Fakat vergi ve transfer politikaları çalışan nüfus grubunun gelir eşitsizliği verileri üzerinde hiçbir değişme yaratmamaktadır (Heshmati & Kim, 2014).

OECD ülkeleri üzerine yapılan çalışmalar maliye politikalarının yoksulluğu ve gelir eşitsizliklerini azaltmada en etkili araçlardan biri olduğunu göstermektedir. Gelir destekleri ve vergilerin kredilendirilmesi ile gelir eşitsizlikleri ve yoksulluk azaltılmakla birlikte çocuk yoksulluk oranı da büyük ölçüde düşmektedir. Ancak uygulanan gelir

vergisi taksitlendirmeleri ve vergi muafiyetlerinden en fazla zengin kesim fayda sağladığı için bu uygulamalar gelir dağılımını olumsuz yönde etkilemektedir (Heshmati vd., 2014).

Vergilerin gelir eşitsizliklerini azaltmada önemli rolü bulunmaktadır. Bu etki özellikle harcamaya yönelik mali düzenlemeler ve vergi indirimleri ile artmaktadır. Gelir vergisinde görülen bir düşüş kişileri daha fazla çalışmaya ve tasarruf etmeye yönlendirerek toplam çıktı ve tüketimi artırırken hane halklarının refahında da bir artış yaratmaktadır. Bu etki özellikle düşük gelirli hane grupları üzerinde daha fazla hissedilmektedir (Heshmati, Kim, & Park, 2014). (Kitao, 2010), çalışmasında büyük miktarlarda bütçe açığı veren ekonomilerin bu açıkları kapatmak için vergileri artırdığı bu politikanın da tüketimi düşürdüğüne değinmiştir. Çalışmada yüksek vergi politikalarının çalışma isteğini azalttığı, gelir üzerinden alınan vergilerde yaşanan artışın tasarrufları azalttığı, tüm bu uygulamaların uzun dönemde refah kaybına sebep olduğu ve üretimi azaltırken, işsizlik riskini artırdığı belirtilmiştir.

Vergi yükü vergi gelirlerinin GSYH'ya oranıdır. Vergi yükü bir ekonomide gelişme, kalkınma, ekonomik denge ve gelir eşitsizliklerinin azaltılması gibi ekonomi politikası amaçlarına uygun vergi politikalarının belirlenmesi açısından önem taşır (Tonus, 2015, s. 97). Vergi politikaları yapılırken vergi gelirleri içerisinde dolaysız verginin payının dolaylı verginin payından yüksek olması tercih edilir. Çünkü dolaylı vergi kişilerin gelirini harcamasını vergilendirirken dolaysız vergiler doğrudan gelir üzerinden alınır. Dolaylı vergilerde görülen bir artış gelir eşitsizliklerini artırıcı etki oluşturabilmektedir. Tablo 2.35'te OECD ülkelerinde 2018 yılında dolaylı ve dolaysız vergilerin GSYH içerisindeki payları verilmiştir. Tablo 2.35'te OECD ülkeleri içerisinde dolaylı vergilerin GSYH içerisindeki payının en yüksek olduğu ülke 16,1 ile Macaristan, en az olduğu ülke 4,3 ile ABD'dir. Dolaysız vergilerin GSYH içerisindeki payı en yüksek olan ülke 27,9 ile Danimarka, en az olduğu ülke 5,6 ile Litvanya'dır.

Tüketiciler üzerindeki vergi yükünün azaltılması büyümeyi olumlu yönde etkilerken gelir eşitsizlikleri üzerindeki etkisi gelir gruplarına göre değişmektedir. Vergi indirimlerinden en fazla yarar sağlayan kesim yüksek gelir grupları olmaktadır. Aynı zamanda çalışan kesime sağlanan krediler üzerinden alınan vergilerde bir indirime gitmek yine sadece bu kesime fayda sağlamaktadır (Heshmati vd., 2014).

Tablo 2.35. 2018 yılı OECD ülkeleri dolaylı ve dolaysız vergilerin GSYH içerisindeki payı (OECD)

	Dolaysız vergiler/GSYH	Dolaylı vergi/GSYH		Dolaysız vergiler/GSYH	Dolaylı vergi/GSYH
<i>Avusturya</i>	12.4	11.6	<i>Yeni Zelanda</i>	18.2	12.6
<i>Belçika</i>	16.5	10.9	<i>Norveç</i>	15.8	11.7
<i>Kanada</i>	16.1	7.7	<i>Polonya</i>	7.4	12.3
<i>Çekya</i>	7.8	11.3	<i>Portekiz</i>	10.0	14.0
<i>Danimarka</i>	27.9	14.7	<i>Slovakya</i>	7.0	10.9
<i>Finlandiya</i>	14.9	14.4	<i>İspanya</i>	10.1	10.0
<i>Fransa</i>	11.6	11.5	<i>İsveç</i>	15.7	12.3
<i>Almanya</i>	12.5	10.0	<i>İsviçre</i>	13.3	5.8
<i>Yunanistan</i>	8.9	15.1	<i>Türkiye</i>	5.9	9.9
<i>Macaristan</i>	6.3	16.1	<i>Birleşik Krallık</i>	12.0	10.7
<i>İzlanda</i>	18.3	12.0	<i>ABD</i>	11.0	4.3
<i>İrlanda</i>	10.2	6.7	<i>Estonya</i>	7.5	13.7
<i>İtalya</i>	13.0	11.9	<i>İsrail</i>	10.2	11.3
<i>Japonya</i>	10.1	6.2	<i>Slovenya</i>	7.2	13.8
<i>Kore</i>	9.7	7.5	<i>Şili</i>	7.5	11.2
<i>Lüksemburg</i>	15.4	9.6	<i>Letonya</i>	6.9	13.7
<i>Hollanda</i>	11.5	11.3	<i>Litvanya</i>	5.6	11.4

(Claus, vd., 2012) çalışmalarında 1970-2009 döneminde Asya ülkelerinde maliye politikalarının gelir eşitsizlikleri üzerine etkisini incelemiştir. Geri dağıtımcı maliye politikaları, vergi ve kamu harcamalarının gelir dağılımı üzerine etkisinin panel veri analizi yapılarak incelendiği çalışma sonucunda kişisel gelir vergisinin gelir eşitsizliğini azaltıcı etkisi olduğu ve bu politikanın etkisinin Asya ülkelerinde dünyanın diğer ülkelerine kıyasla daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Gelir vergisinde görülen %1'lik bir artışın gelir eşitsizliğini azaltıcı etkisi Asya ülkelerinde %0,573 iken dünyanın herhangi bir yerinde bu etkinin %0,041 olduğu tespit edilmiştir. Asya'da kişisel gelir vergisinin geri dağıtımcı etkisinin bu denli yüksek çıkması bir çok kişinin gelirinin gelir vergisi ödeme eşiğinin altında olması ve kayıt dışı istihdamın yüksek olması ile açıklanmıştır. (Claus, vd., 2012)'nin çalışmasında kurumlar vergisinin dünyada gelir eşitsizliklerini azaltıcı bir etki göstermesine karşın Asya'da gelir eşitsizliklerini arttırdığı belirtilmiştir. Kurumlar vergisinde görülen %1'lik bir artışın gelir eşitsizliklerini %0,598 arttırdığının tespit edildiği çalışmada bu sonuç Asya'daki firmalara uygulanan vergi imtiyazları ve sübvansiyonlara bağlanmıştır. Teoride sosyal güvenlik ödemeleri ve bordro vergilerinin ücretleri düşürücü etki yaratması ve işsizliği arttırması beklenir. Bu tip vergiler iş veren ve işçiden eşit oranlarda alındığı için işgücünün daha düşük ücret ile çalışmasına sebep olurken düşük gelir ve yüksek gelir grupları arasındaki gelir eşitsizliğini de arttırmaktadır.

(Claus, vd., 2012) yaptıkları analizde bu teorinin Asya için de geçerli olduğu, bu vergilerin gelir eşitsizliğini arttırıcı etkisinin Asya ülkelerinde dünya genelinden daha fazla olduğu tespit etmiştir. Ürün ve servislerden alınan vergilerin ise Asya'da da dünya geneline hemen hemen denk bir oranda gelir eşitsizliğini arttırıcı etkisi bulunmuştur.

Üretim faktörlerinin üretim sürecine dahil edilmesi sonucunda toplam hasıladan elde edilen pay olarak tanımlanan gelir aynı zamanda ödeme gücünün de en önemli göstergesidir (Selen & Karas, 2018). Gelir vergisi, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin en aza indirilmesinde en fazla tercih edilen vergi türüdür. Gelir vergisinin her türlü kazançları vergi kapsamına alması, gelir düzeyindeki değişimleri izleyebilmesi, artan oranlı uygulanabilmesi ve ödeme gücünün tespitine yönelik araçların kullanılmasına izin vermesi gelir dağılımını olumlu etkilemesinde etkili olmaktadır (Şen & Sağbaşı, 2016). Dolaylı vergilerin gelir dağılımını bozucu etkisine karşı gelir vergisinin gelir dağılımındaki bozulmaları düzeltici etkisi kapsayıcı büyümenin temel hedeflerinden biri olan gelir eşitsizliklerini en aza indirmede gelir vergisini önemli araçlardan biri yapmaktadır. Vergilerin bir diğer etkisi işgücünün çalışma ve tasarruf yapma eğilimini üzerinde ortaya çıkmaktadır. Gelir vergisi işgücünün tasarruf yapma ve çalışma isteğini azaltmaktadır. Bu negatif etki ekonomik büyümeyi de olumsuz yönde etkilemektedir. Ancak ülkelerin vergi politikasında yapmış oldukları bir değişiklik ile gelir vergisinden tüketim vergisine (dolaylı vergi) geçmesi büyümeyi de pozitif etkilemektedir. Gelir vergisinden elde edilen vergi gelirinin düşürülüp bu oranın dolaylı vergi aracılığı ile elde edilmesi, gelir vergisinin işgücü üzerinde yarattığı tasarruf yapmama ve çalışmama isteğini azaltarak, verginin büyüme üzerinde yarattığı negatif etkinin pozitif dönüşmesini sağlamaktadır (Heshmati vd., 2014). Verginin, çalışma ve boş zaman, tasarruf ve tüketim tercihleri arasında yaratmış olduğu gelir ve ikame etkisi o verginin kaynak dağılımındaki etkinliğini göstermektedir. İkame etkisi o verginin maliyetini oluşturmaktadır. Özellikle gelir vergisinde ikame etkisi daha çok ortaya çıkmaktadır çünkü gelir vergisi bireylerin kullanılabilir gelirini azaltarak satın alma gücünün değişmesine sebep olmaktadır. Gelir vergisinin yaratmış olduğu ikame etkisi bireylerin çalışma ve boş zaman, tüketim ve tasarruf arasındaki tercihlerini vergi öncesine göre değiştirmekte ve kaynakların etkin dağılımını engellemektedir (Selen & Karas, 2018, s. 986). Gelir vergisi bireylerin çalışma sonucunda elde ettikleri geliri azalttığı için bireyler çalışmak yerine boş zamanı tercih etmektedir, bu da verginin etkinliğini bozmaktadır.

Verginin etkinliğini bozduğu için artan oranlı tarifeye sahip gelir vergisi etkinliğe hizmet etmeyen vergiler olarak tanımlanmaktadır (Goode, 1949). Artan oranlı gelir vergisinin bir diğer etkisi tasarruflar üzerinde oluşmaktadır. Artan oranlı gelir vergisi bireylerin faiz gelirinin azalmasına sebep olmakta ve bireyleri tasarruf yapmak yerine tüketime yönlendirmektedir. Alt gelir diliminde yer alan bireylerin marjinal tüketim eğiliminin yüksek marjinal tasarruf eğiliminin ise düşük olması gelir vergisinin tasarruflar üzerinde oluşturduğu bu ikame etkisinin daha çok üst gelir diliminde yer alan bireylerde görülmesine sebep olmaktadır (Şener, 2014'den aktaran Selen & Karas, 2018).

(Mertens & Ravn, 2013), kurumlar ve kişisel gelir vergisi ayırımına giderek ABD'de farklı vergi türlerinin dinamik etkisini inceledikleri çalışmalarında kurumlar vergisinde görülen değişimin ekonomi üzerinde etkisinin nötr olduğu, kişisel gelir vergisinde görülen kesintilerin kısa dönemde iş yaratma ve tüketimi teşvik etme etkisinin kurumlar vergisinde görülen kesintiden daha etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. (Heshmati vd., 2014) çalışmalarında vergilerin gelir dağılımı üzerinde etkisinin vergi düzeyine ve yapısına bağlı olduğu fakat genel olarak gelir eşitsizliğini düşürücü etkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Çalışmada vergilerin büyüme üzerinde etkisinin ise kişilerin çalışma hevesini kırdığı ve kişileri daha az tasarruf etmeye yönlendirdiği için negatif olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Vergilerin yoksulluk üzerindeki etkisi vergi türüne göre değişmektedir. Gelir vergisinin artan oranlı tarife yapısı ödeme gücü yüksek olanların daha yüksek bir tarifeden vergilendirilmesini sağlarken, gelir vergisine modüle edilen ve edilebilecek istisna ve muafiyetler çerçevesinde bazı konu ve kişilerin vergi kapsamı dışına çıkması olası hale gelmektedir. Tüm bu olasılıklar yoksullukla mücadelede gelir vergisini ön plana çıkarmaktadır (Aydın & Türgay, 2011, s. 255). Harcamalar üzerinden alınan Katma Değer Vergisi (KDV), Özel Tüketim Vergisi (ÖTV), Özel İletişim Vergisi gibi vergiler çoğunlukla yükümlünün şahsi durumunu dikkate almayan vergilerdir. Bu durum bu tür vergilerin gelir dağılımını bozucu yönde etkide bulunmasına sebep olmaktadır. Bu vergilerde kişilerin ödeme gücünde bir artış söz konusu olmasına rağmen ödedikleri vergi sabittir. Bu durumda vergi sisteminde dolaylı vergilerden dolaysız vergilerin hakim olduğu bir vergi yapısına geçmek, zorunlu tüketim mallarını düşük oranda vergilendirmek, zorunlu tüketim maddeleri dışındaki mal ve hizmetlerde vergi oranlarını arttırmak yoksullukla mücadele etmede harcamalar üzerinden alınan vergilerde

yapılabilecek düzenlemelerdir (Aydın & Türgay, 2011). Gündelik harcamalar üzerinden alınan vergiler yoksul kesimi daha fazla etkilemekte ve gelirin yeniden dağıtımında etkili olmaktadır, fakat lüks tüketim malları üzerinden alınan (örneğin otomobil) vergilerin geri dağıtım üzerinde etkisi azdır (Heshmati vd., 2014). (Thompson & Smeeding, 2013); çalışmalarında vergi ve gelir transferlerinin ABD’de 2008 krizinden 2011’e kadar olan dönemde gelir eşitsizlikleri ve yoksulluk rakamlarına etkisini ele almıştır. 2008-2010 döneminde ABD’de ücretlerde bir düşüş, gelir eşitsizlikleri ve yoksulluk rakamlarında ise hızlı bir artış yaşanmıştır. Çalışmada vergi ve transfer politikalarının gelir eşitsizliklerini ve yoksulluğu azaltmada başarılı olduğu fakat uygulanan bu politikaların etkisinin tüm nüfusa eşit bir şekilde dağılmadığı belirtilmiştir. Ele alınan dönemdeki yoksulluk verileri incelendiğinde ise vergi ve transfer politikalarından en fazla faydayı sırası ile yaşlı ve çocuk nüfusun sağladığı, çalışan yaş grubundaki nüfusun ise yoksulluk verisinde hızlı bir artış yaşandığı belirtilmiştir. Çalışmada gelir eşitsizliklerinin tüm nüfusa etki ederek bir azalış gösterse dahi çalışan yaş grubundaki nüfusun gelir eşitsizliği verisinin bir değişim göstermediği de görülmüştür. Çalışma sonucunda ele alınan dönemde ABD’nin yavaş bir ekonomik büyüme sergilediği, bu dönemde tüm yaş gruplarında gelir eşitsizlikleri artarken yoksulluğun özellikle çalışan yaş grubunda yüksek seyrettiği tespit edilmiştir.

(Wolff & Zacharias, 2007); çalışmalarında ABD’de 1989 ve 2000 yıllarında kamu harcamaları ve vergilerin gelir eşitsizliği üzerinde etkilerinin incelenmiştir. Çalışma sonucunda gelir eşitsizliklerinin kamu harcamaları ile düştüğü, yapılan kamu harcamalarının gelir eşitsizliklerini azaltıcı etkisinin vergilere kıyasla daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. (Alesina & Ardagna, 2009)’nın OECD ülkeleri için yapmış oldukları 1970-2007 dönemini kapsayan çalışmalarında mali uyarıcı ve düzenleyicilerin ekonomi üzerinde etkileri incelenmiştir. Vergi kesintilerine dayalı mali uyarıcıların büyüme üzerindeki etkisinin kamu harcamalarında görülen bir artıştan daha fazla olduğu, vergide artışa gidilmemesi ve harcamaların kısıtlanmasına dayalı mali düzenleyici politikaların ise GSYH’da görülen açıkları azaltmada vergilerde görülen bir artışa kıyasla daha etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Harcamalarda kısıtlamaya götüren politikalar uygulanmasının ise vergilere kıyasla ekonomiyi durgunluğa götürücü etkisinin fazla olduğu tespit edilmiştir. (Muinelo & Roca-Sagalés, 2011); farklı maliye politikalarının ekonomik büyüme ve gelir eşitsizlikleri üzerine etkisini inceledikleri çalışmaları 1972-2006

dönemleri arasında 43 üst orta gelir ve yüksek gelir ülkesini kapsamaktadır. Çalışma sonucunda cari harcamalar ve doğrudan vergiler aracılığıyla hükümet gelirinde görülen artışın ekonomik büyümeyi azaltıcı, gelir eşitsizlikleri üzerinde ise iyileştirici bir etki yarattığı sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda kamu harcamaları gelir eşitsizlikleri ve ekonomik büyüme değişkenlerinin her ikisini de olumsuz etkilemeyen tek değişken olarak tespit edilmiş. Kamu harcamalarında görülen bir artışın eşitsizlikleri çıktıda bir azaltma yaratmadan iyileştirdiği belirtilmiştir.

Küreselleşme ve teknolojik gelişmelerle birlikte birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede gelir eşitsizliklerinde artışlar yaşanmaktadır. Maliye politikalarının gelir eşitsizliklerini azaltmadaki rolü özellikle gelişmiş ülkelerde oldukça fazladır. Vergi kaçakçılığını engellemek, ülkede yapılan verimsiz harcamaları kısmak, gelirden alınan vergileri azaltmak gibi vergi ve harcamaya yönelik önlemler ekonomik etkinliği desteklemektedir. Kapsayıcı bir büyüme için harcama reformları yapılması, fiyat sübvansiyonlarının azaltılması¹⁰, yapılan mali transferlerin daha iyi hedeflenmesi ve sosyal sigorta hizmetlerinin yaygınlaştırılması yönelik politikalar üzerine odaklanılması gerekmektedir (Bastagli vd., 2012).

2.7. Türkiye’de Kapsayıcı Büyüme Çerçevesinde Maliye Politikaları

Bu bölümde eğitim ve sağlık harcamaları, vergi ve sosyal transferlerin seyri kapsayıcı büyüme amacı doğrultusunda Türkiye için değerlendirilmiştir.

2.7.1. Eğitim harcamaları

Eğitim harcamalarının nitelikli işgücünün oluşmasına katkı sağlaması, istihdamı artırması, işsiz kalma olasılığını azaltması, çalışanların verimliliği ve ücretlerini artırması, yoksulluğu ve gelir eşitsizliğini azaltması ülkelerin kapsayıcı büyüme amacına ulaşmak için dikkate aldıkları temel politikalar içerisinde yer almasını sağlamıştır.

Eğitimin sağladığı faydaları arttırmak ve toplumdaki herkesin bu fırsatlardan yararlanabilmesi için ülkelerin eğitime ayırdığı pay önem taşımaktadır. Tablo 2.36’da

---

¹⁰Bu uygulama daha çok fiyat esnekliğinin düşük olduğu tarım sektöründe karşımıza çıkmaktadır. Fiyat sübvansiyonu, elde edilen ürünün satışının belgelendirilmesi koşulu ile hükümetin belirlediği hedef fiyattı ile piyasa fiyatı arasında kalan farkın üreticiye doğrudan ödenmesine verilen addır. Fiyat sübvansiyonunu kaldırmak kamu açıklarını azaltmaya yarar ve piyasa güçlerinin rolünü artırır (Şenses, 2014).

Türkiye’de 2006-2018 döneminde eğitim harcamalarının GSYH içerisindeki payı verilmiştir. 2006 yılında eğitim harcamalarının GSYH içerisindeki payı 2,18 iken bu oran 2018 yılında 2,69’a yükselmiştir.

Tablo 2.36. *Türkiye’de eğitim harcamalarının GSYH içerisindeki payı (T.C. Milli Eğitim Bakanlığı)*

Türkiye’de eğitim harcamalarının GSYH içerisindeki payı												
2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
2.18	2.53	2.41	2.88	2.57	2.63	2.76	3.03	3.19	2.65	2.93	2.80	2.69

Kapsayıcı büyüme yaratılan fırsatlardan herkesin eşit bir şekilde yararlanmasını hedefler. Bu sebeple kamunun yapmış olduğu eğitim harcamaları önem taşımaktadır. Fakat eğitimde özelleşmenin artması bireylerin eğitim hizmetlerinden eşit bir şekilde faydalanmasını önler. Özel eğitimden sadece belli gelir seviyesindeki bireyler faydalanabilmektedir. (Bakış vd., 2009)’nin çalışmalarında eğitimde dershaneleşme ve özel okullara dayalı fiili özelleşmenin sonucu vasıf kazandıran eğitimin gelir düzeyinin bir fonksiyonu haline geldiği bu durumun da eğitimde fırsat eşitliğinin ortadan kalmasına, yoksulluk ve gelir dağılımı eşitsizliğinin kuşaklar boyu süreklilik kazanmasına sebep olduğunu tespit etmişlerdir.

Türkiye 2012-2013 döneminde 4+4+4 eğitim sistemine geçmiş ve bu dönemde özel öğrenim teşvikleri verilmiştir. Özel öğrenim teşviklerinde amaç özel eğitimden faydalanmak isteyen bireylerin bu eğitime erişimini kolaylaştırmaktır. 2012-2013 dönemiyle birlikte Türkiye’de özel okul sayısında da artış yaşanmıştır. Tablo 2.37’de Türkiye’de yıllara göre özel okul sayısı verilmiştir. 2012-2013 döneminde 6.750 olan özel okul sayısı 2018-2019 döneminde 12.809’a yükselmiştir.

Tablo 2.37. *Türkiye’de özel okul sayısı (T.C. Milli Eğitim Bakanlığı)*

Türkiye’de özel okul sayısı						
2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016	2016-2017	2017-2018	2018-2019
6.570	7.403	7.474	9.581	10.053	11.694	12.809

(Bakış vd., 2009) Türkiye’de eğitime erişimin belirleyicilerini araştırdıkları çalışmalarında gelir düşüklüğünün ve kaliteli eğitime erişimin zorluğu sebebiyle eğitime erişimin eğitimin zorunlu olduğu ilköğretimde bile zorluklar içerdiğini, Türkiye’de eğitimin beceri ve vasıf kazandıramadığını belirtmişlerdir. Çalışmada Türkiye’de gelir

düşüklüğünün özellikle zorunlu eğitim sonrasında eğitime katılım kararı üzerinde etkili olduğu, yoksulluk riski yüksek, düşük gelirli ailelerde aile içi iş bölümü sebebiyle çocukların erken yaşta eğitimden alındığı belirtilmiştir.

Tablo 2.38’ de Türkiye’de 2006-2017 dönemine ait okullaşma oranı verilmiştir. 2017-18 döneminde okullaşma oranı en az yükseköğretimde iken en çok ortaokuldadır.

Tablo 2.38. 2006-2017 dönemi Türkiye’de okullaşma oranı (T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, 2017/18)

(%)	İlköğretim	Ortaöğretim		Yükseköğretim
2006-07	90,13	56,51		20,14
2007-08	97,37	58,56		21,06
2008-09	96,49	58,52		27,69
2009-10	98,17	64,95		30,42
2010-11	98,41	66,07		33,06
2011-12	98,67	67,37		35,51
	İlkokul	Ortaokul	Ortaöğretim	Yükseköğretim
2012-13	98,86	93,09	70,06	38,50
2013-14	99,57	94,52	76,65	39,89
2014-15	96,30	94,35	79,37	39,49
2015-16	94,87	94,39	79,79	40,87
2016-17	91,16	95,68	82,54	42,4
2017-18	91,54	94,47	83,58	45,64

Okullaşmanın etkileri gelir ve yoksulluk üzerinde ortaya çıkmaktadır. Tablo 2.27’de verildiği üzere eğitim seviyesi arttıkça bireylerin yıllık ortalama geliri artmaktadır. 2018 yılında yükseköğretim mezunu bir bireyin yıllık ortalama geliri 46,755 TL iken lise altı eğitimli bireyin 23,437 TL, okur-yazar olmayan bireyin yıllık ortalama geliri 12,043 TL’dir. Bu veriler yükseköğretim mezunu bir bireyin yıllık ortalama gelirinin okur-yazar olmayan bir bireyin gelirinin üç katından daha fazla olduğunu göstermektedir. Eğitim seviyesinin bir diğer etkisi yoksulluk üzerinde ortaya çıkmaktadır. Tablo 2.13’de verildiği üzere bitirilen okul düzeyi arttıkça yoksulluk oranı düşmektedir. 2018 yılında yükseköğretim mezunlarının yoksulluk oranı %2,2; lise altı eğitimlilerin yoksulluk oranı %12,1 ve okur-yazar olmayanların yoksulluk oranı %27,5’tir. Bu değerler Tablo 2.38’deki okullaşma oranı ile karşılaştırıldığında yoksulluk oranının daha düşük olduğu yükseköğretimde okullaşma oranının daha az olduğu görülmektedir, yoksulluk oranının en fazla olduğu ilköğretim ve ortaöğretimde ise okullaşma oranı daha yüksektir.

Tablo 2.39’da 2008-2019 döneminde Türkiye’de bitirilen eğitim durumuna göre nüfus rakamları verilmiştir.

Tablo 2.39. Türkiye’de bitirilen eğitim durumuna göre nüfus (TÜİK)

<i>Bitirilen eğitim durumuna göre nüfus</i>					
	<i>İlkokul</i>	<i>İlköğretim</i>	<i>Ortaokul ve dengi meslek okulu</i>	<i>Lise ve dengi meslek okulu</i>	<i>Yüksekokul veya fakülte</i>
2008	18,078,358	5,679,485	2,795,749	9,970,816	3,508,954
2009	18,523,823	6,324,830	2,795,917	10,379,231	4,320,813
2010	15,709,975	9,662,663	3,127,204	11,374,336	4,566,049
2011	15,333,800	10,922,320	2,856,407	11,883,336	5,495,749
2012	15,220,028	11,617,159	2,849,999	12,096,830	5,913,187
2013	14,994,232	11,959,942	2,828,299	12,085,335	6,706,780
2014	14,838,220	10,610,963	4,968,717	12,602,820	7,447,269
2015	14,937,011	9,318,565	6,297,850	12,990,847	8,340,145
2016	14,419,746	8,481,757	7,575,526	13,717,008	8,922,146
2017	14,183,214	8,691,859	7,908,176	13,965,346	9,246,040
2018	13,032,445	8,832,635	8,695,145	14,785,993	9,754,499
2019	12,513,837	5,678,694	12,327,461	15,426,019	10,257,791

Tablo 2.39’da yükseköğretim ve fakülte mezun sayısı ele alındığında 2008 yılında 3,508,954 olan mezun sayısının 2019 yılında 8,340,145’a yükseldiği görülmektedir. (Biçerli, 2011) bir ülkenin ihtiyaç duyduğu nitelikli işgücünün yetişmesinde yükseköğretim sisteminin hayati bir önem taşıdığını belirttiği çalışmasında, Türkiye’de bazı alanlarda piyasanın talebinden fazla mezun verildiğini ve Türkiye’deki yükseköğretim mezunlarının işgücü piyasasının istediği temel bilgi ve becerilere sahip olmadığını dile getirmiştir. (Küçükcan & Gür, 2009’dan aktaran Biçerli, 2011, s. 124) Türkiye’de yüksek öğretim mezunu sayısının arttığını ancak mezunların istihdam oranında benzer bir artış görülmediğini belirttikleri çalışmalarında Dünya’da üniversitelerin, bulunduğu bölge ve üniversitenin ekonomik ihtiyacını karşılamak ve milli kalkınmaya katkı yapmakla yükümlü olduklarını ancak Türkiye’de programların işdünyasının ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde tasarlandığını bu sebeple de yükseköğretimde öğretilen becerilerin iş dünyasının aradığı beceriler ile uymadığı; işgücünün niteliği ve işgücü piyasasının talebinin birbirini karşılamadığı bu durumun işsiz sayısını arttırdığı belirtmiştir.

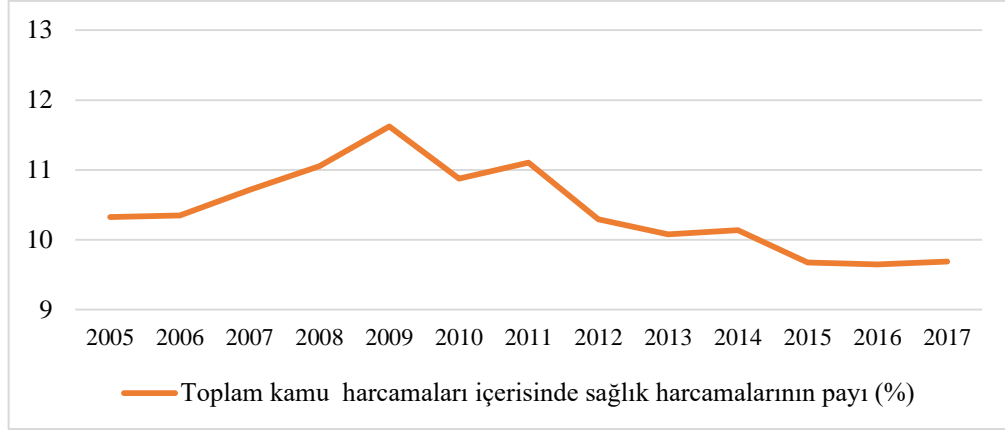
2.7.2. Sağlık harcamaları

Tablo 2.40’da 1999-2018 dönemine ait Türkiye’deki sağlık harcamaları miktarı ve bu harcamaların GSYH’ya oranı verilmiştir. Tablo 2.40’da toplam sağlık harcamalarının GSYH’ya oranı incelendiğinde 1999 yılında %4,7 olan oranın 2009 yılında %5,8’e yükseldiği 2010 yılında %5,3 olan oranın azalış trendine girerek 2018 yılınca %4,4’e düştüğü görülmektedir.

Tablo 2.40. Türkiye’de sağlık harcamaları göstergeleri (TÜİK, Sağlık Harcamaları İstatistikleri)

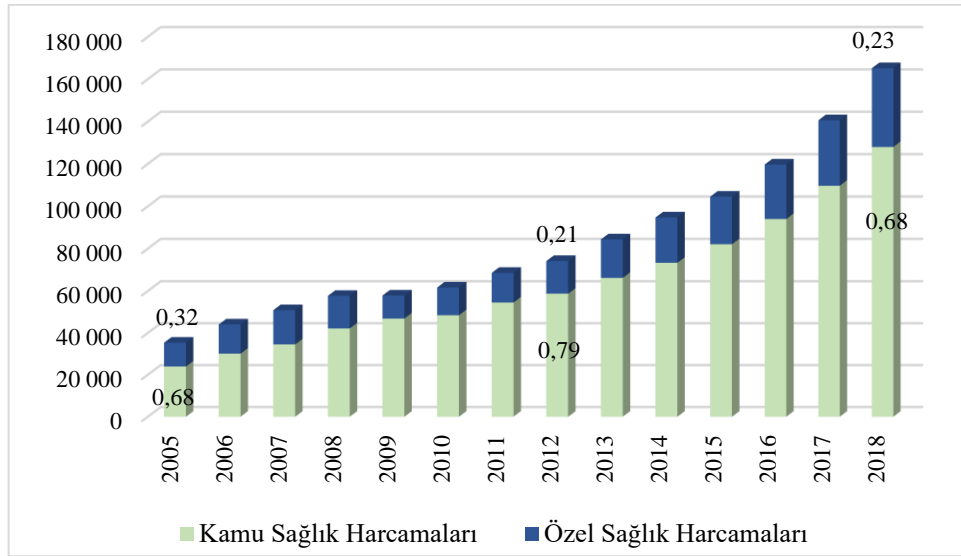
Sağlık Harcamaları ile İlgili Göstergeler, 1999-2018					
	Toplam sağlık harcaması (Milyon TL)	Toplam sağlık harcamasının gayri safi yurtiçi hasılaya oranı (%)		Toplam sağlık harcaması (Milyon TL)	Toplam sağlık harcamasının gayri safi yurtiçi hasılaya oranı (%)
1999	4.985	4,7	2009	57.911	5,8
2000	8.248	4,8	2010	61.678	5,3
2001	12.396	5,1	2011	68.607	4,9
2002	18.774	5,2	2012	74.189	4,7
2003	24.279	5,2	2013	84.390	4,7
2004	30.021	5,2	2014	94.750	4,6
2005	35.359	5,2	2015	104.568	4,5
2006	44.069	5,6	2016	119.756	4,6
2007	50.904	5,8	2017	140.647	4,5
2008	57.740	5,8	2018	165.234	4,4

Şekil 2.21’de toplam kamu harcamaları içerisinde sağlık harcamalarının payı gösterilmiştir. 2006’dan sonra toplam kamu harcamaları içerisinde sağlık harcamalarının payında artış yaşanmış, 2008 küresel ekonomik krizinden sonra 2009 yılında zirve yapmış ve daha sonra azalış trendine girmiştir. 2005 yılında toplam kamu harcamaları içerisinde sağlık harcamalarına ayrılan pay %10, 2009 yılında %12, 2017 yılında ise %10’dur.

Şekil 2.21. Türkiye’de toplam kamu harcamaları içerisinde sağlık harcamalarının payı (WHO)

Şekil 2.22’de Türkiye’de 2005-2018 döneminde yapılan sağlık harcamalarından kamu ve özel kesimin aldığı pay gösterilmiştir. 2005 yılında 35.359 milyon TL’lik toplam kamu harcamasının %68’i kamu, %32’si özel kesim tarafından yapılmıştır. 2012 yılında toplam sağlık harcamaları 74.189 milyon TL’ye artarken özel kesimin payı %21’e düşmüş, kamunun yapmış olduğu sağlık harcamalarının payı %79’a yükselmiştir. 2018 yılında 165.235 Milyon TL sağlık harcaması yapılmış, bunun 128.021 Milyon TL’si kamu kesimi sağlık harcamaları iken 37.213 Milyon TL’si özel sağlık harcamalarıdır.

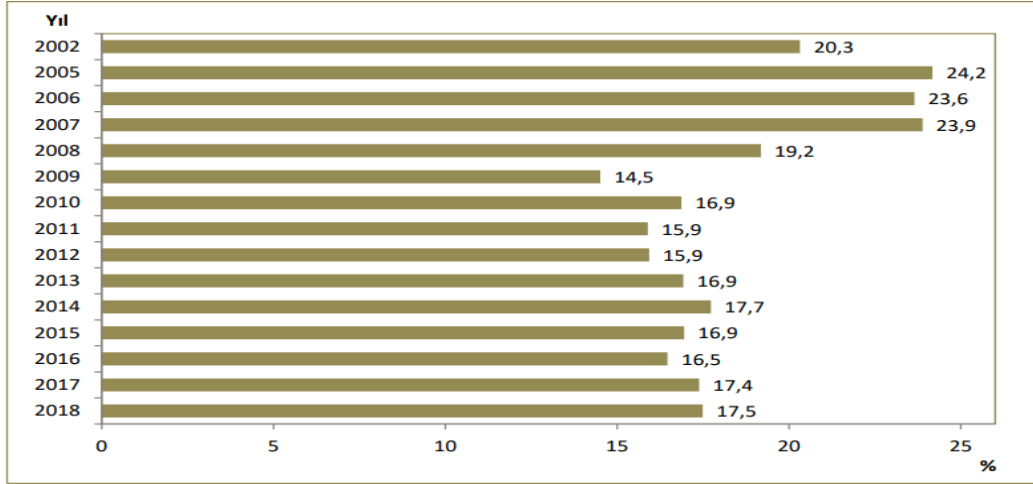

Şekil 2.22. Türkiye’de kamu ve özel kesim sağlık harcamaları (TÜİK)

Türkiye’de 2000 yılında 861 tane devlet, 261 tane özel; 2008 yılında 847 tane devlet, 400 tane özel ve 2018 yılında 889 tane devlet, 577 tane özel hastane bulunmaktadır

(TÜİK, 2020). Sağlık kurumlarının özelleşmesi düşük gelir gruplarının sağlık hizmetlerine erişimini ve özel hastanelerde verilen hizmetlerden faydalanmalarını engellemektedir. Aynı zamanda sağlık katılım payının artması da düşük gelir grubundaki bireylerin sağlık hizmetlerinden faydalanmasını kısıtlamaktadır. Sağlık katılım payı bireylerin aldıkları sağlık hizmeti için ödedikleri ücrettir. Bu ücret bireylerin bağlı oldukları Sosyal Güvenlik Kurumları tarafından ödenir, ancak belli bir kısmı sağlık hizmeti alan kişiler tarafından ödenmektedir. Bu ödenen miktara katılım payı denir. Muayene katılım payı ve ilaç katılım payında görülen artış düşük gelir gruplarının bu hizmetlerden faydalanma oranını azaltır. (Erol & Özdemir, 2014) Türkiye’de sağlık harcamalarının etkilerini değerlendirdiği çalışmada sağlık hizmetlerinin devlet garantisi ve korumasından çıkartılmasının, piyasa koşullarına terk edilmesinin sağlık alanının kâr elde edilen bir alan haline dönüşmesinin yolunu açtığını belirtmiş, piyasada özel sektörün egemen olduğunu bu nedenle özellikle yoksullar olmak üzere toplumun dar gelirli kesimlerinin sağlık hizmetlerine erişiminin kısıtlandığını dile getirmiştir. (Pala, 2007, s. 37) çalışmada Türkiye’de sağlık sisteminde özel sektörün egemen olduğunu bu nedenle özellikle başta yoksullar olmak üzere toplumun dar gelirli ve dezavantajlı kesiminin sağlık hizmetlerine erişiminin sınırlandığını bunun sonucunda da sağlıkta yaşanan eşitsizliklerin daha da artacağını belirtmiştir. Sağlık kurumlarının özelleştirilmesinin bir diğer etkisi de işgücü üzerinde oluşmaktadır. (Harmancı Seren & Yıldırım, 2013) çalışmada Türkiye’de sağlık alanında özelleşmenin yaygınlaşması ile birlikte çalışma saatlerinin uzadığı, iş yükünün arttığı, güvencesiz çalışmanın yaygınlaştığı ve lisans mezunu olmayan personel (özellikle hemşirelik personeli) sayısının arttığı sonucuna ulaşmışlardır.

Şekil 2.23’de Türkiye’de cepten yapılan cari sağlık harcamasının toplam cari sağlık harcaması içindeki payı gösterilmiştir. 2002 yılında %20,3 olan bu oran 2018’de %17,5’e düşmüştür. Cepten yapılan sağlık harcamaları yoksulluğu etkilemektedir. (Tokatlıoğlu & Tokatlıoğlu, 2013) hanehalkının cebinden yaptığı sağlık harcamalarının temel gereksinimlerinden fedakarlık yapmalarına sebep olabileceğinin bu türden yapılan harcamalara katastrofik sağlık harcaması dendiğini belirttikleri çalışmalarında Türkiye’de 2002-2011 döneminde katastrofik sağlık harcamalarının yeni yoksulluk yaratma kapasitesinin düşük fakat mevcut yoksulluğu derinleştirme kapasitesinin yüksek olduğunu tespit etmişlerdir.

Şekil 2.23. Türkiye’de cepten yapılan cari sağlık harcamasının toplam cari sağlık harcaması içindeki payı (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2019)

Sağlık harcamalarının bireylerin verimliliğini artırması; ortalama yaşam süresi ve kalitesinin artmasına katkıda bulunarak bireylerin yaşamları boyunca yapacakları yatırımları artırması böylece ekonomik büyüme ve kalkınmayı pozitif etkilemesi beklenir. Türkiye için yapılan çalışmalarda farklı etkiler tespit edilmiştir. (Bali Eryigit vd., 2012) Türkiye’de 1950-2005 döneminde sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşımlardır. (Akar, 2014) Türkiye’de Ocak 2004-Mart 2013 döneminde sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test etmiştir. Çalışma sonucunda uzun dönemde sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiş iken, kısa dönemde anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. (Kurt, 2015) Türkiye’de 2006-2013 döneminde sağlık harcamalarının anlamlı bir şekilde ekonomik büyümeyi arttırdığını tespit etmiştir. (Kar & Taban, 2003) 1971-2000 döneminde Türkiye’de sağlık harcamalarının ekonomik büyümeye etkisinin negatif olduğunu tespit etmişlerdir. (Taban, 2006) çalışmasında Türkiye’de 1968-2003 döneminde sağlık kurum sayısı ile reel GSYH arasında bir nedensellik ilişkisi tespit etmemiş iken sağlık kurumlarının yatak sayısı, doğuşta yaşam beklentisi, sağlık personeli başına düşen kişi sayısı ile reel GSYH arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmiştir.

Sağlık harcamaları beşeri sermayenin oluşmasında ve verimliliğinin artmasında da etkilidir. Belirli bir ekonomik gelişmişlik düzeyine ulaşan ülkeler sağlık için ayırdıkları payı da arttırmaktadır. Bu toplumlarda bireyler sağlık konusunda daha bilinçli hale gelirken sağlıklı bireylerin verimliliği de artmaktadır. (Genç, 2015) 1980-2013

döneminde Türkiye’de sağlık harcamalarından verimlilik artışına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmişlerdir.

2.7.3. Vergi ve sosyal transferler

Vergi yükü mükellef açısından ele alındığında ödemiş olduğu vergi nedeniyle gelirinde meydana gelen azalmadır. Kamu kesimi için ele alındığında ise kamunun belirli bir dönemde elde ettiği vergi gelirinin aynı dönemdeki GSYH’ya oranıdır. Vergiler vergi mükellefleri için gelir azaltıcı bir etki yaratsa da kamu boyutu için bir gelir kaynağıdır. Bu durumda vergi ödeyen mükelleflerin vergi nedeniyle yaşadığı refah kaybı, kamusal harcamalardan fayda sağlayan bireylerin refah düzeyinde meydana gelen artışından daha düşük düzeyde ise vergi yükü artışının olumlu katkı sağladığı sonucuna ulaşılır (Koç, 2019, s. 250). Doğrudan vergi gelirleri bireylerin gelirinde bir azaltma yarattığı için bireylerin tasarruf ve yatırım yapma oranını azaltmakta bu sebeple ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir. (Temiz, 2008) çalışmasında kamu vergi gelirini arttırmak amacıyla uygulanacak vergi artışlarının dolaylı vergi kaleminden yapılmasının vergilerin büyüme üzerinde yaratacağı olumsuz etkiyi azaltacağı sonucuna ulaşmıştır. (Helhel & Demir, 2012) dolaylı ve dolaysız vergilerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmalarında dolaylı vergilerin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediğini bu etkinin elde edilen vergi gelirinin yatırımlara dönüşmesi ile ortaya çıktığını belirtmiştir. (Göçer vd., 2010) Türkiye’de 1924-2009 döneminde ekonomik büyüme ve vergi gelirleri arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında uzun dönemde dolaylı ve dolaysız vergiler ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit etmiş dolaysız vergilerin etkisinin dolaylı vergilerden yüksek olduğu belirtilmiştir. (Kuştepe & Bilman, 2009) çalışmalarında vergilerin tasarruf ve yatırım dürtülerini bozarak büyüme oranlarında bir düşüşe sebep olduğu ancak devletin belirli vergi politikalarıyla altyapı iyileştirme amaçlı yatırımlarının özel sektör yatırımlarının artması yoluyla ekonomik büyümeyi arttırıcı etki yarattığını belirtmiştir. (Durukaya & Ceylan, 2006) 1980-2004 döneminde vergi gelirlerinin ekonomik büyüme üzerine etkisini araştırdıkları çalışmalarında vergi gelir artışının dolaylı vergiler üzerinden yapılmasının ve mevcut vergi ağırlıklandırmasının dolaylı vergi türüne doğru değiştirilmesinin vergilerin büyüme üzerinde yaratacağı olumsuz etkiyi azaltacağını dile getirmiştir. (Sivrekli Demircan, 2003) harcamalar üzerinden alınan dolaylı vergilerin lüks tüketim mallarına

yönlendirilmesiyle vergilendirmenin gelir eşitsizliklerini azalatacağını, dolaylı vergilerin lüks tüketimi azalttığını ve nisbi fiyatları etkileyerek tüketimin azalmasına sebep olduğunu böylece tasarrufa teşvik ettiğini bu yönüyle de ekonomik büyüme ve kalkınmaya pozitif yönde etkide bulunduğunu belirtmiştir.

Türkiye’de dolaylı ve dolaysız vergilerin GSYH ve tüm vergiler içerisindeki payı Tablo 2.41’de verilmiştir. 2018 yılında dolaysız vergilerin tüm vergiler içerisindeki payı 15,42 iken dolaylı vergilerin tüm vergiler içerisindeki payı 40,47’dir. 2018 yılında dolaysız ve dolaylı vergilerin GSYH içerisindeki payı sırası ile 3,75 ve 9,85’tir.

Tablo 2.41. *Türkiye’de dolaylı ve dolaysız vergilerin dağılımı (OECD)*

	<i>Dolaylı Vergiler/GSYH</i>	<i>Dolaysız Vergiler/GSYH</i>	<i>Dolaylı Vergiler/Tüm Vergiler</i>	<i>Dolaysız Vergiler/Tüm Vergiler</i>
2000	9,90	5,24	41,97	22,24
2001	10,24	6,63	40,10	22,04
2002	11,26	4,23	46,90	17,64
2003	12,45	3,96	49,43	15,72
2004	11,13	3,46	47,72	14,85
2005	11,51	3,43	49,29	14,71
2006	11,47	3,67	48,70	15,58
2007	10,99	3,91	47,65	16,96
2008	10,52	3,82	45,46	16,51
2009	10,72	3,84	45,65	16,38
2010	11,83	3,48	47,67	14,03
2011	11,71	3,50	45,22	13,51
2012	11,23	3,59	45,02	14,42
2013	11,67	3,52	46,05	13,90
2014	10,84	3,61	44,10	14,70
2015	11,11	3,66	44,30	14,61
2016	11,03	3,70	43,62	16,63
2017	10,81	3,62	43,43	14,54
2018	9,85	3,75	40,47	15,42

Türkiye’de vergi gelirlerinde en yüksek pay dolaylı vergilere aittir. (Günel, 2019) Türk vergi sisteminin dolaylı vergiler ile ayakta durduğunu belirttiği çalışmasında dolaylı verginin en önemli özelliğinin mükellefin gelir ve ödeme gücünü dikkate almadan herkesten aynı oranda alınması olduğu bunun da harcama oranı daha yüksek olan alt gelir

grubunun vergi yükünün daha ağır olmasına sebep olarak alt gelir grubu ile üst gelir grubu arasındaki gelir dağılımı eşitsizliğini arttırdığı sonucuna ulaşmıştır. (Demirgil, 2018) Türkiye’de 1980-2014 döneminde vergilerin gelir dağılımı üzerine etkisini araştırdığı çalışmasında Türkiye’de dolaylı verginin payının 1980’den beri arttığını, dolaylı verginin gelir üzerinden değil de harcama üzerinden alınmasının çok kazananı değil de çok harcama yapanı vergilendirmeye tutması sebebiyle vergilendirmenin sosyal amacıyla çeliştiğini belirttiği çalışmasında dolaylı vergide meydana gelen bir artışın gelir eşitsizliğini arttırdığı sonucuna ulaşmıştır. (Pehlivan, 2009, s. 32) vergilerin çoğunluğunun dolaylı vergiler olması durumunda vergi yükünü düşük gelirli olanların taşıdığını, dolaylı vergilerin zorunlu tüketim malları üzerinden alınması halinde marjinal tüketim eğilimi üst gelir grubundaki tüketicilerden daha fazla olan düşük gelirli kesim üzerinde satın alma gücünü ve refah seviyesini azaltarak gelir dağılımı eşitsizliğini arttırdığını belirtmiştir. (Karanfil & Özkaya, 2013) Türkiye’de 1975-2005 döneminde sosyal harcamalar ile fakirlik arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında dolaylı vergilerin tüm vergiler içerisindeki payında görülen artışın yoksullukla mücadele politikalarını olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Tablo 2.42’de 2016-2019 yılları arası Türkiye’de vergi gelirlerinin dağılımı gösterilmiştir. Tablo 2.42 incelendiğinde vergi türleri içerisinde en fazla payın dahilde alınan mal ve hizmet vergisine ait olduğu görülmektedir, onu sırası ile gelir ve kazanç üzerinden alınan vergiler, uluslararası ticaret ve işlem vergileri takip etmektedir. 2019 yılında KDV’nin tüm vergi gelirleri içerisindeki payı 17,67, ÖTV’nin payı 18,08’dir. Gelir vergisinin tüm vergi gelirleri içerisindeki payı 25,36 iken kurumlar vergisinin payı 10,68’tir.

Dolaysız vergiler gelirin belli bir oranı şeklinde alındığı için daha adil vergilendirme sağlamaktadır. Gelir dağılımındaki eşitsizliklerin azaltılmasında en sık tercih edilen vergi türü gelir vergisidir. Bu sebeple artan oranlı gelir vergilendirmesi kullanılmaktadır. Tablo 2.43’de Gelir İdaresi Başkanlığı’nın 2018 yılında gelir vergisi kanununun 103 üncü maddesinin birinci fıkrasında yer alan gelir vergisine tabi gelirlerin vergilendirilmesinde esas alınan oranlar belirtilmiştir. Türkiye’de 2018 yılında 14,800 TL’ye kadar gelir elde eden bireylerin vergi oranı %15 iken 80,000 TL’den fazla gelir elde edenler %35 vergi ödemektedir.

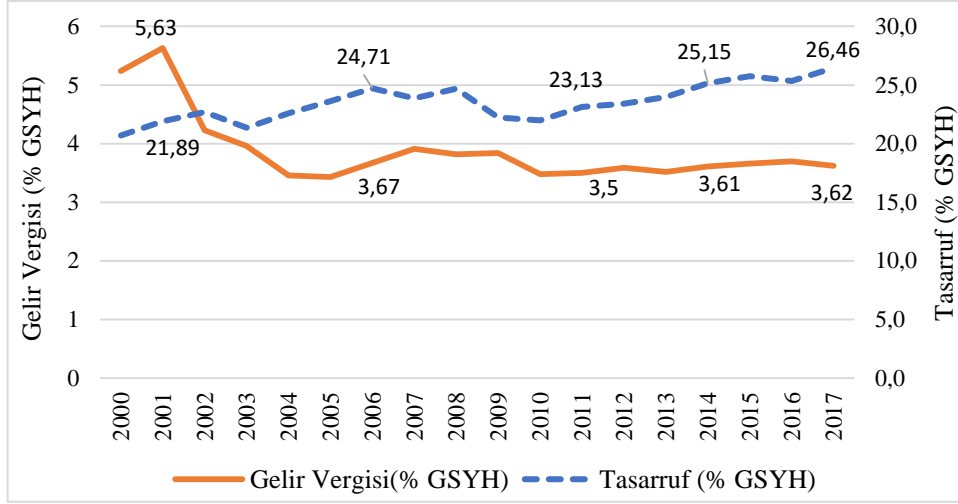
Tablo 2.42. Türkiye’de 2016-2019 yılları arası vergi gelirleri (Gelir İdaresi Başkanlığı)

	2016		2017		2018		2019	
	GSYH'daki yüzde payları	Genel Bütçe Vergi Gelirleri Tahsilatının Yüzde Dağılımı	GSYH'daki yüzde payları	Genel Bütçe Vergi Gelirleri Tahsilatının Yüzde Dağılımı	GSYH'daki yüzde payları	Genel Bütçe Vergi Gelirleri Tahsilatının Yüzde Dağılımı	GSYH'daki yüzde payları	Genel Bütçe Vergi Gelirleri Tahsilatının Yüzde Dağılımı
1. GELİR VE KAZANÇ ÜZERİNDEN ALINAN VERGİLER	6.54	32.21	6.50	32.24	6.94	35.17	6.90	36.04
a) Gelir Vergisi	4.74	23.35	4.63	22.99	4.69	23.77	4.86	25.36
b) Kurumlar Vergisi	1.8	8.80	1.86	9.24	2.25	11.40	2.04	10.68
2. MÜLKİYET ÜZERİNDEN ALINAN VERGİLER	0.41	2.02	0.37	1.85	0.37	1.88	0.37	1.93
Veraset İhtikal Vergisi	0.02	0.12	0.02	0.12	0.03	0.13	0.03	0.15
Motorlu Taşıtlar Vergisi	0.38	1.89	0.35	1.73	0.34	1.75	0.34	1.78
3. DAHİLDE ALINAN MAL VE HİZMET VERGİSİ	8.82	43.46	8.50	42.18	7.65	38.79	7.51	39.22
a) Dahilde Alınan Katma Değer Vergisi (KDV)	3.53	17.36	3.43	17.02	3.43	17.39	3.38	17.67
b) Özel Tüketim Vergisi (ÖTV)	4.65	22.89	4.49	22.26	3.61	18.31	3.46	18.08
-Petrol ve Doğalgaz Ürünlerine İlişkin ÖTV	2.18	10.76	2.07	10.29	1.51	7.65	1.44	7.54
-Motorlu Taşıt Araçlarına İlişkin ÖTV	0.73	3.58	0.71	3.54	0.47	2.36	0.33	1.70
-Alkollü İçkilere İlişkin ÖTV	0.3	1.49	0.32	1.60	0.33	1.68	0.34	1.80
-Tütün Mamüllerine İlişkin ÖTV	1.24	6.09	1.21	5.98	1.15	5.82	1.18	6.14
-Kola ve Gazozlara İlişkin ÖTV	0.01	0.07	0.01	0.06	0.02	0.12	0.02	0.12
-Dayanıklı Tüketim ve Diğer Mallara İlişkin ÖTV	0.18	0.90	0.16	0.79	0.13	0.68	0.15	0.77
c) Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi	0.42	2.09	0.43	2.12	0.49	2.47	0.53	2.77
d) Şans Oyunları Vergisi	0.03	0.17	0.03	0.16	0.03	0.16	0.04	0.21
e) Özel İletişim Vergisi	0.19	0.94	0.12	0.62	0.09	0.47	0.10	0.50
4. ULUSLARARASI TİCARET VE İŞLEM VERGİLERİ	3.31	16.31	3.64	18.07	3.70	18.78	3.34	17.46
5. DAMGA VERGİSİ	0.52	2.58	0.51	2.53	0.46	2.36	0.45	2.34
6. HARÇLAR	0.70	3.43	0.63	3.13	0.59	3.00	0.58	3.01
7. BAŞKA YERDE SINIFLANDIRILMAYAN VERGİLER	0	0	0	0	0.01	0.03	0.00	0.00

Tablo 2.43. Türkiye’de 2018 yılı gelir vergisi tarifesi (GİB, <https://www.gib.gov.tr/yaridim-ve-kaynaklar/yararli-bilgiler/gelir-vergisi-tarifesi-2018>)

Türkiye’de 2018 Yılı Gelir Vergisi Tarifesi	
<i>Gelir</i>	<i>Vergi Oranı (%)</i>
14.800 TL’ye kadar	15
34.000 TL’nin 14.800 TL’si için 2.220 TL, fazlası	20
80.000 TL’nin 34.000 TL’si için 6.060 TL, (ücret gelirlerinde 120.000 TL’nin 34.000 TL’si için 6.060 TL), fazlası	27
80.000 TL’den fazlasının 80.000 TL’si için 18.480 TL, (ücret gelirlerinde 120.000 TL’den fazlasının 120.000 TL’si için 29.280 TL), fazlası	35

Yüksek vergi politikaları ve gelir vergisinin payının artması çalışma isteğini ve tasarrufları azaltmaktadır. Şekil 2.24’te Türkiye’de gelir vergisi ve tasarrufların GSYH’ya oranının 2000-2017 dönemindeki değişimi verilmiştir. Şekil 2.24’te 2001 yılında gelir vergisinin GSYH’ya oranı %5,63 iken tasarrufların GSYH’ya oranı %21,89’dur. 2001-2017 döneminde gelir vergisinin GSYH içerisindeki payı bir azalış, tasarrufların GSYH içerisindeki payı ise artış trendi içerisindedir. 2017 yılında gelir vergisinin GSYH içerisindeki payı %3,62 iken tasarrufların GSYH içerisindeki payı %26,46’dır.

Şekil 2.24. Türkiye’de gelir vergisi ve tasarrufların GSYH’ya oranı (OECD, World Bank)

(BETAM, 2008), Türkiye’de kamu harcamalarının büyüme ve refah üzerine etkililerinin 1998-2006 dönemi için analiz edildiği projede Türkiye’de vergilerin dengeli bir şekilde dağılmadığı, dolaylı vergilerin toplam vergiler içerisindeki payının yüksek olduğu ve bu vergilerden en çok orta gelirli kesimin etkilendiği belirtilmiştir. Araştırma bulgusuna göre vergi yükünün kamu harcamalarına oranının aşağıya çekilmesi büyümeyi ve refahı olumlu yönde etkilemektedir. Çalışmada kamu yatırımları ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir, eğitim ve sağlık harcamalarının ise gecikmeli olarak büyümeyi olumlu etkilediği belirtilmiştir. Projede kamu hizmetlerinden transferlere yapılan kaynak aktarımının kötü bir politika uygulaması olduğu çünkü transfer gelirinde görülen artışın çalışma eğilimini azaltarak işgücü arzını düşürdüğü bunun da sırasıyla üretim kaybına ve gelir kaybına sebep olduğu tespit edilmiştir.

Transfer harcamalarından düşük gelir grubu üst gelir grubuna kıyasla daha fazla faydalanmaktadır. Doğrudan nakit transferleri yoksul kesimin gelirini arttırırken eğitim ve sağlık hizmetlerinden faydalanamayan kesimin bu hizmetlerden fayda sağlamasına olanak tanımaktadır (Asian Development Bank, 2014). Transfer harcamaları gelir eşitsizlikleri üzerinde ve yoksulluk üzerinde etkili politikalardır. Yoksulluk sınırı altındaki kişilere yapılan nakdi yardımların yoksulluğu azaltıcı etkisi olduğu gibi Türkiye’de 2017 yılında nakdi yardımlar içerisinde en fazla paya sahip yaşlılık ve emekli maaşı ödemelerinin gelir eşitsizliklerini azaltıcı etkisi bulunmaktadır. Türkiye’de 2017 yılında aynı yardımlar içerisindeki en fazla pay ise hastalık/bakım harcamalarına aittir. Bu sayede herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı olanlar sağlık sigortasından

yararlanabilmekte, sosyal güvenlik kurumuna dahil olmayanlar için ise yeşil kart sistemi uygulanmaktadır. Tablo 2.44’de Türkiye’de 2006-2018 döneminde kamu kesimi sosyal yardım harcamalarının GSYH’ya oranı verileri verilmiştir.

Tablo 2.44. Kamu kesimi sosyal koruma harcamalarının GSYH’ya oranı (TÜİK)

	<i>Sosyal Koruma</i>	<i>Emekli aylığı ve diğer harcamalar</i>	<i>Sosyal yardım ve primsiz ödemeler</i>	<i>Doğrudan gelir desteği</i>
2006	7.1	6.1	0.7	0.3
2007	7.1	6.4	0.5	0.3
2008	7.0	6.3	0.5	0.2
2009	8.0	7.2	0.7	0.1
2010	8.0	7.2	0.7	0.1
2011	7.9	6.9	0.8	0.1
2012	8.1	7.2	0.8	0.1
2013	8.1	7.1	0.8	0.1
2014	8.1	7.1	0.8	0.1
2015	8.2	7.2	0.9	0.1
2016	9.1	8.0	1.0	0.1
2017	8.5	7.5	0.9	0.1
2018	9.0	8.0	0.9	0.1

Tablo 2.44 incelendiğinde sosyal koruma harcamaları içerisinde en yüksek payın emekli aylığı ve diğer harcamalar alanına ait olduğu görülmektedir. (Karadeniz & Durusoy Öztepe, 2013) çalışmalarında yaşlı nüfusun genel nüfus içerisindeki payının artmasının yaşlıların ve onlara yönelik oluşturulacak sosyal politika önlemlerinin önemini arttırdığına, yaşlı nüfusta görülen yoksulluk oranlarında emekli aylığı ödemelerinin büyük oranda etkili olduğuna, vergiler ile finanse edilen sosyal yardım niteliğindeki aylıkların yoksulluğu ortadan kaldıracak düzeyde belirlenmesi gerektiğine değinmiştir. (Demirdöğen vd., 2012) tarım politikaları ve kırsal yoksulluk arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında Türkiye’de tarım politikaları ve bu kapsamda sağlanan desteklerin özellikle kırsal alanda görülen yoksulluğu azaltıcı etkisi olduğuna değinmişlerdir. Bu etkiyi tarımın kırsal alanda başlıca ekonomik sektör olması nedeniyle tarımsal gelir artışının yoksulluğun azalmasına katkı sağlayacak olması ile açıklamışlardır. (Yücel, 2011) Türkiye’de 2002-2009 döneminde kamu sosyal transfer harcamalarının işteki durumuna göre ücretli-maaşlı, yevmiyeli, işveren, kendi adına çalışan, ücretsiz aile işçisi ve iş arayanlarda yoksulluğu azaltıcı etki yarattığını tespit etmiştir. Transfer harcamalarının verimli işgücü üzerinde de etkisi bulunmaktadır. (Sarısoy & Koç, 2010) çalışmalarında vasıfsız ve meslek sahibi olmayan işgücünün

eğitimi için eğitim merkezlerinin açılması gibi sosyal transfer harcamalarının yapılmasının bu bireylerin hem niteliğinin artmasında hem de yoksulluğunun azalmasında etkili olacağını belirtmiştir. Aynı zamanda çalışmada girişimcilik vasfını kazandırmak için yapılan transfer harcamalarının veya uygulamaya konan mikro kredilerin belirli bir yeteneği olup işletme kurmak isteyen bireylerin yoksulluktan kurtulmasına katkı sağladığı belirtilmiştir. (Bayram, 2013) Türkiye için 2000-2012 dönemini kapsayan sosyal yardım ödeneklerinin yoksulluk üzerindeki etkilerini araştırdığı çalışmasında sosyal yardımların toplam gelirin hanehalkları arasında daha eşit bir şekilde dağılıma olanak sağladığını ve yoksulluk sınırı altında gelir elde eden kişilerin toplam nüfus içerisindeki payını düşürdüğünü tespit etmiştir.

Tablo 2.44 incelendiğinde transfer harcamaları içerisinde yer alan doğrudan gelir desteği (DGD)' nin payının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Yapılan literatür araştırmasında doğrudan gelir desteğinin Türkiye'de daha çok tarım alanında uygulamada olduğunu görülmüştür. Tarımda uygulanan DGD 2008 yılından itibaren kaldırılmış, bu tarihten itibaren araziye değil ürüne destek verilmeye başlanmıştır. Ancak Türkiye için yapılan literatür çalışmasında tarım alanında yapılan doğrudan gelir desteğinin pek etkili olmadığı görülmüştür. Tarımda uygulanan doğrudan gelir transferlerinin başarısızlığını (Yapar, 2005) ok parçalı toprak sistemi, tapu ve ifti kayıt sisteminin yetersizliği, ortakçılık kiralama, toprağı işleyen ile üretimi gerçekleştiren-tapu sahibinin farklı olması ile açıklamıştır. (Karakaya, 2013) alışmasında Türkiye'de tarımı destekleme doğrudan gelir desteğinin üretimden bağımsız birim alana göre verilmesinin üretim yapmayan toprak sahiplerine haksız destek verilmesine neden olması, üreticilere desteklerin gecikmeli ödenmesi, desteklerin tarım dışı alana gitmesi ve üreticilerin desteklerden etkin faydalanamaması sebebiyle etkili olmadığını belirtmiştir.

Tablo 2.45'de Türkiye'de 2005-2018 döneminde ayni ve nakdi yardımların dağılımı verilmiştir. 2005 yılında toplam nakdi yardım miktarı 43.768 Milyon TL iken 2018 yılında 293,273 Milyon TL'ye artmıştır. 2018 yılında nakdi yardımlar içerisinde 213.402 Milyon TL ile en fazla pay emekli/yaşlı demelerine ayrılmıştır. Emekli/yaşlı ödemeleri, belirli bir yaşa ulaşması nedeniyle çalışma gücü azalan sigortalıya, iş hayatından çekilerek yaşamını sürdürme ve dinlenme olanağı sağlamak amacıyla emekli aylığı, emekli olan memura bir defaya mahsus emekli ikramiyesi ödemesi, huzurevleri ve yaşlı bakım ve rehabilitasyon merkezlerindeki yaşlılara yönelik hizmetler, toplu taşımda

yaşlılar için yapılan indirimler gibi hizmetleri içermektedir (Şeker, 2008, s. 77). Emekli/yaşlı ödemelerini 51.993 Milyon TL ile dul/yetim ödemeleri takip etmektedir. 2005 yılında yapılan aynı yardımların toplamı 25.571 Milyon TL iken 2018 yılında 142.637 Milyon TL'ye artmıştır. 2018 yılında aynı yardımlar içerisinde en fazla pay 118.913 Milyon TL ile hastalık/sağlık bakımına ayrılmıştır.

Tablo 2.45. Türkiye’de aynı ve nakdi yardımların dağılımı (TÜİK)

	Nakdi Yardımlar (Milyon TL)													
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Sosyal koruma yardımları toplamı	43,768	51,811	61,797	69,184	81,179	92,065	106,828	123,790	140,876	158,868	182,413	223,192	253,150	293,273
Hastalık/sağlık bakımı	340	323	512	484	543	524	727	888	1,154	1,373	1,661	1,942	2,163	2,531
Engelli/malül	1,378	1,647	2,124	1,933	2,344	2,524	2,898	3,423	3,991	4,531	4,994	5,964	6,404	6,697
Emekli/yaşlı	32,137	38,103	45,360	52,698	63,007	71,475	79,822	91,648	103,986	116,675	132,945	161,190	183,909	213,402
Dul/yetim	8,145	9,665	11,397	11,689	11,599	14,016	19,059	22,270	25,403	28,752	32,526	39,406	44,455	51,993
Aile/çocuk	1,051	1,268	1,539	1,356	1,614	1,738	2,364	2,954	3,475	3,864	4,578	5,769	6,814	7,494
İşsizlik	427	509	550	657	1,690	1,334	1,461	2,023	2,157	2,789	4,732	7,702	8,174	9,827
Diğer	290	296	314	366	381	455	497	584	709	885	978	1,220	1,231	1,328
	Aynı Yardımlar (Milyon TL)													
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Sosyal koruma yardımları toplamı	25,571	31,286	34,424	42,406	51,311	54,180	62,254	68,897	75,570	84,044	92,498	107,584	122,407	142,637
Hastalık/sağlık bakımı	24,072	29,757	32,107	39,087	46,841	48,905	55,319	59,631	64,684	71,949	78,801	89,388	100,914	118,913
Engelli/malül	64	87	156	573	1,194	1,756	2,756	3,611	4,097	4,720	5,130	6,019	6,913	8,144
Emekli/yaşlı	92	120	138	193	229	251	422	489	568	716	570	949	1,075	730
Dul/yetim	61	57	73	46	50	132	141	153	165	180	193	209	232	269
Aile/çocuk	739	687	1,230	1,590	1,805	1,942	2,239	2,643	3,424	3,716	4,324	6,551	8,152	9,492
İşsizlik	39	43	52	65	166	290	278	408	415	378	530	470	498	530
Diğer	505	535	668	854	1,027	904	1,099	1,962	2,218	2,386	2,950	3,998	4,623	4,559

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE’NİN KAPSAYICI BÜYÜME HEDEFİNE ULAŞMASINDA MALİYE POLİTİKALARININ ETKİSİ

Ekonomik büyüme tüm ülkelerin temel hedeflerinin başında gelmektedir. Fakat çalışmalar göstermektedir ki ekonomik büyümenin kendisi yoksulluğun, gelir eşitsizliğinin ve işsizliğin azaltılmasında yeterli koşul değildir. Ekonomik büyüme toplumdaki her kesimin ekonomik büyümenin faydalarından eşit bir şekilde yararlanmasını garanti etmemektedir. Toplumda görülen yüksek ve artan derecedeki gelir eşitsizlikleri ekonomik büyümenin getirdiği yoksullukta görülen azalma etkisini azaltmakta; yüksek düzeyde görülen işsizlik yoksulluğu arttırmakla beraber gelir eşitsizliği, yoksulluk ve işsizlik değerlerindeki kötüye gidiş ekonomik büyümenin de yavaşlamasına sebep olmaktadır. Bu sebeple yoksulluğun, gelir eşitsizliklerinin ve işsizliğin azaltılması kapsayıcı büyümenin temel hedefleridir. Ancak kapsayıcı büyüme, ekonomik büyümenin sadece yeni fırsatlar yaratarak yoksulluk, gelir eşitsizliği ve işsizliği azaltması anlamına gelmez, kapsayıcı büyümede önemli olan fırsatların toplumun tüm kesimlerine eşit bir şekilde yayılmasıdır. Fırsatların topluma yayılmasında en etkili araç ise maliye politikalarıdır. Maliye politikaları araçlarından eğitim, sağlık ve transfer harcamaları, vergi gelirlerinin etkileri gelir eşitsizlikleri, yoksulluk ve istihdam üzerinde görülmektedir.

Çalışmanın amacı Türkiye’nin 2006-2018 döneminde sergilemiş olduğu büyüme performansının yoksulluk, eşitsizlik ve istihdama da yansıyor kapsayıcı nitelik kazanmasında kamu maliye politikalarının etkilerini araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda kapsayıcı büyüme üzerinde en etkili maliye politikaları olan kamu eğitim, sağlık ve transfer harcamaları ile vergi gelirlerinin Türkiye’de 2006-2018 döneminde kapsayıcı büyümeyi hangi yönde etkilediği araştırılmıştır.

Tezin bu bölümünde öncelikle kapsayıcı büyüme ve maliye politikaları arasındaki ilişkiyi inceleyen model açıklanmıştır. Takip eden bölümde kapsayıcı büyümenin hangi yöntemler ile ölçüldüğü belirtildikten sonra kapsayıcı büyüme ve maliye politikaları ilişkisinin testinde kullanılan yöntem ele alınmıştır. Maliye politikaları kapsayıcı büyüme ilişkisini analiz etmek için kullanılacak değişkenler veri seti bölümünde verildikten sonra

Türkiye’de kapsayıcı büyümeyi ölçmek için oluşturulan beş farklı endeks ve bu endeksler üzerinde etkili olan maliye politikaları ise bulgular bölümünde yer almıştır.

3.1. Model, Yöntem, Veri Seti ve Bulgular

Bu bölümde çalışmada kullanılan model, analizlerin yapılmasında kullanılan yöntemler, veri seti ve bulgulara yer verilmiştir.

3.1.1. Model

Ekonomik büyüme vatandaşların sosyal refahını arttırmalıdır. Büyümenin yarattığı fırsatlar toplumun tüm kesimleri için ulaşılabilir (özellikle yoksul kesimin) olmalıdır. Ekonomik büyüme ile yaratılan fırsatların toplumdaki herkese eşit bir şekilde dağılması gerekir. Büyüme bu koşulları sağlayamıyorsa yeterli değildir. Büyümenin bu hedefleri yerine getirmesi ise kapsayıcı olmasına bağlıdır. Ekonomik büyümenin kapsayıcı olması için ise kamu harcamaları önem taşımaktadır (Kolawole, 2016).

Kamu harcamalarının ekonomik büyüme modeline dahil edilmesi (Barro, 1990) çalışması ile olmuştur. Barro kamu harcamalarını içsel bir değişken olarak modele dahil etmiştir. Barro (1990)’nun geliştirdiği modelde üretim modeline dahil edilen kamu harcamaları üretim ve fayda düzeyini pozitif etkileyerek ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir. Barro’nun geliştirmiş olduğu modele tezin birinci bölümünü oluşturan ekonomik büyüme modelleri içerisinde değinilmiştir. Ancak kamu harcamalarının ekonomik büyüme modeline dahil edildiği temel model (3.1)’de gösterilmiştir.

$$y=f(k,g)=Ak^{\alpha}g^{1-\alpha} \quad (3.1)$$

(3.1)’de y işgücü başına çıktı, işgücü başına sermaye (k) ve kamu kesiminin (g) modele dahil edilmesine bağlıdır. Barro (1990) modelinde, kamu harcamalarında görülen bir atış sermayenin marjinal verimliliğini arttırarak büyümeyi pozitif etkilemektedir.

Kamu kesiminin kapsayıcı büyüme modeline dahil edilmesi ise Barro (1990)’nun geliştirmiş olduğu modelden yola çıkarak gerçekleşmiştir. Kamu harcamalarının kapsayıcı büyüme üzerine etkisini analiz eden çalışmalarda sıklıkla başvurulan kaynaklardan biri olan (Kolawole, 2016)’nun çalışmasında kamu harcamaları ve kapsayıcı büyüme arasındaki ilişki Nijerya için incelemiştir. (Kolawole, 2016) modelini oluştururken Barro (1990) ve (Ali & Son, 2007)’un çalışmalarından yola çıkmıştır.

(Kolawole, 2016), Barro (1990)'nun maliye politikalarını ekonomik büyüme modeline dahil ettiği modelden yola çıkarak oluşturduğu model (3.2)'de verilmiştir;

$$y=f(k,g_1,g_2)=\left[\alpha k^{-\rho}+\beta g_1^{-\rho}+\gamma g_2^{-\rho}\right]^{-1/\rho} \quad (3.2)$$

$$\alpha>0, \beta \geq 0, \gamma \geq 0, \alpha+\beta+\gamma=1 \text{ ve } \rho \geq -1$$

g: kamu harcamaları, g₁: verimli kamu harcamaları ve g₂: verimsiz kamu harcamalarını temsil etmektedir.

(Kolawole, 2016) çalışmasında GSYH ekonomik büyümeyi ve toplam nüfusu içerdiği için satın alma gücü paritesine göre hesaplanmış kişi başına GSYH'yı kapsayıcı büyüme endeksi (y) olarak kullanmıştır.

(Ali & Son, 2007)'un modelinden yola çıkarak verimli kamu harcamalarının (kamu harcamaları: G_s, kamunun yapmış olduğu eğitim harcamaları: G_{se} ve sağlık harcamaları: G_{sh}) kapsayıcı büyüme (y) üzerinde etkisini incelemek için eşitlik (3.1) ve (3.2) doğal logaritması alınarak tekrar yazılmıştır;

$$y_t=f(G_{s_t})=f(G_{se_t},G_{sh_t}) \quad (3.3)$$

$$\ln y_t=\beta_0+\beta_1 \ln G_{se_t}+\beta_2 \ln G_{sh_t}+\varepsilon_t \quad (3.4)$$

Kapsayıcı büyüme için kurumların da önemli olduğu belirten (Kolawole, 2016), (North, 1990) ve (Béland & Tiagi, 2009) çalışmalarını referans alarak modeline kurumsal kalite değişkenlerini de ekleyerek genişletmiştir;

$$\Delta Gdp_i=\beta_0+\beta_1(Rd_i)+\beta_2(Efw_i)+\beta_3(Rd_i)\times(Efw_i)+\beta_4(X_i)+\mu_i \quad (3.5)$$

i: ülke, μ_i : hata terimi, ΔGdp : log kişi başına GSYH'nın yıllık ortalama büyümesi, Rd: kaynak bağımlılığı, Efw: ekonomik özgürlük (kurumsal kalite için endeks), X: kontrol değişkeni vektörü.

(Kolawole, 2016)'nin çalışmasında yer alan (3.5) numaralı eşitlik Efr: ekonomik özgürlük endeksi ve Pri: kamu kaynakları endeksi kullanılarak oluşturulan I: kamu kalitesi endeksi kullanılacak şekilde modifiye edilerek tekrar oluşturulmuştur;

$$\ln y_t=f(\ln I_t, \ln X_t)=f(\ln Efr_t, \ln Pri_t, X_t) \quad (3.6)$$

$$\ln y_t = \beta_0 + \beta_1 \ln Efr_t + \beta_2 \ln Pri_t + \beta_3 X_t + \mu_t \quad (3.7)$$

Kapsayıcı büyüme, kamu eğitim harcamaları, kamu sağlık harcamaları, ekonomik özgürlük, CPIA kamu kaynakları endeksi ve kontrol değişkeni olan Reel GSYH artışının büyüklüğü ve yönünü belirleyebilmek için yeni bir ampirik model tahmin edilmiştir;

$$\ln y_t = f(\ln Gse_t, Gsh_t, \ln Efr_t, \ln Pri_t, Gdp_t) \quad (3.8)$$

$$\ln y_t = \beta_0 + \beta_1 \ln Gse_t + \beta_2 Gsh_t + \beta_3 \ln Efr_t + \beta_4 \ln Pri_t + \beta_5 Gdp_t + \varepsilon_t \quad (3.9)$$

$$\beta_1, \dots, \beta_6 > 0$$

Eşitlik (3.9) (Kolawole, 2016)'nın kamu harcamalarının kapsayıcı büyüme üzerindeki etkisini araştırdığı temel modeli oluşturmaktadır.

(Kolawole, 2016)'nin modelinden yola çıkarak kamu eğitim ve sağlık harcamalarına transfer harcamaları ve vergi gelirlerini de dahil ederek eşitlik (3.3)'ü tekrar oluşturursak;

$$y_t = f(G_s, G_r) = f(G_{se}, G_{sh}, G_t, G_{tax}) \quad (3.10)$$

Eşitlik (3.10)'de G_s : kamu harcamaları, G_r : kamu gelirleri, G_{se} : kamunun yapmış olduğu eğitim harcamaları, G_{sh} : kamunun yapmış olduğu sağlık harcamaları, G_t : kamu transfer harcamaları ve G_{tax} : vergi gelirlerini simgelemektedir. y_t ise kapsayıcı büyümeyi simgelemektedir. (Kolawole, 2016)'nin çalışmasından farklı olarak bu tezde kapsayıcı büyüme göstergesi olarak kapsayıcı büyüme endeksi kullanılmaktadır. Eşitlik (3.4) eşitlik (3.10)'e göre düzenlenerek tekrar yazılırsa kapsayıcı büyüme üzerinde en etkili maliye politikalarının kapsayıcı büyüme üzerinde etkisini araştıracağımız temel eşitliğe ulaşılır;

$$\ln y_t = \beta_0 + \beta_1 \ln G_{se_t} + \beta_2 \ln G_{sh_t} + \beta_3 \ln G_t + \beta_4 \ln G_{tax_t} + \varepsilon_t \quad (3.11)$$

3.1.2. Yöntem

Bu bölümde öncelikle kapsayıcı büyümenin ölçülmesinde kullanılan yöntemlere değinilmiştir. Sonrasında maliye politikaları ve kapsayıcı büyüme ilişkisinin analizinde kullanılan yöntemler sırası ile verilmiştir.

3.1.2.1. Kapsayıcı büyümenin ölçülmesi

Kapsayıcı büyümenin ölçülmesinde farklı yöntemler kullanılmaktadır. Bu yöntemler ülkelerin kapsayıcı büyümeyi ele alış biçimine (yoksul yanlısı veya toplumun tüm kesimine fayda sağlayan), kullanılan veya ulaşılabilen değişkenlere, ülkelerin kapsayıcı büyüme hedefine ulaşmadaki öncelikli politikalarına göre farklılık göstermektedir. Ancak kapsayıcı büyümenin ölçümüne dair yapılan literatür çalışmalarında karşımıza iki temel yaklaşım çıkmaktadır. Bunlardan ilki (Ali & Son, 2007)'un geliştirmiş olduğu kapsayıcı büyümenin sosyal fırsat eğrileri ile ölçüldüğü yöntem diğeri ise endeks oluşturarak ölçüldüğü yöntemdir.

3.1.2.1.1. Sosyal fırsat eğrisi

Kapsayıcı büyümenin ölçülmesinde tüketici tercihleri fonksiyonundan türeyen sosyal refah eğrileri kullanılmaktadır. Bu fonksiyona göre kapsayıcı büyüme iki faktöre bağlıdır (i) gelir artışı ve (ii) gelir dağılımı (Anand vd. 2013).

(Ali & Son, 2007) çalışmalarında kapsayıcı büyümeyi sosyal refah eğrilerine benzerlik gösteren sosyal fırsat eğrisi ile ölçmektedir. Bir büyümenin kapsayıcı olabilmesi sosyal fırsat eğrilerinin maksimum seviyeye ulaşmasına bağlıdır. Sosyal refah eğrilerinin artış göstermesi iki faktöre bağlıdır; (i) ekonomik büyümenin beraberinde getirdiği fırsatlar ve (ii) fırsatlardan toplumun ne kadarlık bir kesiminin fayda sağladığı. Sosyal fırsat eğrileri merkezine yoksul insanlar için yaratılan fırsatları almaktadır. Bunun sebebi, toplumda yaratılan fırsatların yoksul insanları göz önüne alarak oluşturulmasının sosyal fırsatların artmasını sağlayarak büyümeyi daha kapsayıcı hale getirecek olmasıdır.

Bir toplumda geliri $x_1, x_2, \dots, x_n$ olan n tane insan olduğunu varsayalım. x_1 en fakir insanı temsil ederken x_n en zengin insanı temsil etmektedir. Bu durumda sosyal refah fonksiyonu;

$$W=W(x_1, x_2, \dots, x_n) \quad (3.12)$$

biçiminde oluşur. Sosyal refah eğrilerine benzer olarak (Ali & Son, 2007)'un geliştirmiş oldukları sosyal fırsat fonksiyonu eşitlik (3.13)'de verilmiştir;

$$O=(y_1, y_2, \dots, y_n) \quad (3.13)$$

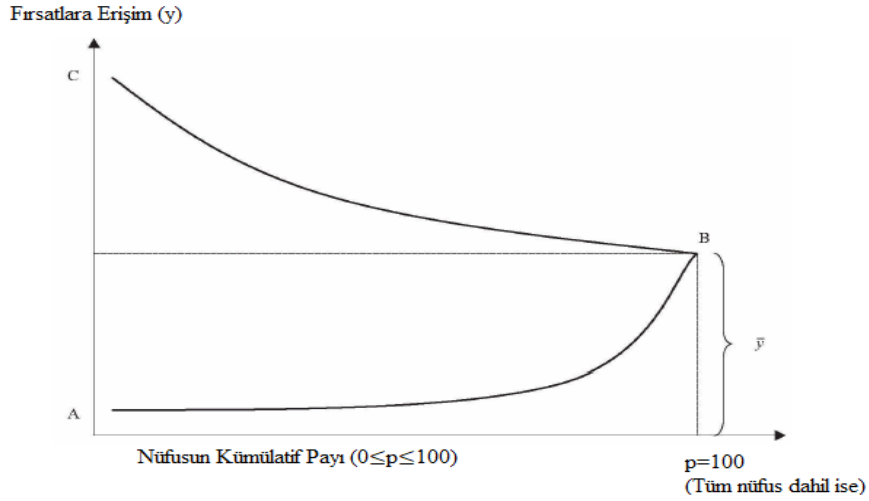
y_i , geliri x_i olan i . kişinin sahip olduğu fırsatları göstermektedir. Burada bahsedilen fırsatlar ile kastedilen bireylerin eğitim ve sağlık hizmetleri alması veya ulaşabildiği

çeşitli olanaklardır. y_i , 0 dan 100'e kadar değer almaktadır. 0 olması i. kişinin kesin olarak fırsatlardan yoksun olduğunu gösterirken 100 olması i. kişinin fırsatlara sahip olduğunu göstermektedir.

Kişilerin fırsatlara erişimi arttıkça sosyal fırsat fonksiyonu artar. Ekonomik büyümenin kişilerin eriştiği fırsatları arttırması gerekir. Erişilen fırsatların artması gereklidir, fakat kapsayıcı bir büyüme için yeterli bir koşul değildir. Yoksul kesim genellikle fırsatlara erişmede sıkıntı yaşamaktadır. Bu sebeple kapsayıcı büyüme sadece fırsat yaratmakla kalmamalı aynı zamanda fırsatların tüm topluma yayılmasını da sağlamalıdır. (Ali & Son, 2007) geliştirmiş oldukları modelde fırsatların topluma dağılımını eşitliğe transferleri de ekleyerek sağlamıştır. Burada bahsedilen transferler herhangi bir fırsatın yoksul kişiden zengin kişiye transfer edilmesidir. Yoksul kişiden zengin kişiye yapılan fırsat transferi sosyal fırsat fonksiyonunu azaltır. Yoksul kişiden zengin kişiye yapılan fırsat transferi fırsatların toplumda dağılımının bozulmasına ve topluma sağlanan sosyal fırsatların kötüleşmesine sebep olur (Ali & Son, 2007).

Bir toplum için yaratılan fırsatlar artmış ve bu fırsatlar toplumdaki bireylere daha iyi dağıtımı sağlanmışsa bu durumda daha fazla fırsatları içeren yüksek bir sosyal fırsat eğrisi üzerinde bulunulur.

Fırsat eğrisinin bir bütün olarak yukarı doğru kayması toplumdaki tüm kişilerin yaratılan fırsatlardan faydalandığı anlamına gelmektedir ve bu tür bir artış kapsayıcı büyümeyi temsil etmektedir. Kapsayıcılığın derecesi eğrinin ne kadar yukarı kaydığına ve gelirlerine göre kümülatif bir şekilde sıralanmış nüfusun hangi kesiminde fırsat eğrisinin kayma gösterdiğine bağlıdır. Fırsat eğrisinin aşağıya doğru eğimli olması fırsatların yoksul kesimin için daha erişilebilir olduğunu gösterir (örneğin fırsatların daha eşit bir şekilde dağılması). Fırsat eğrisinin yukarı eğimli olması fırsatların daha çok üst gelir dilimindeki kişilere fayda sağladığı anlamına gelirken eşit bir şekilde dağılmadığını da göstermektedir.

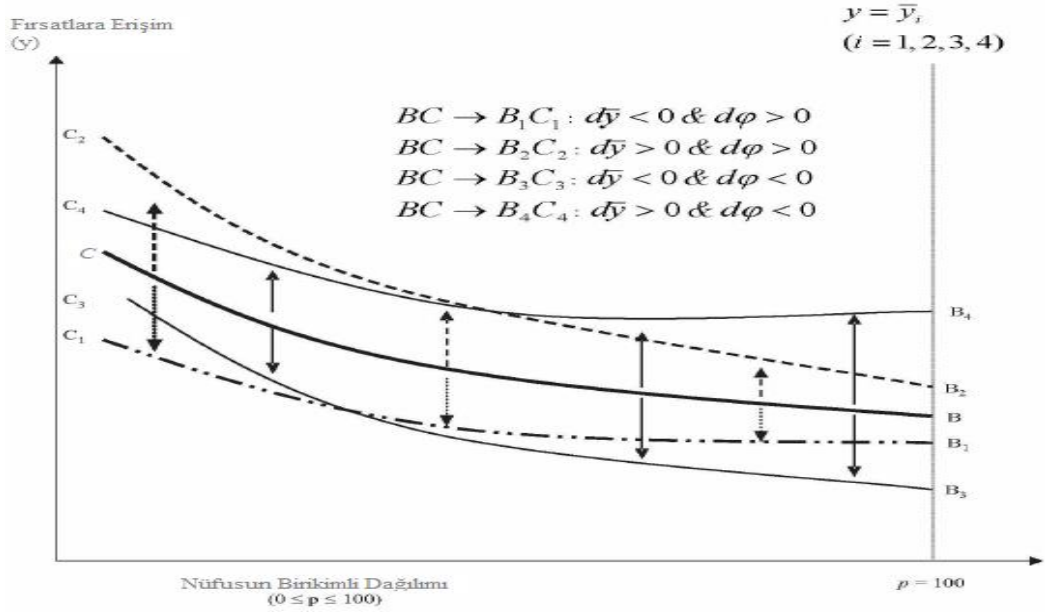

Şekil 3.1. Fırsat eğrileri (Ali & Son, 2007, s. 16)

Şekil 3.1’de gösterilen fırsat eğrilerinin ikisi de aynı ortalamaya sahiptir ($\bar{y}$). AB eğrisi yukarı eğimli iken CB eğrisi aşağıya doğru eğimlidir. CB eğrisi fırsatların daha eşit dağıldığı, toplumun yoksul kesiminin fırsatlara erişiminin daha fazla olduğu durumu ifade etmektedir. Yukarı doğru eğimli AB eğrisi ise yoksul kesimin zengin kesime kıyasla daha az fırsattan faydalandığı durumu ifade etmektedir (Ali & Son, 2007).

Kapsayıcı bir büyüme için fırsatların dağılımının büyüklüğünü temsil eden $\bar{y}^*$ ’ın artması gerekmektedir. Bunun için de (i) fırsatların ortalama değerinin ($\bar{y}$) artması, (ii) fırsatların dağılımını temsil eden φ ’nun artması veya (iii) her ikisini birden artış göstermesi gerekmektedir.

Bu durumda iki farklı uygulama ile maliye politikaları veya kalkınma stratejilerinin kapsayıcı büyümeyi nasıl etkilediği hakkında fikir sahibi oluruz. İlk durumda toplumda yaratılan fırsat miktarı artırılır fakat bu fırsatların topluma dağılımında bir farklılık yaratılmaz ya da ikinci durumda yaratılan fırsat miktarı değişmeden var olan fırsatların topluma dağılımında değişim yapılır. Yaratılan fırsat miktarının fırsatların topluma dağılımından daha az olduğu bir kalkınma stratejisi toplumun tüm kesiminin erişebileceği fırsatları genişletmek yerine yoksul kesim için fırsat yaratmaya yönelik olacaktır (Ali & Son, 2007). Toplum için yaratılan fırsat miktarında görülen bir artış durumunda dengeyi sağlamak için fırsatların dağılımında bir azalış yaşanır, kısaca yaratılan fırsat miktarı ve fırsatların dağılımı arasında takas söz konusudur.

Şekil 3.2. Fırsat eğrilerinde kayma (Ali & Son, 2007)

Yaratılan fırsat miktarı arttığı fakat dengeyi sağlamak için fırsatların dağılımının azaldığı durumda fırsatlara erişimin eşit dağılımı bozularak, toplum için daha fazla fırsat yaratılmaktadır. Bu değişim Şekil 3.2’de BC eğrisinin B4C4’e kayması ile gösterilmiştir. Yaratılan fırsat miktarı azalıp var olan fırsatların dağılımının arttırıldığı durumda eşit dağılım sağlanır fakat toplumun sahip olduğu fırsatlarda bir azalma yaşanır. Bu durum Şekil 3.2’de BC eğrisinin B1C1’e kayması ile gösterilmiştir. Fırsat miktarı ve fırsatların dağılımı arasında her zaman bir takas söz konusu olmaz. Her ikisi birden azalabilir veya artabilir. Her ikisinin de arttığı durumda, büyüme her zaman kapsayıcıdır. Her ikisinin de azaldığı durumda büyüme kapsayıcı değildir. Fırsatların dağılımında görülen bir birimlik bir artış kapsayıcı büyümenin miktarını bir birimden çok daha fazla arttırmaktadır. Bu fırsatların dağılımının kapsayıcı büyümeye erişimde önemli bir rol oynadığının göstergesidir. Daha eşit dağılan fırsatlar toplumun tüm kesiminin fırsatlara erişimini kolaylaştırarak kapsayıcı büyüme üzerinde daha büyük bir etki yaratmaktadır (Ali & Son, 2007).

3.1.2.1.2. Kapsayıcı Büyüme Endeksi

Kapsayıcı büyümenin ölçümünde kullanılan bir diğer yöntem ise endeks oluşturmaktır. Endeks birçok değişkeni bir arada değerlendirmemizi sağlar. Ancak çok değişkenli veya uzun zaman aralığına sahip bir endeks oluşturmak için yeterli veriye

istenilen zaman aralığında ulaşılmasının kısıtlı olması bir dezavantaj olarak karşımıza çıkmaktadır.

Endeks oluştururken öncelikle ölçmek istenilen konseptin sınırlarının kesin olarak belirlenmesi gereklidir. Bunun için konunun tüm yönleri ile detaylı bir tanımının yapılması başlangıç aşamasını oluşturmaktadır. Yapılan tanım doğrultusunda geniş çerçeveyi ele alış biçimini kolaylaştırmak için alt gruplar oluşturulabilir. Oluşturulan bu grupların birbiri ile bağlantılı olması ve aralarındaki bağlantının teorik olarak belirtilmesi önemlidir. Sonraki aşama kullanılacak temel göstergelerin belirlenmesidir. Seçilen değişkenlerin birbiri ile alakalı olmasının yanında erişilebilirlik ve kapsadığı dönem de endeksin oluşturulmasında önem taşımaktadır. Aynı zamanda kullanılan değişkenlerin farklı boyut ve birimlerde olduğu durumlarda (nüfus, büyüme oranı, ticaret hacmi, kullanım hacmi...vb.) ölçeklendirme yapılması objektif karşılaştırma yapılmasını kolaylaştırmaktadır (OECD, 2018, s. 22-23).

Kompozit endeks birkaç değişken veya göstergenin bir araya getirilmesi ile oluşturulur. Gösterge, bir konunun belirli bir yönünün doğrudan ölçülmesini sağlar. Kompozit endeksin amacı, tanımlanmış tüm değişkenleri veya göstergeleri birleştirerek mevcut durumu ve ilerlemeyi yansıtacak bir ölçü bulmaktır (Chakrabarty, 2017). Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından geliştirilen İnsani Gelişme Endeksi (İGE) eğitim, sağlık ve gelir göstergelerinin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuş en bilinen kompozit endeks örneğidir. Bir kompozit endeks oluşturulurken belirli aşamalar izlenir. İlk olarak kullanılacak değişkenler belirlenir. Değişkenlerin belirlenme aşamasında herhangi bir kural yoktur. Ancak seçilen değişkenlerin amaca, konu ile alaka düzeyine ve kullanılabilirliğe göre seçilmesi faydalı olur. Ayrıca seçilen veriler arasında korelasyonun yüksek olması veri kümesinde daha az boyut ile inceleme yapmaya olanak sağlar.

İkinci aşama seçilen göstergelerin ölçeklendirilmesidir. Bu aşamada seçilen değişkenlere çoğunlukla normalizasyon uygulanır. Seçilen normalizasyon yöntemi de endeksin oluşturulma aşamasında önem taşımaktadır. Sıralama, yeniden ölçeklendirme, referans ülke (veya zaman), kategorik ayırım gibi çeşitli normalizasyon yöntemleri bulunmaktadır. En yaygın normalizasyon metodları Z-skor ve min-max yöntemleridir. Eldeki veriler ile hedefe uygun normalizasyon yönteminin seçilmesi önemlidir. Kullanılan göstergeler içinde ölçek etkisi görülebilir. Ölçek etkisi göstergelerin farklı

birim veya boyutta olması durumudur. Bu durumda tüm değişkenlerin uygun normalizasyon yöntemi ile aynı ölçeğe getirilmesi gereklidir (Nardo vd., 2005, s. 11). Z-skor yönteminde ortalama değer (μ) ve standart sapma (σ) değerleri kullanılır (OECD, 2018);

$$Z = \frac{X - \mu}{\sigma} \quad (3.14)$$

min-maks diğer yaygın olarak kullanılan normalizasyon yöntemidir. Bir gruptaki değerlerin en yüksek ($X_{\max}$) ve düşük ($X_{\min}$) değere olan uzaklığını belirlemede kullanılır. 0 ile 1 arasında değer alır.

$$X' = \frac{X - X_{\min}}{X_{\max} - X_{\min}} \quad (3.15)$$

Üçüncü aşama puanlama ve ağırlıklandırmadan oluşturmaktadır. Kompozit endeks oluşturulurken puanlama (skor) ve ağırlıklandırmaya karar vermek karşılaşılan temel problemlerdendir. Puanlama işlemi subjektif ve objektif olmak üzere iki farklı yöntem ile yapılmaktadır. Subjektif puanlama tamamen yazarın kontrolü ve inisiyatifinde altında gelişmektedir, yazar verileri değerlendirerek bir puan belirlemektedir. Bu sebeple endeks oluşturulurken kullanılacak puanlara karar vermek oldukça önemlidir ve endeksin ilerleyişinde hayati önem taşımaktadır (Chakrabarty, 2017). Objektif puanlamada ise farklı yöntemler kullanılabilir. En düşük değere sahip değişkene 0 en yüksek değere sahip değişkene 100 puan verip aradaki değişkenlerin puanlarını 0 ile 100 aralığında belirlenmesi bu yöntemlerden biridir. En yüksek değere sahip değişkene 100 en düşük değere sahip değişkene 0 puan verdikten sonra arada bulunan değişkenlerin puanlamasında bu değişkenlerin araştırılan konu üzerindeki etkisine göre bir yol izlenmektedir. Eğer ele alınan değişken oluşturulan endeks üzerinde olumlu bir etkiye sahip ise (3.16) numaralı denklem kullanılmaktadır;

$$\text{Standart Değer} = (\text{yıl değeri} - \text{en düşük değer}) / (\text{en yüksek değer} - \text{en düşük değer}) * 100 \quad (3.16)$$

Ele alınan değişkenin endeks üzerinde negatif bir etki yaratacağı düşünülüyorsa (3.17) numaralı denklem kullanılarak puanlama işlemi yapılmaktadır.

$$\text{Standart Değer} = 100 - \left[\frac{(\text{yıl değeri} - \text{en düşük değer})}{(\text{en yüksek değer} - \text{en düşük değer})} * 100 \right] \quad (3.17)$$

Temel bileşenler analizi veya faktör analizi objektif bir puanlama için kullanılabilir diğer yöntemlerdir. Çok sayıda ve birbiri ile ilişkili değişkenin olduğu durumlarda değişken sayısını azaltmak için çeşitli istatistiksel yöntemlere başvurulur. Bu yöntemlerden birisi de faktör analizidir (FA). Faktör analizi p tane birbiri ile ilişkili değişkeni birleştirerek faktör adı verilen az sayıda, ortak ve birbiri ile ilişkisiz değişkenler bulmak için uygulanan bir yöntemdir. Faktörlerin belirlenmesinde çok farklı yöntemler kullanılsa da en kullanışlı olanı Temel Bileşen Analizidir (TBA) (Yıkılmaz, 2011, s. 106). FA veya TBA uygulayabilmek için gerekli olan koşullar bulunmaktadır. İlk olarak veri ve zaman boyutunun belirlenmesi gerekir. Bunun için literatürde farklı kuralları uygulanmaktadır. 10 kuralına göre her bir değişken için en az 10 yıllık veriye ihtiyaç duyulmaktadır. 3:1 kuralına göre ele alınan zaman aralığı değişken sayısının 3 katından az olmamalıdır. 5:1 kuralına göre ise zaman değişken oranı 5'ten az olmamalıdır (OECD, 2018, s. 66). Değişkenlerin faktörlere ayrılabilmesi için yüksek derecede korelasyon içermesi (pozitif veya negatif) gerekmektedir, oluşturulan faktörlerde ise korelasyon olmaması gereklidir. Değişkenler arasındaki ilişkinin test edilmesinde farklı yöntemler kullanılmaktadır. The-Kaiser-Meyer-Olkin (KMO), Variance-inflation factor (VIF) ve Barlett's test bunlardan bazılarıdır. Bu testlerin sonuçlarına göre TBA yapıp yapılmayacağına karar verilir. İstatistiksel bir yöntem olan TBA n tane gözleme sahip birbiri ile ilişkili k tane değişkeni birbiri ile ilişkisiz k tane faktöre dönüştürür. Oluşturulan bu k tane değişken p tane değişkenin çeşitli kısıtlamalar ile oluşturulmuş doğrusal bir birleşimdir (Yıkılmaz, 2011). n adet gözlem ve p adet değişkenden oluşturulan X matrisinde değişkenler arasında tam bağımsızlık olmayacağı için ortaya çıkan şekil birbirine dik olmayacak veya tanımlanamayacaktır. Bu eksenlerin birbirine dik olması daha fazla bilgi vereceği için $Z_{p \times n}$ standartlaştırılmış veri yöntemi kullanılarak dönüştürme yapılmaktadır. $T_{p \times p}$ dönüşüm matrisi olmak üzere dönüştürülmüş değerler matrisi $Y_{p \times n} = T_{p \times p} Z_{p \times n}$ dönüşümü yapılarak birbiri ile ilişkili Z değerlerinden birbiri ile ilişkisi olmayan Y değerleri elde edilmektedir (Ünsal & Duman, 2005). Daha sonra bu bilgiler kullanılarak özdeğer bağıntısından faydalanılarak temel bileşenler elde edilmektedir. Temel bileşenlerin elde edilmesinde yaygın olarak kullanılan yöntem özdeğeri 1'den büyük bileşenlerin temel bileşen olarak seçilmesidir (Yıkılmaz, 2011).

Temel bileşen analizi bağımlılık yapısını yok etme ve boyut indirgeme için kullanılmaktadır (Ünsal & Duman, 2005).

Puanların belirlenmesinden sonraki aşama ağırlıkların belirlenmesi aşamasıdır. Bu aşamada da farklı yöntemler uygulanabilmektedir. En yaygın kullanılan yöntemler subjektif, eşit ağırlık, geometrik veya aritmetik ortalama yaklaşımlarıdır. Subjektif ağırlıklandırma yazarın eldeki verileri değerlendirmesi ile bir sonuca varıp kendi kanaatine verdiği ağırlıklandırmasıdır. Bu aşamada verilerin ağırlıklandırması yapılırken ele alınan değişkenlerin oluşturulan endeks üzerindeki etkisinin detaylı bir literatür çalışması ile değerlendirilmesi yazara fayda sağlayacaktır. Bir diğer yöntem ise eşit ağırlık yöntemidir. Bu yöntemde sırası ile boyut, alan ve göstergelerden oluşan bir endekste öncelikle endeksi oluşturan boyutlar eşit ağırlıklara bölünür. Örneğin dört boyuta sahip bir endekste her bir boyutun %25 ağırlığında olması gerekir. Daha sonra her bir boyutun içerisindeki alanlara boyutun sahip olduğu ağırlık eşit bir şekilde bölüştürülür. Örneğin dört boyutlu bir endeksin %25 ağırlığa sahip ilk boyutu 5 farklı alandan oluşuyor ise her bir alana bu %25'lik ağırlık eşit bir şekilde paylaşılır ve her bir alan %5 ağırlığa sahip olmuş olur. Sonrasında bu ağırlıklar yine benzer aşama izlenerek göstergelere eşit bir şekilde dağıtılmaktadır. Ağırlıkların belirlenmesinde son yöntem ise geometrik veya aritmetik ortalama yöntemidir. Geometrik ortalama yöntemi uygulanırken dikkat edilmesi gereken ilk aşama uygulanan normalizasyon yöntemidir. Çünkü min-maks normalizasyonu ile standardize edilmiş bir veri seti 0 ile 1 arasında değer alacaktır. Bu durumda normalize edilmiş değerlerin maksimum değerleri bir sorun yaratmasa da minimum değerleri 0 değeri almış olacağı için geometrik ortalamanın da 0 çıkmasına neden olacaktır (UNDP, 2015, s. 8). n tane gözlemden oluşan bir X değişkeninin ortalaması $X=(X_1, X_2, \dots, X_n)$ olmak üzere;

$$\mu_\alpha(X) = \begin{cases} \frac{(x_1)^\alpha + (x_2)^\alpha + \dots + (x_n)^\alpha}{n} & \alpha=0 \text{ için} \\ (X_1 * X_2 * \dots * X_n)^{1/n} & \alpha=1 \text{ için} \end{cases} \quad (3.18)$$

$\alpha=1$ ise μ_α aritmetik ortalamayı verir. $\alpha>1$ ise x'in daha büyük değerlerine daha yüksek ağırlık verir. $\alpha<1$ ise x'in daha küçük değerlerine daha düşük ağırlık verir. $\alpha=0$ olduğu durumda ise geometrik ortalama elde edilir. İnsani Kalkınma Endeksi (HDI) bu yöntem ile elde edilmektedir (UNDP, 2015, s. 9).

Seriye oluşturan tüm gözlem değerlerinin gözlem sayısına bölünmesi ile (aritmetik ortalama) oluşturulan endekslerde tüm değişkenlerin aynı önem düzeyine sahip olduğu varsayılır. Aritmetik ortalama verilerin en çok hangi değer etrafında dağıldığının bir göstergesidir. X değişken, $x_1, x_2, \dots, x_n$ X değişkeninin aldığı değerleri göstermektedir. $X=(x_1, x_2, \dots, x_n)$ olmak üzere basit bir seride aritmetik ortalama eşitlik (3.19)'daki gibi hesaplanır (Aslanargun vd., 2019, s. 34).

$$\mu = \frac{x_1 + x_2 + \dots + x_n}{n} = \frac{\sum_{i=1}^n x_n}{n} \quad (3.19)$$

Gözlem değerlerinin tümünün aynı öneme sahip olmadığı durumlarda gözlem değerlerinin her biri önem düzeyine göre ağırlıklandırılır. Gözlem değerleri ile bu ağırlıklar çarpıldıktan sonra ağırlıklı ortalama değerleri elde edilir. Basit bir seride ağırlıklı ortalama hesaplama yöntemi eşitlik (3.20)'de verilmiştir (Aslanargun vd., 2019, s. 38).

Bir yıla ait gözlemlerin tamamının nihai değerleri hesaplanan (veya sübjektif olarak belirlenen) ağırlık ve puanın çarpılması ile elde edilir. Böylece elimizde tüm değişkenlerin belirli bir yıldaki nihai değerleri olur. Bu nihai değerlerin ortalaması alınarak o yılki endeks değeri hesaplanmış olur. Bu işlemin ele alınan tüm yıllar için yapılması ile ele alınan dönemdeki endeks değerleri elde edilir.

x_i	t_i	$x_i t_i$	(3.20)
x_1	t_1	$x_1 t_1$	
x_2	t_2	$x_2 t_2$	
x_3	t_3	$x_3 t_3$	
.	.	.	
.	.	.	
.	.	.	
x_k	t_k	$x_k t_k$	

$$\mu = \frac{\sum_{i=1}^k t_i \quad \sum_{i=1}^k x_i t_i}{\sum_{i=1}^k t_i}$$

Literatürde kapsayıcı büyüme endeksi oluşturmak için farklı yaklaşımlar kullanılmaktadır. (McKinley, 2010)'in çalışması bunlardan biridir. (McKinley, 2010) çalışmasında Bangladeş, Kamboçya, Hindistan, Endonezya, Filipinler ve Özbekistan için kapsayıcı büyüme endeksi oluşturmaktadır. McKinley, bu endeksleri oluşturabilmek için kullanacağı değişkenleri öncelikle boyutlara ayırmaktadır. Sonrasında her bir boyut kendisi ile ilişkili alanlara ayrılmaktadır. Alanlar ile ilişkili olarak kullanılabilen değişkenler göstergeler kısmında yer almaktadır. Kapsayıcı büyüme endeksi oluşturulurken en büyük problem verilere erişim aşamasında ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple McKinley çalışmasında, verilere erişim sıkıntısı çeken ülkelerin göstergeler sütunu altında yer alan birbiri ile benzer değişkenlerden ulaşabildiklerini endeks oluşturma aşamasında tercih edebileceğini belirtmektedir. (McKinley, 2010)'in belirlemiş olduğu değişkenler Tablo 3.1'de verilmiştir.

McKinley, puan ve ağırlıklandırma yöntemi kullanarak bir kompozit endeks oluşturmaktadır. Ağırlıklandırma ve puanlama için subjektif bir yöntem kullanan McKinley, her bir boyutu ele aldığı ülkelerin kapsayıcı büyüme hedefine ulaşmalarındaki önceliğine ve önem düzeyine göre ağırlıklandırmaktadır. McKinley'in ele aldığı ülkeler için kullandığı değişkenler ve bunların ağırlıklarının dağılımı Tablo 3.2'de verilmiştir.

Tablo 3.2 incelendiğinde McKinley'in ele aldığı ülkelerde kapsayıcı büyüme için en fazla ağırlık %50 ile ekonomik büyüme, istihdam ve altyapıya erişim boyutuna verilmiştir. Bu boyutta en fazla pay ekonomik büyümeye verilmiştir. Ekonomik büyüme aynı zamanda %25'lik ağırlığı ile tüm alan değişkenleri içerisinde de en yüksek paya sahiptir. Ekonomik büyümeyi %15'lik ağırlık ile istihdam takip etmektedir. Bu ağırlıklandırma McKinley'in kapsayıcı bir büyüme için en fazla önemi ekonomik büyüme ve istihdama verdiğini göstermektedir. Ekonomik büyüme, istihdam ve altyapıya erişim boyutundan sonra en fazla öneme sahip boyut %25 ile yoksulluk ve eşitsizliklerdir. Eğitim, sağlık, temiz suya erişim gibi göstergelerin bulunduğu fırsatlara erişim boyutuna ise %15 ağırlık verilmiştir. McKinley ele aldığı ülkelerin kapsayıcı büyüme endeksi üzerinde etkisinin daha düşük olduğunu varsaydığı sosyal koruma hizmetlerine ise %10 ağırlık vermiştir.

Tablo 3.1. Kapsayıcı büyüme endeksi oluşturma aşamasında kullanılacak değişkenler (McKinley, 2010)

Boyut	Alan	Göstergeler
<i>Ekonomik büyüme, verimli işgücü, ekonomik altyapı</i>	Ekonomik büyüme	*Kişi başına GSYH büyüme oranı *İmalat, tarım ve servis sektörünün GSYH'ya katkısı
	Verimli işgücü	*İşgücünün sektörlere dağılımı *İmalat sanayide çalışan işgücü *Kendi hesabına veya aile işçisi olarak çalışıp bir ücret almayan çalışanların toplam işgücü içerisindeki payı *Günlük geliri 2.5\$'ın altında olup uluslararası yoksulluk sınırı altında olan işçilerin oranı
	Ekonomik altyapı	*Elektriğe ulaşan nüfusun oranı *Her 100 kişiden kaçının cep telefonu kullandığı
<i>Yoksulluk, eşitsizlikler, cinsiyet eşitsizlikleri</i>	Yoksulluk	*Ulusal olarak belirlenmiş yoksulluk sınırı altında yaşayan nüfusun oranı *Günlük 2.5 \$'ın altında yaşayan nüfusun oranı (Bu oran 2005 yılının yoksulluk sınırındır)
	Eşitsizlikler	*Gini katsayısı *En yoksul %60'lık grubun gelirden aldığı pay
	Cinsiyet Eşitsizlikleri	*15-24 yaş arasındaki kadınların erkeklere oranla okuma-yazma oranı *Orta öğretimdeki kadınların erkeklere oranı *Nitelikli sağlık personelinin katıldığı doğumların yüzdesi (anne ölüm oranı da bir gösterge olarak kullanılabilir) *Tarım dışı istihdamda kadınların payı
<i>İnsan yetenekleri, kaynaklara erişilebilirlik</i>	Sağlık	*5 yaş altı ölüm oranı *40 yaş altı ölüm oranı *5 yaş altı düşük kiloya sahip nüfusun oranı
	Eğitim	*İlköğretime katılım oranı *Ortaöğretime katılım oranı
	Kaynaklara erişilebilirlik	*Sağlıklı suya erişen nüfusun oranı *Sağlık önlemlerinde faydalanabilen nüfusun oranı
<i>Yönetim ve sosyal koruma</i>	Sosyal Koruma	*Toplam sosyal koruma harcamalarının GSYH içerisindeki payı *Sosyal koruma programından fayda sağlayan nüfusun bu programa dahil olan nüfusa oranı *Sosyal koruma programından fayda sağlayan kişi sayısı *Yoksulluk sınırı altında yaşayan her yoksul için yapılan ortalama sosyal koruma harcaması
	Yönetim	*Kamu gelirlerinin GSYH'ya oranı *Kamu yatırımlarının GSYH'ya oranı *Kamu sağlık harcamalarının GSYH'ya oranı *Kamu eğitim harcamalarının GSYH'ya oranı

Tablo 3.2. *McKinley çalışmasında kullanılan ağırlıklar (McKinley, 2010, s. 13)*

Boyut	Ağırlık	Alan	Ağırlık
<i>Ekonomik büyüme, istihdam, ekonomik altyapıya erişim</i>	%50	Ekonomik Büyüme	0.25
		İstihdam	0.15
		Ekonomik alt yapı	0.10
<i>Yoksulluk ve eşitsizlikler</i>	%25	Yoksulluk	0.10
		Eşitsizlik	0.10
		Cinsiyet eşitsizliği	0.05
<i>Fırsatlara erişim</i>	%15	Sağlık ve Beslenme	0.05
		Eğitim	0.05
		Suya erişim	0.05
<i>Sosyal koruma hizmetleri</i>	%10	Sosyal Koruma	0.10

McKinley, ülkenin her bir boyuttaki performansını değerlendirerek 0-10 arasında puan vermektedir. Örneğin Bangladeş için yapmış olduğu kapsayıcı büyüme endeksinde McKinley Bangladeş'in ekonomik büyüme verilerini değerlendirerek 1995-2000 arasında kişi başına GSYH'nın %3,2, 2001-2007 döneminde %4, 2008'de %4,8 ve 2009'da %4,6 olduğunu gözlemleyerek Bangladeş'in ekonomik büyüme performansına 6 puan vermiştir (McKinley, 2010, s. 14). Diğer her bir boyuta ait değişkenlerin puanlaması da benzer şekilde dönemsel performansları değerlendirilerek yapılmıştır.

(McKinley, 2010)'in oluşturmuş olduğu endekste her bir ülke için tek bir endeks değeri elde edilmektedir (her bir yıl için ayrı bir endeks değeri oluşturan endekslerden farklı olarak). Bu endeks değeri her bir değişken için belirlenen puan ve ağırlığın çarpılıp sonrasında elde edilen değerlerin toplanması ile oluşmaktadır. Elde edilen endeks değerinin 1-3 arası olması ülkenin tatmin edici olmayan kapsayıcı büyüme performansı, 4-7 arası tatmin edici kapsayıcı büyüme performansı, 8-10 arası çok iyi bir kapsayıcı büyüme performansı sergilediğini göstermektedir (McKinley, 2010, s. 13).

(McKinley, 2010)'in çalışmasında uyguladığı Tablo 3.1'de gösterilen verileri boyut, alan ve göstergelere ayırma yöntemine benzer bir uygulama (Khan v.d., 2016)'nin çalışmasında da görülmektedir. Bu çalışmada Pakistan için 1990-2012 dönemine ait kapsayıcı büyüme endeksi oluşturulmaktadır. Hesaplanan skor ve belirlenen ağırlıkların çarpımı ile her bir yıl için elde edilen değerler kapsayıcı büyüme endeksini

oluşturmaktadır. Puanların değerlendirilmesi McKinley ile benzerdir. 1-3, 4-7, 8-10 puan sırası ile tatmin etmeyen, tatmin edici ve ileri kapsayıcı büyümeyi göstermektedir. Puanların belirlenmesinde ise (3.21)'de belirtilen yöntem kullanılmaktadır.

$$V_{yj}=(X_{yj}/ Z_{yj})*100 \quad (3.21)$$

V_{yj} y yılında j göstergesinin puanı, Z_{yj} j göstergesinin hedeflenen değeri, X_{yj} j göstergesinin gerçekleşen değeridir. (Khan v.d., 2016)'nin Pakistan için yapmış oldukları endekste belirlemiş oldukları ağırlıklar Tablo 3.3'te verilmiştir.

(McKinley, 2010) çalışmasına benzer bir metot ile kompozit endeks yöntemini kullanarak kapsayıcı büyüme endeksi oluşturan bir diğer çalışma (Chaudhary & Sadaf, 2014) tarafından Pakistan için yapılmıştır. Chaudhary & Sadaf, puanlama için subjektif bir yöntem kullanırken ağırlıklar için Asya Kalkınma Bankası'nın çalışmasında belirlemiş olduğu ağırlıkları kullanmıştır.

Tablo 3.3. (Khan v.d., 2016)'nin Pakistan için oluşturdukları kapsayıcı büyüme endeksinde kullandıkları ağırlıklar (Khan v.d., 2016, s. 258)

Boyut	Ağırlık	Alan	Ağırlık
<i>Ekonomik büyüme, istihdam, ekonomik altyapıya erişim</i>	%30	Ekonomik Büyüme	0.15
		İstihdam	0.10
		Ekonomik alt yapı	0.05
<i>Yoksulluk ve eşitsizlikler</i>	%30	Yoksulluk	0.10
		Gelir eşitsizlik	0.10
		Cinsiyet eşitsizliği	0.10
<i>Fırsatlara erişim</i>	%25	Sağlık	0.09
		Eğitim	0.09
		Suya erişim	0.07
<i>Sosyal koruma hizmetleri</i>	%15	Sosyal Koruma	0.15

ADB'nin belirlemiş olduğu ve Chaudhary & Sadaf'ın çalışmasında kullandığı ağırlıklar Tablo 3.4'te verilmiştir. Bu ağırlıklandırma Tablo 3.2'de belirtilen McKinley'in kullanmış olduğu ağırlıklandırma ile de benzerlik göstermektedir.

Tablo 3.4. *Asya Kalkınma Bankası'nın kapsayıcı büyüme endeksi için kullandığı ağırlıklar (Chaudhary & Sadaf, 2014, s. 10)*

Ekonomik büyüme, istihdam, ekonomik altyapı	%50
Yoksulluk, eşitsizlik, cinsiyet eşitsizliği	%25
Sağlık, eğitim, temiz suya erişim	%15
Sosyal koruma	%10

Ağırlık ve puanlar çarpılarak her bir gösterge için elde edilen değerlerin toplamı ülkenin kapsayıcı büyüme endeksini vermektedir. (Chaudhary & Sadaf, 2014), Pakistan için yapmış oldukları çalışmalarında 1970-2012 dönemi kapsayıcı büyüme endeks değerini 2,70 olarak hesaplamıştır. Bu değer değerlendirilmesi ise McKinley'in kullandığı yöntemle aynı olup, Pakistan'ın 1-3 arasında hesaplanan kapsayıcı büyüme endeks değerinin tatmin edici olmayan kapsayıcı büyümeye işaret ettiği sonucuna ulaşmışlardır.

Kapsayıcı büyüme endeksi oluşturmak için kullanılan bir diğer yöntem basit ortalamadır. Bu yöntem ile oluşturulan bir endeks (Kiani & Ullah, 2015) çalışmada karşımıza çıkmaktadır. (Kiani & Ullah, 2015) 2008-2012 dönemine ait veriler ile Pakistan için bir kapsayıcı büyüme endeksi oluşturdukları çalışmalarında Z-skor yöntemi ile normalize ettikleri değerlerin basit ortalamasını alarak endeksi oluşturmaktadır. IGI (Inclusive Growth Index) kapsayıcı büyüme endeksini temsil etmek üzere;

$$IGI = \frac{\sum x}{n} \quad 0 < IGI < 1 \quad (3.22)$$

(Kiani & Ullah, 2015) çalışmalarında kapsayıcı büyüme endeksi 0 ile 1 arasında değer almaktadır. Değerin 0'a yakın olması ülkenin düşük düzeyde kapsayıcı büyüme gerçekleştirdiği, 1'e yakın olması ise ülkenin yüksek düzeyde kapsayıcı büyüme gerçekleştirdiği anlamına gelmektedir.

Değişkenlerin her birine eşit ağırlık vermek literatürde karşılaşılan bir diğer kapsayıcı büyüme endeksi oluşturma yöntemidir. (Hakimian, 2013) çalışması eşit ağırlık uygulaması kullanılarak oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksine bir örnektir. Kuzey Afrika için kapsayıcı büyüme endeksi oluşturulan bu çalışmada her ülkenin kapsayıcı büyüme skoru (IG_i) standardize edilmiş değerlerinin geometrik ortalaması alınarak hesaplanmıştır.

$$IG_i = \sqrt[n]{S_{1i} \cdot S_{2i} \cdot \dots \cdot S_{ji}} \quad (3.23)$$

$i=1, \dots, m$ ülkeleri

$j=1, \dots, n$ ele alınan değişkenleri göstermektedir.

s_{ji} i ülkesinde j göstergesinin standardize edilmiş değeridir. Verileri standardize etmek için (3.24) numaralı eşitlik uygulanmıştır.

$$S_{ji} = 100 \left(\frac{m_j - r_j}{m_j - 1} \right)_i \quad 0 \leq S_{ij} \leq 1 \quad (3.24)$$

r_j : j göstergesi dikkate alınarak ülkenin bu göstergedeki sıralaması, m_j : j gösterge verisine ulaşılan ülke sayısı.

Çalışmada İnsani Kalkınma Endeksi'nin ülkelerin farklı göstergelerini değerlendirerek yapmış olduğu sıralamadan faydalanılmıştır (Hakimian, 2013, s. 25). Her göstergeye $1/n$ yöntemi ile eşit ağırlık uygulanmasının ardından standardize edilen değer ile hesaplanan puanların çarpılmasıyla kapsayıcı büyüme endeks değeri elde edilmiştir (Hakimian, 2013, s. 27).

3.1.2.2. Birim kök analizi

Birim kök analizi ile serilerin durağanlığı sınanmaktadır. Durağan olmayan bir serinin ortalaması ve/veya varyansı zamanla bağımsızdır, zaman sonsuza uzarken varyans da sonsuza yaklaşır (Sevüktekin & Çınar, 2014). Durağan olmayan serilerde sahte regresyon sorunu oluşabilir (Newbold & Granger, 1974). Sahte regresyon sorunu olan seriler yüksek R^2 ve t değerine sahip olmalarına rağmen bu değerler anlamsızdır (Enders, 2014). Bu sebeple serilerin durağanlığının sağlanması önemlidir. Ortalaması ve varyansı zaman içerisinde değişmeyen, iki dönem arasındaki ortak varyansın iki dönem arasındaki gecikmeye bağlı olduğu seriler durağan seri olarak nitelendirilir (Gujarati & Porter, 2012). Durağan serilerde ardışık terimler arasındaki korelasyonun zaman içerisinde değişmemesi gerekmektedir (Wooldridge, 2013). Durağan serilerde sabit uzun dönem ortalama etrafındaki dalgalanmalar ortalama olarak eski haline geri döner ve gecikmenin uzunluğu arttıkça otokorelasyon azalır (Sevüktekin & Çınar, 2014, s. 317). Zaman serisinin ortalaması ve varyansı zamandan bağımsız ise seri durağan bir zaman serisidir. Zaman serisi stokastik süreç y_t , $t=1,2,3, \dots$ ve $t=0,-1,-2, \dots$ için tanımlanmıştır. Eşitlik

(3.25), (3.26), (3.27)'nin gerçekleşmesi durumunda y_t kovaryans durağan olarak nitelendirilir (Çil Yavuz, 2004).

$$E(y_t)=0 \quad (3.25)$$

$$E[(y_t - \mu)] = \text{var}(y_t) = \sigma^2 \quad (3.26)$$

$$E[(y_t - \mu)(y_{t-\tau} - \mu)] = \text{cov}(y_t, y_{t-\tau}) = \gamma(\tau) \quad \tau=1,2,3,\dots \quad (3.27)$$

Eşitlik (3.25) ve (3.26) stokastik sürecin ortalama ve varyansının sabit olduğunu göstermektedir. Eşitlik (3.27) serinin herhangi iki değeri arasındaki kovaryansı belirli bir zaman noktasına (t) değil sadece iki değeri (τ) arasındaki zaman aralığına bağlıdır (Holden & Perman, 1994'dan aktaran Çil Yavuz, 2004).

Augmented Dickey Fuller (ADF) testi (Dickey & Fuller, 1979) tarafından geliştirilmiştir. Dickey Fuller (DF) birim kök testinin geliştirilmiş hali olan ADF testi zaman serilerinin birim kök içerip içermediğini ölçmeye yarar. ADF testinde H_0 (sıfır hipotezi) seriler birim kök içerir (durağan değil), H_1 (alternatif hipotez) seriler birim kök içermez (durağandır) varsayımı altında kurulur. ADF testinde kullanılan hipotezler eşitlik (3.28)'de verilmiştir.

$$\begin{aligned} H_0: \theta &= 0 \\ H_1: \theta &< 0 \end{aligned} \quad (3.28)$$

Eşitlik (3.29) sabit terimli, eşitlik (3.30) sabitli terim ve trendli ADF modellerini göstermektedir.

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \theta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \Lambda_i \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (3.29)$$

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 t + \theta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \Lambda_i \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (3.30)$$

Δ fark göstergesidir. ΔY_t bağımlı değişken analiz yapılan değişkenin birinci farkını, β_0 sabit terimi, t trendi, Y_{t-1} gecikmeli fark terimini, k optimal gecikme uzunluğunu, u_t hata terimini göstermektedir. ADF testi θ sayısının sıfıra eşit olup olmadığını test eder. θ değerinin sıfıra eşit olması seride birim kök olduğu (durağan olmadığı) anlamına gelir. ADF testinde hata terimleri sabit varyansa sahiptir ve birbirinden bağımsızdır.

(Phillips & Perron, 1988) tarafından geliştirilen Phillips & Perron (PP) birim kök analizi hata terimlerinin istatistiksel olarak bağımsız olmaması, aralarında zayıf bağ olduğu ve homojen dağılım yerine heterojen dağılıma sahip olmaları yönüyle ADF testinden farklılaşmaktadır. ADF testinde hata terimleri arasında otokorelasyon yoktur varsayımı kabul edilirken (Phillips & Perron, 1988)'un geliştirmiş oldukları PP birim kök analizinde hata terimleri arasında otokorelasyon olabileceğini varsaymıştır. Eşitlik (3.31)'de PP testini sabit terimli modeli (3.32)'de sabit terimli ve trendli modeli verilmiştir.

$$Y_t = \alpha_0 + \beta_1 Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3.31)$$

$$Y_t = \alpha_0 + \beta_1 Y_{t-1} + \beta_2 \left(t - \frac{T}{2}\right) + \varepsilon_t \quad (3.32)$$

Y_t birim kök analizi yapılan değişkeni, α_0 sabit terimi, t trendi, T gözlem sayısını, ε_t hata terimini göstermektedir. PP testinde β_1 katsayısı test edilmektedir. β_1 sayısının sıfıra eşit olması seride birim kök olduğu (durağan olmadığı) anlamına gelir. PP testinde H_0 (sıfır hipotezi) serileri birim kök içerir (durağan değil), H_1 (alternatif hipotez) seriler birim kök içermez (durağandır) varsayımı altında kurulur. PP testinin H_0 ve H_1 hipotezleri eşitlik (3.33)'de verilmiştir.

$$\begin{aligned} H_0: \beta_1 &= 0 \\ H_1: \beta_1 &< 0 \end{aligned} \quad (3.33)$$

DF birim kök testinin sıfır ve alternatif hipotezinin gücünün zayıf olduğunu gösteren deliller elde edilmiş olması ve ADF testinin gecikme uzunluğunun seçimine çok duyarlı olması ADF metodolojisinin tersine çevrilerek durağan dışılık alternatif hipotezine karşın sıfır hipotezinde serinin durağanlığını gösteren (Kwiatkowski, Phillips, SchMidt, & Shin, 1992) tarafından geliştirilen KPSS testi oluşturulmuştur.

KPSS durağanlık testi temel modeli eşitlik (3.34)'de verilmiştir.

$$y_t = r_t + \beta_t + \varepsilon_t \quad t=1,2,\dots,T \quad (3.34)$$

Modelde otonom parametre olan r_t rassal yürüyüş sürecini, β_t deterministik trendi, ε_t durağan hata terimi, y_t gözlemlenen seriyi göstermektedir.

$$r_t = r_{t-1} + u_t \quad (3.35)$$

u_t ve ε_t arasında korelasyon yoktur. u_t sıfır ortalama, sabit varyansa ve normal dağılıma sahiptir.

$$E(u_t) = 0 \quad (3.36)$$

$$E(u_t^2) = \sigma^2$$

$$u_t \sim ND(0, \sigma^2)$$

Eşitlik (3.34)'de y_t stokastik süreci sabit etrafında durağan ($\beta=0$) veya trend durağandır ($\beta \neq 0$). Y_t 'nin düzey durağan olduğu durumda sabit (r_t), trend durağan olduğu durumda trend (t) ve sabit(r_t) içeren modelinden elde edilen kalıntılar e_t ile gösterilmiştir. σ_e^2 ise hata varyansının tahmin edilen değeridir. Kalıntıların kısmi toplamı eşitlik (3.37)'de verilmiştir.

$$S_t = \sum_{t=1}^T e_t \quad t=1,2,3,\dots,T \quad (3.37)$$

ε_t 'nin uzun dönem varyansı eşitlik (3.38)'de verilmiştir (Çil Yavuz, 2004, s. 242).

$$\sigma^2 = \lim_{T \rightarrow \infty} T^{-1} E(S_T^2) \quad (3.38)$$

KPSS testi için LM istatistiği eşitlik (3.39)'de verilmiştir.

$$LM = \sum_{t=1}^T S_t^2 / \sigma_e^2 \quad (3.39)$$

LM istatistiği asimptotik dağılıma sahiptir. $s^2(1)$, ε_t 'nin uzun dönem varyansının (Newey & West, 1987) tahmincisidir. $s^2(1)$ 'nin pozitif olmasını sağlayan tahmin yöntemi eşitlik (3.40)'da verilmiştir.

$$s^2(1) = T^{-1} \sum_{t=1}^T e_t^2 + 2T^{-1} \sum_{s=1}^t w(s,1) \sum_{t=s+1}^T e_t e_{t-s} \quad (3.40)$$

1 gecikme parametresi, zorunlu olmayan ağırlık fonksiyonu $w(s,1) = (1-s/(1+1))$ 'dir. $s^2(1)$ tahmincisinin tutarlılığını sağlamak için 1 gecikme parametresinin $T \rightarrow \infty$ iken $1 \rightarrow \infty$ olması gerekir. Testin değeri gecikme parametresine bağlıdır. 1 değeri $x = 4,12$ için $\text{int}[x(T/100)^{1/4}]$ hesaplanabildiği gibi farklı çalışmalarda farklı önerilerde

bulunulmuştur (Çil Yavuz, 2004). (Kwiatkowski v.d., 1992) l'nin en fazla 8 olmasını önermişlerdir.

Kalıntıların bağımsız ve aynı dağılıma sahip olması durumunda l=0 alınmaktadır. l=0 olduğu durumda denklemin ikinci kısmı 0 çıkmaktadır (Çil Yavuz, 2004). Hataların bağımsız ve benzer dağılıma sahip olamaması durumunda eşitlik (3.40)'da σ_ε^2 yerine σ^2 kullanılması daha uygun olmaktadır. Bunun için test istatistiğinin T^{-2} ile normleştirilmesi KPSS test istatistiğini verir.

$$\hat{\eta} = T^{-2} \sum_{t=1}^T \frac{S_t^2}{s^2(l)} \quad (3.41)$$

KPSS testinde sıfır hipotezi ve alternatif hipotez eşitlik (3.42)'de verilmiştir.

$$\begin{aligned} H_0: \sigma_u^2 &= 0 \\ H_1: \sigma_u^2 &> 0 \end{aligned} \quad (3.42)$$

H_1 , y_t 'nin birim köke sahip olduğu (durağan olmadığı), H_0 serinin durağan olduğunu gösterir. LM testi ile hesaplanan $\hat{\eta}$ değeri kritik değerden büyük ise H_0 hipotezi red edilir ve seri durağan değildir sonucuna ulaşılır. $\hat{\eta}$ kritik değerden büyük ise H_0 hipotezi kabul edilir, seri durağandır.

3.1.2.3. ARDL testi

ARDL testi değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkinin belirlenmesinde kullanılır. (Pesaran, Shin, & Smith, 2001) tarafından geliştirilen ARDL testi kısa ve uzun dönem ilişkilerini analiz etmek için uygun bir yöntemdir. Klasik eşbütünleşme testleri değişkenlerin aynı dereceden bütünlük olmasını gerektirir. ARDL testi sınırlı sayıda örnekleme kullanılabilmemesinin yanında değişkenlerin (Johansen & Juselius, 1990) ve (Engle & Granger, 1987) testlerindeki gibi aynı derecede entegre olmadan analiz yapılmasını sağlamaktadır. Bu sebeple farklı dereceden bütünlük seriler arasındaki ilişkinin analizinde ARDL yaklaşımı kullanılır (Banerjee, Dolado, & Mestre, 1998).

ARDL analizi en küçük kareler (OLS) yöntemine dayanır. Fakat klasik eşbütünleşme analizlerinden farklı olarak ARDL analizi önceden bir birim kök analizi yapmayı gerektirmez. ARDL değişkenlerin düzey (I(O)) veya birinci farkında (I(1)) herhangi bir sınıflandırmaya gitmeden analiz yapmaya olanak sağlar (Pesaran & Pesaran,

1997'dan aktaran Esen v.d., 2012). Ancak değişkenler ikinci farkında (I(2)) duğan ise ARDL uygulanmaz. ARDL analizinde değişkeneler I(2) olduğunda uygun tablo kritik değeri elde edilmez bu sebeple analize dahil edilen değişkenlerin I(2) olmadığını ispatlamak için birim kök testleri yapılır (Pata v.d., 2016, s. 265).

ARDL analizinde eşitlik (3.43)'de verilen sınır testi kullanılır.

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{2i} \Delta X_{1t-i} + \dots + \sum_{i=0}^m \alpha_{ki} \Delta X_{kt-i} + \lambda_1 Y_{t-1} + \lambda_2 X_{1t-1} + \dots + \lambda_k X_{kt-1} + u_t \quad (3.43)$$

Modelde bağımlı değişken olarak incelenen serinin farkı kullanılır. Açıklayıcı değişkenler iki grupta toplanır. İlk grupta yer alan açıklayıcı değişkenler bağımlı değişkenin farkı ve bu farkların gecikmelerinden oluşur. Bu gruptaki değişkenlerden bağımlı değişkenin farkı birinci gecikmeden başlarken diğer değişkenler sıfır gecikme ile başlar. İkinci gruptaki değişkenler tüm açıklayıcı değişkenlerin birinci gecikmeleridir (Esen v.d., 2012, s. 257).

(3.43) numaralı eşitliğe ARDL uygulanabilmesi için gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekir. Gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Akaike ve Schwarz bilgi kriterleri kullanılır. Gecikme uzunluğu belirlendikten sonra model en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilir. Model tahmin edildikten sonra eşbütünlüşme ilişkisi olup olmadığı incelenir. Bu işlem bağımlı ve bağımsız değişkenlerin birinci gecikmelerinin katsayılarına F testi veya Wald Testi uygulanıp elde edilen değerlerin anlamlılığı test edilerek yapılır. Elde edilen F istatistiği (Pesaran v.d., 2001)'nin çalışmalarında asimtotik olarak türettikleri anlamlılık düzeyleri ile karşılaştırılır. Hesaplanan F istatistiğinin alt sınırdan küçük olması durumunda H_0 kabul edilir ve değişkenler arasında eşbütünlüşme olmadığı sonucuna ulaşılr. Hesaplanan F istatistiğinin üst sınırdan büyük olması durumunda H_0 red edilerek H_1 kabul edilir ve değişkenler arasında eşbütünlüşme olduğu sonucuna ulaşılr. H_0 değişkenler arasında eşbütünlüşme olmadığını gösterirken H_1 değişkenler arasında eşbütünlüşme olduğunu gösterir. H_0 ve H_1 hipotezleri eşitlik (3.44)'te verilmiştir.

$$\begin{aligned} H_0 &= \lambda_1 = \lambda_2 = \dots = \lambda_k = 0 \\ H_1 &\neq \lambda_1 \neq \lambda_2 \neq \dots \neq \lambda_k \neq 0 \end{aligned} \quad (3.44)$$

Değişkenler arasında eşbütünlüşme ilişkisi olduğu tespit edildikten sonra eşitlik (3.43)'te yer alan modelin tanısıl testleri yapılır. Değişkenler arasındaki ilişkinin

belirlenmesinden sonra uzun dönem ve kısa dönem ilişkileri belirleyen modeller tahmin edilir. Uzun dönem ilişkisi gösteren model eşitlik (3.45)'te verilmiştir.

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{2i} \Delta X_{1t-i} + \dots + \sum_{i=0}^r \alpha_{ki} \Delta X_{kt-i} + u_t \quad (3.45)$$

Uzun dönem modeli tahmin edildikten sonra kısa dönem modeli tahmin edilir. Kısa dönem modeli tahmin edilirken (3.43) numaralı eşitlikteki modele hata düzeltme terimleri eklenir. Eklenen bu hata düzeltme terimleri (3.45) numaralı eşitlik ile tahmin edilen modelin kalıntılarının bir gecikmeli değeridir. Bu değişkenin katsayısı anlamlı ve negatif işaretli olmalıdır. Bu katsayı kısa dönemde oluşan bir dengesizliğin ne kadarının uzun dönemde düzeltileceğini gösterir (Esen v.d., 2012). Kısa dönem modeli eşitlik (3.46)'da verilmiştir.

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{2i} \Delta X_{1t-i} + \dots + \sum_{i=0}^r \alpha_{ki} \Delta X_{kt-i} + \mu ecm_{t-1} + u_t \quad (3.46)$$

3.1.3. Veri seti

Türkiye'de maliye politikalarının kapsayıcı büyüme üzerindeki etkisini inceleyen bu çalışma 2006-2018 dönemini kapsamaktadır. Çalışma 2006-2018 yılına ait yıllık veri seti ile yapılmıştır. 2006-2018 döneminin tercih edilme sebebi ele alınan değişkenlere en geniş bu zaman aralığında ulaşılmış olmasıdır. Çalışmada kapsayıcı büyüme göstergesi olarak beş farklı yöntem ile oluşturulmuş beş kapsayıcı büyüme endeksi kullanılmıştır. Bu endeksler:

- Eşit ağırlık yöntemi ile oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endeksi (KBE_EA),
- Kırpılmış ortalama ile oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endeksi (KBE_KO),
- (McKinley, 2010) çalışması referans alınarak oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endeksi (KBE_MK),
- KBE_EA, KBE_KO ve KBE_MK ortalaması alınarak oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endeksi (KBE_ORT),
- Ağırlıklı ortalama kullanılarak oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endeksidir (KBE_AO).

Kapsayıcı büyüme ve maliye politikaları arasındaki ilişkiyi incelemek için kamu harcama ve kamu gelir verileri kullanılmıştır. Maliye verileri olarak eğitim

harcamalarının, sağlık harcamalarının, dolaylı vergilerin ve transfer harcamalarının GSYH içerisindeki payı verileri kullanılmıştır.

Tablo 3.5. Değişkenler için kullanılan kısaltmalar ve açıklamaları

Değişken	Açıklama
<i>KBE_EA</i>	Eşit ağırlık yöntemi ile oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endeksi
<i>KBE_KO</i>	Kırpılmış ortalama ile oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endeksi
<i>KBE_MK</i>	(McKinley, 2010) çalışması referans alınarak oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endeksi
<i>KBE_ORT</i>	<i>KBE_EA</i> ; <i>KBE_KO</i> , <i>KBE_MK</i> 'nin ortalaması alınarak oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endeksi
<i>KBE_AO</i>	Ağırlıklı ortalama kullanılarak oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endeksi
<i>egitimharcamalari_gsyh</i>	Eğitim harcamalarının GSYH içerisindeki payı
<i>saglikharcamalari_gsyh</i>	Sağlık harcamalarının GSYH içerisindeki payı
<i>transferler_gsyh</i>	Transfer harcamalarının GSYH içerisindeki payı
<i>dolaylivergi_gsyh</i>	Dolaylı vergilerin GSYH içerisindeki payı

Değişkenlere ait verilere hangi kaynaklardan erişildiği Tablo 3.6'da verilmiştir.

Tablo 3.6. Verilerin erişildiği kaynaklar

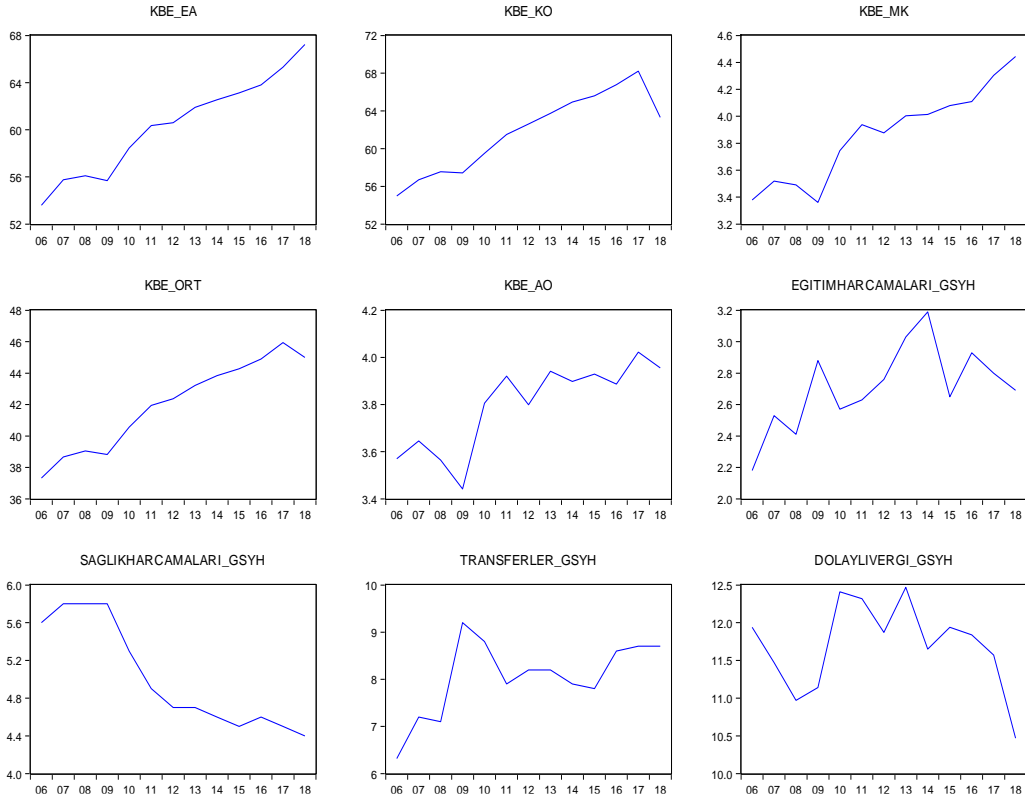
Veri	Erişildiği kaynak
<i>KBE_EA</i>	Yazar tarafından hesaplanmıştır
<i>KBE_KO</i>	Yazar tarafından hesaplanmıştır
<i>KBE_MK</i>	Yazar tarafından hesaplanmıştır
<i>KBE_ORT</i>	Yazar tarafından hesaplanmıştır
<i>KBE_AO</i>	Yazar tarafından hesaplanmıştır
<i>egitimharcamalari_gsyh</i>	T.C. Milli Eğitim Bakanlığı
<i>saglikharcamalari_gsyh</i>	T.C. Sağlık Bakanlığı
<i>transferler_gsyh</i>	T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı
<i>dolaylivergi_gsyh</i>	T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı

Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 3.7'de verilmiştir.

Tablo 3.7. Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler

Değişken	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
KBE_EA	53,58	67,23	60,34	4,17
KBE_KO	54,97	68,21	61,76	4,20
KBE_MK	3,36	4,44	3,86	0,34
KBE_ORT	37,31	45,94	42,36	2,84
KBE_AO	3,44	4,02	3,88	3,79
egitimharcamalari_gsyh	2,18	3,19	2,71	0,26
saglikharcamalari_gsyh	4,40	5,80	501	0,55
transferler_gsyh	6,32	9,20	8,04	0,80
dolaylivergi_gsyh	10,47	12,47	11,69	0,58

Değişkenlere ait zaman serisi grafikleri Şekil 3.3’de verilmiştir.

Şekil 3.3. Değişkenlere ait zaman serisi grafikleri

Zaman serileri belirli dönemlerde mevsimsel faktörlerin etkisi altına girebilir. Mevsimsel etki genelde aylık dönemlerde ortaya çıkar. Yıllık veriler daha çok günlük, haftalık, aylık veya üç aylık verilerin bütüncül toplamını yansıttığı veya verilerin ortalamasını gösterdiği için mevsimsel etki pek açık bir şekilde ortaya çıkmaz (Sevüktekin & Çınar, 2014, s. 14). Şekil 3.3’de yer alan değişkenlere ait zaman serilerinin grafikleri incelendiğinde mevsimsel etki görülmemektedir.

3.1.4. Bulgular

Bu bölümde öncelikle Türkiye’de 2006-2018 döneminde gerçekleşen büyümenin kapsayıcılığını ölçmek için beş farklı yöntem ile oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endekslerine yer verilmiştir. Sonrasında kapsayıcı büyüme üzerinde etkili olan maliye politikalarını belirlemek için oluşturulan kapsayıcı büyüme endekslerinin her biri ayrı ayrı analize sokularak ele alınan maliye politika değişkenlerinin bu endeksler üzerindeki etkisi ARDL analizi ile test edilmiştir.

3.1.4.1. Türkiye için oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksleri

Bu bölümde kapsayıcı büyüme endeksi bölümünde verilen bilgiler ışığında Türkiye için oluşturulmuş beş farklı kapsayıcı büyüme endeksi yer almaktadır. Kapsayıcı büyüme ekonomik büyümenin yanında istihdam, yoksulluk, gelir ve cinsiyet eşitsizlikleri, kaynaklara erişim, sosyal koruma gibi birçok alanı içine almaktadır. Kapsayıcı büyümenin bu çok boyutlu yapısını en geniş hali ile ele almak için endeksten faydalanılmaktadır. Farklı ülkeler, hatta aynı ülke için yapılmış farklı çalışmalar verilere erişim ve zaman aralığına göre kapsayıcı büyüme endeksi oluşturmak için farklı değişkenler ve hesaplama yöntemleri kullanılmaktadır. Bu sebeple bu bölümde tek bir endekse bağlı kalmamak, farklı yöntemler ile oluşturulmuş endeksler arasında karşılaştırma yapabilmek için beş farklı kapsayıcı büyüme endeksi oluşturulmuştur.

Türkiye için oluşturulan bu beş farklı endeks 2006-2018 dönemlerini kapsamaktadır. Endeksler 3 boyut, 8 alan ve 13 değişkenden oluşmaktadır. Endekslerin boyut, alan ve göstergeleri Tablo 3.8’de verilmiştir.

Tablo 3.8. Türkiye için oluşturulan endekslerin boyut, alan ve göstergeleri

Boyut	Alan	Göstergeler
<i>Ekonomik büyüme, verimli işgücü, ekonomik altyapı</i>	Ekonomik büyüme	*Kişi başına GSYH büyüme oranı
	Verimli işgücü	*İşgücü (15+) oranı *İmalat sanayinde istihdam edilenlerin toplam istihdama oranı *Kendi adına çalışanların toplam çalışan nüfus içerisindeki payı (%)
	Ekonomik altyapı	*Elektrik tüketimi
<i>Yoksulluk, eşitsizlikler, cinsiyet eşitsizlikleri</i>	Yoksulluk	*Yoksulluk sınırı (%50) altında yaşayan nüfusun oranı
	Eşitsizlikler	*Gini Katsayısı *P80/P20 oranı
	Cinsiyet Eşitsizlikleri	*(15+) kadın okur-yazarların oranı *Toplam işgücünde kadınların payı (%)
<i>İnsan yetenekleri, kaynaklara erişilebilirlik</i>	Eğitim	*İlköğretime katılım oranı *Ortaöğretime katılım oranı
	Sağlık	*5 yaş altı ölüm oranı (kadın+erkek)

Endekslerin oluşturulma aşamasında kullanılacak değişkenler (McKinley, 2010) çalışması referans alınarak belirlenmiştir. Verilerin alındığı kaynaklar Tablo 3.9'da verilmiştir.

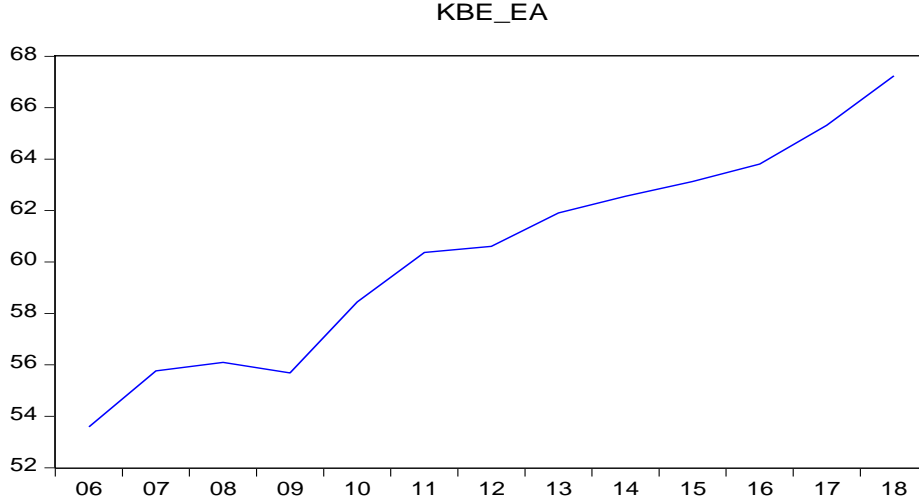
Endeksleri oluşturulmak için gerekli verilere eriştikten sonra ilk olarak farklı birimlerde olan değerlerin ölçümünü sağlamak için normalizasyon uygulanmıştır. Normalizasyon işlemine başlamadan önce ele alınan değişkenin en düşük değerine 0 en yüksek değerine 100 verildikten sonra aradaki yıllara ait normalize edilmiş değerleri hesaplamak için kapsayıcı büyümeyi olumlu yönde etkileyecek değişkenler için (3.16) numaralı eşitlik, kapsayıcı büyümeyi olumsuz yönde etkileyecek değişkenler için ise (3.17) numaralı eşitlikte yer alan normalizasyon yöntemi uygulanmıştır.

Tablo 3.9. Türkiye için oluşturulan kapsayıcı büyüme endekslerinde kullanılan verilerin kaynağı

Değişken	Kaynak
Kişi başına GSYH büyüme oranı	Dünya Bankası
İşgücü (15+) oranı	Dünya Bankası
İmalat sanayinde istihdam edilenlerin toplam istihdama oranı	Dünya Bankası
Kendi adına çalışanların toplam çalışan nüfus içerisindeki payı (%)	Dünya Bankası
Elektrik tüketimi	https://www.iea.org/
Yoksulluk sınırı (%50) altında yaşayan nüfusun oranı	TÜİK
Gini Katsayısı	TÜİK
P80/P20 oranı	TÜİK
(15+) kadın okur-yazarların oranı	2006-2007 Dünya Bankası, 2008 ve sonrası TÜİK
Toplam işgücünde kadınların payı (%)	Dünya Bankası
İlköğretime katılım oranı	TÜİK
Ortaöğretime katılım oranı	TÜİK
5 yaş altı ölüm oranı (kadın+erkek)	who.int

Türkiye için 2006-2018 dönemini kapsayan endekslerden ilki değişkenlere eşit ağırlık verilerek oluşturulmuştur. Ele alınan tüm değişkenlere eşit ağırlık verildikten sonra belirli bir yılın tüm değerlerinin basit ortalaması alınarak o yılki endeks değeri elde edilmiştir. Bu işlem tüm yıllar için yapılarak Türkiye 2006-2018 dönemi eşit ağırlıklı kapsayıcı büyüme endeksi elde edilmiştir. Endeks oluşturulurken geometrik ortalama yerine basit ortalamanın tercih edilme sebebi normalize edilmiş değerlerin 0 ile 100 arasında değer almış ve geometrik ortalama kullanılması durumunda normalizasyon işlemi sonrasında 0 değerini almış değişkenin geometrik ortalama sonucunu 0 çıkarmasıdır. Endeksleri bu etkiden arındırmak için basit ortalama tercih edilmiştir.

Türkiye için eşit ağırlık yöntemi ile oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endeksi (KBE_EA) Şekil 3.4'te verilmiştir. Yatay ekseninde yıllar dikey ekseninde kapsayıcı büyüme endeks değerleri yer almaktadır.

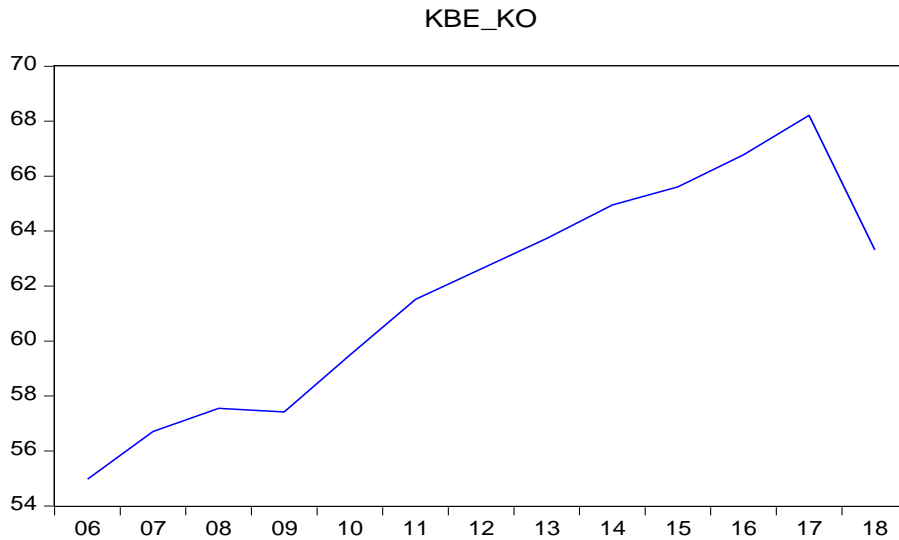

Şekil 3.4. Türkiye’de 2006-2018 dönemine ait eşit ağırlık yöntemi ile oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endeksi (yazar tarafından oluşturulmuştur)

Şekil 3.4 incelendiğinde eşit ağırlık yöntemi ile oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endeksinde bir artış görülmektedir. Bu Türkiye’nin ele alınan 2006-2018 dönemi içerisinde daha kapsayıcı bir büyüme sergilediğini göstermektedir. Ancak grafik daha detaylı incelendiğinde 2008 küresel krizinin etkilerinin 2008 sonu itibariyle Türkiye’nin kapsayıcı büyüme endeksi üzerinde de olumsuz etkiler yarattığı görülmektedir. Bu etki küresel krizin büyüme, istihdam, gelir dağılımı ve yoksulluk rakamları üzerinde yarattığı olumsuz etki ile açıklanabilir. Bu döneme ait verilerin endeks içerisinde kullanılan değişkenler yardımı ile incelenmesi oluşturulan endekste görülen bu kırılmanın açıklanmasında yardımcı olacaktır. KBE_EA tüm değişkenlere eşit ağırlık verilerek oluşturulduğu için ele alınan tüm boyutların etkileri endekse eşit oranda yansımaktadır. Kişi başına GSYH büyüme oranının 2007, 2008, 2009 ve 2010 yılı verileri incelendiğinde sırası ile %3,79, -%0,35, -%5,91 ve %6,98 olarak gerçekleştiği görülmektedir. 2008 ve 2009 döneminde yüksek bir düşüş yaşayan kişi başına GSYH büyüme oranı 2010 yılında %6,9 gerçekleşerek tekrar artışa geçmiştir. Aynı dönemdeki işgücü verileri incelendiğinde 2008 yılında %41,71 olan işgücü oranının 2009 yılında %41,16 düştüğü, 2007 yılında %14,61 olan yoksulluk verisinin takip eden 2008-2009 yıllarında sırası ile %15,33 ve 16,15’e yükseldiği ve gelir eşitsizliği göstergesi olan P80/P20 oranının 2007 yılında 7,13 iken 2009 yılında 7,44’e yükseldiği dikkati çekmektedir. Veriler incelendiğinde 2008 küresel krizinin kapsayıcı büyümenin temel değişkenleri üzerinde

olumsuz etkiler ortaya çıkardığı bunun da kapsayıcı büyüme endeksinde bir kırılma yarattığı sonucu ortaya çıkmaktadır

Türkiye için oluşturulan bir diğer kapsayıcı büyüme endeksi kırılmış ortalama yöntemi ile yapılmıştır. Kırılmış ortalamanın tercih edilme sebebi normalizasyon sonrasında oluşan en yüksek ve en düşük değerlerin endeks üzerindeki etkisini yok etmektir. Kapsayıcı büyüme endeksi oluşturulurken %10 kırılmış ortalama uygulanmıştır. %10 kırılma oranını belirlemek için 13 değişkenden oluşan endeks verilerimiz 0,10 ile çarpılması sonucunda 1,3 değeri elde edilmiştir. Ancak 1,3 tane değişkeni eleyemeyeceğimiz için bu değeri yaklaşık olarak 1 kabul etmiş ve baştan en küçük sondan da en büyük birer değer elenerek geri kalan değişkenlerin basit ortalaması alınarak Türkiye için 2006-2018 dönemini içeren kırılmış ortalama kapsayıcı büyüme endeksi (KBE_KO) elde edilmiştir. Kırılmış ortalama ile elde edilen kapsayıcı büyüme endeksi Şekil 3.5'te verilmiştir. Şekil 3.5'te yatay ekseninde yıllar dikey ekseninde ise kırılmış ortalama ile hesaplanmış kapsayıcı büyüme endeks değerleri yer almaktadır.

Şekil 3.5. Türkiye'de 2006-2018 dönemi kırılmış ortalama ile hesaplanmış kapsayıcı büyüme endeksi (yazar tarafından oluşturulmuştur)

Şekil 3.5 incelendiğinde Şekil 3.4'te eşit ağırlık ile hazırlanmış endekse benzer şekilde 2008 döneminde bir kırılma görülmektedir. Kırılmış ortalama ile hazırlanan Şekil 3.5'te görülen endekste 2008 küresel krizi sonrasında kapsayıcı büyüme endeksinin 2017 yılına kadar bir artış gösterdiği yani bu dönemde Türkiye'nin daha kapsayıcı bir büyüme gerçekleştirdiği ancak 2017 yılına gelindiğinde büyük bir kırılma yaşayarak

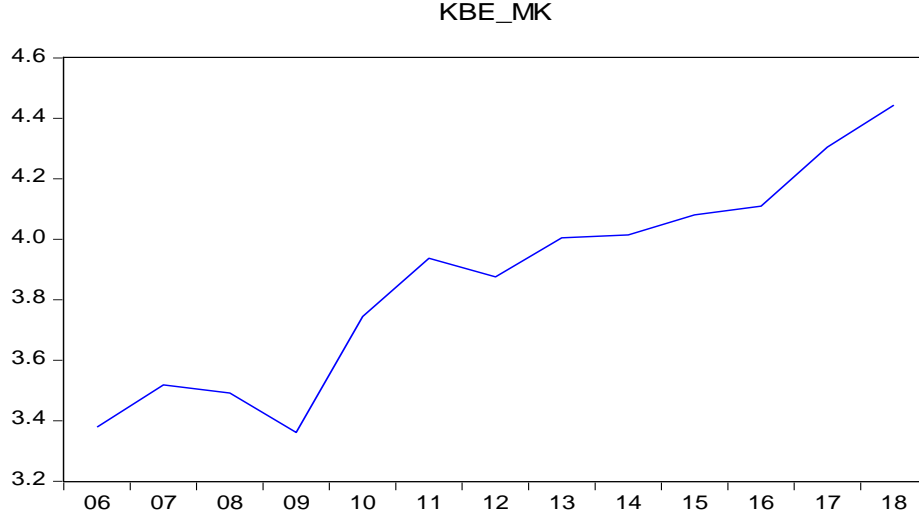
kapsayıcı büyümenin sert bir düşüş yaşadığı görülmektedir. Endeks üzerinde oluşan bu etki endekse dahil edilen değişkenler üzerinden değerlendirildiğinde ekonomik büyüme boyutunda yer alan kişi başına GSYH büyüme oranı ve yoksulluk, eşitsizlik boyutunda yer alan yoksulluk, Gini ve P80/P20 oranı verilerinde bir düşüş olduğu dikkati çekmektedir. Endeksi oluşturan bu değişkenler değerlendirildiğinde 2017 yılında 5,77 olarak gerçekleşen kişi başına GSYH büyüme oranı 2018 yılında 1,31'e düşmektedir. 2017-2018 döneminde en büyük düşüş kişi başına GSYH büyüme oranı verisinde görülmektedir ancak kırılmış ortalama hesaplama yöntemi gereği her iki yılda da bu değişken tüm değişkenler içerisinde en düşük değere sahip gösterge olduğu için kırılmıştır. Bu sebeple kişi başına GSYH büyüme oranının yarattığı etki bu yıllar arasında görülen kırılmaya yansımamıştır. Ancak 2017-2018 döneminde yoksulluk sınırı altında yaşayan nüfusun oranı ve P80/P20 değerinde bir artış olduğu görülmektedir. 2017 yılında yoksulluk sınırı altında yaşayan nüfusun oranı 12,30 iken bu değer 2018 yılında 13,30'a yükselmektedir. P80/P20 değeri 2017 yılında 7,40 iken 2018 yılında 7,62'ye yükselmektedir. Bu sebeple Türkiye için 2006-2018 dönemine ait kırılmış ortalama ile hazırlanmış kapsayıcı büyüme endeksinde 2017-2018 döneminde görülen kırılma büyük oranda yoksulluk ve gelir eşitsizliği rakamlarında görülen olumsuz etkiden kaynaklanmaktadır. Şekil 3.5 genel anlamda ele alındığında ise 2006 yılına kıyasla 2018 yılında Türkiye'nin daha yüksek bir kapsayıcı büyüme endeksi değerine sahip olduğu yani daha kapsayıcı bir büyüme gerçekleştirdiği görülmektedir.

Türkiye için oluşturulan bir diğer kapsayıcı büyüme endeksi (McKinley, 2010) çalışması referans olarak oluşturulmuştur. Bu endeksin oluşturulma aşamasında McKinley'in çalışmasında uygulamış olduğu ağırlıklar Türkiye için oluşturulan endekse uyarlanmıştır. Ağırlıklı ortalama yöntemi ile hesaplanan bu endeks normalize edilmiş değişken değerlerinin McKinley'in çalışmasında ele alınan değişkenler için belirlemiş olduğu ağırlıklar ile çarpılmasıyla oluşturulmuştur. (McKinley, 2010) çalışmasında belirlenen ağırlıkların Türkiye için hazırlanan kapsayıcı büyüme endeksinde yer alan boyut, alan ve göstergelere dağılımı Tablo 3.10'da verilmiştir.

Tablo 3.10. McKinley çalışmasında belirlenen ağırlıkların Türkiye için hazırlanan endekse uyarlanması

<i>Boyut</i>	<i>Ağırlık</i>	<i>Alan</i>	<i>Ağırlık</i>	<i>Gösterge</i>	<i>Ağırlık</i>
<i>Ekonomik büyüme, verimli işgücü, ekonomik altyapı</i>	0.50	Ekonomik büyüme	0.25	Kişi başına GSYH büyüme oranı	0.25
		Verimli işgücü	0.15	İşgücü (15+) oranı	0.05
				İmalat sanayinde istihdam edilenlerin toplam istihdama oranı	0.05
				Kendi adına çalışanların toplam çalışan nüfus içerisindeki payı (%)	0.05
		Ekonomik altyapı	0.10	Elektrik tüketimi	0.10
<i>Yoksulluk, eşitsizlikler, cinsiyet eşitsizlikleri</i>	0.30	Yoksulluk	0.10	Yoksulluk sınırı (%50) altında yaşayan nüfusun oranı	0.10
		Eşitsizlikler	0.10	Gini Katsayısı	0.05
				P80/P20 oranı	0.05
		Cinsiyet Eşitsizlikleri	0.10	(15+) kadın okur-yazarların oranı	0.05
				Toplam işgücünde kadınların payı (%)	0.05
<i>İnsan yetenekleri, kaynaklara erişilebilirlik</i>	0.20	Eğitim	0.10	İlköğretime katılım oranı	0.05
				Ortaöğretime katılım oranı	0.05
		Sağlık	0.10	5 yaş altı ölüm oranı (kadın + erkek)	0.10

(McKinley, 2010)'in çalışmasındaki ağırlıklar referans alınarak oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksinin grafiği Şekil 3.6'da verilmiştir. Grafikte yatay ekseninde yıllar (2006-2018) dikey ekseninde ise ağırlıklı ortalama ile McKinley çalışması referans alınarak oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endeks (KBE_MK) değerleri yer almaktadır.

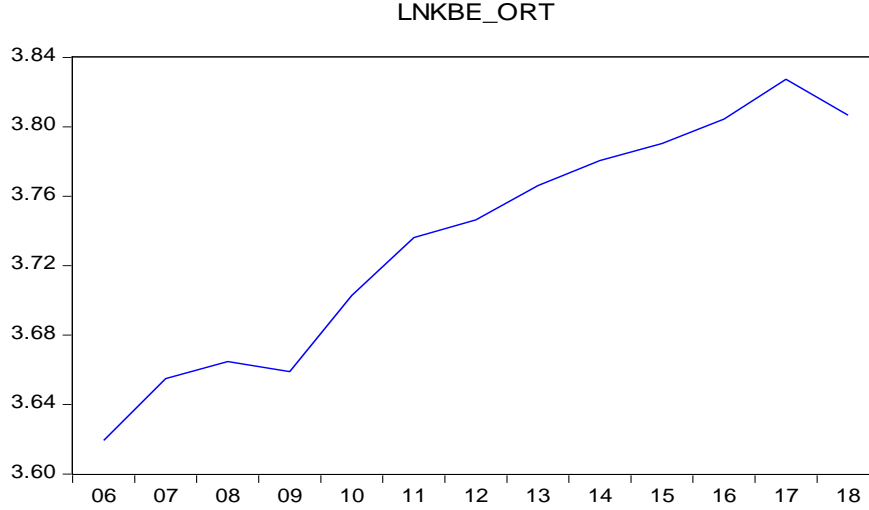
Şekil 3.6. (McKinley, 2010) çalışması referans alınarak Türkiye için oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksi (yazar tarafından oluşturulmuştur)

Şekil 3.6 genel olarak incelendiğinde Türkiye için oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksinin 2006 yılına kıyasla 2018 yılında daha yüksek bir düzeyde olduğu görülmekte bu da Türkiye'nin daha iyi bir kapsayıcı büyüme sergilediğini göstermektedir. Bir yılın endeks değeri endeksi oluşturan tüm değişkenlerin normalize edilmiş değerinin belirlenen ağırlık ile çarpılması ve ağırlıklı ortalamasının alınması ile hesaplanmıştır. Endeks içerisinde yer alan değişkenlerde görülen iyileşme endeks değerinin de artmasını sağlamaktadır. Bu durum 2006-2018 döneminde Türkiye'nin uyguladığı politikaların daha kapsayıcı olduğunu göstermektedir. Şekil 3.6'da 2006 yılında 3,38 olarak gerçekleşen KBE_MK, 2014'te 4,01'e, 2018'de 4,44'e yükselmiştir. Endekse dahil edilen değişkenler değerlendirildiğinde 2006 yılına kıyasla 2018 yılında yoksulluk sınırı altında yaşanan nüfus oranında bir azalma, gelir eşitsizlikleri göstergesi olan Gini ve P80/P20 oranında bir düşüş, ilköğretim ve orta öğretime katılım oranında bir artış, sağlık göstergesi olarak kullanılan 5 yaş altı ölüm oranlarında düşüş, cinsiyet eşitsizlikleri göstergesi olarak kullanılan toplam işgücünde kadınların payı değişkeninde bir artış olduğu ve tüm bu değişkenlerdeki iyileşmenin kapsayıcı büyüme endeksini de pozitif yönde etkilediği çıkarımı yapılabilir. Şekil 3.6 detaylı incelendiğinde Şekil 3.4'te eşit ağırlık yöntemi ile oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endeksine benzer olarak 2008 küresel krizinin endeks üzerinde olumsuz bir etki yaratarak bir kırılmaya sebep olduğu görülmektedir. Türkiye için eşit ağırlık yöntemi ile oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksinde 2008 küresel krizinin etkisinin ortaya çıktığı dönemde endeksi oluşturan

ekonomik büyüme, yoksulluk, işgücü ve gelir eşitsizliği verilerinde bir bozulma olduğu açıklanmıştır. Ancak McKinley çalışması referans alınarak Türkiye için oluşturulan endekste 2008 küresel krizinin etkisinin endeks üzerinde yarattığı kırılma etkisinin daha büyük olduğu görülmektedir. Bunun nedeni kırılmaya sebep olan değişkenlere uygulanan ağırlıklandırma değildir. McKinley sırası ile en yüksek ağırlığı 0,25; 0,15; 0,10; 0,10 ve 0,10 ile ekonomik büyüme, verimli işgücü, eşitsizlikler, cinsiyet eşitsizlikleri ve yoksulluk alanlarına vermiştir. Bu alanların endeks üzerindeki ağırlığının daha fazla olması bu alanlarda meydana gelen bozulmanın etkisinin endeks üzerine daha fazla yansımaya sebep olmuştur. Endekste meydana gelen kırılmanın da daha büyük olmasına neden olmuştur. KBE_MK'da dikkat çeken bir diğer kırılma 2011-2012 dönemine denk gelmektedir. Bu kırılmanın nedeni endeksi oluşturan değişkenler üzerinden değerlendirildiğinde ekonomik büyüme ve verimli işgücü alanlarında bu dönemde bozulmanın olduğu görülmüştür. Kişi başına GSYH büyüme oranı 2011 yılında 9,42'den 2012 yılında 3,09'a, verimli işgücü göstergesi olan imalat sanayinde istihdam edilenlerin toplam istihdama oranı 2011 yılında 26,46'dan 2012 yılında 26,03'e düşmüştür. Endeks içerisindeki ağırlığı fazla olan bu iki alandaki bozulma 2011-2012 döneminde KBE_MK'da kırılmaya sebep olmuştur. (McKinley, 2010) çalışmasında ülkelerin hesaplanan kapsayıcı büyüme endeks değerinin 1-3 arasında olduğu durumda ülkenin tatmin edici olmayan kapsayıcı büyüme performansı sergilediğini, 4-7 arasında olduğu durumda ülkenin tatmin edici kapsayıcı büyüme performansı sergilediğini belirtmiştir. (McKinley, 2010) çalışması referans alınarak Türkiye için oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksine göre Türkiye'nin hesaplanan endeks değeri 2006'da 3,38'den 2013'de 4,0'a 2018'de ise 4,44'e yükselmiştir. Buna göre 2006 yılında tatmin edici olmayan bir kapsayıcı büyüme performansı sergileyen Türkiye 2013 yılı ile tatmin edici kapsayıcı büyüme performansı sergilemeye başlamış ve bu performansı 2018 yılında 4,44'a yükselterek tatmin edici kapsayıcı büyüme performansı sergilemeye devam etmiştir.

Türkiye için oluşturulan bir diğer kapsayıcı büyüme endeksinde ele alınan üç endeksin (KBE_EA, KBE_KO, KBE_MK) ortalaması kullanılmıştır (KBE_ORT). Bu endeksin oluşturulmasında amaç literatürde kapsayıcı büyüme endeksi oluşturmak için başvurulan üç farklı yöntemin Türkiye'ye uyarlanması ile ortaya çıkan etkilerini bu üç endeksin ortalamasını alarak genel hatlarıyla inceleyebilmektir. Türkiye için 2006-2018 dönemine ait üç endeksin ortalaması alınarak oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksi Şekil

3.7’de verilmiştir. Şekil 3.7’de yatay ekseninde yıllar dikey ekseninde kapsayıcı büyüme endeks değerleri yer almaktadır.

Şekil 3.7. Türkiye için oluşturulan üç farklı endeksin ortalaması alınarak oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksi (yazar tarafından oluşturulmuştur)

Şekil 3.7’de verilen Türkiye için oluşturulan KBE_ORT genel olarak incelendiğinde Türkiye’nin 2006-2018 döneminde daha kapsayıcı bir büyüme sergilediği görülmektedir. KBE_ORT üç endeksin ortalaması ile oluşturulduğu için bu endekslerdeki kırılmaları yansıtmaktadır. 2008 küresel krizin etkileri endeksi oluşturan üç endekse benzer olarak KBE_ORT’a da yansımış ve endekste bir kırılmaya sebep olmuştur. KBE_ORT’da dikkat çeken bir diğer kırılma 2017 yılında karşımıza çıkmaktadır. KBE_ORT’u oluşturan diğer üç endeks ele alındığında KBE_EA ve KBE_MK’da bu dönemde bir kırılma karşımıza çıkmamaktadır fakat KBE_KO’da 2017 yılında bir kırılma olduğu görülmektedir. KBE_KO’da 2017 yılında ortaya çıkan bu kırılmanın temel sebebi yoksulluk ve gelir eşitsizliklerinde görülen bozulma idi. KBE_KO’da karşımıza çıkan bu kırılmanın üç endeksin ortalaması ile oluşturulan KBE_ORT’ta da karşımıza çıkması bu dönemde gelir eşitsizlikleri ve yoksullukta görülen bozulmaların 2017 döneminde meydana gelen kişi başına GSYH büyüme oranının endeks üzerinde yarattığı pozitif etkiden çok daha fazla negatif etki yaratmış olmasıdır.

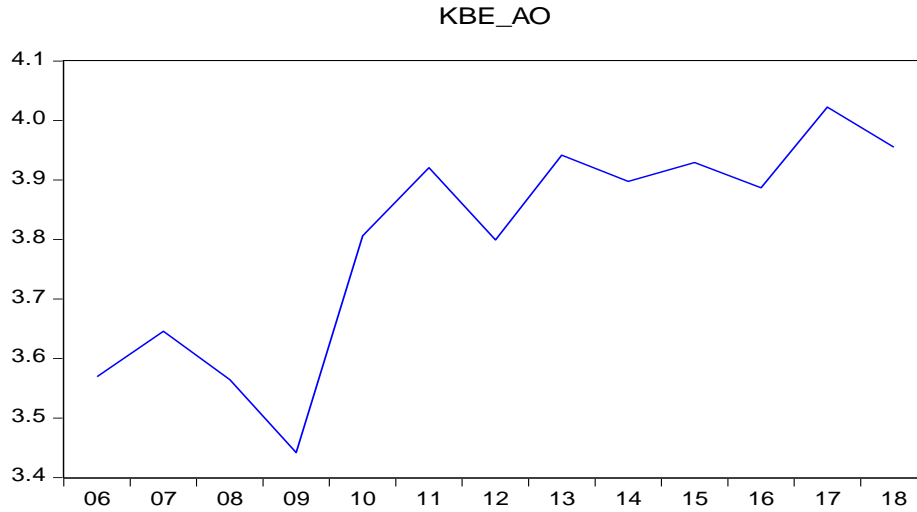
Türkiye için hesaplanan 2006-2018 dönemine ait son kapsayıcı büyüme endeksi ağırlıklı ortalama (KBE_AO) ile oluşturulmuştur. Bu endeksin oluşturulma aşamasında kullanılan ağırlıklar Türkiye’nin kapsayıcı büyüme performansı üzerinde değişkenlerin

etkisi ve önemi dikkate alınarak belirlenmiştir. Kapsayıcı büyüme tanımından yola çıkarak ekonomik büyümenin yarattığı fırsatları topluma eşit bir şekilde yayabilmek için öncelikle güçlü bir ekonomik büyüme performansı gerçekleştirmek gerekmektedir. Bu sebeple Türkiye’de kapsayıcı büyüme üzerinde öncelikli boyut ekonomik büyümedir ve KBE_AO oluşturulurken 0,30 ile en yüksek ağırlık ekonomik büyüme alanına verilmiştir. Sonrasında ekonomik büyümenin yarattığı fırsatlardan toplumun tüm kesiminin fayda sağlaması hedeflenmelidir. Toplumun yaratılan fırsatlardan sağladığı fayda işsizlik oranlarında; yoksullukta ve gelir eşitsizliklerinde düşüş olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’nin kapsayıcı büyüme performansı üzerinde eşit öneme sahip olan işgücü-verimli işgücü, yoksulluk ve eşitsizlik alanlarının her birine 0,15 ağırlık verilmiştir. Eğitimin olumlu etkisi istihdam, verimli işgücü, yoksulluk ve gelir eşitsizlikleri üzerinde ortaya çıkmaktadır. Eğitimli bireyin istihdam oranı ve verimliliği artmakta, eğitim düzeyi arttıkça kazancı artmakta, yoksulluk oranı azalmakta ve toplumdaki eğitimli birey sayısı arttıkça gelir eşitsizlikleri azalmaktadır. Bu sebeple eğitimin kapsayıcı büyüme üzerindeki etkisi göz önüne alınarak eğitim alanına 0,10 ağırlık verilmiştir. Cinsiyet eşitsizlikleri kapsayıcı büyüme üzerinde etkisi görülen bir diğer alandır. Kadınların eğitim oranının artması toplam istihdam içerisinde kadınların payını arttırırken toplam işgücünde kadınların payında görülen artış yoksulluk ve gelir eşitsizliğini azaltmaktadır. Bu sebeple cinsiyet eşitsizlikleri alanına 0,08 ağırlık verilmiştir. Sağlık alanının kapsayıcı büyüme üzerinde yarattığı etki işgücünün verimliliğinin artmasına sağladığı fayda ve işe gitme (çalışma) süresinin herhangi bir sağlık sorunu nedeni ile kesintiye uğramaması nedeni ile işgücünün kazancı üzerinde yarattığı pozitif etki ile ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda sağlıklı bireylerin eğitimleri bir kesintiye uğramadığı için eğitim alanını da olumlu yönde etkilemektedir. Bu sebeple sağlık alanına 0,05 ağırlık verilmiştir. Endeksi oluşturan değişkenler içerisinde en düşük ağırlık 0,02 ile ekonomik alt yapı alanındaki kişi başı elektrik tüketimi değişkenine verilmiştir. Her ne kadar bu değişken kapsayıcı büyüme endeksi oluşturulan diğer ülkeler için daha fazla öneme sahip olsa da Türkiye’deki bireylerin elektriğe erişim sorunu bulunmamaktadır. Bu sebeple endeks üzerindeki etkisi de düşük tutulmuştur. Türkiye için ağırlıklı ortalama ile oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksinin belirlenen ağırlıkları Tablo 3.11’de verilmiştir.

Tablo 3.11. Türkiye için 2006-2018 dönemine ait ağırlıklı ortalama ile hazırlanan endekste kullanılan ağırlıklar

Alan	Ağırlık	Gösterge	Ağırlık
Ekonomik büyüme	0.30	Kişi başına GSYH büyüme oranı	0.30
İşgücü-verimli işgücü	0.15	İşgücü (15+) oranı	0.05
		İmalat sanayi istihdamının toplam istihdam içindeki oranı	0.05
		Kendi adına çalışanların toplam çalışan nüfus içerisindeki payı	0.05
Yoksulluk	0.15	Yoksulluk sınırı (%50) altında yaşayan nüfusun oranı	0.15
Eşitsizlik	0.15	Gini Katsayısı	0.10
		P80/P20 oranı	0.05
Eğitim	0.10	İlköğretime katılım oranı	0.05
		Ortaöğretime katılım oranı	0.05
Sağlık	0.05	5 yaş altı ölüm oranı (kadın+erkek)	0.05
Cinsiyet eşitsizliği	0.08	15+ kadın okur-yazarların oranı	0.04
		Toplam işgücünde kadınların payı (%)	0.04
Ekonomik altyapı	0.02	Kişi başı elektrik tüketimi	0.02

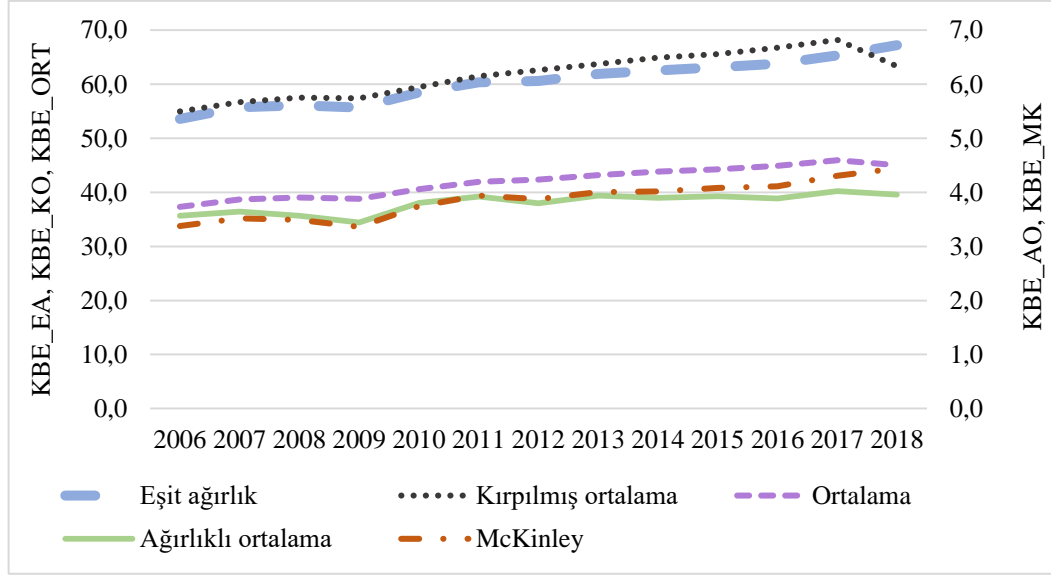
Tablo 3.11’de belirlenen ağırlıklar ile Türkiye’de 2006-2018 dönemi için oluşturulan KBE_AO’nun grafiği Şekil 3.8’de verilmiştir. Şekil 3.8’de yatay eksen yılları, dikey eksen kapsayıcı büyüme endeksi değerlerini göstermektedir.

Şekil 3.8. Türkiye'nin 2006-2018 dönemine ait ağırlıklı ortalama ile oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endeksi (yazar tarafından oluşturulmuştur)

Şekil 3.8 incelendiğinde KBE_EA, KBE_KO, KBE_MK görülen etkilerin tamamının KBE_AO'da daha net bir şekilde ortaya çıktığı dikkati çekmektedir. 2008 küresel krizinin yarattığı kırılma, 2017 döneminden sonra endekste görülen düşüş ve 2011 yılında görülen kırılma. Bu etkilerin KBE_AO'da daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmasının nedeni oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksinde yer alan değişkenlerin ağırlıklarının tamamen Türkiye'nin kapsayıcı büyüme hedefine ulaşmasında sahip olduğu öneme göre belirlenmiş olmasıdır. 2008 küresel krizinin yarattığı olumsuz etkinin KBE_AO'da daha büyük bir kırılma ile karşımıza çıkma sebebi 2007 yılında 3,79 olan kişi başına GSYH büyüme oranının 2009 yılında -5,91'e kadar düşmesi ve endeks içerisinde en fazla ağırlığın ekonomik büyüme alanına verilmiş olmasının bu alanda yaşanan bozulmayı büyük bir etki ile endekse yansıtmış olmasıdır. Bu dönemde istihdam, yoksulluk ve P80/P20 oranında görülen bozulmalar ve bu alanların ağırlıklarının endeks içerisindeki payının yüksek olması da bu etkiyi arttırmıştır. KBE_EA ve KBE_MK endekslerinde görülen 2011 yılındaki kırılmanın etkisinin KBE_AO daha büyük olmasının nedeni ekonomik büyüme ve verimli işgücü alanında görülen bozulma ve bu alanlara uygulanan ağırlıklandırma değildir. Endeks içerisinde 0,30 ile en fazla ağırlığa sahip olan ekonomik büyüme alanında 2011 yılında 9,42 olan kişi başına GSYH büyüme oranının 2012 yılında 3,09'a düşmüş olması endeksi olumsuz yönde etkilerken verimli işgücü göstergesi olan ve 0,05 ağırlığa sahip imalat sanayinde istihdamın toplam istihdam içerisindeki payında görülen azalışta bu olumsuz etkiyi arttırmıştır. 2017 yılında oluşan kırılma da ekonomik büyüme ve verimli işgücü alanlarında görülen bozulmadan kaynaklanmakta ancak bu dönemde P80/P20 oranında da bozulma olduğu dikkati çekmektedir. 2017 yılında 5,77 olan kişi başına GSYH büyüme oranı 2018 yılında 1,31'e düşerken imalat sanayinde istihdamın toplam istihdam içerisindeki payı 26,54'ten 26,32'ye düşmektedir. Eşitsizlikler alanında ele alınan ve 0,05 ağırlığa sahip P80/P20 oranı 2017 yılında 7,40'tan 2018 yılında 7,62'ye yükselerek 2017 yılında ortaya çıkan kırılmanın etkisini arttırmıştır.

Beş farklı yöntem ile oluşturulan endekslerin seyrini bir arada görebilmek için bu endekslerin grafiği Şekil 3.9'da verilmiştir.

Şekil 3.9. 2006-2018 dönemi Türkiye için beş farklı yöntem ile oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endeksleri (yazar tarafından oluşturulmuştur)

Şekil 3.9 incelendiğinde farklı yöntemler ile oluşturulan beş endeksinde genel itibari ile bir artış trendi içerisinde olduğu görülmektedir. Endeks değerlerinden oluşturulan grafiklerde ortaya çıkan dalgalanmaların ortaya çıktığı dönemlerde de çok büyük bir farklılık görülmemekte, endeksler genel itibari ile benzer hareketler sergilemektedir. Ancak 2017 yılında bir farklılık ortaya çıkmaktadır. 2017 yılında KBE_MK ve KBE_EA artış göstermeye devam ederken KBE_KO, KBE_AO ve KBE_ORT'da bir kırılma görülmekte ve bu endeksler düşüşe geçmektedir.

3.1.4.2. Türkiye'nin kapsayıcı büyümesinde etkili olan maliye politikaları

Kapsayıcı büyüme maliye politikaları ilişkisinin analizinde kullanılacak modeller eşitlik (3.47), (3.48), (3.49), (3.50), (3.51)'de verilmiştir.

$$\begin{aligned} \ln kbe\_ea = & \beta (1) + \beta (2) * \ln e\ddot{g}itim\text{harcamaları\_GSYH} + \\ & \beta (3) * \ln sa\ddot{g}lik\text{harcamaları\_GSYH} + \beta (4) * \ln dolaylı\text{vergi\_GSYH} + \\ & \beta (5) * \ln transferler\_GSYH \end{aligned} \quad (3.47)$$

$$\begin{aligned} \ln kbe\_ko = & \beta (1) + \beta (2) * \ln e\ddot{g}itim\text{harcamaları\_GSYH} + \\ & \beta (3) * \ln sa\ddot{g}lik\text{harcamaları\_GSYH} + \beta (4) * \ln dolaylı\text{vergi\_GSYH} + \\ & \beta (5) * \ln transferler\_GSYH \end{aligned} \quad (3.48)$$

$$\begin{aligned} \ln kbe\_mk = & \beta (1) + \beta (2)*\ln e\ddot{g}itimharcamaları\_GSYH + \\ & \beta(3)*\ln sa\ddot{g}lıkharcamaları\_GSYH + \beta (4)*\ln dolaylıvergi\_GSYH+ \\ & \beta (5)*\ln transferler\_GSYH \end{aligned} \quad (3.49)$$

$$\begin{aligned} \ln kbe\_ort = & \beta (1) + \beta (2)*\ln e\ddot{g}itimharcamaları\_GSYH + \\ & \beta(3)*\ln sa\ddot{g}lıkharcamaları\_GSYH + \beta (4)*\ln dolaylıvergi\_GSYH+ \\ & \beta (5)*\ln transferler\_GSYH \end{aligned} \quad (3.50)$$

$$\begin{aligned} \ln kbe\_ao = & \beta (1) + \beta (2)*\ln e\ddot{g}itimharcamaları\_GSYH + \\ & \beta(3)*\ln sa\ddot{g}lıkharcamaları\_GSYH + \beta (4)*\ln dolaylıvergi\_GSYH+ \\ & \beta (5)*\ln transferler\_GSYH \end{aligned} \quad (3.51)$$

(3.47)'de verilen eşitlik eşit ağırlık yöntemi ile oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endeksi ile seçili maliye politikası değişkenleri (kamu eğitim harcamalarının GSYH içerisindeki payı, kamu sağlık harcamalarının GSYH içerisindeki payı, dolaylı vergilerin GSYH içerisindeki payı, kamu transfer harcamalarının GSYH içerisindeki payı) arasındaki ilişkiyi, (3.48)'de verilen eşitlik kırılmış ortalama yöntemi ile oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endeksi ile seçili maliye politikası değişkenleri arasındaki ilişkiyi, (3.49)'da verilen eşitlik (McKinley,2010) çalışması referans alınarak oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endeksi ile seçili maliye politikası değişkenleri arasındaki ilişkiyi, (3.50)'de verilen eşitlik üç endeksin ortalaması alınarak oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endeksi ile seçili maliye politikası değişkenleri arasındaki ilişkiyi ve (3.51) numaralı eşitlik ağırlıklı ortalama yöntemi ile oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endeksi ile seçili maliye politikası değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemek için oluşturulmuştur.

Analizler 2006-2018 dönemine ait yıllık veri ile yapılmış olup analizlerin yapımında EViews9 programı kullanılmıştır.

Zaman serisi analizinin ilk aşaması olan serilerin birim kök (durağanlık) sınaması yapılmıştır. Serilere ADF, PP ve KPSS birim kök testleri uygulanmıştır. Durağanlık analiz sonuçları Tablo 3.12'de verilmiştir.

Tablo 3.12'de (*), (**) ve (***) sırası ile %10, %5, %1 anlam düzeyindeki durağanlığı göstermektedir. c sadece sabit terim içeren, c+t sabit terim ve trend içeren modelin birim kök analiz sonuçlarıdır. KPSS test sonuçlarında parantez içerisindeki değerler durağanlığı sağlayan en küçük kritik değeri vermektedir. KPSS testinde serinin

durağan olması için hesaplanan "Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin" test istatistik değerlerinin %1-5-10 kritik değerlerinden büyük olması gerekir. Tercih yapılırken hesaplanan KPSS değerinin büyük olduğu ve durağanlığı sağlayan en yüksek değere sahip kritik değer kullanılır. Parantez içinde değer olmayan KPSS test sonuçları %1-5-10 kritik değerlerinin tamamının hesaplanan KPSS değerinden düşük değerde olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.12. ADF, PP ve KPSS birim kök analiz sonuçları

	ADF				PP			
	düzey		1.fark		düzey		1.fark	
	c	c+t	c	c+t	c	c+t	c	c+t
<i>lnkbe_ea</i>	0.8328	0.2393	0.0092***	0.0444**	0.8309	0.1057	0.0006***	0.007***
<i>lnkbe_ao</i>	0.4757	0.2487	0.0253**	0.0929*	0.5834	0.2899	0.0002***	0.0019***
<i>lnkbe_mk</i>	0.8529	0.1284	0.0199**	0.0905*	0.9614	0.0967*	0.0009***	0.0044***
<i>lnkbe_ko</i>	0.3574	0.9782	0.5847	0.7297	0.3377	0.9861	0.5847	0.8943
<i>lnkbe_ort</i>	0.4104	0.7576	0.0663*	0.1260	0.0350**	0.7892	0.0774*	0.0805*
<i>lnegitimharcamaları_gsyh</i>	0.0466**	0.1601	0.0014***	0.0045***	0.0399**	0.1627	0.0002***	0.0001***
<i>lnsağlıkharcamaları_gsyh</i>	0.8665	0.4518	0.1482	0.3639	0.8665	0.6175	0.1497	0.1003
<i>lntransferler_gsyh</i>	0.1614	0.2215	0.0152**	0.0614*	0.0024***	0.0188**	0.001***	0.0039***
<i>İndolaylı vergi_gsyh</i>	0.4866	0.8335	0.0749*	0.1706	0.4866	0.8015	0.0847*	0.0397**
	KPSS							
	düzey				1.fark			
	c		c+t		c		c+t	
<i>lnkbe_ea</i>	0.55(0.463000)**		0.1892(0.146000)**		0.3796(0.347000)*		0.3114(0.216000)***	
<i>lnkbe_ao</i>	0.4705(0.463000)**		0.1402(0.119000)*		0.4292(0.347000)*		0.4241(0.216000)***	
<i>lnkbe_mk</i>	0.5358(0.463000)**		0.5(0.216000)***		0.4094(0.347000)*		0.4108(0.216000)***	
<i>lnkbe_ko</i>	0.4981(0.463000)**		0.1528(0.146000)**		0.3385		0.1535(0.146000)**	
<i>lnkbe_ort</i>	0.5296(0.4630)**		0.1631(0.1460)**		0.50(0.4630)**		0.50(0.2160)***	
<i>lnegitimharcamaları_gsyh</i>	0.3813(0.347000)*		0.1465(0.146000)**		0.3033		0.3886(0.216000)***	
<i>lnsağlıkharcamaları_gsyh</i>	0.4823(0.463000)**		0.1101		0.1492		0.1149	
<i>lntransferler_gsyh</i>	0.3617(0.347000)*		0.1114		0.218		0.2994(0.216000)***	
<i>İndolaylı vergi_gsyh</i>	0.1762		0.1716(0.146000)**		0.2126		0.2227(0.216000)***	

Tablo 3.12’de ADF VE PP testine göre *lnkbe_ea*, *lnkbe_mk*, *lnkbe_ort*, *lnkbe_ao*, *lnegitimharcamaları_GSYH*, *lntransferler_GSYH*, *İndolaylıvergi_GSYH* birinci farkında (I(1)) durağandır. *lnkbe_ko* ve *lnsağlıkharcamaları_GSYH* ise KPSS testinde düzey (I(0)) durağandır.

Kapsayıcı büyüme ve maliye politikaları arasındaki ilişkinin araştırıldığı bu çalışmada ARDL modeli kullanılacaktır. ARDL modelinin tercih edilme sebebi hem veri

setinin zaman aralığının geniş olmaması hem de değişkenlerin farklı düzeylerde durağan olmasıdır. ARDL analizi yapmak için bir birim kök testi yapmaya gerek yoktur. Ancak değişkenler ikinci farkında durağan olduğu durumda ARDL kullanılmaz. Bu sebeple Tablo 3.12’de yer alan birim kök analizi değişkenlerin düzey ve birinci farkında durağanlık koşulunu sağladığını belirtmek için yapılmıştır.

ARDL analizinde ikinci aşama gecikme uzunluğunun belirlenmesidir. Çalışmanın zaman aralığı kısıtlı olduğu için gecikme uzunluğu sınavasını en fazla bir (1) olarak belirlenebilmiştir. Ancak yapılan analiz sonucunda da Akaike (AIC), Schwarz (SC) ve Hannan-Quinn (HQ) bilgi kriterlerine göre bir gecikmenin uygun olduğu gözlemlenmiştir. Analiz sonuçları Tablo 3.13’de verilmiştir. Gecikme uzunluğunun belirlenirken en küçük değere sahip modelin gecikme uzunluğu tercih edilmektedir. Model 1 lnkbe_ea, Model 2 lnkbe_ko, Model 3 lnkbe_mk, Model 4 lnkbe_ao, Model 5 lnkbe_ort için yapılan analizi göstermektedir. AIC, SC ve HQ’ya göre gecikme uzunluğu bir olarak bulunmuştur.

Tablo 3.13. ARDL modeli için uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi

	Model 1		Model 2		Model 3		Model 4		Model 5	
	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1
AIC	-16.73	-23.25*	-15.49	-25.19*	-16	-22.8*	-16.68	-23.18*	-16.33	-24.24*
SC	-16.53	-22.04*	-15.29	-23.98*	-15.8	-21.58*	-16.48	-21.97*	-16.13	-23.02*
HQ	-16.81	-23.7*	-15.57	-25.64*	-16.08	-23.25	-16.75	-23.63*	-16.40	-24.68*

Tablo 3.14’te eşit ağırlık yöntemi ile oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endeksinin ARDL modeli ile yapılmış tahmin sonuçları yer almaktadır. Modelin tanımlayıcı istatistikleri değerlendirildiğinde $\text{prob}(\text{JB-Jarque-Bera})=0,63>0,05$ olduğu görülmektedir. Bu sebeple H_0 : Hata terimleri normal dağılır hipotezi kabul edilir. BG_LM (Breusch-Godfrey LM) korelasyon testi $\text{prob}(\text{Chi-Square})=0,0006<0,05$ olduğu için H_0 : Seriler arasında korelasyon yoktur hipotezi red edilir ve seriler arasında korelasyon olduğu sonucuna ulaşılır. BPG (Breusch-Pagan-Godfrey) değişen varyans testine göre $\text{prob}(\text{Chi-Square})=0,31>0,05$ olduğu için H_0 : Değişen varyans yoktur hipotezi kabul edilir.

Değişkenler arasında eşbütünlüğün varlığının sınanması için sınır testi uygulanır. Sınır testinde H_0 : Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki yoktur

(eşbütünlük değildir), H_1 : Seriler eşbütünlüktür hipotezleri sınanır. Hesaplanan F-istatistik değeri (%1-2,5-5-10) anlam düzey değerlerinden büyük ise H_0 red edilir, değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisi vardır sonucuna ulaşılır.

Tablo 3.14. *lnkbe_ea modeli ARDL tahmin sonuçları*

Değişken	Katsayı	t-İstatistiği
LNKBE_EA(-1)	-0.492934	-4.445502
LNNEGİTİMHARCAMALARI_GSYH	0.077179	2.728979
LNNEGİTİMHARCAMALARI_GSYH(-1)	-0.152836	-5.321558
LNSAGLIKHARCAMALARI_GSYH	-0.41778	-5.804363
LNDOLAYLİVERGİ_GSYH	-0.113035	-3.303567
LNDOLAYLİVERGİ_GSYH(-1)	-0.165611	-2.48558
LNTRANSFERLER_GSYH	-0.176263	-5.673956
LNTRANSFERLER_GSYH(-1)	0.123419	6.315677
TREND	0.017168	11.10597
C	7.707797	11.53842
R ² =0.999646		
F İstatistiği=628.3372		
Durbin Watson İstatistiği=2.793088		
Tanımlayıcı İstatistikler		
Jarque-Bera= 0.92 (0.63)		
Breusch-Godfrey LM Korelasyon Testi= 0.0006		
Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyans Testi=0.31		

Tablo 3.15'te lnkbe_ea için yapılan sınır testi sonucu gösterilmiştir. Hesaplanan F istatistik değeri=74,56 (%1-2,5-5-10) anlam düzey değerlerinden büyük olduğu için H_0 red edilir, değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisi vardır sonucuna ulaşılır. Sınır testi ile serilerin eşbütünlük olduğu tespit edildikten sonra lnkbe_ea için uzun dönem modelin tahmini aşamasına geçilmiştir.

Tablo 3.15. *lnkbe_ea sınır testi sonuçları*

F-İstatistiği= 74.56		
	Kritik değerler	
	Alt Sınır I(0)	Üst Sınır I(1)
%10	2.2	3.09
%5	2.56	3.49
%2,5	2.88	3.87
%1	3.29	4.37

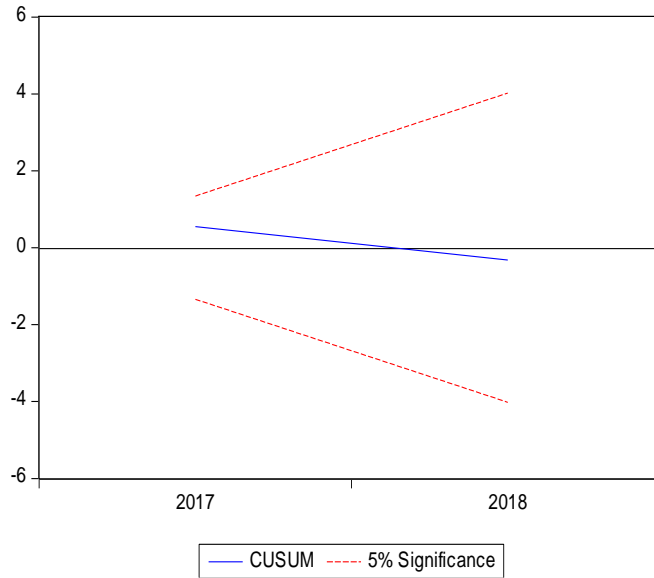
Tablo 3.16'da lnkbe_ea uzun dönem modeli tahmin sonuçları gösterilmiştir. Uzun dönemde eşit ağırlık ile oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksi üzerinde %5 anlam düzeyinde sağlık harcamalarının ve %10 anlam düzeyinde dolaylı vergilerin azaltıcı etkisi

bulunmaktadır. Sağlık harcamalarında meydana gelen %1’lik bir artış kapsayıcı büyümeyi %0,27 azaltmaktadır. Dolaylı vergilerde meydana gelen %1’lik bir artış kapsayıcı büyümeyi %0,18 azaltmaktadır.

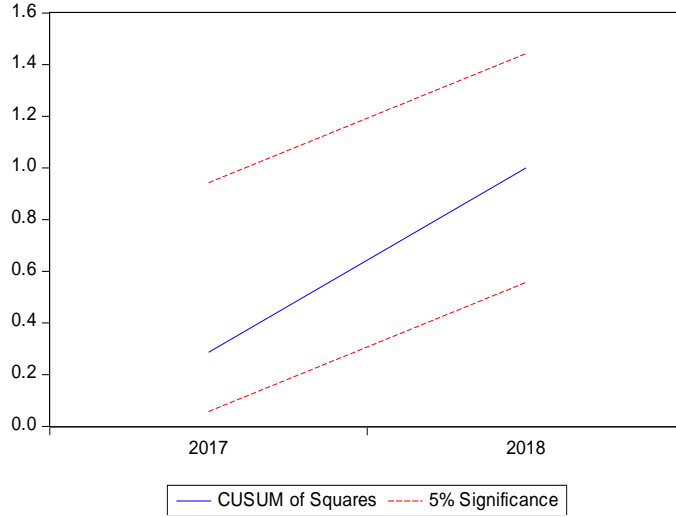
Tablo 3.16. *lnkbe_ea modeli uzun dönem katsayıları*

Değişken	<i>lnkbe_ea</i>		
	Katsayı	t-İstatistiği	Olasılık değeri
LNEGİTİM HARCAMALARI_GSYH	-0.050677	-2.533855	0.1268
LNSAĞLIK HARCAMALARI_GSYH	-0.279839	-6.955911	0.020
LNDOLAYLIVERGİ_GSYH	-0.186643	-3.778819	0.0634
LNTRANSFERLER_GSYH	-0.035396	-2.359346	0.1423
TREND	0.011499	13.384868	0.0055
C	5.162853	24.599538	0.0016

lnkbe_ea modelinin kararlılığı ve yapısal bir kırılma olup olmadığını belirlemek için yapılan CUSUM testi sonucu Şekil 3.10’da, CUSUM squares testi sonucu Şekil 3.11’de verilmiştir. Şekil 3.10 ve Şekil 3.11 incelendiğinde modelde herhangi bir yapısal kırılma olmadığı ve istikrarlı olduğu görülmektedir.

Şekil 3.10. *lnkbe_ea CUSUM testi sonucu*

Şekil 3.11. *lnkbe_ea* CUSUM of Squares testi sonucu

Kırpılmış ortalama yöntemi ile oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endeksinin ARDL modeli tahmin sonuçları Tablo 3.17’de verilmiştir.

Tablo 3.17. *lnkbe_ko* modeli ARDL tahmin sonuçları

Değişken	Katsayı	t-İstatistiği
LNKBE_KO(-1)	1.398802	8.71197
LNEGITIMHARCAMALARI_GSYH	-0.384655	-6.537713
LNEGITIMHARCAMALARI_GSYH(-1)	0.452297	7.196052
LNSAGLIKHARCAMALARI_GSYH	1.474333	10.71519
LNSAGLIKHARCAMALARI_GSYH(-1)	-0.58661	-4.407179
LNDOLAYLIVERGI_GSYH	0.572071	10.78697
LNDOLAYLIVERGI_GSYH(-1)	1.23941	9.85569
LNTRANSFERLER_GSYH	0.383456	5.442887
C	-8.754744	-8.901067
R ² = 0.99885		
F-İstatistiği= 325.7953		
Durbin-Watson İstatistiği= 2.222832		
Tanımlayıcı İstatistikler		
Jarque-Bera= 1.23 (0.53)		
Breusch-Godfrey LM Korelasyon Testi=0.2524		
Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyans Testi=0.5945		

Modelin tanımlayıcı istatistikleri değerlendirildiğinde $\text{prob}(\text{JB})=0,53>0,05$ olduğu görülmektedir. Bu sebeple H_0 : Hata terimleri normal dağılır hipotezi kabul edilir. BG_LM korelasyon testi $\text{prob}(\text{Chi-Square})=0,25>0,05$ olduğu için H_0 : Seriler arasında

korelasyon yoktur hipotezi kabul edilir. BPG değişen varyans testine göre $\text{prob}(\text{Chi-Square})=0,59>0,05$ olduğu için H_0 : Değişen varyans yoktur hipotezi kabul edilir.

Tablo 3.18’de $\lnkbe\_ko$ modelinde değişkenler arasındaki eşbütünlüğün varlığını sınamak için yapılan sınır testi sonuçları yer almaktadır. Tablo 3.18 incelendiğinde hesaplanan F-istatistik değeri=8,29 (%1-2,5-5-10) anlam düzey değerlerinden büyük olduğu için H_0 : Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki yoktur (eşbütünlük değildir) hipotezi red edilir. Serilerin eşbütünlük olduğu tespit edildikten sonra $\lnkbe\_ko$ için uzun dönem modeli tahmin edilmiştir.

Tablo 3.18. $\lnkbe\_ko$ sınır testi sonuçları

F-İstatistiği = 8.294762		
	Kritik değerler	
	Alt Sınır I(0)	Üst Sınır I(1)
%10	2.2	3.09
%5	2.56	3.49
%2.50	2.88	3.87
%1	3.29	4.37

Kırılmış ortalama yöntemi ile oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksi uzun dönem model sonucu Tablo 3.19’da verilmiştir.

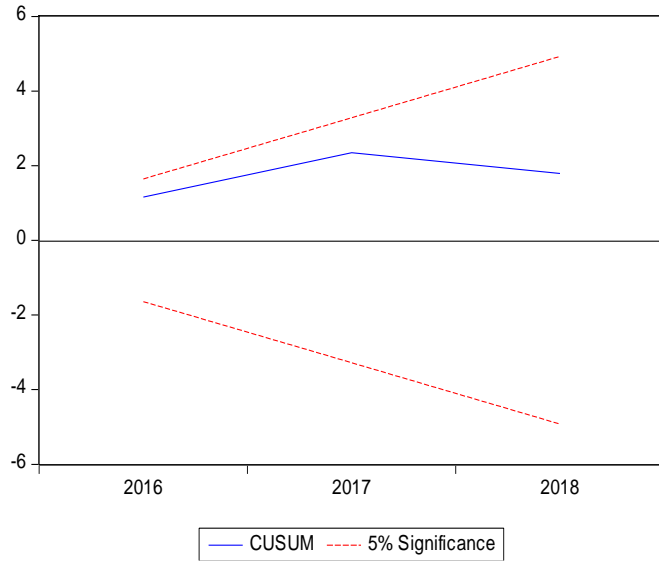
Tablo 3.19. $\lnkbe\_ko$ modeli uzun dönem katsayıları

Değişken	$\lnkbe\_ko$		
	Katsayı	t-İstatistiği	Olasılık değeri
LNEGİTİM HARCAMALARI_GSYH	-0.169614	-1.270228	0.2936
LNSAĞLIK HARCAMALARI_GSYH	-2.225971	-3.409226	0.0422
LNDOLAYLIVERGİ_GSYH	-4.542301	-2.545366	0.0843
LNTRANSFERLER_GSYH	-0.961519	-1.910781	0.152
C	21.952582	3.180805	0.0501

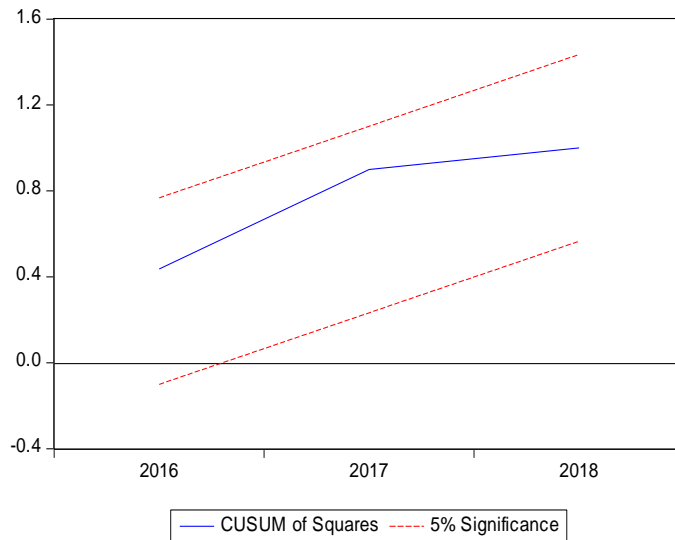
Tablo 3.19 incelendiğinde uzun dönemde kırılmış ortalama ile oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksi üzerinde %5 anlam düzeyinde sağlık harcamalarının ve %10 anlam düzeyinde dolaylı vergilerin kapsayıcı büyümeyi azaltıcı etkisi bulunmaktadır. Kırılmış ortalama ile oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksine göre sağlık harcamalarında meydana gelen %1’lik bir artış kapsayıcı büyümeyi %2,22 azaltmaktadır,

dolaylı vergilerde meydana gelen %1'lik bir artış ise kapsayıcı büyümeyi %4,54 azaltmaktadır.

lnkbe_ko modelinin kararlılığı ve yapısal bir kırılma olup olmadığını belirlemek için yapılan CUSUM testi sonucu Şekil 3.12'de, CUSUM squares testi sonucu Şekil 3.13'de verilmiştir. Şekil 3.12 ve Şekil 3.13 incelendiğinde modelde herhangi bir yapısal kırılma olmadığı ve modelin istikrarlı olduğu görülmektedir.

Şekil 3.12. lnkbe_ko CUSUM testi sonucu

Şekil 3.13. lnkbe_ko CUSUM of Squares testi sonucu

(McKinley, 2010) çalışması referans alınarak oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksi için ARDL modeli tahmin sonuçları Tablo 3.20’de verilmiştir. Modelin tanımlayıcı istatistikleri değerlendirildiğinde $\text{prob}(\text{JB})=0,73>0,05$ olduğu görülmektedir. Bu sebeple H_0 : Hata terimleri normal dağılır hipotezi kabul edilir. BG_LM korelasyon testi $\text{prob}(\text{Chi-Square})=0,0014<0,05$ olduğu için H_0 : Seriler arasında korelasyon yoktur hipotezi red edilir. BPG değişen varyans testine göre $\text{prob}(\text{Chi-Square})=0,27>0,05$ olduğu için H_0 : Değişen varyans yoktur hipotezi kabul edilir.

Tablo 3.20. *lnkbe_mk modeli ARDL tahmin sonuçları*

Değişken	Katsayı	t-İstatistiği
LNKBE_MK(-1)	-0.707388	-2.058744
LNEGITIMHARCAMALARI_GSYH	-0.33314	-3.491642
LNSAGLIKHARCAMALARI_GSYH	0.379994	1.078668
LNSAGLIKHARCAMALARI_GSYH(-1)	-1.36838	-4.582409
LNDOLAYLIVERGI_GSYH	-0.397351	-2.506738
LNDOLAYLIVERGI_GSYH(-1)	0.425437	2.411612
LNTRANSFERLER_GSYH	0.127562	1.459594
LNTRANSFERLER_GSYH(-1)	0.485021	4.431939
C	3.502781	2.642186
R ² = 0.993378		
F-İstatistiği= 56.25175		
Durbin-Watson İstatistiği=3.368843		
Tanımlayıcı İstatistikler		
Jarque-Bera= 0.61 (0.73)		
Breusch-Godfrey LM Korelasyon Testi= 0.0014		
Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyans Testi= 0.2719		

Tablo 3.21’de lnkbe_mk modelinde değişkenler arasındaki eşbütünlüğün varlığını sınamak için yapılan sınır testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3.21. *lnkbe_mk sınır testi sonuçları*

F-İstatistiği = 10.93386		
	Kritik değerler	
	Alt Sınır I(0)	Üst Sınır I(1)
% 10	2.2	3.09
% 5	2.56	3.49
% 2.50	2.88	3.87
% 1	3.29	4.37

Tablo 3.21 incelendiğinde hesaplanan F-istatistik değeri=10,93 (%1-2,5-5-10) anlam düzeyi değerlerinden büyük olduğu için H_0 : Seriler eşbütünlük değildir hipotezi red edilerek değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Serilerin eşbütünlük olduğu tespit edildikten sonra *lnkbe_mk* için uzun dönem modeli tahmin edilmiştir.

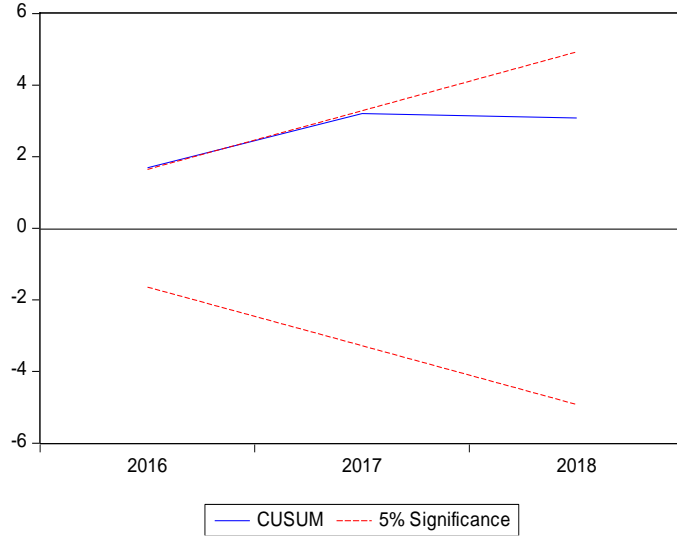
lnkbe_mk için tahmin edilen uzun dönem model sonucu Tablo 3.22’de verilmiştir. (McKinley, 2010) çalışması referans alınarak oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksi üzerinde %1 anlam düzeyinde sağlık harcamalarının ve %10 anlam düzeyinde eğitim harcamalarının azaltıcı, %5 anlam düzeyinde kamu transfer harcamalarının arttırıcı etkisi bulunmaktadır.

Tablo 3.22. *lnkbe_mk* modeli uzun dönem katsayıları

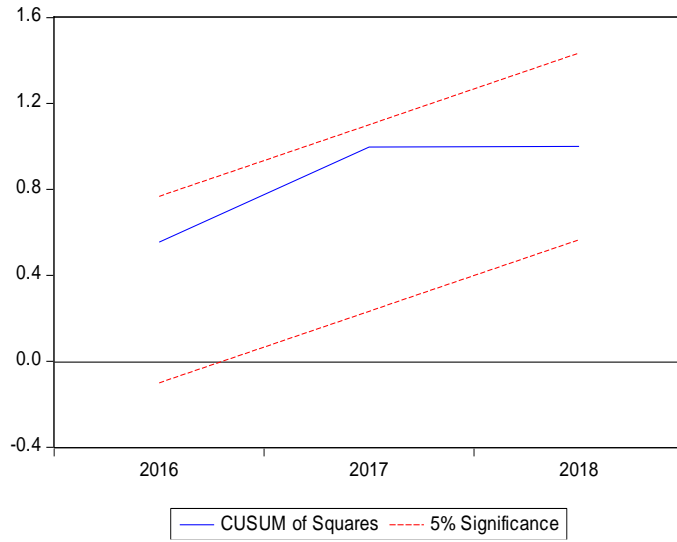
Değişken	<i>lnkbe_mk</i>		
	Katsayı	t-İstatistiği	Olasılık değeri
LNEGITIMHARCAMALARI_GSYH	-0.195117	-2.867661	0.0642
LNSAGLIKHARCAMALARI_GSYH	-0.578888	-11.331575	0.0015
LNDOLAYLIVERGI_GSYH	0.01645	0.141665	0.8963
LNTRANSFERLER_GSYH	0.358784	3.596382	0.0369
C	2.051544	4.187752	0.0248

2006-2018 döneminde Türkiye için (McKinley, 2010) çalışması referans alınarak oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksi üzerinde seçili maliye politikalarının etkilerinin araştırıldığı Tablo 3.22’de verilen modelde sağlık harcamaları ve eğitim harcamalarının kapsayıcı büyümeyi azaltıcı, transfer harcamalarının ise arttırıcı etkisi olduğu tespit edilmiştir. Analiz sonucuna göre sağlık harcamalarında meydana gelen %1’lik bir artış kapsayıcı büyümeyi %0,57 azaltmaktadır. Eğitim harcamalarında meydana gelen %1’lik bir artış kapsayıcı büyümeyi %0,19 azaltmaktadır. Transfer harcamalarında meydana gelen %1’lik bir artış kapsayıcı büyümeyi %0,35 arttırmaktadır.

lnkbe_mk’ya ait CUSUM test sonucu Şekil 3.14 ve CUSUM of squares testi sonucu Şekil 3.15’de verilmiştir. Test sonuçlarının %5 anlam düzey çizgilerinin dışına çıkmamış olması modelde yapısal bir kırılma olmadığını göstermektedir.

Şekil 3.14. lnkbe_mk CUSUM testi sonucu

Şekil 3.15. lnkbe_mk CUSUM of Squares testi sonucu

Üç endeksin ortalaması ile oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksi için ARDL modeli tahmin sonuçları Tablo 3.23’de verilmiştir. KBE_ORT modelinin tanımlayıcı istatistikleri değerlendirildiğinde $\text{prob}(\text{JB})=0,62>0,05$ olduğu için H_0 : Hata terimleri normal dağılır hipotezi kabul edilir. BG_LM korelasyon testi $\text{prob}(\text{Chi-Square})=0,0031<0,05$ olduğu için H_0 : Seriler arasında korelasyon yoktur hipotezi red edilir. BPG değişen varyans testine göre $\text{prob}(\text{Chi-Square})=0,50>0,05$ olduğu için H_0 : Değişen varyans yoktur hipotezi kabul edilir.

Tablo 3.23. *Inkbe_ort modeli ARDL tahmin sonuçları*

Değişken	Katsayı	t-İstatistiği
LNKBE_MK(-1)	0.366569	1.301826
LNEGITIMHARCAMALARI_GSYH	-0.401061	-4.032490
LNEGITIMHARCAMALARI_GSYH(-1)	0.356325	3.432370
LNSAGLIKHARCAMALARI_GSYH	1.284828	3.989949
LNSAGLIKHARCAMALARI_GSYH(-1)	-1.235382	-3.873854
LNTRANSFERLER_GSYH	0.378174	3.307525
LNTRANSFERLER_GSYH(-1)	0.260780	3.363809
LNDOLAYLIVERGI_GSYH	0.105527	1.111555
LNDOLAYLIVERGI_GSYH(-1)	0.867528	3.895650
C	-1.514852	-1.014005
R ² = 0.998038 F-İstatistiği= 113.0546 Durbin-Watson İstatistiği=3.146172		
Tanımlayıcı İstatistikler		
Jarque-Bera= 0.93 (0.62) Breusch-Godfrey LM Korelasyon Testi= 0.0031 Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyans Testi= 0.5008		

Inkbe_ort modeli için yapılan sınır testi sonuçları Tablo 3.24’de verilmiştir. Seriler arasında eşbütünleşme olup olmadığını sınamak için yapılan sınır testi sonuçlarına göre F istatistiği değeri (15.28) % 1-2,5-5-10 anlam düzey değerlerinden büyük olduğu için eşbütünleşme vardır sonucuna ulaşılır.

Tablo 3.24. *Inkbe_ort sınır testi sonuçları*

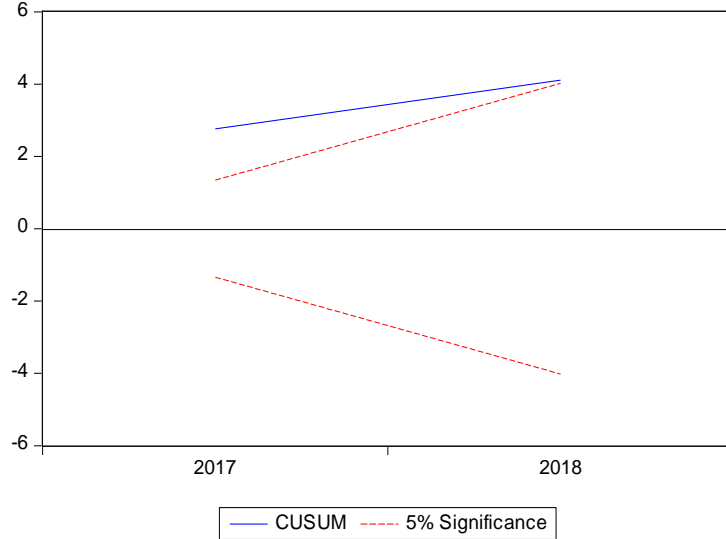
F-İstatistiği = 15.28040		
	Kritik değerler	
	Alt Sınır I(0)	Üst Sınır I(1)
10%	2.2	3.09
5%	2.56	3.49
2.50%	2.88	3.87
1%	3.29	4.37

Inkbe_ort modelinin uzun dönem modeli tahmin sonuçları Tablo 3.25’te verilmiştir. Tablo 3.25 incelendiğinde ele alınan maliye politikalarının KBE_ORT üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı görülmektedir.

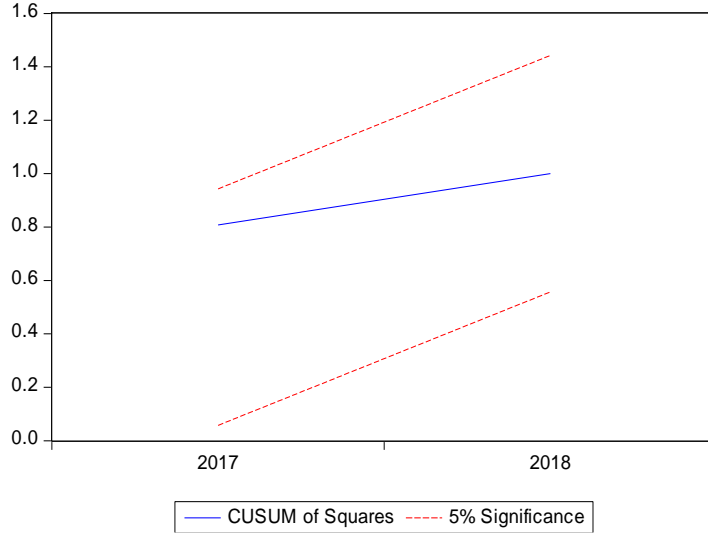
Tablo 3.25. *lnkbe_ort* modeli uzun dönem katsayıları

Değişken	<i>lnkbe_ort</i>		
	Katsayı	t-İstatistiği	Olasılık değeri
LNEGITIMHARCAMALARI_GSYH	-0.070625	-0.635803	0.5900
LNSAGLIKHARCAMALARI_GSYH	0.078060	0.248454	0.8270
LNDOLAYLIVERGL_GSYH	1.536167	1.942819	0.1915
LNTRANSFERLER_GSYH	1.008721	2.825932	0.1057
C	-2.391504	-0.738044	0.5373

Modelin bir yapısal kırılma içerip içermediğini tahmin etmek için CUSUM ve CUSUM of squares testleri yapılmıştır. Şekil 3.16’de gösterilen CUSUM testi sonucuna göre modelde 2017-2018 döneminde bir kırılma olduğu görülmektedir, Şekil 3.17’de verilen CUSUM of squares sonucuna göre ise modelde herhangi bir kırılma görülmemektedir. Şekil 3.16’da görülen yapısal kırılmayı test etmek amacıyla model 2017-2018 dönemine ait kukla değişken (*dummy_1718*) eklenerek tekrar tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçları Tablo 3.26’da verilmiştir.

Şekil 3.16. *lnkbe_ort* CUSUM testi sonucu

Şekil 3.17. *lnkbe_ort* CUSUM of Squares testi sonucu

Tablo 3.26. 2017-2018 dönemi kukla değişken ile tahmin edilen *lnkbe_ort* modeli

Değişken	<i>lnkbe_ort</i> (Kukla değişken ile tahmin sonucu)		
	Katsayı	t-İstatistiği	Olasılık değeri
LNEGITIMHARCAMALARI_GSYH	-0.335496	-12.532258	0.0507
LNSAGLIKHARCAMALARI_GSYH	1.108110	14.464746	0.0439
LNDOLAYLIVERGI_GSYH	0.175547	10.092244	0.0629
LNTRANSFERLER_GSYH	0.312783	14.848974	0.0428
DUMMY_1718	0.009714	3.231915	0.1910

Tablo 3.26 incelendiğinde 2017-2018 dönemi için uygulanan kukla değişken olasılık değeri 0,19 çıkmıştır. Bu modele 2017-2018 dönemi için eklenen kukla değişkenin anlamsız olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda kukla içermeyen modelin daha duyarlı olan CUSUM of squares grafiği de bir kırılmaya işaret etmemektedir. Bu sebeple KBE_ORT’da 2017-2018 döneminde yapısal bir kırılma olmadığı ve ele alınan maliye politikalarının bu endeks üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılır.

Ağırlıklı ortalama yöntemi kullanılarak oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksi için ARDL modeli tahmin sonuçları Tablo 3.27’de verilmiştir. Tablo 3.27 incelendiğinde $prob(JB)=0,71>0,05$ olduğu görülmektedir. Bu sebeple H_0 : Hata terimleri normal dağılır hipotezi kabul edilir. BG_LM korelasyon testi $prob(Chi-Square)=0,0032<0,05$ olduğu için H_0 : Seriler arasında korelasyon yoktur hipotezi red edilir. BPG değişen varyans testine göre $prob(Chi-Square)=0,18>0,05$ olduğu için H_0 : Değişen varyans yoktur hipotezi kabul edilir.

Tablo 3.27. *lnkbe_ao modeli ARDL tahmin sonuçları*

Değişken	Katsayı	t-İstatistiği
LNKBE_AO(-1)	-0.814979	-2.697873
LNEGITIMHARCAMALARI_GSYH	-0.145635	-2.008304
LNSAGLIKHARCAMALARI_GSYH	0.032392	0.113551
LNSAGLIKHARCAMALARI_GSYH(-1)	-0.582575	-2.791127
LNDOLAYLIVERGI_GSYH	-0.054931	-0.534749
LNDOLAYLIVERGI_GSYH(-1)	0.421744	2.801065
LNTRANSFERLER_GSYH	-0.037641	-0.583139
LNTRANSFERLER_GSYH(-1)	0.229681	2.647021
C	2.674234	2.888244
R2= 0.987765 F-İstatistiği= 30.27591 Durbin-Watson İstatistiği= 3.634110		
Tanımlayıcı İstatistikler		
Jarque-Bera= 0.66 (0.71) Breusch-Godfrey LM Korelasyon Testi= 0.0032 Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyans Testi= 0.1805		

lnkbe_ao modelinde seriler arasında eşbütünleşme olup olmadığını sınamak için yapılan sınır testi sonuçları Tablo 3.28’de verilmiştir. Sınır testi sonuçlarına göre F istatistiği değeri (%1-2,5-5-10) anlam düzeyi değerlerinden büyük olduğu için eşbütünleşme vardır sonucuna ulaşılır.

Tablo 3.28. *lnkbe_ao sınır testi sonuçları*

F-İstatistiği = 11.46458		
	Kritik değerler	
	Alt Sınır I(0)	Üst Sınır I(1)
10%	2.2	3.09
5%	2.56	3.49
2.50%	2.88	3.87
1%	3.29	4.37

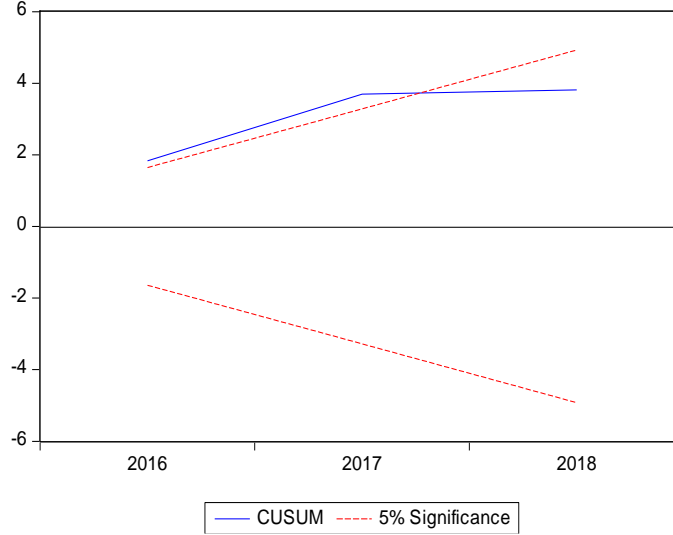
lnkbe_ao modelinde değişkenler arasındaki eşbütünleşmenin varlığı tespit edildikten sonra uzun dönem modeli tahmin edilmiştir. Uzun dönem modeli tahmin sonuçları Tablo 3.29’da verilmiştir. Model tahmin sonucuna göre sağlık harcamalarının %1 anlam düzeyi ile kapsayıcı büyüme üzerinde azaltıcı etkisi bulunurken %10 anlam düzeyi ile dolaylı vergilerin kapsayıcı büyümeyi arttırıcı etkisi bulunmaktadır. Türkiye’de 2006-2018 döneminde ele alınan veriler ile ağırlıklı ortalama yöntemi ile oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksi üzerinde seçili maliye politikalarının etkisinin araştırıldığı

modelde sağlık harcamalarında meydana gelen %1’lik bir artışın kapsayıcı büyüme yi %0,30 azalttığı, dolaylı vergilerde meydana gelen %1’lik bir artışın kapsayıcı büyüme yi %0,20 arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

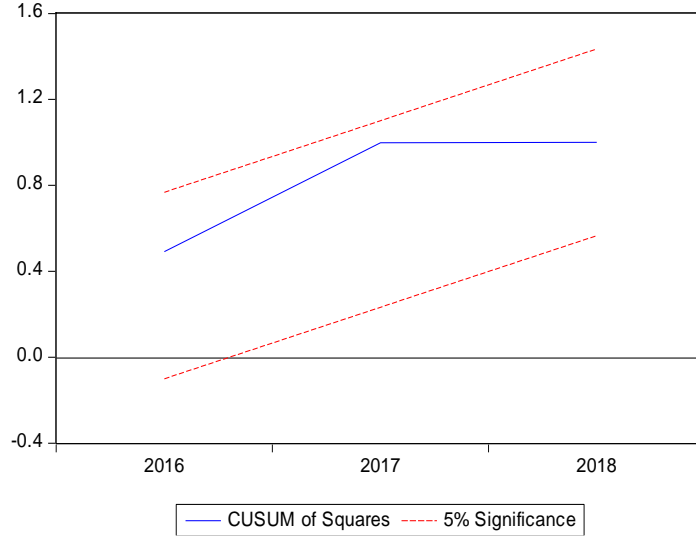
Tablo 3.29. *lnkbe_ao modeli uzun dönem katsayıları*

Değişken	<i>lnkbe_ao</i>		
	Katsayı	t-İstatistiği	Olasılık değeri
LNEGİTİM HARCAMALARI_GSYH	-0.08024	-1.835381	0.1638
LNSAĞLIK HARCAMALARI_GSYH	-0.30314	-8.193473	0.0038
LNDOLAYLIVERGİ_GSYH	0.202103	2.473445	0.0898
LNTRANSFERLER_GSYH	0.105808	1.574994	0.2133
C	1.473424	4.252897	0.0238

Modelin bir yapısal kırılma içerip içermediğini tahmin etmek için CUSUM ve CUSUM of squares testleri uygulanmıştır. Test sonuçları Şekil 3.18 ve Şekil 3.19’da verilmiştir.

Şekil 3.18. *lnkbe_ao CUSUM testi sonucu*

Şekil 3.19. *lnkbe_ao* CUSUM of Squares testi sonucu

CUSUM testinde grafiğin %5 anlam düzeyi ile belirtilen sınırdan dışına çıkması bir yapısal kırılma olduğunu gösterir. Yapısal kırılma grafiğin bu %5 anlam düzeyindeki çizginin dışına çıktığı tarihte gerçekleşir. Bu yapısal kırılma tarihini CUSUM testi kendisi belirlemektedir. Ardışık artıkların hesaplanması ile oluşturulan CUSUM of squares testi CUSUM testine göre daha duyarlıdır. CUSUM of squares grafiğinin %5 anlam düzeyi çizgilerinin dışına çıkması, dışına çıktığı tarihler arasında yapısal kırılma olduğunu gösterir.

Şekil 3.18 incelendiğinde CUSUM testi 2016-2017 döneminde bir yapısal kırılma olduğunu göstermektedir. Ancak Şekil 3.19'daki CUSUM of squares grafiğinde böyle bir kırılma görülmemektedir. CUSUM testinin belirlemiş olduğu dönemlerdeki kırılmanın varlığını modele 2016-2017 dönemine ait kukla değişken (*dummy_1617*) ekleyerek test ettiğimiz model Tablo 3.30'da verilmiştir.

Tablo 3.30. 2016-2017 dönemi kukla değişken ile tahmin edilen *lnkbe_ao* modeli

Değişken	<i>lnkbe_ao</i> (Kukla değişken ile tahmin sonucu)		
	Katsayı	t-İstatistiği	Olasılık değeri
LNEGITIMHARCAMALARI_GSYH	-0.122919	-1.875091	0.2016
LNSAGLIKHARCAMALARI_GSYH	-0.182299	-5.505543	0.0314
LNDOLAYLIVERGI_GSYH	0.529228	11.339604	0.0077
LNTRANSFERLER_GSYH	0.328274	6.648994	0.0219
DUMMY_1617	-0.009694	-1.479358	0.2772

Tablo 3.30 incelendiğinde 2016-2017 dönemi için uygulanan kukla değişken olasılık değeri 0,27 çıkmıştır. Bu modele 2016-2017 dönemi için eklenen kukla değişkenin anlamsız olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda kukla içermeyen modelin daha duyarlı olan CUSUM of Squares grafiği de bir kırılmaya işaret etmemektedir. Bu sebeple Tablo 3.29’da verilen kukla içermeyen uzun dönem modelin analiz sonuçları değerlendirmeye alınacaktır.

SONUÇ

Ekonomik büyümenin sağlanması ülkelerin temel makroekonomik hedeflerinin başında yer almaktadır. Ancak çok yüksek büyüme performansı sergileyen ülkelerde dahi gelir eşitsizliği, yoksulluk, işsizlik rakamlarında bir iyileşme görülmediği dikkati çekmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası izlenen kalkınma politikalarında ülkelerin üretim düzeyinde görülen artışın yeterli olmadığı aynı zamanda ekonomi büyüdükçe eşitsizliklerin de azaltılması gerekliliği kapsayıcı büyüme kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yakın zamana gelindiğinde 2008 küresel krizinin gelir dağılımı üzerine kayda değer olumsuz etkiler yaratması ve krizden çıktıktan sonraki süreçte gelir dağılımında bir iyileşme yaşanmaması kapsayıcı büyüme kavramını tekrar gündeme getirmiştir. Kapsayıcı büyümenin tek bir tanımı yoktur. Her ülke kapsayıcı büyümeyi ele alış biçimine göre tanımlamaktadır. En genel anlamıyla ekonomik büyümenin yarattığı fırsatlardan tüm toplumun eşit bir şekilde fayda sağladığı; yoksulluk, işsizlik ve gelir eşitsizliklerini azaltan büyümeye kapsayıcı büyüme denir. Kapsayıcı büyümeyi OECD toplumun her kesimine fayda sağlayan büyüme olarak tanımlarken, Dünya Bankası sosyal durumu iyileştiren yoksulların iktisadi olarak tanımlamakta ve merkezine yoksulluğun azaltılmasını almaktadır, Asya Kalkınma Bankası büyümeyle ortaya çıkan ekonomik imkânların toplumun tüm kesimleri için özellikle de yoksul kesim için erişilebilir olması şeklinde tanımlarken, Kapsayıcı Büyüme Uluslararası Politika Merkezi ekonomik büyümenin yarattığı fırsatların eşit bir şekilde dağıtılması ve nüfusun ne kadarlık kesiminin bu fırsatlardan faydalandığı konusuyla ilgilenir.

Kişi başına GSYH, işgücü verimliliği, istihdam, yoksulluk oranı, sağlıklı yaşam beklentisi, Gini katsayısı, bağımlılık oranı, hanehalkı medyan geliri, net tasarruflar, kamu açıklarının GSYH içindeki payı, GSYH'nın karbon yoğunluğu Dünya Ekonomi Formu tarafından belirlenen kapsayıcı büyümenin temel performans göstergeleridir. Kapsayıcı büyüme performans göstergeleri bir ülkenin büyüme modelinin kapsayıcılığının göstergesi olarak görülen yaşam standartlarında meydana gelen ilerlemeyi değerlendirmek amacıyla kullanılır. Kapsayıcı büyüme gerçekleştirmek isteyen ülkeler öncelikle güçlü bir büyüme performansı sergilemelidir. Bu amaçla kişi başına GSYH artışları değerlendirilir. Ekonomik büyüme sağlandıktan sonraki amaç nitelikli istihdamı arttırmaktır. Ekonomik büyümenin yaşam standartları üzerinde yarattığı etkiyi gözlemlemek amacıyla ilk olarak hanehalkı medyan geliri incelenir. Buradaki amaç

P80/P20 oranını ve/veya Gini katsayısını en aza indirmektir. Yoksulluğu azaltmak gelir eşitsizliklerini azaltmak kadar önemlidir. Kapsayıcı büyüme performans değerlendirmesinde son aşamayı üretim ve tüketim arasındaki fark, doğal kaynak tüketimi ve sürdürülebilirlik oluşturur. Ekonomik büyüme için enerji tüketiminin artması karbon emisyonunu artırırken bu artış aynı zamanda iklim değişikliklerine sebep olmaktadır. Bu aşamada ülkelerin temiz enerji tüketimine yönelik politikalar üretmesi ve uygulaması hedeflenmektedir. Amaç sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmektir. Kapsayıcılığın sürdürülebilirliği için devletin gelir ve giderleri arasındaki farktan oluşan kamu borçlarının GSYH'ya oranı değerlendirilir. Devletin bağımlı nüfus için ayırdığı pay hem bir maliyet oluşturmakta hem de yoksulluk ve gelir eşitsizliği üzerinde olumlu etki yaratmaktadır. Bu sebeple fayda ve zararı karşılaştırmak için bağımlılık oranı dikkate alınır. Ülkeler kapsayıcı büyüme hedefine ulaşmak için faydalandığı mali araçları dengeli bir şekilde kullanmadığında kamu açıklarında artış ortaya çıkmakta bu da zaman içerisinde kapsayıcı büyümenin sürdürülebilirliğini tehlikeye sokmaktadır.

OECD'nin 2012'de yayınlanan raporuna göre kapsayıcı büyümenin üç temel amacı vardır: Yoksulluğu, işsizliği ve gelir eşitsizliklerini azaltmak. Ekonomik büyüme, yoksulluk, işsizlik ve gelir eşitsizlikleri birbiri ile ilişki içerisinde. Bu üç temel amacı gerçekleştirmek için ülkelerin ellerinde bulundurdukları en etkili araç maliye politikalarıdır. Kamu eğitim ve sağlık harcamaları, vergi gelirleri ve transfer harcamaları kapsayıcı büyümenin üç temel amacı üzerinde etkili olan faktörlerdir. Eğitim harcamaları nitelikli işgücü yaratımına katkı sağlamakta, eğitilmiş bireylerin kazancı artmakta bu sayede yoksulluk ve gelir eşitsizlikleri azalmaktadır. Sağlık harcamaları sayesinde sağlık koşulları düzelen bireylerin işgücüne katılımı artmakta ve çalışan işgücünün verimi artmaktadır. Toplanan vergilerin altyapı ve yatırım harcamaları için kullanımı hem ekonomik büyümeyi arttırmakta hem de halkın refah artışına katkı sağlamaktadır. Transfer harcamalarının etkisi özellikle yoksul kesim üzerinde görülmekte, doğrudan gelir transferleri yoksulluğun ve gelir eşitsizliklerinin azalmasına katkı sağlarken emekli aylıkları özellikle yaşlı kesim yoksulluğunu azaltmaktadır.

Kapsayıcı büyümenin ölçülmesinde farklı yöntemler kullanılmaktadır. Bazı çalışmalarda kişi başına GSYH artış oranı bir kapsayıcı büyüme göstergesi olarak ele alınmakla birlikte sosyal fırsat eğrileri ve kapsayıcı büyüme endeksi de literatürde yer alan diğer kapsayıcı büyüme ölçüm yöntemleridir. Bu çalışmada kapsayıcı büyümeyi

sadece GSYH üzerinden ölçmek yerine kapsayıcı büyümenin çok boyutlu yapısını bir bütün halinde ele almak için kapsayıcı büyüme endeksi yöntemi kullanılmıştır. Kapsayıcı büyümeyi ölçmek için 3 farklı boyut belirlenmiş ve bu boyutlar içinde 13 farklı değişken ele alınmıştır. İlk boyut ekonomik büyüme, verimli işgücü, ekonomik alt yapı alanlarını içermekte, ikinci boyut yoksulluk, eşitsizlik ve cinsiyet eşitsizlikleri alanlarını içermekte ve son boyut insan yetenekleri ve kaynaklara erişilebilirlik alanlarından oluşmaktadır. Ele alınan bu alanlarda kullanılan değişkenler ile birlikte Türkiye’de 2006-2018 dönemi için beş farklı yöntem ile beş farklı endeks oluşturulmuştur. Beş farklı endeks oluşturulma sebebi tek bir endekse bağımlı kalmadan literatürde kapsayıcı büyüme endeksi oluşturmada başvurulan yöntemlerin Türkiye’deki ele alınan veriler ile nasıl sonuçlar vereceğini değerlendirebilmek ve bu endeksler üzerinde karşılaştırma yapabilmektir. Türkiye için oluşturulan kapsayıcı büyüme endekslerinde eşit ağırlık, kırılmış ortalama, ağırlıklı ortalama yöntemleri ve literatürde kapsayıcı büyüme endeksi oluşturan çalışmaların en çok atıfta bulunduğu (McKinley, 2010)’un çalışmasında kullandığı yöntem kullanılmış, son endeks eşit ağırlık, kırılmış ortalama, McKinley endekslerinin ortalaması alınarak oluşturulmuştur.

Türkiye için oluşturulan beş farklı kapsayıcı büyüme endeksinde de 2006-2018 döneminde kapsayıcı büyümenin artış gösterdiği gözlemlenmiştir. Ancak 2008 küresel krizinin etkileri beş endekste de kapsayıcı büyümeyi azaltıcı etki olarak karşımıza çıkmıştır. Bu etki endeksleri oluşturan değişkenler üzerinden değerlendirildiğinde 2008 küresel krizi sonrasındaki dönemde ekonomik büyüme, gelir dağılımı, istihdam ve yoksulluk rakamlarında bozulmaların ortaya çıktığı görülmüştür. 2007 yılında %3,79 olarak gerçekleşen kişi başına GSYH büyüme oranı, 2008 yılında -%0,35 ve 2009 yılında -%5,91 olarak gerçekleşmiştir. Veriler incelendiğinde küresel krizin kişi başına GSYH büyüme oranında ciddi bir düşüş yarattığı görülmektedir. Kapsayıcı büyüme endeksinin temel değişkeni olan kişi başına GSYH büyüme oranında meydana gelen bu düşüş endeks değerlerinde de bir azalmaya sebep olmuştur. Aynı dönemdeki işgücü verilerinde de bir azalma olduğu görülmektedir. 2008 yılında %41,71 olan işgücü oranı 2009 yılında %41,16 düşmektedir. Endeks üzerinde etkili diğer göstergeler olan yoksulluk ve gelir eşitsizlikleri verilerinde de krizi takip eden dönemde bozulma olduğu görülmektedir. 2007 yılında %14,61 olan yoksulluk oranının 2008 yılında %15,33 ve 2009 yılında 16,15’e yükseldiği dikkati çekmektedir. Gelir eşitsizliği göstergesi olan P80/P20 oranı

2007 yılında 7,13 iken 2009 yılında 7,44'e yükselmektedir. 2008 küresel krizinin kapsayıcı büyümenin temel değişkenleri üzerinde yarattığı olumsuz etki kapsayıcı büyüme endeks değerlerinin de bu dönemde azalmasına sebep olmuştur. Fakat krizin etkisinin geçmesi ile birlikte kapsayıcı büyüme endeksleri tekrar artışa geçmektedir. Yakın döneme gelindiğinde 2017 yılında kırılmış ortalama, ağırlıklı ortalama ve üç endeksin ortalaması ile oluşturulmuş endekste tekrar bir azalış yaşandığı gözlemlenmiştir. Bu azalmanın kaynağına bakıldığında ekonomik büyüme boyutunda yer alan kişi başına GSYH büyüme oranı ve yoksulluk, eşitsizlik boyutunda yer alan yoksulluk ve P80/P20 oranı verilerinde gerçekleşen bozulma dikkati çekmektedir. 2017 yılında 5,77 olarak gerçekleşen kişi başına GSYH büyüme oranı 2018 yılında 1,31'e düşmektedir. Yoksulluk sınırı altında yaşayan nüfus 2017 yılında 12,30 iken 2018 yılında 13,30'a çıkmakta, 2017 yılında 7,40 olan P80/P20 oranı 2018 yılında 7,62'ye yükselmektedir. Bu değişkenlerde görülen bozulmanın kırılmış ortalama, ağırlıklı ortalama ve üç endeksin ortalaması ile oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endeksini de etkileyerek endeks değerlerinde bir düşüş yarattığı gözlemlenmiştir.

2006-2018 döneminde Türkiye'nin kapsayıcı büyümesinde etkili olan maliye politikalarını belirlemek amacıyla oluşturulan beş farklı kapsayıcı büyüme endeksi ile eğitim, sağlık, transfer harcamaları ve dolaylı vergi gelirlerinin ilişkisi test edilmiştir. Bu ilişkinin tespiti için ARDL yöntemi kullanılmış ve analizler EViews9 programı kullanılarak yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda sağlık harcamalarının eşit ağırlık, kırılmış ortalama, ağırlıklı ortalama ve McKinley çalışması referans alınarak oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksleri üzerinde kapsayıcı büyümeyi azaltıcı etkisi tespit edilmiştir. Dolaylı vergilerin eşit ağırlık ve kırılmış ortalama ile oluşturulmuş endeklerde kapsayıcı büyümeyi azaltıcı etkisi görülürken ağırlıklı ortalama ile oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endeksinde kapsayıcı büyümeyi arttırıcı etki yarattığı tespit edilmiştir. Eğitim ve transfer harcamalarının etkisi sadece (McKinley, 2010) çalışması referans alınarak oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksi üzerinde ortaya çıkmıştır ve eğitim harcamalarının kapsayıcı büyümeyi azaltıcı, transfer harcamalarının kapsayıcı büyümeyi arttırıcı etki yarattığı tespit edilmiştir. Eşit ağırlık, kırılmış ortalama ve McKinley çalışması referans alınarak oluşturulan kapsayıcı büyüme endekslerinin ortalaması alınarak oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksi üzerinde ise ele alınan maliye politikalarının anlamlı bir etkisi ortaya çıkmamıştır.

Türkiye’de 2006-2018 döneminde sağlık harcamalarının eşit ağırlık, kırılmış ortalama, ağırlıklı ortalama ve McKinley çalışması referans alınarak oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksleri üzerinde kapsayıcı büyümeyi azaltıcı etkisi ortaya çıkmıştır. Bu etki sağlık alanında yapılan özelleştirmelerin bireylerin sağlık hizmetlerine erişimini kısıtlaması ve sağlık hizmetlerine erişimde eşitsizlik yaratması ile açıklanabilir. Dolaylı vergilerin eşit ağırlık ve kırılmış ortalama ile oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endeksleri üzerinde kapsayıcı büyümeyi azaltıcı etkisi ortaya çıkmıştır. Bu etki dolaylı verginin mükellefin gelir ve ödeme gücünü dikkate almadan herkesten aynı oranda alınmasının harcama oranı daha yüksek olan alt gelir grubunun vergi yükünün daha ağır olmasına sebep olarak alt gelir grubu ile üst gelir grubu arasındaki gelir dağılımı eşitsizliğini arttırması, vergi ağırlığının dolaylı vergi üzerinde arttırılması durumunda vergi yükünün düşük gelirli kesim üzerinde artması, dolaylı vergilerin zorunlu tüketim malları üzerinden alınması durumunda marjinal tüketim eğilimi üst gelir grubundaki tüketicilere kıyasla daha fazla olan düşük gelirli kesim üzerinde satın alma gücünü ve refah seviyesini azaltarak gelir dağılımı eşitsizliğini arttırması ile açıklanabilir. Transfer harcamalarının (McKinley, 2010) çalışması referans alınarak oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksi üzerinde kapsayıcı büyümeyi arttırıcı etkisi ortaya çıkmıştır. Bu etki transfer harcamaları içerisinde en fazla paya sahip olan emekli aylıklarının yaşlı nüfusta görülen yoksulluk oranını azaltması, doğrudan nakit transferlerinin yoksul kesimin gelirini arttırırken eğitim ve sağlık hizmetlerinden yeterince faydalanamayan kesimin bu hizmetlerden fayda sağlamasına olanak tanınması, yoksulluk sınırı altındaki kişilere yapılan nakdi yardımların yoksulluğu azaltıcı etki yaratması, vasıfsız ve meslek sahibi olmayan işgücünün eğitimi için eğitim merkezlerinin açılması gibi sosyal transfer harcamalarının yapılmasının bu bireylerin hem niteliğinin artmasında hem de yoksulluğunun azalmasında etkili olması ile açıklanabilir. Eğitim harcamalarının (McKinley, 2010) çalışması referans alınarak oluşturulan kapsayıcı büyüme endeksi üzerinde kapsayıcı büyümeyi azaltıcı etkisi ortaya çıkmıştır. Bu etki eğitim düzeyinin yoksulluğu ve gelir eşitsizliğini azaltıcı yükseköğretim düzeyinde düşük olması, yükseköğretimden mezun sayısının fazla ancak mezun bireylerin piyasanın talep ettiği nitelikleri taşınamaması, eğitimde özelleşmenin eğitime erişimi kısıtlaması ile açıklanabilir. Dolaylı vergilerin ağırlıklı ortalama ile oluşturulmuş kapsayıcı büyüme endeksi üzerinde kapsayıcı büyümeyi arttırıcı etkisi ortaya çıkmıştır. Bu etki kamu geliri açısından değerlendirildiğinde vergi gelirinin yatırım

ve altyapı iyileştirme alanında kullanılmasının, vergi mükellefinin yaşadığı refah kaybının vergilerin kamusal harcamalarda kullanılması ile bundan fayda sağlayan bireylerin refahında görülen artıştan daha az olması ile açıklanabilir.

Yapılan analizlerde Türkiye'de kapsayıcı büyüme üzerinde etkili olan faktörün transfer harcamaları olduğu görülmüştür. Transfer harcamalarından yararlanan kesimin daha çok yoksul ve düşük gelirli kesim olması sebebi ile transfer harcamalarının bu kesimde yoksulluk ve gelir eşitsizliklerini azaltıcı etkisi ortaya çıkmakta aynı zamanda sosyal transfer harcamaları içerisinde yer alan iş atölyeleri ve eğitim merkezlerinin açılmasına ayrılan pay vasıfsız, meslek sahibi olmayan işgücünün niteliğini arttırarak iş bulma potansiyelini arttırmaktadır. Türkiye'de transfer harcamalarının kapsayıcı büyümenin üç temel amacı üzerinde yarattığı pozitif etki kapsayıcılığı da olumlu etkilemektedir. Bu sebeple Türkiye'de transfer harcamalarının GSYH içerisindeki payının arttırılması ilerleyen dönemlerde büyümenin kapsayıcılığını da olumlu yönde etkileyecektir. Nitelikli işgücü oluşturmak kapsayıcı büyümenin temel hedeflerinden biridir. Nitelikli işgücünün kaynağı ise eğitimidir. Türkiye'de eğitim seviyesi ile işsizlik oranı arasında bir tezat bulunmaktadır. Bu Türkiye'de nitelikli işgücünü oluşturan üniversite mezunları ve meslek lisesi mezunlarının işsizlikle mücadele ettiğini göstermektedir. Özellikle meslek lisesi mezunları eğitim aldıkları alanda istihdam edilmemekte, düşük ücretler ile farklı alanlarda istihdam edilmektedir. Üniversiteden mezun sayısı fazla olmasına karşın bu grup da piyasanın talep ettiği koşulları sağlayamadıkları için istihdam edilmemekte veya talep ettiklerinden çok daha düşük ücretler ile çalışmayı kabul etmektedir. Türkiye'de meslek lisesi ve üniversite mezunu gençlerin istihdam alanında yaşadıkları bu sorunların çözülmesine yönelik istihdam politikaları uygulanması nitelikli işgücünün istihdama dahil olarak kapsayıcı büyümeyinin artmasına da katkı sağlayacaktır.

Bu çalışma ile Türkiye'de kapsayıcı büyümeyi ölçmek için endeks kullanımının alt yapısı oluşturulmuştur. Ancak çalışmada kullanılan yıllık verinin 2006-2018 dönemi için analiz yapılmasına izin vermiş olması sebebiyle çalışmada kısıtlı bir zaman aralığı ele alınabilmiştir. İleride yapılacak çalışmalarda daha uzun dönemli veri setine erişilmesi ile daha sağlıklı sonuçlar elde edilebilir.

KAYNAKÇA

- Abor, J. Y., Issahaku, H., Mohammed, & Murinde, V. (2018). *Financial Inclusion and Economic Growth: What Do We Know?* London: Centre for Global Finance Working Paper Series.
- Acemoğlu, D. (2009). *Introduction to Modern Economic Growth*. Unites States of Amerika: Princeton University Press.
- Açıkgöz, R., & Yusufoğlu, Ö. (2002). Türkiye’de Yoksulluk Olgusu ve Toplumsal Yansımaları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 76-117.
- Adıgöz, O., & Berk, Ş. (2009). Mesleki ve Teknik Ortaöğretimde Yeni Arayışlar: Yeterliğe Dayalı Modüler Sistemin Değerlendirilmesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, VI(1), 220-236.
- Aghion, P., & Howitt, P. (1992). A Model of Growth Through Creative Destruction. *Econometrica*, 60(2), 323-351.
- Ak, M. Z., & Altıntaş, N. (2016). Kuznet'in Ters U Eğrisi Bağlamında Türkiye'de Gelir Eşitsizliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisi:1986-2012. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 93-102.
- Akanbi, O. A. (2016). The Growth Poverty and Inequality Nexus in South Africa: Co-integration and Causality Analysis. *Development Southern Africa*, 33(2), 166–185.
- Akar, S. (2014). Türkiye’de Sağlık Harcamaları, Sağlık Harcamalarının Nisbi Fiyatı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Yönetim ve Ekonomi*, 21(1), 311-322.
- Akça, H. (2015). Beşeri Sermaye Harcamaları: Türkiye’de Yaşanan Gelişmeler ve Sonuçları Üzerine Bir İnceleme. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 33-57.
- Aktan, C., & Vural, İ. (2002). *Makro-Ekonomik Politikalar, Gelir Dağılımı ve Yoksulluk*. Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayınları.
- Aktan, C., & Vural, İ. (2002). *Yoksullukla Mücadeleye Yönelik Öneriler*. Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayınları.
- Akyıldız, H., & Karabıçak, M. (2002). Verimlilik Ücret İlişkisinin Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 57-76.

- Alam, A., Murthi, M., Yemtsov, R., Murrugarra, E., Dudwick, N., Hamilton, E., & Tiongson, E. (2005). *Growth, Poverty and Inequality. Eastern Europe and the Former Soviet Union*. Washington DC: The World Bank.
- Albayrak, E. N., & Gökçe, A. (2015). Ekonomik Büyüme ve Çevresel Kirlilik İlişkisi: Çevresel Kuznets Eğrisi ve Türkiye Örneği. *Social Sciences Research Journal*, 4(2), 279-301.
- Aldan, A., & Öztürk, S. (2019). *Kadın İşgücüne Katılımında Artışın Belirleyicileri: Kuşak Etkisinin Ayrıştırılması*. Ankara: TCMB.
- Alesina, A. F., & Ardagna, S. (2009). *Large Changes in Fiscal Policy: Taxes Versus Spending*. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.
- Alesina, A., & Perotti, R. (1996). Income Distribution, Political Instability, and Investment. *European Economic Review*, 1203-1228.
- Alesina, A., & Rodrik, D. (1994). Distributive Politics and Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 109(2), 465-490.
- Alexander, S. S. (1950). Mr. Harrod's Dynamic Model. *The Economic Journal*, 60(240), 724-739.
- Ali, I., & Son, H. H. (2007). Measuring Inclusive Growth. *Asian Development Review*, 11-31.
- Alkin, E. (1995). Türkiye'de Gelir Dağılımı. *Yeni Türkiye*, 141-144.
- Alptekin, V., Kasa, H., & Uygun, E. (2018). Yurtiçi Tasarruflarla Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *International Journal of Academic Value Studies*, 4(20), 621-630.
- Altınışik, İ., & Peker, H. S. (2008). Eğitim ve Gelir Dağılımı Eşitsizliği. *KMU İİBF Dergisi*, 101-118.
- Altunbaş, D. (2003). Uluslararası Sürdürülebilir Kalkınma Ekseninde Türkiye'deki Kurumsal Değişimlere Bir Bakış. *Yönetim Bilimler Dergisi*, 103-118.
- Altunç, Ö. F. (2011). Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye'ye İlişkin Ampirik Kanıtlar. *Yönetim ve Ekonomi*, 18(2), 145-157.
- Altuntepe, N., & Güner, T. (2013). Türkiye'de İstihdam-Büyüme İlişkisinin Analizi (1988-2011). *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(1), 73-84.
- Alverado, F., Chancel, L., Piketty, T., Saez, E., & Zucman, G. (2019). *Dünya Eşitsizlik Raporu*. (H. K. Cimitoğlu, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Amar, M., & Zghidi, N. (2016). The Relationship Between Inclusive Growth, Inequality and Poverty in Africa. *Theoretical and Applied Economics*, 117-126.
- Anand, R., Mishra, S., & Peiris, S. J. (2013). *Inclusive Growth: Measurement and Determinants*. International Monetary Fund.
- Anand, S., & Ravallion, M. (1993). Human Development in Poor Countries: On the Role of Private Incomes and Public Services. *Journal of Economic Perspectives*, 7(1), 133-150.
- Arısoy, İ. (2005). *Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi*. Türkiye Ekonomi Kurumu.
- Arrow, K. J. (1962). The Economic Implications of Learning by Doing. *The Review of Economic Studies*, 29(3), 155-173.
- Asian Development Bank. (2012). *Counting The Cost Financing Asian Higher Education for Inclusive Growth*. Mandaluyong City, Philippines: Higher Education in Dynamic Asia.
- Asian Development Bank. (2014). *Asian Development Bank Outlook 2014: Fiscal Policy for Inclusive Growth*. Metro Manila, Philippines: Asian Development Bank.
- Aslanargun, A., Yazıcı, B., Kantar, Y. M., Şenoğlu, B., & Usta, İ. (2019). *İstatistik I*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Aslanidis, N., & Iranzo, S. (2006). Environment and Development: Is There a Kuznets Curve for CO2 Emissions? *Applied Economics*.
- Ataman, B. C. (2006). Türkiye'de 2000-2005 Dönemi İşsizlik Üzerine Tartışmalar. *İktisat İşletme Finans*, 93-107.
- Aydın, M., & Türgay, T. (2011). Yoksullukla Mücadelede Vergi Politikası ve Türkiye. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1), 249-274.
- Aykaç, M., Dağdemir, Ö., & Gündoğan, N. (2015). *Gelir Dağılımı ve Yoksulluk*. Ankara: Anadolu Üniversitesi.
- Azis, I. (2002, March). A New Approach to Modeling the Impacts of Financial Crises on Income. *ADB Research Paper 35*.
- Azra, D., Khan, M., Syed, S., Ahmed, E., & Ahmed, S. (2012). Agriculture and Economic Growth: Empirical Evidence from Pakistan. *2ND International Multidisciplinary Conference towards Better Pakistan*.

- Bahmani-Oskooee, M., & Gelan, A. (2008). Kuznets Inverted-U Hypothesis Revisited: A Time-Series Approach Using US Data. *Applied Economics Letters*, 15, 677-681.
- Bakış, O., Levent, H., İnel, A., & Polat, S. (2009). *Türkiye'de Eğitime Erişimin Belirleyicileri*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi-Eğitim Reformu Girişimi.
- Balakrishnan, R., Steinberg, C., & Syed, M. (2013). *The Elusive Quest for Inclusive Growth: Growth, Poverty, and Inequality in Asia*. IMF Working Paper, 13/152.
- Baldacci, E., Guin-Siu, M. T., & Mello, L. D. (2003). More on the Effectiveness of Public Spending on Health Care and Education: A Covariance Structure Model. *Journal of International Development*, 709-725.
- Bali Eryigit, S., Eryigit, K., & Selen, U. (2012). The Long-Run Linkages Between Education, Health and Defence Expenditures and Economic Growth: Evidence From Turkey. *Defence and Peace Economics*, 23(6), 559-574.
- Banerjee, A., Dolado, J. J., & Mestre, R. (1998). Error Correction Mechanism Tests for Cointegration in Single Equation Framework. *Journal of Time-Series Analysis*, 19(3), 267-283.
- Bansal, P. (2005). Evolving Sustainably: A Longitudinal Study of Corporate Sustainable Development. *Strategic Management Journal*, 197-218.
- Baptista, R., & Preto, M. (2006). The Dynamics of Causality Between Entrepreneurship and Employment. (s. 66-70). Singapore: International Conference on Management of Innovation and Technology.
- Barellia, P., & Pessôa, S. (2003). Inada Conditions Imply that Production Function Must Be. *Economics Letters*, 81, 361-363.
- Barro, R. (2000). Inequality and Growth in a Panel of Countries. *Journal of Economic Growth*, 5(1), 5-32.
- Barro, R. J. (1990). Government Spending in a Simple Model of Endogeneous Growth. *The Journal of Political Economy*, 98(5), 103-125.
- Barro, R. J. (1991). Economic Growth in a Cross Section of Countries. *The Quarterly Journal of Economics*, 407-443.
- Barro, R. J., & Sala-i-Martin, X. (2004). *Economic Growth*. New York: McGraw-Hill.

- Başar, S., Aksu, H., Temurlenk, M., & Polat, Ö. (2009). Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Büyüme İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 301-314.
- Bayraktar, S., & İncekara, A. (2013). Türkiye'nin Genç İşsizlik Profili. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 4(1), 15-38.
- Bayram, E. (2013). Sosyal Yardımların Yoksulluk Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi.
- Becker, G. (1964). *Human Capital*. New York: Columbia University Press for the National Bureau of Economic Research.
- Béland, L.-P., & Tiagi, R. (2009). Economic Freedom and the "Resource Curse" An Empirical Analysis, *Studies in Mining Policy*.
- Berber, M. (2006). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*. Trabzon: Derya Kitabevi.
- BETAM. (2008). *Kamu Harcamaları Birleşiminin Büyüme ve Refah Etkileri*. BETAM; Açık Toplum Enstitüsü Türkiye Temsilciliği.
- Bhagwati, J. (1988). Poverty and Public Policy. *World Development*, 16(5), 539-555.
- Biçerli, M. (2011). Yükseköğretim Sistemimizi İşgücü Piyasasındaki Gelişmeler Paralelinde Yeniden Yapılandırmak Zorundayız. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 1(3), 122-127.
- Bildirici, Z. (2011). Avrupa Birliği'nde Yoksullukla Mücadele ve Türkiye'nin Uyum Sürecindeki Yeni Uygulamalar. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış YL. Tezi*. İstanbul.
- Bilgili, A. (2003). *Yoksulluk*. İzmir: Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği.
- Bilgili, M. Y. (2017). Ekonomik, Ekolojik ve Sosyal Boyutlarıyla Sürdürülebilir Kalkınma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(49).
- Blankenau, W., Simpson, N. B., & Tomljanovich, M. (2007). Public Education Expenditures, Taxation, and Growth: Linking Data to Theory. *American Economic Review*, 393-397.
- Block, S., Timmer, P. (1994). *Agriculture and Economic Growth: Conceptual Issues and the Kenyan Experience*. Cambridge, USA: CAER Project Administrator Harvard Institute for International Development.
- Bloom, D. E., & Canning, D. (2000). The Health and Wealth of Nations. *Science*, 287, 1207-1209.

- Bloom, D. E., Canning, D., & Sevilla, J. (2001). *The Effect of Health on Economic Growth: Theory and Evidence*. Cambridge: NBER Working Paper Series-8587.
- Bo, S. (2011). A Literature Survey on Environmental Kuznets Curve. *Energy Procedia*, 5, 1322–1325.
- Bolt, R. (2004). *Accelerating Agriculture and Rural Development for Inclusive Growth: Policy Implications for*. Asian Development Bank.
- Boopen, S., & Vinesh, S. (2011). *On the Relationship Between Co2 Emissions and Economic Growth: The Mauritian Experience*. University of Mauritius.
- Bourguignon, F. (2003). *The Growth Elasticity of Poverty Reduction: Explaining Heterogeneity across Countries and Time Periods*. World Bank.
- Breton, T. R. (2003). *Education, Human Capital and National Income*. Cenet Cultural Exchange Network.
- Briones, R. (2013). *Agriculture, Rural Employment and Inclusive Growth*. Philippine Institute for Development Studies.
- Buğra Kavala, A., & Keyder, Ç. (2008). *Kent Nüfusunun En Yoksul Kesimlerinin İstihdam Yapısı ve Geçinme Yöntemleri*. İstanbul.
- Bulir, A. (2001). Income Inequality: Does Inflation Matter? *IMF Staff Papers*, 48(1), 139-159.
- C20 . (2015). *C20 Türkiye Politika Belgeleri Kapsayıcı Büyüme*. C20 2015 Turkey.
- Caminada, K., Goudswaard, K., & Koster, F. (2012). Social Income Transfers and Poverty: A Cross-Country Analysis for OECD Countries. *International Journal of Social Welfare*, 115-126.
- Canbey Özgüler, V. (2014). *Gelir, Servet ve Yoksulluk*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Casson, M. (1979). *Youth Unemployment*. London.
- Ceyhan, T. (2018). Yoksulluğun Küresel Görünümü ve Sosyal Politikalar Kapsamında Türkiye'de Yoksullukla Mücadele. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 53(1), 111-147.
- Chakrabartty, S. (2017). Composite Index: Methods and Properties. https://www.researchgate.net/publication/321268796_Composite_Index_Methods_and_Properties adresinden alındı.
- Chatterjee, S. (2005). Poverty Reduction Strategies—Lessons from the Asian and Pacific Region on Inclusive Development. *Asian Development Review*, 22(1), 12–44.

- Chaudhary, M., & Sadaf, R. (2014). *Poverty, Income Inequality and Inclusive Growth in Pakistan*.
<https://pide.org.pk/psde/pdf/AGM30/papers/Poverty%20Income%20Inequality%20and%20Inclusive%20Growth%20in%20Pakistan.pdf> adresinden alındı.
- Claus, I., Martinez-Vazquez, J., & Vulovic, V. (2012). *Government Fiscal Policies and Redistribution in Asian Countries*. Metro Manila, Philippines : ADB Economics Working Paper Series .
- Commission Of The European Communities. (2001). *A Sustainable Europe for a Better World: A European Union Strategy for Sustainable Development (Communication From The Commission)*. Brussels: European Council.
- Commission on Growth and Development. (2008). *Growth Report: Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development*. World Bank.
- Cornia, G. (2004). *Inequality, Growth and Poverty in an Era of Liberalization and Globalization*. Oxford.
- Council of the European Union. (2006). *Renewed EU Sustainable Development Strategy*. European Union.
- Çağlar, Y. (2004). Türkiye'nin "Sürdürülebilir" Kalkınma Olanakları ve Strateji Önerileri. *İktisat İşletme Finans*, 46-63.
- Çakmak, E., & Gümüş, S. (2005). Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Ekonometrik Bir Analizi (1960-2002). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(1), 59-72.
- Çalışkan, Ş. (2007). Eğitim, İşsizlik ve Yoksulluk İlişkisi. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 285-308.
- Çalışkan, Ş. (2010). Türkiye’de Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk. *Sosyal Siyaset Konferansları*, 2(59), 89-132.
- Çaşkurlur, E. (2014). İstihdamsız Büyüme (İstihdamsız İyileşme) Sorununa Karşı Kamusal Politikalar ve Önemi: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme. *Amme İdare Dergisi*, 43-76.
- Çelik, A. (2004). AB Ülkeleri ve Türkiye’de Gelir Eşitsizliği: Piyasa Dağılımı-Yeniden Dağılım. *Çalışma ve Toplum*, 53-91.

- Çetin, M., & Ecevit, E. (2010). Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Panel Regresyon Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11(2), 166-182.
- Çetinkaya Bozkurt, Ö., Kalkan, A., Koyuncu, O., & Alparslan, A. (2012). Türkiye'de Girişimciliğin Gelişimi: Girişimcilik Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(15), 229-247.
- Çetinkaya, E. (2010). Genç İşsizliğin Teorik Açıklamaları. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*(58), 45-57.
- Çiftçi, C., & Aykaç, G. (2011). İçsel Büyüme Modelleri ve Küreselleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülkelerin Konumları. *Sosyoekonomi*, 159-180.
- Çiftçi, D. D. (2015, Mart). Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Genişletilmiş Solow Büyüme Modeli Denemesi ve Ampirik Uygulama. *Doktora Tezi*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- Çil Yavuz, N. (2004). Durağanlığın Belirlenmesinde KPSS ve ADF Testleri: İMKB Ulusal-100 Endeksi ile Bir Uygulama. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 54(1), 239-247.
- Davin, M. (2013). *Public Education Spending, Sectoral Taxation and Growth*. HAL.
- Dayıoğlu, M., & Kasnakoğlu, Z. (1997). Kentsel Kesimde Kadın ve Erkeklerin İşgücüne Katılımları ve Kazanç Farklılıkları. *METU Studies in Development*, 24(3), 329-361.
- Dayıoğlu, M., & Kırdar, M. (2010). *The Determinants of and Trends in Labor Force Participation of Women in Turkey*. World Bank.
- Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment. (1992). *The Rio Declaration on Environment and Development*. Stockholm: United Nations.
- Demir, M., & Sever, E. (2017). Vergi Gelirleri Ekonomik Büyüme İlişkisi: OECD Ülkelerine İlişkin Panel Veri Analizi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 51-66.
- Demir, O. (2002). Durgun Durum Büyümeden İçsel Büyümeğe. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(1), 1-16.
- Demirdöğen, A., Ören, M., & Alemdar, T. (2012). Türkiye'de Tarım Politikaları Kapsamında Sağlanan Destekler ve Kırsal Yoksulluk. *10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi*, (s. 85-94). Konya.

- Demirgil, B. (2018). Vergilerin Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 118-131.
- Devlet Planlama Teşkilatı-DPT. (2001). *Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadelede Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. DPT, Ankara.
- Dickey, D., & Fuller, W. (1979). Fuller, Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root., *Journal of the American Statistical Association*, 427-431.
- Dinda, S. (2004). Environmental Kuznets Curve Hypothesis: A Survey. *Ecological Economics*, 431– 455.
- Dineri, E., & Taş, İ. (2017). Tasarruf ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: OECD Ülkeleri Örneği. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 2(1), 79-97.
- Dişbudak, C., & Süslü, B. (2009). Kalkınma ve Bireysel Gelir Dağılımı: Kuznets Hipotezi Türkiye için Geçerli mi? *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 146-166.
- Dollar, D., & Kraay, A. (2002). Growth is Good for the Poor. *Journal of Economic Growth*, 7(3), 195–225.
- Domar, E. D. (1946). Capital Expansion, Rate of Growth, and Employment. *Econometrica*, 14(2), 137-147.
- Dulupçu, M. A. (2000). Sürdürülebilir Kalkınma Politikasına Yönelik Gelişmeler. *Dış Ticaret Dergisi*, 46-70.
- Durukaya, M., & Ceylan, S. (2006). Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme. *Maliye Dergisi*, 79-87.
- Eğilmez, M. (2017). *Kamu Maliyesi*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Enders, W. (2014). *Applied Econometric Time Series*. United States of America: Wiley.
- Engle, R., & Granger, C. (1987). Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing. *Econometrica*, 251-276.
- Ensari, S. (1997, Nisan). Son 20 Yılda Gelir Dağılımı: 1973, 1987, 1994 Araştırmaları ve Sonuçları. *Ekonomik Forum, TOBB*(4), 16-22.
- Erdil, E., & Yetkiner, H. (2004). *A Panel Data Approach for Income-Health Causality*. Working Papers FNU-47, Research unit Sustainability and Global Change, Hamburg University.
- Erol, H., & Özdemir, A. (2014). Türkiye’de Sağlık Reformları ve Sağlık Harcamalarının Değerlendirilmesi. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 9-34.

- Esen, E., Yıldırım, S., & Kostakoğlu, S. (2012). Feldstein-Horioka Hipotezinin Türkiye Ekonomisi İçin Sınanması: ARDL Modeli Uygulaması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(1), 251-267.
- Estrada, G., Lee, S.-H., & Park, D. (2014). *Fiscal Policy for Inclusive Growth: An Overview*. ADB Economics Working Paper Series.
- European Commission. (2017). *European Semester Thematic Factsheet Tertiary Education Attainment*. European Commission.
- Eurostat. (2013). *Individual Employment, Household Employment and Risk of Poverty in the EU A Decomposition Analysis*. Eurostat European Commission.
- EUROSTAT. (2018). *Sustainable Development Goals Indicators: Goal by Goal*. EUROSTAT: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/sdi/indicators> adresinden alındı
- Evin, H. (2005). Trakya Bölgesi Deri ve Bitkisel Yağ Sanayi'nde Çevre Duyarlılığı. *Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*.
- Fan, S., & Zhang, X. (2004). Infrastructure and Regional Economic Development in Rural China. *China Economic Review*, 203– 214.
- Faucheux, S., Muir, E., & O'Connor, M. (1997). Neoclassical Natural Capital Theory and "Weak" Indicators for Sustainability. *University of Wisconsin Press*, 73(4), 528-552.
- Fields, G. (1992). Changing Poverty and Inequality in Latin America. *Public Finance= Finances publiques*, 47, 59-76.
- Fosu, A. K. (2011). *Growth, Inequality, and Poverty Reduction in Developing Countries: Recent Global Evidence*. Brooks World Poverty Institute, BWPI Working Paper 147.
- G20. (2010). *The G20 Framework for Strong Sustainable and Balanced Growth*. Waterloo, Canada: CIGI (The Centre for International Governance Innovation).
- G20. (2015). *2015 Turkey G20*. <http://g20.org.tr/about-g20/> adresinden alındı.
- Galor, O., & Weil, D. (1996). The Gender Gap, Fertility and Growth. *American Economic*, 86, 374-387.
- Gediz, B., & Yalçınkaya, M. H. (2000). Türkiye'de İstihdam-İşsizlik ve Çözüm Önerileri. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 161-184.

- Genç, M. C. (2015). Türkiye'de Sağlık ve Verimlilik Arasındaki İlişki: Nedensellik Analizi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(4), 56-67.
- Girard, D. (1999). *Etik Nerede İşin İçine Giriyor*. Rota Yayıncılık.
- Goode, R. (1949). The Income Tax and Supply of Labour. *Journal of Political Economy*, 57(5), 428- 437.
- Göçer, İ., Mercan, M., Bulut, Ş., & Dam, M. M. (2010). Ekonomik Büyüme ile Vergi Gelirleri Arasındaki İlişki: Sınır Testi Yaklaşımı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 97-110.
- Gökçen, B. (2006). Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Önemi: Adana İline İlişkin Bir Uygulama. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Adana.
- Greulich, A. (2009). Female Labour Market Participation and Economic Growth. *International Journal of Innovation and Sustainable Development*, 97-108.
- Grossman, G., & Krueger, A. (1995). Economic Growth and the Environment. *Quarterly Journal of Economics*, 110(2), 353–377.
- Guarini, G. (2011). Harrod's Cumulative Growth Circle. *Economics Bulletin*, 31(4), 3041-3051.
- Gujarati, D. N., & Porter, D. (2012). *Temel Ekonometri*. (G. Ş. Ümit Şenesen, Çev.) İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Gupta, S., Hamid D., & Alonso-Terme R. (1998). *Does Corruption Affect Income Inequality and Poverty?*
- Gupta, S., Verhoeven, M., & Tiongson, E. (2001). *Public Spending on Health Care and the Poor*. Washington,DC: IMF Working Paper Series.
- Günaydın, D., & Çetin, M. (2015). Genç İşsizliğin Temel Makroekonomik Belirleyicileri: Ampirik Bir Analiz. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17-34.
- Günel, T. (2019). Türkiye'de Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Gelir Dağılımına Etkisi: Ekonometrik Bir Uygulama. *Journal of Yasar University*, 277-287.
- Güneş, Ş. (2007). İmalat Sektöründe Verimlilik ve Reel Ücret İlişkisi: Bir Koentegrasyon Analizi. *Yönetim ve Ekonomi*, 14(2), 275-287.
- Gürlük, S. (2010). Sürdürülebilir Kalkınma Gelişmekte Olan Ülkelerde Uygulanabilir Mi? *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 85- 99.

- Gürsel, S., Uysal, G., & Kökkızıl, M. (2017). *Kapsayıcı Büyümenin Karşılığı: Düşen Hanehalkı Tasarruf Oranı*. Betam-Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırma Merkezi.
- Gwatkin, D. R. (2000). *Health Inequalities and the Health of the Poor: What Do We Know? What Can We Do?* World Health Organization.
- Gwatkin, D., Rutstein, S., Johnson, K., Suliman, E., Wagstaff, A., & Amouzou, A. (2000). *Socio-economic Differences in Health, Nutrition and Population*. World Bank.
- Gylfason, T., & Zoega, G. (2003). Education, Social Equality and Economic Growth: A View of the Landscape. *CESifo Economi Studies*, 49(4), 557-579.
- Habito, C. F. (2009). *Patterns of Inclusive Growth in Developing Asia: Insight from an Enhanced Growth Poverty Elasticity Analysis*. Tokyo: Asian Development Bank Institute (ADBI) Working Paper Series.
- Hakimian, H. (2013). *The Search for Inclusive Growth in North Africa: A Comparative Approach*. African Development Bank-AfDB.
- Harmancı Seren, A., & Yıldırım, A. (2013). Özelleştirme: Sağlıkta özelleştirme ve Hemşireler. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 16(2), 123-131.
- Harrod, R. F. (1939). An Essay in Dynamic Theory. *The Economic Journal*, 49(193), 14-33.
- Harrod, R. F. (1939). An Essay in Dynamic Theory. *The Economic Journal*, 49(193), 14-33.
- Helhel, Y., & Demir, Y. (2012). The Relationship Between Tax Revenue and Economic Growth in Turkey: The Period Of 1975-2011. *3rd International Symposium on Sustainable Development*, (s. 32-40). Sarajevo.
- Heshmati, A., & Kim, J. (2014, April). A survey of Role of Fiscal Policy in Addressing Income Inequality, Poverty Reduction and Inclusive Growth. *IZA Discussion Paper* (No:8119).
- Heshmati, A., Kim, J., & Park, D. (2014). *Fiscal Policy and Inclusive Growth in Advanced Countries: Their Experience and Implications for Asia*. ADB Economics Working Paper Series.
- Holden, D., & Perman, R. (1994). *Unit Roots and Cointegration for the Economist*. New York: B. Bhaskara Rao.

- Hussaini, U., & Chibuzo, I. C. (2018). The Effects of Financial Inclusion on Poverty Reduction: The Moderating Effects of Microfinance. *International Journal of Multidisciplinary Research and Development*, 188-198.
- Ianchovichina, E., & Lundstrom, S. (2008). *What Are the Constraints to Inclusive Growth in Zambia?*
- Ianchovichina, E., & Lundstrom, S. (2009). World Bank:
<http://siteresources.worldbank.org/INTDEBTDEPT/Resources/468980-1218567884549/WhatIsInclusiveGrowth20081230.pdf> adresinden alındı.
- Ibrahim, Y., & Ashraf, M. (2014). Poverty Alleviation and Identifying the Barriers to the Rural Poor Participation in MFIs: A Case Study in Bangladesh. *Research on Humanities and Social Sciences*, 4(10).
- Ifa, A., & Guetat, I. (2018). How Can Public Education Spending Affects Moroccan and Tunisian GDP per Capita? ARDL Approach. *International Economic Journal*.
- ILO-International Labour Organization. (2001). *Social Security: A New Consensus*. Switzerland: ILO.
- Inada, K. (1963, June). On a Two-Sector Model of Economic Growth: Comments and a Generalization. *The Review of Economic Studies*, 2(1), 119–127.
- International Council for Local Environmental Initiatives. (1994). *The Local Agenda 21 Initiative-ICLEI Guidelines for Local and National Local Agenda 21 Campaigns*. Toronto: ICLEI.
- International Institute for Sustainable Development*. (2018, 09 26).
<https://www.iisd.org/topic/sustainable-development> adresinden alındı.
- International Policy Centre for Inclusive Growth. (2017). *Inequality and Redistribution: Taxes and Transfers*. Brazil: International Policy Centre for Inclusive Growth, IPC-IG.
- International Union for Conservation of Nature. (1991). *Caring for the Earth: A Strategy for Sustainable Living*. Gland, Switzerland: IUCN.
- Işık, N., & Alagöz, M. (2005). Kamu Harcamaları ve Büyüme Arasındaki İlişki. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(24), 63-75.
- İlhan, S. (2005). Bazı Değişkenler açısından Elazığ'da Girişimci Profili. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 217-248.

- İsmihan, M., & Özcan, K. M. (2006). Türkiye Ekonomisinde Büyümenin Kaynakları: 1960-2004. *İktisat İşletme ve Finans*, 74-86.
- İzgi, B. B., & Arslan, İ. (2008). Türkiye'de Genç İşsizliği, Eğitim ve Büyüme İlişkisi (1988-2008). 2. *Ulusal İktisat Kongresi*. İzmir: DEÜ İİBF İktisat Bölümü.
- James, C., Devaux, M., & Sassi, F. (2017). *Inclusive Growth and Health*. OECD.
- Jamet, S., Chalaux, T., & Koen, V. (2013). *Labour Market and Social Policies to Foster More Inclusive Growth in Sweden*. Paris: OECD Economics Department Working Papers.
- Johansen, S., & Juselius, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration-with Applications to Demand for Money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 169-210.
- Kabaklarlı, E., & Gür, M. *Türkiye'de Genç İşsizlik Sorunu ve Ekonomik Belirleyicilerinin Uzun Dönem Eş-Bütünleşme Analizi*. 10 31, 2019 tarihinde [https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/31923370/esra_kabaklarli-murat_gur.pdf?response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DTurkiye_de_Genc_Issizlik_Sorunu_ve_Ekono.pdf&X-Amz-Algorithm=AWS4-HMAC-SHA256&X-Amz-Credential=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A%](https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/31923370/esra_kabaklarli-murat_gur.pdf?response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DTurkiye_de_Genc_Issizlik_Sorunu_ve_Ekono.pdf&X-Amz-Algorithm=AWS4-HMAC-SHA256&X-Amz-Credential=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A%20) adresinden alındı.
- Kalkınma Bakanlığı. (2017). *Kalkınma Planları*. T.C. Kalkınma Bakanlığı: <http://www3.kalkinma.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebContentGosterim.aspx?Enc=51C9D1B02086EAFBDCF6B4EA3F896DFD> adresinden alındı.
- Kar, M., & Taban, S. (2003). Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58(3).
- Karadeniz, O., & Durusoy Öztepe, N. (2013). Türkiye'de Yaşlı Yoksulluğu. *Çalışma ve Toplum*, 77-102.
- Karakaya, S. (2013). Türkiye'de Tarımı Desteklemede Doğrudan Gelir Desteği Uygulamasının Etkinliği. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul.
- Karaman, B., & Özçalık, M. (2007). Türkiye'de Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin Bir Sonucu: Çocuk İşgücü. *Yönetim ve Ekonomi*, 14(1), 25-41.
- Karanfil, F., & Özkaya, A. (2013). Indirect Taxes, Social Expenditures and Poverty: What Linkage? *Ege Akademik Bakış*, 13(3), 337-350.

- Kaypak, Ş. (2011). Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Çevre. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*(20), 19-33.
- Kazgan, G. (2016). *İktisadi Düşünce Politik İktisadın Evrimi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kelly, T. (2007). Public expenditures and growth. *The Journal of Development Studies*, 60-83.
- Khan, A., Khan, G., Safdar, S., Munir, S., & Andleeb, Z. (2016). Measurement and Determinants of Inclusive Growth: Case Study of Pakistan (1990-2012). *The Pakistan Development Review*, 55(4), 455–466.
- Kiani, A., & Ullah, S. (2015). The Inclusive Growth Index: A New Measurement of Pakistan's Development. *HEC 3rd International Social Science Conference Proceedings*, (s. 163-169).
- Kibritçioğlu, A. (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermeyenin Yeri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 207-230.
- Kılıç, D., & Öztürk, S. (2014). Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımı Önündeki Engeller ve Çözüm Yolları: Bir Ampirik Uygulama. *Amme İdaresi Dergisi*, 47(1), 107-130.
- Kılıç, S. (2012). Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışının Ekonomik Boyutuna Ekolojik Bir Yaklaşım. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*(47), 201-226.
- Kitao, S. (2010). *Short-Run Fiscal Policy: Welfare, Redistribution, and Aggregate Effects in the Short and Long Run*. Federal Reserve Bank of New York Staff Reports.
- Klasen, S. (2010). Measuring and Monitoring Inclusive Growth: Multiple Definitions, Open Questions, and Some Constructive Proposals. *ADB Sustainable Development Working Paper Series, No. 12*. Mandaluyong City, Philippines: Asian Development Bank.
- Klasen, S., & Lamanna, F. (2009). The Impact of Gender Inequality in Education and Employment on Economic Growth: New Evidence for a Panel of Countries. *Feminist Economics*, 15(3), 91-132.
- Knight, J., & Sabot, R. (1983). Educational Expansion and the Kuznets Effect. *The American Economic Review*, 73(5), 1132-1136.

- Knowles, S., Lorgelly, P., & Owen, P. (2002). Are Educational Gender Gaps A Brake on Economic Development? Some Cross-Country Empirical Evidence. *Oxford Economic Papers*, 54, 118-149.
- Koç, Ö. (2019). Türkiye’de Vergi Yüğü ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 3(3), 247-259.
- Kolawole, B. O. (2016). Government Spending and Inclusive Growth Relationship in Nigeria: An Empirical Investigation. *Zagreb International Review of Economic & Business*, 33-56.
- Korkmaz, A., & Mahiroğulları, A. (2007). *İşsizlikle Mücadelede Emek Piyasası Politikaları Türkiye ve A.B. Ülkeleri*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Kothari, C. R. (1978). *Quantitative Techniques* (3rd edition b.). New Delhi: Vikas Publishing House PVT LTD,99.
- Kumra, K., & Sharma, V. (2018). Microfinance: A Tool For Poverty Alleviation. *Journal of Research in Commerce & Management*, 11-19.
- Kurt, S. (2015). Government Health Expenditures and Economic Growth: A Feder–Ram Approach for the Case of Turkey. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 99-110.
- Kuştepli, Y., & Bilman, M. (2009). Türkiye’de Vergiler ve Büyüme Arasındaki Uzun Dönem İlişkisi. *İşletme Fakültesi Dergisi*, 10(1), 119-130.
- Kuştepli, Y., & Halaç, U. (2004). Türkiye’de Genel Gelir Dağılımının Analizi ve İyileştirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(4), 143-140.
- Kuttner, K. N. (2002). Fiscal Policy Effectiveness in Japan. *Journal of the Japanese and International Economies*, 16, 536–558.
- Kuznet, S. (1955). Economic Growth and Inequality. *American Economic Review*, 1-28.
- Küçükcan, T., & Gür, B. S. (2009). *Türkiye’de Yükseköğretim*: Ankara: SETA Vakfı Yayınları.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P., SchMidt, P., & Shin, Y. (1992). Testing the Null Hypothesis of Stationary Against the Alternative of a Unit Root: How Sure Are We That Economic Time Series Have A Unit Root? *Journal of Econometrics*, 159-178.

- Lechman, E., & Kaur, H. (2015). Economic Growth and Female Labor Force Participation-Verifying the U-Feminization Hypothesis. New Evidence for 162 Countires Over the Period 1990-2012. *Economics and Sociology*, 8(1), 246-257.
- Local Government Management Board, UK. (1993). *A Framework for Local Sustainability*. Luton: LGMB.
- Lucas, R. E. (1988). On The Mechanics Of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*, 22, 3-42.
- M.Grosman, G., & Helpman, E. (1991). Quality Leaders in the Theory of Growth. *The Review of Economic Studies*, 58(1), 43-61.
- M.Grossman, G., & Helpman, E. (1994). Endogenous Innovation in the Theory Of Growth. *Journal of Economic Perspectives*, 8(1), 23-44.
- Malthus, T. (1798). *An Essay on the Principle of Population*. London: Electronic Scholar Publishing Project.
- Mangır, F., & Ertuğrul, H. M. (2012). Sermaye Hareketliliği, Tasarruf ve Yatırım İlişkisi: Türkiye Örneği. *İktisat İşletme ve Finans*, 27(317), 61-87.
- Mankiw, N. G. (1995). The Growth of Nations. *Brookings Papers on Economic Activity*, 275-326.
- Mankiw, N. G., Romer, D., & Weil, D. N. (1992). A Contribution to the Empirics of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics*, 407-437.
- Masca, M. (2009). Sürdürülebilir Kalkınma: Kalkınma ve Doğa Arasında Denge Arayışları. *Uluslararası Davraz Kongresi 2009 Bildiri Kitabı*. 09 19, 2018 tarihinde <https://tr.scribd.com/doc/185547736/Uluslararası-Davraz-Kongresi-2009-Bildiri-Kitabi> adresinden alındı.
- Mauro, P. (1996). *The Effects of Corruption on Growth; Investment and Government Expenditure: A Cross-Country Analysis*. IMF Working Paper.
- Mawhinney, M. (2002). *Sustainable Development, Understanding the Green Debates*. USA: Blackwell Publishing.
- McKinley, T. (2010). *ADB Sustainable Development Working Paper Series, Inclusive Growth Criteria and Indicators: An Inclusive Growth Index for Diagnosis of Country Progress*. Asian Development Bank.
- Meadows, D. H. (1990). *Ekonomik Büyümenin Sınırları (Çev.: Kemal Tosun ve ark.)*. İstanbul: İşletme İktisadi Enstitüsü Yay.

- Mertens, K., & Ravn, M. O. (2013). The Dynamic Effects of Personal and Corporate Income Tax Changes in the United States. *103*(4), 1212-1247.
- Montanari, M., Pinelli, D., & Torre, R. (2015). *From Tertiary Education to Work in Italy: A Difficult Transition*. European Commission.
- Muinelu, L., & Roca-Sagalés, O. (2011). *Economic Growth and Inequality: The Role of Fiscal Policies*. Departament d'Economia Aplicada.
- Muratoğlu, Y. (2011). Büyüme İstihdam Arasındaki İlişki Türkiye Örneği. *Çalışma Ekonomisi*, 167-173.
- Nardo, M., Saisana, M., Saltelli, A., & Tarantola, S. (2005). *Tools for Composite Indicators Building*. Italy: European Commission.
- Newbold, P., & Granger, C. (1974). Experience with Forecasting Univariate Time Series and the Combination of Forecasts. *Journal of the Royal Statistical Society. Series A (General)*, *137*(2), 131-165.
- Newey, W., & West, K. (1987). A simple Positive Semi-Definite Heteroskedasticity and Autocorrelation Consistent Covariance Matrix. *Econometrics*, 703-708.
- Niekerk, A. (2020). Towards Inclusive Growth in Africa. *Development Southern Africa*, 519-533.
- North, D. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press.
- Odabaşı, F. (2009). Yoksullukla Mücadelede İstihdamın Rolü. *Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi*. Ankara : T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.
- OECD. (2001). *Strategies for Sustainable Development*. Paris: OECD.
- OECD. (2001). *Sustainable Development: The Critical Issues*. Paris: OECD.
- OECD. (2003). *Entrepreneurship and Local Economic Development*. Fransa: OECD.
- OECD. (2008). *Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries*. OECD.
- OECD. (2008). *OECD Insights, Sustainable Growth: Linking Economy, Society, Environment*. Paris, Fransa: www.oecd.org/bookshop/.
- OECD. (2012). *Promoting Inclusive Growth, Challenges and Policies*. Policy debate: How do you make growth more inclusive?

- OECD. (2013). *Together We Stand: Inclusive Growth*. OECD Sekreteri Angel Gurría'nın Konuşması, OECD'de Kapsayıcı Büyüme Çalıştayı.
- OECD. (2015). *In It Together Why Less Inequality Benefits All*. OECD.
- OECD. (2017, Nisan 29). <http://www.oecd.org/inclusive-growth/> adresinden alındı.
- OECD. (2018). *Handbook on Constructing Composite Indicators. Methodology and User Guide*. OECD.
- OECD. (2018). *OECD Labour Force Statistics 2008-2017*. OECD.
- Okun, A. (1962). Potential GNP: Its Measurement and Significance. *Proceedings of the Business and Finance Statistics Section*, 98-103.
- Öksüzler, O., & Turhan, A. (2005). Does Better Health Promote Economic Growth in Turkey. *International Journal of Business, Management and Economics*, 1(4), 5-15.
- Önder, H., & Şenses, F. (2006). Türkiye'de Yoksulluk ve Yoksulluk Düşüncesi. *İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar*.
- Öney, E. (1968). *Verimlilik Kavramları ve Ölçülmesi* (Yayın No: 265 b.). Ankara: A. Ü. SBF.
- Özdemir, B. (2009). Küresel Kirlenme Sürdürülebilir Ekonomik Büyüme ve Çevre Vergileri. *Maliye Dergisi*(156).
- Özer, M., & Biçerli, K. (2003). Türkiye'de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 55-85.
- Özer, M., & Çiftçi, N. (2009). Ar-Ge Tabanlı İçsel Büyüme Modelleri ve Ar-Ge Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: OECD Ülkeleri Panel Veri Analizi. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 219-240.
- Özkul, G., & Dulupçu, M. A. (2007). Kişisel Gelişimin Girişimci Tipleri Üzerine Etkisi: Antalya- Isparta İllerinde Bir İnceleme. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 2(2), 67-92.
- Özokcu, S., & Özdemir, Ö. (2017). Economic Growth, Energy, and Environmental Kuznets Curve. *Renewable and Sustainable Energy Reviews* , 639–647.
- Özsoy, C. E. (2015). Mesleki Eğitim-İstihdam İlişkisi: Türkiye'de Mesleki Eğitimin Kalite ve Kantitesi Üzerine Düşünceler. *Elektronik Meslek Yüksekokulları Dergisi*, 173-181.
- Öztürk, N. (2005). İktisadi Kalkınmada Eğitimin Rolü. *Sosyo Ekonomi*, 27-44.

- Öztürk, N. (2017). *Gelir Dağılımının İktisadi Analizi*. Bursa: Ekin.
- Pala, K. (2007). *Türkiye için Nasıl Bir Sağlık Reformu*. Bursa. https://www.researchgate.net/profile/Kayihan_Pala/publication/280230044_Turkiye_icin_nasil_bir_saglik_reformu/links/55ae1bb308aee079921e6f53/Tuerkiye-icin-nasil-bir-saglik-reformu.pdf adresinden alındı.
- Palaz, S., Şenergin, Ö., & Öksüzler, O. (2013). Eğitim Düzeyi Farklılıklarının Gelir Dağılımına Etkisi: Türkiye Örneği. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 8(2), 119-131.
- Palich, N., & Edmonds, A. (2013). Social Sustainability: Creating Places and Participatory Processes That Perform. *Environment Design Guide*, 78, 1-13.
- Pamuk, M., & Bektaş, H. (2014). Türkiye’de Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 77-90.
- Pata, U., Yurtkuran, S., & Kalça, A. (2016). Türkiye’de Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38(2), 255-271.
- Pehlivan, M. S. (2009). Gelir Dağılımı Eşitsizliğine Devletin Müdahale Araçları: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Örneği. *Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi*. Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.
- Pehlivan, M. S. (2009). *Gelir Dağılımı Eşitsizliğine Devletin Müdahale Araçları: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Örneği*. Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.
- Persson, T., & Tabellini, G. (1991). *Is Inequality Harmful for Growth? Theory and Evidence*. Los Angeles, CA: The National Bureau of Economic Research.
- Pesaran, H., Shin, Y., & Smith, R. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level. *Journal of Applied Economics*, 16, 289-326.
- Pesaran, M. H., & Pesaran, B. (1997). Working with Microfit 4.0: Interactive Econometric Analysis. *Oxford, Oxford University Press*.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationship. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Peseran, M., Shin, Y., & Smith, R. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal Of Applied Econometrics*, 289-326.

- Peşkircioğlu, N. (2016). 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: Küresel Verimlilik Hareketine Doğru. *VII. Dünya Verimlilik Kongresi*. Kuala Lumpur, Malezya.
- Pezzey, J. (1992). Sustainability: An Interdisciplinary Guide. *Environmental Values*, 1(4), 321-362.
- Pezzey, J. (1992). Sustainable Development Concepts An Economic Analysis. *World Bank Environment Paper Number 2*, 1-71.
- Phelps, E. (1961). The Golden Rule of Accumulation: A Fable for Growthmen. *The American Economic Review*, 51(4), 638-643.
- Phillips, P., & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Prasad, N. (2008). *Policies for Redistribution: The Use of Taxes and Social Transfers*.
- Raheem, I. D., Isah, K. O., & Adedeji, A. A. (2018). Inclusive Growth, Human Capital Development and Natural Resource Rent in SSA. *Economic Change and Restructuring volume*, 29-48.
- Raileanu Szeles , M. (2014). A multidimensional Approach to the Inclusiveness of Economic Growth. *Romanian Journal of Economic Forecasting*, XVII(2), 5-24.
- Ramos, R. A., Ranieri, R., & Lammnes, J. W. (2013). *Mapping Inclusive Growth*. International Policy Centre for Inclusive Growth.
- Ranieri, R., & Ramos, R. A. (2013). *Inclusive Growth: Building up a Concept*. International Policy Centre for Inclusive Growth. International Policy Centre for Inclusive Growth: <http://www.ipc-undp.org/what-inclusive-growth> adresinden alındı
- Rauniyar, G., & Kanbur, R. (2010). *Inclusive Development: Two Papers on Conceptualization, Application, and the ADB Perspective*. Mandaluyong City, Philippines: Asian Development Bank.
- Ravallion, M. (1997). Can High-Inequality Developing Countries Escape Absolute Poverty? *Economics Letters*, 56, 51-57.
- Ravallion, M., & Chen, S. (1997). What Can New Survey Data Tell Us about Recent Changes in Distribution and Poverty? *World Bank Economic Review*, 11(2), 357-382.
- Rebelo, S. (1991). Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth. *The Journal of Political Economy*, 99(3), 500-521.

- Ricardo, D. (1817). *The Principles of Political Economy and Taxation*. London.
- Robinson, J. (1938). The Classification of Inventions. *Review of Economic Studies*, 5(2), 139-142.
- Romer, P. M. (1986). Increasing Returns and Long-Run Growth. *The Journal of Political Economy*, 94, 1002-1037.
- Romer, P. M. (1990). Endogenous Technological Change. *Journal of Political Economy*, 98(5), 71-101.
- Sahoo, P. (2001). Wagner's Hypothesis: Further Empirical Evidence From India. *Journal of Indian School of Political Economy*, 13(1), 45-53.
- Sahota, G. S. (1978). Theories of Personal Income Distribution: A Survey. *Journal of Economic Literature*, 16(1), 1-55.
- Samans, R., Blanke, J., Corrigan, G., & Drzeniek, M. (2015). *Benchmarking Inclusive Growth and Development Discussion Paper*. World Economic Forum.
- Sameti, M., & Rafie, L. (2010). Interaction of Income Distribution, Taxes and Economic Growth. *Iranian Economic Review*, 14(25), 65-81.
- Sancak, E., & Demirci, N. (2012). Ulusal Tasarruflar ve Türkiye'de Sürdürülebilir Büyüme İçin Tasarrufların Önemi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 159-198.
- Saraç, B., & Alptekin, N. (2017). Türkiye'de İllerin Sürdürülebilir Kalkınma Göstergelerine Göre Değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(1), 19-49.
- Sarı, R. (2003). Gelir Dağılımında Eğitim Faktörü: Kentsel Bazda Bir Örnek. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 177-189.
- Sarıçoban, K., & Yıldırımçı, E. (2015). Çevre Politikaları Bağlamında Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevresel Harcamalar: AB Üyesi Ülkeler ile Bir Karşılaştırma. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi (ASSAM-UHAD)*, 7-24.
- Sarısoy, İ., & Koç, S. (2010). Türkiye'de Kamu Sosyal Transfer Harcamalarının Yoksulluğu Azaltmadaki Etkilerinin Ekonometrik Analizi. *Maliye Dergisi*(158), 326-348.
- Saxton, J. (2000). Investment in Education: Private and Public. *Joint Economic Committee United States Congress*. //www.house.gov/jec/.

- Saygılı, Ş., Cihan, C., & Yurtoğlu, H. (2002). *Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi Büyüme ve Verimlilik 1972-2000*. DPT,Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü.
- Saylı, H., & Yaşar Uğurlu, Ö. (2007). Kurumsal İtibar ve Yönetmel Etik İlişisinin Analizine Yönelik Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 12(3), 75-96.
- Schein , V., Maurer, E., & Novak, J. (1977). Impact of Flexible Working Hours on Productivity. *Journal of Applied Psychology*, 62(4), 463-465.
- Schreiner, M., & Sherraden, M. (2007). *Can the Poor Save? Saving and Assets Building in Individual Development Accounts*. New York, USA: Transection Publisher. doi:<https://doi.org/10.4324/9781315081816>
- Schultz, T. W. (1961). Investment in Human Capital. *The American Economic Review*, 51(1), 1-17.
- Schultz, T. W. (1963). *The Economic Value of Education*. New York: Columbia University Press.
- Selden, T., & Daqing, S. (1994). Environmental Quality and Development: Is There a Kuznets Curve for Air Pollution Emissions? *Journal of Environmental Economics and Management*, 147-162.
- Selen, U., & Karas, E. (2018). Refah İktisadı Kapsamında Sosyal Refah ve Vergileme İlişkisi: Türk Gelir Vergisinin Değerlendirilmesi. *Business and Economics Research Journal*, 9(4), 979- 993.
- Sevüktekin, M., & Çınar, M. (2014). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi EViews Uygulamalı*. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Sezgin, S., & Yıldırım, T. (2015). Türkiye' de Bireysel Emeklilik Sisteminin Etkinliği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(2), 123-140.
- Shahabadi, A., Hosseinidoust, S. E., & Nemati, M. (2018). The Effect of Education on Income Inequality in Selected Islamic Countries. *International Journal of Asia-Pacific Studies*, 61-78.
- Shin, I. (2019). Income Inequality and Economic Growth. *Economic Modelling*, 2049-2057.
- Sigeze, Ç., & şengül, S. (2019). Türkiye'de Yoksulluğun Analizi. Rassal Etkiler Logit Model Yaklaşımı. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 9-23.

- Singh, T. (2010). Does Domestic Saving Cause Economic Growth? A Time-Series Evidence. *Journal of Policy Modeling*, 231-253.
- Sinn, H.-W. (1995). A Theory of the Welfare State. *The Scandinavian Journal of Economics*, 97(4), 495-526.
- Siverekli Demircan, E. (2003). Vergilendirmenin Ekonomik Büyüme ve Kalkınmaya Etkisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 97-116.
- Smith, A. (2016). *Milletlerin Zenginliği*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Solmaz, E., & Avcı, M. (2017). Yoksullukla Mücadelede Sosyal Koruma Harcamaları: Avrupa Birliği Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 46-73.
- Solow, R. M. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94.
- Solow, R. M. (1979). Another Possible Source of Wage Stickiness. *Journal of Macroeconomics*, 1(1), 79-82.
- Sorkin, A. L. (1977). *Health Economics in Developing Countries*. Lexington, MA: Lexington Books.
- Srinivasan, T. (2000). Poverty and Undernutrition in South Asia. *Food Policy*, 269-282.
- Swan, T. W. (1956). Economic Growth and Capital Accumulation. *Economic Record*, 32, 334-361.
- Şahin, M. (2005). Küreselleşme Kaynaklı Yoksulluk ve Yolsuzluk. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(25), 124-134.
- Şahin, Ü. (2004). Truva Atı Olarak Sürdürülebilir Kalkınma. *Üç Ekoloji*(2).
- Şaşmaz, M. Ü., & Yayla, Y. E. (2018). Ekonomik Kalkınmanın Belirleyicilerinin Değerlendirilmesi: Ekonomik Faktörler. *International Journal of Public Finance*, 3(2), 249 – 268.
- Şeker, S. D. (2008). Türkiye'de Sosyal Transferlerin Yoksulluk Üzerindeki Etkileri. *Uzmanlık Tezi*. Ankara.
- Şen, H., & Sağbaş, İ. (2016). *Vergi Teorisi ve Politikası*. Ankara: Kalkan Matbaacılık.
- Şener, O. (2014). *Kamu ekonomisi*. İstanbul: BETA Basım Yayım Dağıtım.
- Şengül, S. (2003). Türkiye'de Yoksulluk ve Yoksulluk Profili. *İktisat İşletme ve Finans*, 71-93.
- Şenses, F. (2014). *Kalkınma İktisadı, Yükselişi ve Gerilemesi*. İletişim Yayınları.

- Şenses, F. (2017). *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk* (8. b.). İstanbul: İletişim.
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. (2017/'18). *Milli Eğitim İstatistikleri 2017/'18*. Ankara: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Resmi İstatistik Programı Yayını.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2019). *Sağlık İstatistikleri Yıllığı, 2018*. Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı.
- Taban, S. (2006). Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Analizi, 1969-2001. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 159-182.
- Taban, S. (2006). Türkiye’de Sağlık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *Sosyo Ekonomi*, 31-46.
- Taban, S. (2011). *İktisadi Büyüme, Kavram ve Modeller*. Nobel.
- Taşkın, T. (2014). *Türkiye’de Kapsayıcı Büyüme*. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası.
- Taştı , E., & Sezer, D. (2018). *TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi ve Türkiye’de İşgücü Durumu*. https://eaf.ku.edu.tr/sites/eaf.ku.edu.tr/files/tuik_181008.pdf adresinden alındı.
- Temiz, D. (2008). Türkiye’de Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1960-2006 Dönemi. 2. *Ulusal İktisat Kongresi*. İzmir: DEÜ İİBF İktisat Bölümü.
- Temple, J. (2001). *Growth Effect of Education and Social Capital in OECD Countries*. Paris: OECD.
- Thompson, J., & Smeeding, T. (2013). *Inequality and Poverty in the United States: the Aftermath of the Great Recession*. Washington, D.C.: Finance and Economics Discussion Series Divisions of Research & Statistics and Monetary Affairs Federal Reserve Board.
- Thornton, J. (2010). The Kuznets Inverted-U Hypothesis: Panel Data Evidence from 96 Countries. *Applied Economics Letters*, 15-16.
- Timur, M. C., & Albayrak, N. (2016). Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi: Wagner Kanunu. *Sosyal Bilimler Metinleri*.
- Timur, M. C., & Çalışkan, Z. D. (2015). *İstihdam Yaratmayan Büyüme: Türkiye Analizi*.
- Tıraş, H. (2012). Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre: Teorik Bir İnceleme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 57-73.

- Tokatlıoğlu, İ., & Tokatlıoğlu, Y. (2013). Türkiye’de 2002-2011 Yılları Arasında Katastrofik Sağlık Harcamalarının Yoksulluk Yaratma Kapasitesi. *Ekonomik Yaklasım Association*, 24(87), 1-36.
- Tonus, Ö. (2015). *Temel Göstergelerle Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ekin.
- Toprak, D. (2006). Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Çevre Politikaları ve Mali Araçlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü dergisi*, 2(4), 146-169.
- Topuz, S. G. (2017). Gelir Eşitsizliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Yayımlanmış Doktora Tezi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi.
- Toros, A., Ulusoy, M., & Ergöçmen, B. (1997). *Ulusal Çevre Eylem Planı, Nüfus ve Çevre*. Devlet Planlama Teşkilatı.
- Tuncer, İ., & Altıok, M. (2012). Türkiye İmalat Sanayinde Büyüme ve Büyümenin İstihdam Yoğunluğu: 1980-2008 Dönemi. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 3(1), 1-22.
- TÜİK. (2011). *Hanehalkı İşgücü İstatistikleri*. Ankara: TÜİK.
- TÜİK. (2011). *Sürdürülebilir Kalkınma Göstergeleri 2000-2009*. Türkiye İstatistik Kurumu. Çankaya-Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- TÜİK.(2019,10.25),tarhinde
https://biruni.tuik.gov.tr/isgucuapp/aciklama/aciklama_veri_tabani.htm?jsessionid=eGzQBsSaZkNrgP1rcuj0pgut adresinden alındı.
- TÜİK.(2020,04.06), Türkiye İstatistik Kurumu:
http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1095 adresinden alındı.
- TÜSİAD. (2002). Türkiye’de Girişimcilik. (Yayın No: 12 / 340). İstanbul.
- Uchechukwu, A. (2015, Ağustos). Jobless Growth in Nigeria: Effects, Causes and Possible Solutions. *Submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of Master of Science*. University of Strathclyde Department of Economics.
- Ulusoy, A., Karakurt, B., & Akbulut, E. (2015). Eğitim Harcamalarının Gelir Dağılımına Etkisi: Türkiye’de Yüksek Öğretimin Gelir Eşitsizliğini Giderici İşlevi. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 1(2).
- UNDP. (1997). *Human Development Report*. New York.
- UNDP. (2015). *Training Material for Producing National Human Development Reports*. UNDP Human Development Report Office.
- UNESCO. (1997). *Rio+5=Broken Promises, Failed Expectations*. UNESCO Sources.

- United Nation. (2015). *Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development*. Sustainable Development Knowledge Platform.
- United Nations. (1972). *Report of the United Nations Conference on the Human Environment*. Stockholm: United Nations.
- United Nations. (1972). *United Nations Stockholm Environment Declaration*. Stockholm.
- United Nations. (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*. United Nations.
- United Nations. (1997). *Earth Summit +5 Special of the UN General Assembly*. New York: United Nations.
- United Nations. (2000). *The Millennium Development Goals Report 2015, 2015 Time for Global Action for People and Planet*. United Nations.
- United Nations Development Programme. (2017). *UNDP'S Strategy for Inclusive and Sustainable Growth*. New York, USA: UNDP.
- Uysal, Ö. (2013). Sürdürülebilir Büyüme Kavramının Çevre ve Ekonomik Boyutlarının Ayırıştırılması. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(2), 111-118.
- Uzawa, H. (1961). Neutral Inventions and the Stability of Growth Equilibrium. *Review of Economic Studies*, 117-124.
- Uzawa, H. (1965). Optimum Technical Change in An Aggregative Model of Economic Growth. *International Economic Review*, 6(1), 18-31.
- Ünsal, A., & Duman, S. (2005). Türkiye'deki Bankaların Performanslarının Temel Bileşenler Yaklaşımı ile Karşılaştırmalı Analizi. VII. *Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu-Özet Metin*. İstanbul Üniversitesi.
- Ünsal, E. M. (2007). *İktisadi Büyüme*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Valdés, B. (1999). *Economic Growth Theory, Empirics and Policy*. USA: Edward Elgar Publishing Limited.
- Vatansever Deviren, N. (2009). *Küresel Yoksullukla Mücadelede Mikro Kredilerin Rolü*. 03 10, 2019 tarihinde Mevzuat Dergisi:
<https://www.mevzuatdergisi.com/2009/05a/02.htm#> adresinden alındı.
- Wadell, I. (2009). *Income Distribution Inequalities, Impacts and Incentives*. New York: Nova.
- Wagstaff, A. (2002). *Inequalities in Health in Developing Countries*. World Bank.

- Wolff, E. N., & Zacharias, A. (2007). The Distributional Consequence of Government Spending and Taxation in the U.S. 1989 and 2000. *Review of Income and Wealth*, 53(4), 692-715.
- Wooldridge , J. (2013). *Ekonometriye Giriş Modern Yaklaşım*. (E. Çağlayan, Çev.) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- World Bank. (2003). *Sustainable Development in a Dynamic World. Transforming Institutions, Growth and Quality of Life*. Dünya Bankası ve Oxford University Press.
- World Bank. (2006). *World Development Report 2006: Equity*. Washington DC: World Bank.
- World Bank. (2008). *Vietnam: Higher Education and Skills for Growth*. Human Development Department East Asia and Pacific Region The World Bank.
- World Bank. (2009). *What is Inclusive Growth?* <http://siteresources.worldbank.org/INTDEBTDEPT/Resources/468980-1218567884549/WhatIsInclusiveGrowth20081230.pdf> adresinden alındı.
- World Bank. (2018, Ekim 17). *Incomes of the Poorest are Growing in 3 of Every 4 Economies*. <https://blogs.worldbank.org/opendata/incomes-poorest-are-growing-3-every-4-economies> adresinden alındı.
- World Bank. (2019). World Bank: <https://www.worldbank.org/en/topic/poverty/lac-equity-lab1/poverty/head-count> adresinden alındı.
- World Bank. (2019). World Bank: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2018/09/19/decline-of-global-extreme-poverty-continues-but-has-slowed-world-bank> adresinden alındı.
- World Bank Financial Inclusion. (2019,03.10). World Bank: <http://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion> adresinden alındı.
- World Bank. (2019,04.06). <http://www.worldbank.org/en/topic/measuringpoverty#1> adresinden alındı.
- World Bank Group. (2016). *Pathways to Inclusive Growth-Russian Federation Systematic Country Diagnostic*. World Bank.
- World Bank Philippine Country Team. (2013). *Philippine Development Report Creating More And Better Jobs*. World Bank.

- World Economic Forum. (2017). *The Inclusive Growth and Development Report 2017*. World Economic Forum.
- World Inequality Lab. (2018). *Dünya Eşitsizlik Raporu-Özet*. WID.
- Yapar, S. (2005). Türkiye'de Tarımsal Ekonomi ve "Destekleme" Politikasının Aracı Olarak Doğrudan Gelir Desteği Sistemi. *Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(2), 21-37.
- Yaylalı, M., & Lebe, F. (2011). Beşeri Sermaye ile İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 30(1), 23-51.
- Yeldan, E. (2000). The Impact of Financial Liberalization and the Rise of Financial Rent on Income Inequality The Case of Turkey. *WIDER Working Paper, WP No. 206*.
- Yeldan, E. (2011). *İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri*. Ankara: Efil Yayınevi.
- Yeldan, E., & Ercan, H. (2011). *Growth, Employment Policies and Economic Linkages: Turkey*. International Labour Office.
- Yıkılmaz, R. F. (2011). *Sürdürülebilir Kalkınmanın Ölçülmesi ve Türkiye İçin Yöntem Geliştirilmesi*. T.C.Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı.
- Yumuşak, İ. G., & Bilen, M. (2000). Gelir Dağılımı-Beşeri Sermaye İlişkisi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *K. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*(1), 77-96.
- Yüce, M. (2002). Türkiye'de Gelir Dağılımı Bozukluğunun İzlenen Kamu Gelir ve Harcama Politikaları ile Bağlantısı. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1-36.
- Yücel, D. (2011). Türkiye'de Yoksulluk Sorunu ve Kamu Sosyal Transfer Harcamalarının Yoksulluğa Etkileri Üzerine Bir Araştırma. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 383-402.
- Zaim, S. (1997). *Çalışma Ekonomisi*. İstanbul: Filiz Kitapevi.
- Zeren, F., & Akbas, Y. E. (2013). Turkey, Empirical Analysis of the Savings-Growth Nexus in. *Journal of Business, Economics & Finance*, 67-74.
- Zhongchang, C., & Yongqiu, W. (2006). The Relationship Between Education and Employment: A Theoretical Analysis and Empirical Test. *Review of New Political*, 2(1), 46-69.

EKLER

EK-1: Kapsayıcı büyümeyi tanımlamak için kullanılan temel kavramlar (Yazar tarafından oluşturulmuştur)

	Yoksulluk	Eğitsizlik	Ekonomik Büyüme	Verimli İşgücü	Yetenekler	Cinsiyet Eşitsizlikleri	Altyapı	Sosyal Koruma	Temel Sosyal Hizmetler	Fırsatlar	Yatırım	Çevre	Ekonomik Büyümenin Faydaları
Dünya Bankası, 2009	X												
OECD, 2017										X			X
IPC-IG, 2013									X	X			X
Filipinler Kalkınma Planı, 2013	X			X									X
C20, 2015	X	X	X									X	X
Ekonomik Büyüme ve Kalkınma Komisyonu, 2008	X		X										
Ali & Son, 2007		X											
Taşkın, 2014			X										X
Habito, 2009	X												
Rauniyar & Kanbur, 2010		X	X		X			X		X			X
Ianchovichina & Lundstrom, 2009	X		X	X							X		
Klasen, 2010		X								X			
McKinley, 2010	X	X	X	X	X	X	X	X	X				